

गिलन-भंदि.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૦૦૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મિત્રાનમૃદર

વિષય ૨૪૫૭.૩

મિલન-મંદિર.

(અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા.)

પ્રયોજક'—

રા. વ્રજલાલ 'બહવળ' હક્કર.

માડવીની પોળમા—સુરદાસશેઠની પોળ—અમદાવાદ.

પ્રકાશક'—

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શાહપુર—અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ —

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકોટ નાકા—અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૩ જી

પ્રત ૧૦૦૦

સવત ૧૯૮૦

મતે ૧૯૨૪

કીંમત ૩ ર-૮-૦

સર્વે હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતો ડાપીરાઈટ-સમ્રહ

અમદાવાદ—શહાપુર વનમાળી વાકાની પોળમા હરિભાઈ
હલપતરામે પોનાના “ અન્થોલોજી ” પ્રેસમા છાપી

પ્રસ્તાવના.

“ ઉપાન્યાસસ્તુ વાક્યમુત્તમ ” અમરકોશ ।

‘ It is certain that the higher class of novelists never fail to recognise and claim that the functions of a novel are more numerous, higher and more sacred than the mere pandering to the taste of the novel-reading public. That reality in flesh and blood under the guise of fiction can supply the ordinary reader with subtler moulds and finer casts for the formation of his inner-self than abstract discussions and this is especially so with a people who must be made and not simply left to read ’

G. M. Eupathy

ઉપરોક્ત વાક્યો પરથી આદિત્યક્ષેત્રમા નવલકથાઓની ગણના કટલી મહત્વની છે તે સહેલાઇથી સમજી શકાય તેમ છે જ્ઞાનના વિવિધ સૂત્રોને જો નવલકથાદ્વારા જનસમાજ આગળ મૂકવામા આવે તો તેનું સુયોગ્ય પરિણામ આવ્યા મિવાય રહે નહિ વળી પ્રત્યેક દેશમા જનસમાજનો વૃત્તિ નવલકથાઓ વાચવા તરફ વિશેષ છે એ નિઃસંદેહ છે. તેા પછી સામાજિક પરિસ્થિતિ, રીત રિવાજ, મુદ્દ રાને નામે સમાજમા પ્રવેશ કરતો સડો, સમાજની-આર્થસસારની દુર્દશા વગેરે સૂત્રોને દષ્ટિમા રાખી, તેનું નવલકથામા તાદ્રશ્ય ચિત્ત આવેખી જો પરાક્ષ રીતે જોષક તત્વ પાત્રોની પરિસ્થિતિ અને વાતચિત પરથી જનસમાજ સમજી શકે એ પ્રમાણે ચતુરાઇથી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે તો તેથી સમાજનું થોડું ઘણું પશુ હિત થયા મિવાય રહે નહિ નવલકથાકારે વાચકોની રૂચીને અતુસરીને નવલકથાદ્વારા તત્વજ્ઞાન રૂપી ઔષધ વાચકોને આપવાનું હોવાથી એ કાર્યમા પૂરતી કુશળતાની

જરૂર છે-પૂરતા જ્ઞાનની તેમજ પૂરતા અનુભવની પણ જરૂર છે

જો કે ગુજરાતી સાહિત્ય હમણા હમણા ઉત્પન્ન થતું જોવામા આવે છે-સાહિત્ય વિભાગમા અનેક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થતા જાય છે તથા તેમા ઘણાખરો હિસ્સો નવલકથાઓનો જ હોય છે, પરંતુ ઉપરોક્ત લક્ષ્યમિદ્ધને અનુસરીને કેટલી નવલકથાઓ લખાઈ છે ? વાચકોની મોહાધીન વૃત્તિઓને ઉત્તેજવા જેવી નવલકથાઓ લખી, પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખી તેના જેવું પાપકાર્ય અન્ય એક પણ નથી નવલકથાકારો જો નવલકથાઓ લખતા પહેલા ડૉ. રવિદ્રનાથ, **શ્રીસુરેન્દ્રમોહન મટ્ટાચાર્ય, શ્રીશીવનાથ શાસ્ત્રી, શ્રીહરિ-સાધન મુક્ષોપાધ્યાય, શ્રીમદ્માતકુમાર વૈવિસ્વર** વગેરે બગાળી નવલકથાકારો, મંડી ડૉરેલી, વિલ્કી ડૉલિન્ગ, વિલિયન ડીન હાવેલ્સ વગેરે આગ્રહ નવલકથાકારો, **શ્રી ઘાં ગોં આપટે, શ્રી નાં હાં આપટે શ્રી નારો સદાશિવ રિસબૂદ** વગેરે મહારાષ્ટ્રીય નવલકથાકારોની નવલકથાઓ તેમજ એ પ્રતિભાશાળી લેખકોના અન્ય ગ્રંથોનો બરાબર અભ્યાસ કયા પછીજ નવલકથાઓ લખવાની પ્રવૃત્તિ કરે તો ઘણું સારું પરિણામ નિપજવાની આશા રાખી શકાય છે

આ નવલકથા આધુનિક આર્યસંસારના પ્રતિબિંબ સ્વરૂપ છે સંસારની ઉત્પત્તિ અવનતિ કેમ થાય છે, કુટુંબમા કલેશનું ખીજ કેમ રોપાય છે, અર્ધદંત્ર યુવક-પોતાને સુશિક્ષિત સમજના-સુધારના હિમાયતી તરીકે ઓળખાતા યુવકો અધદૃષ્ટિથી પ્રેમને મૂકી હવમમા કેમ ફસાય છે, આર્ય રમણી પોતાના સતીત્વનું પ્રાણુત પર્યંત કેની રીતે પ્રતિપાલન કરે છે, હિંદુધર્મની મહત્તા કેટલી બધી છે, ભાગ્ય મનુષ્યની સ્થિતિને પક્ષમા કેવી પક્ષટાવી નાખે છે, સૌન્દર્યનું મૂળ શું છે, વગેરે અનેક મહત્વના પ્રકારોને લક્ષ્યમા રાખી આ નવલકથા લખવામા આવી છે બોધક તત્વને આલેખતા નવલકથા અરસિક ન થઈ જાય એ માટે ખાસ કાળજી રાખવામા આવી છે, યોગ્યાયોગ્યતા નિર્ણય કરવાનું કાર્ય સુઘ્ર પાડકાનું છે, છતાં આજ સુધીમા મહારી નવલકથાઓનો સાહિત્યવિભાગી મજાનોએ જેવો સત્કાર કર્યો છે તેવો

જ સત્કાર આ નવલકથાના થયે તો હું મહારાજ તેમજ આવા મહા
યુક્તના સમયમાં ખર્ચ તરફ દરકાર નહિ કરતાં આ નવલકથાને સર્વાંગ
સુદૃઢ બનાવવાનો પ્રકાશક મહાશયે લીધેલો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ

સુપ્રસિદ્ધ બંગાળી નવલકથાકાર **શ્રી સુરેન્દ્રમોહન મહાપાત્ર**
મહાશયની એક નવલકથા વાંચ્યા પછીજ મહે આ નવલકથા લખવા-
ની પ્રવૃત્તિ કરી છે, પરંતુ મહે મહારાજ તરફથી મૂળ પુસ્તકમાં ઘણો
સુધારો વધારો કર્યો છે, અર્થાત્ આ નવલકથા એક બંગાળી નવલ-
કથાનું રૂપાંતર છે—અનુવાદ નથી

પ્રથમ આ નવલકથા મહારાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી કથાકુળ
નવલકથામાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો મહારો વિચાર હતો, પરંતુ આવી નવલ-
કથા જો વિશેષ સુદૃઢ સ્વરૂપમાં પ્રસિદ્ધ થાય તો સારું એવો વિચાર
થવાથી મહે અહિંના સુપ્રસિદ્ધ બુક્સેલર અને પ્રસિદ્ધકર્તા હરગોવિન્દલાલ
હરજીવનલાલસાવાળાને આ નવલકથાની વાત કરી, એટલે તેમણે મહેને
યોગ્ય ઉત્સાહ આપી આ નવલકથાને પોતાની તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવાની
ઇચ્છા દર્શાવી, તેથીજ આ નવલકથા આવા મુદ્દર સ્વરૂપમાં ગુર્જર
નાયનપ્રિય પ્રગતી સેવામાં મદર થાય છે, અને તેનું માન મહારાજ
પગમ સનેહી શ્રીહરિલાલનેજ ધટે છે

કેટલીક આનંદાર્થ ઉપાધિઓને અંગે આ પ્રથમાવૃત્તિમાં ચિત્રો
નૂત્રવાની યોજના થઈ શકી નથી દિનિયાવૃત્તિ વખતે કેટલાક ચિત્રો
નૂત્રવાનો રિચાર છે

અતે વાચક વર્ગને વિનંતિ એટલીજ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય દોષ-
પાત્ર છે, અને હું પણ એક સામાન્ય મનુષ્ય છું—તેથી દોષ તરફ
દુર્લક્ષ્ય કરી તત્વને ગ્રહણ કરવું **इत्यलम्**

તા ૨૦-૧૦-૧૫

માડનીની પોળ—અમદાવાદ

}

માહિત્ય—સેવક

મજલાલ બદવજી ઠક્કર.

ત્રીજી આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તુત નવલકથાની જનસમાજમાં સારી ડહર થવાયી આત્મા વિપમ વિગ્રહના વખતમાં ચિત્ર દર્શન સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ ટાંઢની પડી છે જનસમાજ જેવી રીતે અમારા સાહસની કદર કરે છે તે પ્રમાણે મદગ્ધ સાહસ કદરની ડરી અમારા કાર્યને ઉત્તેજિત કરવા મહેગમાની કરો એવી આશા છે

શ્રી

પ્રકાશક.

મિલન-મંદિર.

ખંડ પહેલો.

પ્રથમ પાંચિય

અને

કલહાગ્નિની શરૂઆત.

આ લેખકના બીજા નોંંબેલો

વનવાસિની (સચિત) ૨-૭-૭

સરોજ સુ દરી યાને સુધરેલો જમાનો છપાય છે

મિલન-મંદિર.

ખંડ ૧ લો.

પ્રકરણ ૧ હું.

માતા-પુત્ર.

ભાઈ ! તને એક વાત કહેવાને આવી છું આમ કહીને
માના પુત્રની પાસે બેસી

એ ઓરડામાં બીજી કાંઈ નહોતું લગભગ આડેક વાગ્યા હતા
મિત્રની દીવી ઉપર મૂકલા એક કોડીઆમાં દીવલનો દીવો મળગતો
હતો તથા એક ન્હાનું ઘડીઆળ 'ટક ટક' અવાજ કરી ગયું હતું

મેશચંદ્રે માતાના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી ગભીર સ્વરે પ્રશ્ન
કર્યો - “ શું છે ”

પુત્રે એવા સ્વરનો ઉપયોગ કર્યો કે, એવા પ્રકારના સ્વગની
પ્રત્યારા માતાએ રાખી નહોતી માતા સમગ્ર ગદા કે પુત્રે હું તેને જે
ગદા કહેવા આવી છું, તેનાથી લિજ પ્રકારનો ભાવ ધારણ કર્યો છે
છતાં તે શાત રહી નહિ તેણે કહ્યું - “ તમને સર્વેને નિરાધાર મૂકી
ત્હારા પિતા પરલોકવાસ કરી ગયા છે. એમના પરલોકવાસ પછી
અનેક પ્રકારનું દુઃખ વેદીને, અસખ્ય માણસોની ખુશામદ કરીને અને
પુષ્કળ ઊન્નગરાઓ કરીને મ્હે તમને મ્હોટા કર્યા છે મ્હારા દુઃખની

કંપના તમને કોઈન આવી શક તેમ નથી નીતન મ્હને દગ્ગા દબને
આ માયાસી મસાગમાથી ચાલ્યો ગયો મ્હાગા હુ ખતી સીમા નથી
પ્રભુ ! તમને ચારે ભાઈઓને ચિરાયું રાખ, એટલે હુ જાણુ આ ભર
માગર તરી પાર ઉતરી તમે કદાપિ જૂદા થગો નહિ ”

ગમેશચંદ્રે કહ્યું — “ કાણુ જૂદા થવાનું કહે છે પરંતુ તમાના
દીકરાઓ બારે મામ પેઠ એવા એવા પેટ ભરે, અને તેમને જે કાં
કહેવામા આવે તો તેમની ગેઠાણીઓનો મિલનજ આગળ પાતાળન
એક કરી નાખે, એ કાઠ માડ કહેવાય નહિ ”

માન,એ નમ્ર સ્વર કહ્યું — ‘ ભાઈ ! તુજ મહુથી મ્હોટા ,
મહુનો જિજ્ઞાસ છે તુ નાતિ ધારણુ નહિ કર તો બીજુ નાજ કરના
હુ જાણુ છું કે, તુ એવો ન મટલી કમાણી કરી ના ‘ ધનનુ ખચ
પણુ તણુ તથા ‘ ૭ પરંતુ કૃષ્ણચંદ્રને ખેતીનું કામનાજ કરવાનું કહ્યું
ક તે પોતાના નામમા વણી મહનત કર છે તથા કશે તા ન પાપ
નને મદદગતા થઈ પડે તો ગજનીચક પણ ધ્યાનથી અભ્યાસ કરે ,
હરિચંદ્ર મનથી ન્હાના છે તુજ તેને લાડ લડાસી અભ્યાસ કરવા દેના
નથી — કાંઈ નમકાજ કરવા દેતો નથી નથી કરીને તે ભટક્યા કર કે
અન્યાય મુઠી નહ ન્યાયે મવળુ મહન કયા કરું ‘ ૭, તો હજી પણ
થોડા મમય મરી ધૈર્ય ધારણ કરીને મહન કર દયાળુ દેવની દયાથી
કે મમયમાજ તમે નને મદદગતા થઈ પડના ”

ગમેશચંદ્રે — માજી ! હુ પૈમાની પગા નથી કરતો ભાગ્યમા
લગે ન પ્રમાણ મળ્યા કરગે પરંતુ વગમા વિના કાણુ કરના કરના
રા માટ કરવા જોઈએ ‘ એકજ માણમને બાળીને ખાટ ના માટ કરી
નાખવું જોઈએ ‘

‘ અજ્ઞ માણસ ’ ન બીજુ કોઈ નહિ, પરંતુ ગમેશચંદ્રના પત્ની
ચચળ માતા નગનજ પુત્રના વચનોનું ગહન્ય મમજી ગઈ તેણે કહ્યું —
ભાઈ ! ચચળ વહુનો સ્વભાવજ એવો છે તે સહને પોતાની
મજીમા આવ તમ કહે છે આજકાલની વહુઓ મ્હોની વહુના વચનો
સહન કરે ખરી કે ,

રમેશ-ના સહન કરે તો શું કરે ? તે જો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતો આવવા માગતો હોય તો બીજાઓએ તેને અનુકૂળ થઈને ચાલવું જોઈએ

માતા-ભાઈ ! બધાના સ્વભાવ સગપ્પા કયાથી હોય ? પરંતુ ભાઈ ! આ વર્ગજનની બાબતથી તું વિચાર ત થઈત નહિ સ્ત્રીઓના સ્વભાવજ સહાએ એના વડચા હોય ત્યાં કોઈ શું કરી શકે ? ત્યારે જોવા વળતા મુગ્ધાની માણસ વગરકેળે તરફ તો આખા આંસ કાન કરવા જોઈએ

રમેશચંદ્રે થોડા મમય મુખી કાંઈ વિચાર કર્યો પડીથી તેણે કહ્યું-“ હું તો જે ગદેતા પણ નથી પરંતુ જ્યારે ત્યારે જે આંસ છુ ત્યાર ત્યારે કાંઈ ચિત્રાચિત્ર પ્રકાર જાણું છું આમ થવાથી મ્હાર મન અચિત્ થઈ જાય છે ”

માતા-હું એ જાણું છું પરંતુ ભાઈ ! તું ખાતરી નાખજો કે, ત્યાં મુખી હું જીવતી છું, ત્યાં મુખી કોઈના તરફ અન્યાય થાય તેમ નથી વર્ગજનનો મનજો ભાર મ્હારે માથે મૂકીને તું ત્યાર શાંતિથી ત્યારી તોડરી મલાળ

રમેશ-પણ આ હમણાં મદાદિની વહુ મહુ મ્હોર ચઢી ગયેલા હોય એમ જણાય છે

માતા-ભાઈ ! હું એ જાણું છું મદાદિનીવહુ કરી રીતે નાત થાય એ મનથી મ્હાગથી બનતી મહેનત પણ કંઈ છું ત્યારે એ વિષય તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી વળી સ્ત્રીઓની મનજો વાત માંથી હોતી નથી વહુનું એકલીનું કહેવું માલજી ત્યારે ગુસ્સે થવું જોઈએ નહિ

રમેશ-ખરી વાત છે, તે કાંઈ મૂર્ખ નથી

માતા-આપણી આખર જોયી કરીને મનવાઈ રહે તે પ્રમાણે આપણે વર્તવું જોઈએ તું શુદ્ધિમાન છે ત્યારે ઉપજ મ્હારે મનજો ભરોસો છે

રમેશ-માલ ! એ બધી વાત હવે પડતી મૂકે. જુઓ, કાલે

મહારે હું વેગથી ચાલ્યો જવાનો છું મુકુમારને કોઈ રીતે દુઃખ ના પડે તેની સલાહ મળ્યો નહીં મહામાલ્યુ છે કે, તેને ઉપરમ થઈ છે માતા-ભાઈ ! મુકુમાર તો મ્હારો નયનમણિ છે તેની ઉપગમનો હિયાય પણ ચાલુજ છે તેને માટે તું નિશ્ચિત રહેજે મુકુમાર સર્વને મળ્યા જ્ઞાનો લાગે છે હૃદયે તો તેના સિવાય એક ક્ષણ પણ રહી ગયો નથી એ તેના ગળાનો હાર છે શું, પણ ભાઈ ! તું કાને ન જાય તો ચાલી ગઈ નેમ નથી ?

ગમેન-ના, પાગડી નોકરી આગળ આપણી ઇચ્છાનુમાર ચાલી રકાય નહિ વળી હમણાં ત્રામ ધમધોડાગ ચાલતુ હોવાથી મ્હારે જેમ મને તેમ જલદીથી જવાની જરૂર છે

આ સમયે ચચળવહુએ ઉઠી ગયેલા આગળ મુકુમારને લઈને ઓરડામા પ્રવેશ કર્યો, તથા મુકુમારને શ્યામા મુવાડી દીપડની દીવેટને મતેજ કરી ઓરડામાથી ને ચાલી ગઈ પોતાની પુત્ર માથેની વાતચિત ચચળવહુએ માલગી લીધી છે એવું અનુમાન માતા વહુના ગુરુમાથી થયેલા મધ્ય પગલા ઉપરથી કરી રાકી ગમેશચંદ્રના જાણવામા પણ પત્નીની વર્તણૂકનું નગજ આવી ગયું

પ્રકરણ ૨ જી.

ચચળની ચતુરાઈ

એકાએક મુઠ મહેસો મુકુમાર આમહદર્શક સ્વરે બોલી ઉઠ્યો -
“ મ્હારે ન્હાના ડાડા પામે જવું છે ”

રાત્રિ ધણી વીતી ગઈ હતી મન મન પવન વિહંગતો હતો કોઈ કોઈ સમયે પર્પયાનો મધુર પોકાર કાને સંભળાતો હતો સમસ્ત માનવજાતિ નિરાધીન હતી

મુકુમારનો આમહ અટક્યો નહિ પતિ પત્નીએ તેને ધણીય

અમળ થો, વણુથ બૂલાઓ અનેડ ગમવાની વસ્તુઓ આપી, પરંતુ મુકુમાના મનનું મમાધાન થયું નહિ-કોઈપણ પ્રકારે ને ગડનો બનો ગયા નહિ

ગમેશચંદ્ર કહ્યું -“ આંવા છાન્ના તો કયાય ભેયો નહિ થુ ને વાગવાર આમળ કરે છે કે ? ”

ચચળે વિગત ગવન કહ્યું -“ અર વાગવા તો થુ, પણ હન્મેશા આ પ્રમાણે કયા ન છે ગતિ દિવસ ન નેની પામેજ પડયો રહે છ ”

ગમેશ-હવે ગો ઉપાય !

ચચળ-જાતે આપી આંવા

ગમેશ-હરિશ્ચંદ્ર બહાગની પરગાળમા મુકુ ગહે છે કેમ ?

ચચળ-હા

ગમેશચંદ્ર ઓગડાનું માગણ ઉતારી મુકુમાર માથે બાંધી નીકળ્યા નથા પરમાળ પામે જાતે હરિશ્ચંદ્રને હાક મારી આ મમય હરિશ્ચંદ્ર ઘેર નિદ્રામા નિમગ્ન હોતા નેટાટા લાઇની હાડ નાબળનાજ ને ઉડીને મેટો થયા તેણે આખો ચોળો ગયા પડી દીવામળી મળગારીને દીવો કયો નહાના કાકાને જોતાજ મુકુમાર નેને ગળે વળગી પડ્યો હરિશ્ચંદ્ર તેને પોતાની પામ મુવાડયો, એટલે ગમેશચંદ્ર પોતાના રાસનાલયમા આવી પત્નીને પૂછયું -“ હા મુકુમાર પાછો અહિ નહિ આવે કે ? ”

ચચળ-ના

ગમેશ-ત્યાજ તો માડ હરિશ્ચંદ્રનો આપણા મુકુમાર ઉપર ધણો પ્રેમ છે

ચચળ-હા વણેજ પ્રેમ છે

ગમેશ-હરિશ્ચંદ્રનો હવ તો વિવાહ કરવો જોઇએ લગભગ અગા આગણીમ વર્ષની ઉમ્મરનો થયો હજે

ચચળ-તો વિવાહ કરો

ગમેશ-આવા ભાવથી કેમ જોડે છે ?

ચચળ-કેવા ભાવથી જોડુ છું ? તમે તો નેટાટા ધનવાન છો

બાઈનો વિવાહ તમે કરો તેમા મ્હારે શુ બોલવાનુ હોય ?

રમેશ-અરે ! મ્હારી પાસે તો એટ રાતો પૈસો પણ નથી.

ચચળ-ન હોય તો દેવુ કરો

રમેશ-હા તેમજ ડરવુ પડશે ચારસો રૂપિયાના ધરણા હશે તો ચાલી શકશે, નથા જે કાંઈ પહેરામણી મળશે તેમાથી બીજુ અર્થ ચલાવી લેવાશે

ચચળ કાન બોલી નહિ, પરંતુ રમેશ મમજી ગયો, પત્નીના મુખ ઉપર અપાદ મામના વાદળાનો ચોગ અધરાગ છવાઈ ગયો છે. તેણે કહ્યું - “ હવે અ બામન તગદ દુર્લ્લક્ષ્ય ડગવુ જોઈએ નહિ ”

ચચળે વિશેષ ગભીર રવરે કહ્યું - “ એ તો ફીટ છે પરંતુ આ ટાકરોનો કાંઈ વિચાર કર્યો કે ‘ તેનુ સગીર સાડ રહેનુ નથી ઉધગસ પણ બધા છે ”

રમેશ-ઉધગસ થઈ હોય તો તેને વૈદને ત્યા લઈ જજો

ચચળ-ફીટ, એ તો એમજ થશે, પરંતુ જે ડામ કરો તે પૂરો વિચાર કરીને ડગ જે મ્હાગ સુકુમારના ભરિખને માટે તમાર કાંઈ એટલું કરી રાખવુ જોઈએ ન કરે નાગવણુ ને મ્હાગ નશીમમા ડાંધ સાંગે ખોટો પ્રાં બને તો મ્હાગ લાડકનાયા દીકરાને પેર પેર ભિખ માગી પડે તે ! ખ્યાન છે કે ‘

રમેશ-ભિખ રા માટે માગવી પડે ‘ ક્ષમા હુ નહિ મચુ તો મ્હારી પાછળ ન્હાના નાનકો તેન ઉછેરને મ્હાટા કરશે

ચચળે સદા રોપમા આવી જઈને કહ્યું - “ કાકાઓ તેને કેવો મ્હોટો કરશે એ તો અત્યાચીજ માયુમ પડી આવ છે હુ તમારે પગે પડુ છુ, મ્હારે તમારી પામરી વરણા ગાડા જોઈતા નથી સાગ સાગ કપડા જોઈતા નથી, મ્હાર માત્ર મ્હાગ પુત્રનુ બલુ થાય એજ વિચારવાનું છે, તેથી હું તમને વિનંતિ કરીને કહું છુ કે, તમાર મ્હાગ સુકુમારને માટે પ્રત્યેક મામે થોડા થોડા રૂપિયા બચાવવા પડશે મ્હારે મળે હાથ મૂકીને પ્રતિજ્ઞા કરા તમારે મ્હારી આ વિનંતિ માન્ય કરવીજ પડશે

રમેશે થોડા સમય સુધી કાઈ વિચાર ક્યો ક્યો, પછીથી તેણે પત્નીની વિનંતિ તેને ગળે હાથ મૂકીને કબુલ કરી તેણે કહ્યું—“માસિક જેટલી રકમ પ્રાપ્ત થશે તેમાથી અડધી રકમ હું સુકુમાર માટે બચાવી રાખીશ અને અડધી રકમ ધરમ સારના ખર્ચ માટે ઉપયોગમાં લઈશ ”

અચળ-મ્હારી એક બીજી વિનંતિ કબુલ કરવી પડશે

રમેશ-શી !

અચળ-દેવુ કરવું નહિ “ઋણકર્તા પિતા શત્રુ-” મ્હારા સુકુમારના શત્રુ થશે નહિ

રમેશ-હું કદાપિ દેવુ કરીશ નહિ

અચળ મામના આકારમાથી વાદળાઓ દૂર થઈ ગયા-અચળનું મુખ પ્રગલ્ભ થયું તેના અધરોડ ઉપર સ્મિત હાસ્ય નૃત્ય કરવા લાગ્યું

પ્રકરણ ૩ બું.

વિદાય.

રહવારના નવ વા યાત્રી અદર રમેશચંદ્ર જમી પગવારીને તૈયાર થયો, બાદ ગાડીમાં બેસીને તેને વડોદરા જવાનું હતું, તથા ત્યાંથી ફ્રાન્ટટ્રેનમાં બેસીને તે સુરત ઉતરવાનો હતો

ગાડી લાવવાનું કામ હરિશ્ચંદ્રે પોતાને માથે રાખ્યું હતું હરિશ્ચંદ્રે ગાડીવાળાને ત્યાં જઈને અગાઉથી જ ગાડી લાવવાની સૂચના કરી હતી પણ ગાડીવાળો વખતસર આવ્યો નહિ તેને જે વખતે આવવાનું કહેવું હતું તે વખત ઉપર એક કલાક વીતી ગયો રમેશચંદ્રે હરિશ્ચંદ્રને પૂછ્યું—‘ દશ વાગી ગયા છતાં હજી સુધી ગાડીવાળો આવ્યો નહિ, એનું શું કારણ ? ’

હરિશ્ચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો—“હું શું જાણું! મ્હે તો તેને ધણી નાકીલ કરીને કહ્યું હતું હમણાજ તે આવવો જોઈએ ’

રમેશચંદ્રે ગલગાઈ જઈને કહ્યું—“ હવે ક્યારે આવશે ? મયોગ

તો થવા આવ્યા આ ગાઉ સુધી જવાનું છે, અને ગાડીવાનનું ના કાંઈ દેખાયું નથી । ”

આ સાંભળી ચચ્છે મ્હોડું ચલાવીને કહ્યું — “ જ્યારે પાગડી નોકરી કરવાને તમારે જવાનું છે તો ગાડીની વ્યવસ્થા કરવાને પણ તમારેજ જવું હતું પારકાના ઉપર વિશ્વાસ ગમ્યાથી શું થાય । ”

પત્નીના વચનોથી રમેશચંદ્રને પોતાની બૂલ થઈ હોય એમ લાગ્યું, તથા હરિશ્ચંદ્ર પણ તેને ગુન્હેગાર જાણાયો । તેણે વિગત રસ કહ્યું — “ હું નહોતો ધાગતો કે એનાથી ગાડાની વ્યવસ્થા નહિ થાય, અને મ્હારે રખડી મરવાનો વખત આવશે. હવે મું કરવું ? માથે ભાર પણ વધારે છે, નહિ તો ગાડી વિના ચલાવી ક્ષેત્ર આજે નોકરી ઉપર હાજર થવુંજ જોઈએ । ”

એવામાં કૃષ્ણચંદ્ર ત્યાં આવી પહોંચ્યો ગાડી મંત્રધીની ગમત માંભળીને તેણે હમતા હમતા હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું — “ કેમ હગ્યા । ગાડી ક્યા છે ? જો મને કંઈ હોત તો હું એકને બદલે બે ગાડી લાવીને હાજર કરત ”

હરિશ્ચંદ્રને બધુના વચનોથી વધુ ખોડુ લાગ્યું ખરી રીતે જોવા જતા તેનો કાંઈ ગુન્હો નહોતો ગાડીવાળો કાંઈ ઓછો તેનો નોકર હતો । હરિશ્ચંદ્રે નમ્ર સ્વરે કહ્યું — “ આપણે બબ્બેમાં ચાલો, ત્યાંથી ગાડી મળી આવશે. ”

રમેશચંદ્રે ગુસ્સામાન કહ્યું — “ અને આ મવળો મરસામાન કોણ ઉચકી લેશે ? ”

હરિશ્ચંદ્ર-કૃષ્ણચંદ્રભાઈ । તમે પણ માથે ચાલો હું મ્હોટા ભાઈની દ્રક અને એક પોટલું ઉચકી લઉં છું, ખાકીની બે પોટલીઓ તમે ઉચકી દેશો

કૃષ્ણચંદ્ર-ભલે એમ કરો પરંતુ મળગમાંથી ગાડી મળે તો મારું

હરિશ્ચંદ્ર-બબ્બેમાં નહિ મળે તો ખમે ત્યાંથી ગાડી લઈ આવીશ તમારે ગભરાવાનું કાંઈ કાગળું નથી

આમ કહીને હરિશ્ચંદ્ર એક હાથમા પોટલુ અને એક હાથમા દ્રુત લઈને બહાર નીકળ્યા એવામા સુકુમારે ફેડતા ફેડતા આનીને નહાના કાકાના વાનીઆનો છેડા પકડી ચલ્યો તેને ખેંચવા માડ્યો, પરંતુ તણે તો નહાના કાકાનું ઘોતીયું નજ છોડ્યું.

હરિશ્ચંદ્ર પોટલોને નીચે મૂકી સુકુમારને પોતાની કમર ઉપર ખેસાડ્યો પત્રીથી તેને કૃષ્ણચંદ્રના મામું જોઈને કહ્યું -“ ભાઈ! તમાગથી આ પોટલુ ઉંચકી રાકાય તો ઉંચકી લ્યા, નહિ તો હું કંગીથી આનીને લઈ જઈશ ’

કૃષ્ણચંદ્ર પોટલુ ઉંચકી લીધું ત્યાર પછી ત્રણ માઈઓ બગ્ગરમા જઈ પહોંચ્યા મગ્ગરમા બે ગાડીઓ ઉઘી હતી તેમાની એક ગાડી ભાડ કંગીને તેમા મલ્લો મગ્ગમાન મૂક્યો હવે રમેગચંદ્રને શાંતિ વળી એ ગાડીમા બીજા બે માણુઓ બેસવાના હતા, તેથી ગાડીવાન આવનાર માણુઓની ગહ જોઈ ગયા હતા, આથી કંગીને રમેગચંદ્ર તેને કહ્યું -“ ભાઈ હવે ગાડી ક્યારે ફાડીશ ’ મલ્લો ચલા આત્યા, જતા તુ તો હજી ઉભોજ ગયા છે ’

મ્હોટા ભાઈ! હજી બે માણુઓ આવવાના છે તેઓ આવે એટલે ગાડી ફાડુ ’ ગાડીવાને ઉત્તર આપ્યો.

“ પરંતુ તારા રૂધનો જાય છે, તેથી જલ્દીથી ગાડી ફાડ તો સારે ’ રમેગચંદ્ર કહ્યું.

“ ત્યાં ત્યારે તમે ગાડી મલ્લોજો હું તેમને બોલાવી લાવુ છું ’ આમ કહીને ગાડીવાન તરતજ પેઢા માણુસાને બોલાવવા ચાલ્યો ગયા આ મમયે રમેગચંદ્ર હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું -“ હરિયા! તુ મ્હોટો થયો છે છતાં બહાર રખડ્યા ફરે છે, અને ભણુના ઉપર મિલકતુલ લક્ષ્ય આપેના નથી તેનું શું કારણ ? ’

કપાળ પગેના પગમેવો માફ કરી હરિચંદ્ર ઉત્તર આપ્યો -“ હું તો કાર્મ રખડ્યા જતો નથી ”

રમેગ-ત્યાર તુ માયો, અને ધગના માણુમા જુડા કેમ ’

હરિશ્ચંદ્ર-તમને કેણું કહ્યું ’

રમેગ-કૃષ્ણચંદ્ર

હરિશ્ચંદ્ર-હુ તો એમના કહેવા પ્રમાણે ચાલુ છું જો ખાતર
હેતો હોઉં તો એમને પૂછી જુઓ.

રમેશચંદ્ર કૃષ્ણચંદ્રના સામુ જોયું તો કૃષ્ણચંદ્ર નિમિત્ત હાસ્ય કર્યું
રમેશચંદ્ર કૃષ્ણચંદ્રને કહ્યું -“ હમણાં તો જેમ ચાલે છે, તેમ
ચાલના કે થોડા દિવસમાજ હુ એને માટે નાદ વ્યવસ્થા કરીશ તું
એને તાઇ કહીશ નહિ. ’

કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું - ‘ પરંતુ હુ કયા એને તાઇ કરું છું ? ગામમા
લેગ ચાલે છે છતાં પોતાની મગજ પર ત્યાં કયા કરું છું વળી
મજબુત ગણવાનું મૂકી તે પેલા ગામનાતર યાત્રીના આશ્રમમા જઈને
એમી રહે છે, એ કાર્ત્ત સાફ રહેવાય કે ? વળી હમણાં હમણાંના તો
ભાઈસાહેબ પ્રાણાયામ કરતા શિખ્યા કે, જે શ્વાસ રૂધિર જતા કરું
આફ અવળું થઈ જશે તો પછી ? ’

એવામા ગાડીવાન આવી પહોંચ્યા બહુમંડળની પાત અહિથી
અટકી પડી બીજા માણસો સાથે રમેશચંદ્ર પણ ગાડીમા એ. મુકમાર
હજી સુધી હરિશ્ચંદ્રની કમર ઉપરજ બેસી નહા હતો. ગાડીમા મેદા
પછી રમેશ મુકમારને ચુમન કરવા ગયા પરંતુ મુકમારે પોતાના
ન્યાના । ને ગળે વળગી પડીને પેતાનું મ્હો કેન્દ્રી દીધું

હરિશ્ચંદ્રે રમેશચંદ્રને પૂછ્યું - ‘ જૂદા પૈસા છે કે ? ’

રમેશ-હા છ, કમ. ’

હરિ-એ ત્રણ આપોને. ’

રમેશ-શું કરીશ ? ’

હરિ-મુકમાર માટે ખાતાનું લેવું કે ? ’

રમેશચંદ્ર તત્પર પોતાના ખિસ્સામાથી ચાર પૈસા બહાર
કાઢીને હરિચંદ્રના હાથમા મૂક્યા ગાડીવાને ગાડી હારી આવજો,
સલામીને જાહે, ટાગળ પત્ર લખતા રહેજો, એમ અગમપગમ લાલા-
મણા થઈ ગયા પછી બંને લાઈઓ ચિતાનું ચિતે પાત કર્યા પાછા
જતી વખતે હરિચંદ્ર અનગમાથી મુકમારને માટે ખાતાનું લીધું, અને
ત્યાર પછી નાનચિત કરતા કરતા બંને લાઈઓ જેઠ આવી પહોંચ્યા

પ્રકરણ ૪ થુ.

પૂર્વ પરિચય

વડોદરા પ્રાતઃ કાળે જાણી નામનું એક ગામ છે આ જાણી ગામમાં નામચદ્ર ઢગીને એક બ્રહ્મક્ષત્રી રહેતા હતા તેઓ મ્હોટા વનનદાર હોવાથી જાણી ગામમાં એક પ્રતિ ઈત પુરુષ ગણાતા હતા પરંતુ વાજના જમાનામાં ગુજરાતના વણખગ વનનદારે નિર્ધન સ્થિતિમાં જેમ પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરે છે તેમ નામચદ્રની સ્થિતિ પણ કેટલાક કાલોને લીધે દુઃખપૂર્ણ હતી આની સ્થિતિનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે, પિત્રાધ્યાત્મી તકગરમાં તેમની ધણીખરી જમીન ન્યાયાનુસાર લદનાના અર્થમાં ચાલી ગઈ હતી આ પ્રકારે લીવ તેમને મળે થોડું ત્રાજ પડ્યું હતું પરંતુ અવશેષ રહેલી જમીનમાંથી કેટલીક લેણદારોની નમુનામાં તણાઈ ગઈ અને જે થોડી ધણી પાછળ રહી તેના ઉપરજ નેમના ગૃહમંડાને અર્થ ચલાવવાનો વખત આવ્યા

મસામાં સુખ દુઃખનું ચક્ર લગ્નના ફરતુજ રહે છે એક મમયે જ રાજનામ્બર હોય છે, તે ક્ષણે માત્રમાજ ગ્નને ગ્નકરો ભિ મારી થઈ જાય છે જે માણસ દુખી હોય છે, જેણે પોતાના જીવનમાં નુખનું સ્વપ્ન પણ જોયું નથી હોતું, તેને પોતાની દુઃખપૂર્ણ સ્થિતિ મરે વિવિધ કારણો થતી નથી પરંતુ જે માણસ મુખપૂર્ણ અવસ્થામાંથી ભાગ્યક્રમ પરિવર્તનને પગિણામે દુઃખદ સ્થિતિમાં આવીને થાય, તેને પોતાના જીવન ઉપર વણાઈ કટાંગો આવે છે

ત્યારે નામચદ્રની સ્થિતિ સારી હતી ત્યારે તેમને ત્યાં બાર માસમાં તેર પર્વજીઓ થતી હતી નિરાધાર તેમજ દીન દુખી માણસોને નમને ત્યાં આશ્રય મળતો હતો સ્વજન પરિજનોના આનંદ ક્રાન્તિ લક્ષ્મી આપુ ધન ગતિ દિવસ આનંદમય માણસ પડતું હતું પરંતુ ભાગ્યનું પરિવર્તન થતાની સાથેજ મધજો આનંદ દાયકામાં છુપાઈ

ગમેલા કપુરની માફક ઉડી ગયો એતરો માથવા, હાથુ ઉવનાની એતરોમાનુ અનાજ થેઠ લાવવુ એ મર્વ કાર્યો પોતાને હાથેજ કરાવો કમનસીમ મમય આવી ચઢ્યો માધાગણુ રીને ગૃહમસાગનુ ખર્ચ ચાકી શકે એટલુ પણ જમીનનુ ઉત્પન્ન થતુ નહિ આવા આવા અનેક ડાગણોને લીધે, પિત્રાધ્યઓના કલ્લહને પગિણામે, ગમચદ્રની આનમિત્ત સ્થિતિ તો નિર્બળ બની ગઇ હતીજ, અને ધીમે ધીમે તેમની સારીગિક સ્થિતિ પણ નિર્મળ થવા લાગી વરમા રામચદ્રના મ-વાડની પથારી પથગાઈ દવાદારના ખર્ચમા અમાધાગણુ દેવુ રહ' ગયુ' પરંતુ કેવલમિશ્વરેચ્છાશલિયસિ એ મહાસુત્ર પ્રમાણે સત્તા યત્નો ડોકટરો તેમજ વૈદોના ઉપચારો નિરર્થક થઈ પડ્યા, અને રામચદ્ર સમારની ચિતાને માથે લઈ સ્વર્ગલોક તરફ યાત્રા કરી પપ્પી પ્રવાની પ્રાણરૂપી પિજરને ખાકી કરી કોઈ અગમ્ય દેગમા આપ્યો ગયો.

રામચદ્રની ગૃહણી મગ્ગની પોતાના ન્હાના ન્હાના માગ બચ્ચાઓનુ પતિની ગેરહાજરીમા મહાદુ એ પ્રતેષાવન કરવા લાગી પરંતુ લેણદારોએ તેને એક પણ દિવસને માટે જપીને શાન્તિથી બેસવા દીધી નહિ તેઓને આ ગરીમ વિધવા તેમજ તેના નિરાશા બાળબચ્ચાઓ ઉપર મિનકુલ દયા આવી નહિ તેમણે બ્યાજ માથે લેણા રૂપિયાનો દાવા કર્યો, તથા હુકમનામુ મેળની સાનમા લખેલી જમીનની દરાજી કરારી નિગવાર વિચવાએ આગ આગ પ્રતિજ્ઞિત ગણાતા માણુમો પામે જઈને પોતાની દુખદ સ્થિતિનુ વર્ણન કર્યું, પરંતુ કોઈએ પણ તેને આશ્રય આપ્યો નહિ. સ્વાર્થી મમાગમા બોવનામા મર્વ અહાદુર હોય છે, પરંતુ અનાથના આમુ માફ કરી તેને આશ્રય આપનાર યાનો મહાયતા કરનાર મનુષ્ય વિગવાજ હોય છે સગ્ગનીને માટ પણ એમજ થયુ તેના દુખની દાઝ કોઈને પણ સ્પર્શ નહિ, તના ગરમ આમુઓ માફ કરી કોઈએ તેને આશ્રય મુદ્દા આપ્યુ નહિ ગમચદ્રના જ્યેષ્ઠ પુત્ર નીનચદ્રનુ લક્ષ વડાદગમા પ્રાણવાલ વડીનની મ્હોટી પુત્રી માથે થયુ હતું તેની પત્નીનુ નામ જ્યની હતુ નીનચદ્રનુ લક્ષ તેની આધ્યાવધ્યામાજ થયુ હતુ

વહેવાઈ મહારાવનો પરલોકવામ થયાના સમાચાર માયુમ પડનાજ પ્રાણુનાજ છાણી આગ્યા વહેવાઈના ઘરની દુખી સ્થિતિ જોઈ તેમને ત્રણી લાગણી થઈ આવી, જો કે તેમની સ્થિતિ સારી નહોતી, છતાં તેમણે વહેવાઈના કુટુંબને યથાશક્તિ મહાયતા કરી લેણદારોને બોનાવી નમની પાસે રા થોડી ધણી જમીન વેચાણુ ગાખી, અને તેનો કારભાર પોતાના જમાઈ નવીનચંદ્રને સોંપ્યો આ મિવાય તેમણે ખીજ થોડી ત્રણી પૈમાની મદદ પણુ કરી, તથા પ્રત્યેક માસે અમુક રકમ મોકલી આપવાની ઉદારતા દર્શાવી.

નવીનચંદ્ર તે સમયે અઢાળ વર્ષનો હતો. રમેશ, કૃષ્ણ, ગજની વગેરે એ સમયે આઠ આઠ દશ દશ વર્ષની ઉમ્મરના બાળક હતા અને હજી તે માત્ર દશ મહિનાનો ઉછરતો બાળક હતો.

નવીનચંદ્ર એકલોજ ખેતીવાડીની મલાળ ગાખતો હતો દમ્ભેશા ન ખેતરમા જતા હતો મજુરોને લઈ ખેતરે નીંદાવતો હતો, અને પાડ થતા ગાડા ભરીને સવળુ અનાજ ઘેર લાવતા હતો એક વતન-ગાનો પુત્ર કે જેણે પોતાના પિતાની હયાતીમા ગામની ભાગોળ મુઠ્ઠા જોઈ નહોતી તેને વૈશાખ માસના મખત તાપમા ખતરની અદગ મજુરી કરતા કેવુ અસાધારણ દુખ થતુ હશે તેની કપના અનુભવી મિવાય ખીજ કોઈને થવી અસભવ છે વિદ્યાબ્યામ ડગવાનું નિડપાયે છોડી દઈ નવીનચંદ્ર સસાગ ખર્ચ ચલાવવાને માટે ખેતરોમા અથડાતો થયો. રમેશચંદ્ર કાષ્ટક મ્હોટો થતા તે પોતાના વડીલ બધુને યથા-શક્તિ મદદ કરવા લાગ્યો કૃષ્ણચંદ્ર અને રજનીચંદ્ર તે સમયે બાહ્યા-વસ્થામા હોવાથી તેઓ શ્વી સહાયતા કરી શકે ? વળી પિતૃહીન થયેલો હજિશ્વર તો હજી સુધી બ્રાતૃસ્વેહના પવિત્ર આનંદમાગરમા સ્નાન કરી ગયો હતો !

કેટલાક વર્ષો વીતી ગયા, એવામા ફૂર ભાગ્ય વિશેષ ફૂર થયુ-ગામમા ફેલેરાનો ઉપદ્રવ આણુ થયો આ અસાધ્ય ઉપદ્રવે અનેક મનુષ્યોના ભોગ લીધા ! નવીનચંદ્ર પણુ પોતાના કુટુંબને રક્તું મુખી, આ ભયકર રોગનો ભોગ થઈ પડી પરલોકયાત્રા કરી ગયો.

ધણા દિવસ સુધી આ નિરાધાર કુટુંબવાળા ઘરમા હાહાકાર થઇ ગયો ત્યાં પછી કટલોક સમય વીતી જતા પુન શાન્તિની સ્થાપના થઇ નવીનચંદ્રનો પરલોડવામ થયા પછી આ કુટુંબને પૈમા માટે ઘણી હાડમાગી ભોગવવી પડી નવીનચંદ્ર માયાકુટ કરી જે કાંઈ પેદાશ કરતો હતો તે અધ થઇ તેના શ્વસુર જમાઈની હયાતિમા જે મદદ કરતા હતા તે મદદ તેમણે જમાઈના પરલોડવાસ પછી અંત કરી દીધી । તેમણે પોતાની પુત્રીને પોતાની પાને ખોલાવી લીધી એટલે પછી આ નિરાધાર કુટુંબને મદદ કરવાનું તેમણે ચોખ્ખું ધાનું નહિ, સ્વાર્થ આનંદ નામ ।

પ્રકરણ ૫ સુ.

પૂર્વ પરિચય (ચાલુ)

હવે સમાગનો ભાગ ગમેશચંદ્ર પોતાના ગિર ઉપર ઉપાડી લીધા । પરંતુ પૈસાનો અભાવ હોવાથી માત્ર જાતમહેનતથી અંધી આબુઆ મચવાઇ નહિ પૈસાના અભાવથી ખેતીવાડીનું નામ પણ મર્યાદે અધ પડી ગયું

ગમેશચંદ્ર નિગણ થઇ ગયા મમાગ જેની રીતે ચલાવવા અ સબંધીનો વિચાર આવતાજ ત ગલગાઇ જવા લાગ્યો પરંતુ શાન્તિ ધારણ કરી પત્ની તેમજ માતાની મહાયતાથી તે પોતાના ન્દાના ભાઇ આનુ પ્રતિપાલન કરવા લાગ્યા છેવટે માતાની સલાહ-મ મતિ લઇને નિઃપાયે ગમેશચંદ્ર નોકરી કરવાને માટે વગની બહાર નીકળી પડ્યો નિગધારવિધવા કુખણચંદ્રની મહાયતાથી ઘરસમાગ મલાજવા લાગી

ગળ્લીચંદ્રની ઉંમર આ સમયે આઠ વર્ષની હતી. હીરાલાલ દેસાઇ નામના જાણી ગામના એક પરાપકારી પુરૂષ મુખાઇમા કેશવજી દેવજી નામના શેઠને ત્યાં મારા પગારથી નોકરી કરતા હતા કાંઈ કામને લીધે તેઓ થોડા દિવસની રજા લઇ જાણી આવ્યા હતા

આ પ્રમગ્નો લાલ લઇને દુખી વિધવા તેમની પામે ગઇ, તથા પોતાની દુઃખપૂર્ણ સ્થિતિની હકીકત નમ્ર સ્વરે નિવેદન કરીને તેણે તેમને કહ્યું કે—“ ગળીને નમારી સાથે મુમાઇ લઇ જાયો તો બહુ માડ, કાગળ કે અદિ તેના અભ્યામની વ્યવસ્થા મારી ગીને થઇ રહે તેમ નથી તમાગ વરમા બે ચાગ માણસો છે, નો એને પબ નમારા પોતાનો સમજીનેજ તમાગે ત્યા ગયો પ્રભુ ' નમને તમાગ ઉપકારનો બધા અવશ્ય આપશે ”

હીગજાન દયા કાઠીને મુમાઇ જતી વખતે ગળીયદ્રને પોતાની સાથે લઇ ગયા ત્યા જઈને તેમણે તેના અભ્યામની મારી વ્યવસ્થા કરી આપી આરી ગીન ગળીયદ્ર હીરાવાલની સલાયતાથી ઠંડાણે પડી ગયો આ મમય હર્નિશ્વર ગાળીની નિશાળમા ગુજગતી ગુડ વાપડી ભણતો હતો પરંતુ ભણુના ઉપનુ વિગત લક્ષ્ય નહોતું ને આનદી હતો એને આજનાલની તાનુકા રફૂલાના માસ્તરો એટલે માત્રાન યમદવનાજ ' નમનુ મદામુત્ર એજ કે સારી વાગે ચમચમ ન વિદ્યા આવે ચમચમ ' આથી કરીને ન બે દિવસ નિશાળમા જતા તા ચાર દિવસ મુધી નિરામનુ માગકુ મુદ્દા જોતો નહિ

ગમેશયદ્રને ભગ્યમા આગ કપિયાના મામિન પગારથી ફાટીયા ગામના ઇનામગાગને ત્યા નોકરી મળી હતી તેથી તેને વરુણપરા વખત ગામ ઉપજગ રહેતુ પડતુ હતુ એટલે ખગ્ય બારોબાર નીકળતુ હતુ ન દગ મહિને આગ કપિયા હાથ ખગ્યના રાખી માકીના આક કપિયા ધેગ મોકલવા લાગ્યો આ આક કપિયામા કુણુયદ્ર વગ ચલાવના હતો અને ખતીવાડીની મલાળ ગખતો હતો આવી રીતે નટલાક વર્ષો વીતી ગયા

છેવટે રમેશયદ્રને એક સારી નોકરી મળી માસિક પચામ કપિયાના પગારથી તે મુગતના નવાખને ત્યા કાગલારી થયો. ચાગ પાચ વર્ષ પછી તણે લમ કર્યું, તથા કુણુયદ્રને પબુ પરણાવ્યો. ગળીયદ્રને માટે તેને વિશેષ કાઇ કરનુ પડતુ નહિ, તે એ સમયે મેટ્રિકની પરીક્ષામા પામ થઇ મુઆઇની મેડિકલ કોલેજમા અભ્યાસ

નરો હતો. હીંગલાલ દેરાઈની મહાયતાથી મુગ્ધતા ગમકૂળ્યુ દેશાઈની પુત્રી સ્નેહલક્ષતા માથે રજનીચદ્રનુ લગ્ન થયુ ગમકૂળ્યુ દેશાઈ પોતાની પાછળ એક વિધવા તથા એક ગુણવતી પુત્રો મળીને પરલોકયાત્રા કરી ગયા હતા વિધવાની આર્થિક સ્થિતિ પણ કાંઈ સાગે નહોતી પરંતુ યોગ્ય જમાઈ મળવાથી તેનો આત્મા વિશેષ નાન્ત થયો

હવે રમેશચંદ્રનો સનાત આગી રીતે ચાલવા લાગ્યા ગામડા ગામડા રહેવાનુ ખેતરનુ અનાજ ખાવાનુ વગના શામળાજી અને વરની મેસનુ મુમિષ્ટ દહીં ફ્રંચ તેમજ ઘી ખાવાનુ વગેરે અનેક પ્રકારની મગવડતાથી આ દુખી સમાજમા પુન નુખસ્યનુ દશન થવા નામ્યુ રમેશચંદ્રનો પગાડ પણ સારો હોવાથી મધળી આર્થિક અવસ્થા હોય છે નવીનચંદ્રની પત્ની તાનગૌરી પણ હવે મામરેજ રહેવા લાગી જે કે તેના પિતાનો વિચાર તેને સામરે મોકલવાનો નહોતો પરંતુ જ્યારે તેણે જ્ઞાન મુધી મારગ આમુજી જીવે છે ત્યાં મુધી હુ તેમની સેવા ચાહરી કરીશ એમ કહેતુ ત્યારે તેમણે પુત્રીને માસરે પહોચાડી દીધી નહોતે માનવે આનીને વગમાનુ નવળુ ડામડાજ પોતાને ચિરે ઉપાડી લીધુ

કૂળ્યુચંદ્ર ખતીવાડીનુ ડામડાજ મલાળતો હતો જતમલનત ડરડમગ તથા ખતથી તે મારી પેદામ કરતો હતો પરંતુ જ્યારે લાગ્યમા દુખજ નિમાણુ થયલુ હોય છે તો તે કાંઈ પણ રસ્તે આવીને જ્ઞાન રેહેજ પૈસા મળધીની અડચણુ દૂર થઈ-ઢોકગચો મહોટા થઈને કાંઈક દેઢાણે પડ્યા ન પડ્યા એટલામા તે વરમા કસહનુ ખીજ રોપાયુ અર્થાત મર્વના હૃદયમા પુન અસાન્તિએ સ્થાન લીધુ મહિને પચામ રૂપિયા ડમાનાગ રમેશચંદ્રની પત્ની ચચળ એમ

વિચારતી હતી કે પોતાનો ધણી મહિને પચામ રૂપિયા પેદા કરે છે, એટલે તેના જેવી સાલાગ્યવતી સ્ત્રી મમસ્ત વિશ્વ-મહાડમા ખીજ એક પણ નથી. આથી કરીને તે પોતાના અભિમાનની આગથી ધગના સર્વ મનુષ્યોને બાળીને ભરમ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી

કૂળ્યુચંદ્રની પત્નીનુ નામ મન્દાકિની હતુ તેને કાંઈ સત્તાન

હજી સુધી થયું નહોતું તે એમ વિચારતી હતી કે, “અમારૂં જે માણસનું ખર્ચ તે શું હિસાબમાં ? બીજાના તાબામાં અમે શા માટે આપ ગઈએ ? માગ પતિજ મર્ખ છે કે તે આખો દિવસ મદદાવૈતરૂં કરીને બીજાની સત્તામાં પડ્યા ગયે છે માગ પતિ જે પ્રમાણમાં કામ કરે છે તે પ્રમાણમાં વળમાં તેમનું સન્માન ક્યા છે ? કેમ ધનના મર્વ માણસો તેમની આજ્ઞામાં ગહેતા નથી ?” હવે જુદા થવામાં શો દોષ ?” જે જુદા થઈને માગ સ્વામી આટનું કામ કરે તો આ મદદાઈની નહુના શરોર ઉપર અલગોગેનો ભાગ એટલો બધો વધી નય કે તે મિત્રાગે ઉચ્ચતી પણ ન શકે.”

રજનીચંદ્રની પત્ની અદ્વૈતપિ સમાગ્નજમાં એટલી બધી ગુથા પડી નહોતી તે હમણા નવયૌવનના હિરોળે હિચકા ખાતી હતી ન પોડશી અથાત્ સ્થામાં હતી ધણો ખર્ચે મમય તે નહોટી વહુ જયતીનાજ મહવામમાં રહી વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી હતી

હચિંદ્રનો તો હજી મુધી વિવાહ મુદ્દા થયો નહોતો તે કોઈ પણ વાતમાં વિશેષ લક્ષ્ય આપતો નહોતો જ્યાં શોક હોય રોગ હોય અનાથનું હૃદયભેદ રૂદન હોય, ત્યાં જાતિધર્મને બાજુએ મૂકી તે મુખ્યો ગઈને પોતાની શક્તિનો મવજો ઉપયોગ કરતો હતો ગામમાં પ્રાંત માધુમત આવે તો તેમની પાસે બેસી ધર્મ કથાઓ માલજનો હતો ને તેમની યથાશક્તિ સેવા ચાકરી કરતો હતો તેમને આવસ્થક વસ્તુઓ લાવી આપતો હતો, તથા રાત્રે પગાસન વાળી પ્રાણાયામ કરવાનો તેનો નિત્યનિયમ હતો આ સર્વ કાર્યોમાંથી વખત મળનાજ તે સુકુમારને રમાડતો, તેને બાગ બગીચામાં લઈ જતો અને પાસે એક બે પૈમા હોય તો બજારમાં જઈ તેને ખાવાનું અપારી મતુષ્ટ કરતો હતો સુકુમારને મતુષ્ટ થયેલો જોઈ તેને અપૂર્વ આનંદ થતો હતો

પોતાના આ સર્વ કાર્યોથી તે નિબ્ધનદમાં મગ્ન રહેતો હતો, પરંતુ તેને ખબર નહોતી કે, તેના કાર્યો તરફ ધરના માણસો પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોતા નથી.

મગ્ગવતી ગૃહગન્યની ગૃહિણી હતી તે જાણતી હતી કે પોતાના પુત્રો તથા પુત્રવધ્વો ધરમા અશાન્તિનો અગ્નિ મળગાવે છે, પરંતુ તે ધરમા મળગતા અશાન્તિના અગ્નિને શાન્ત કરી શકતી નહોતી આના બે કારણો હતા એક તો તેનો સ્વભાવજ નર નહોતો બીજો તેનામાં જોઈએ એવી કુશળતાનો અભાવ હતો આમ હાવાથી તે ધરમા કાંઈને કાંઈ કહી શકતી નહોતી, વળી પરિસ્થિતિ પણ એવી હતી કે જો તે કાંઈને કાંઈ કહેવા જતી તો તે તરત અભિમાનથી મરવા પડતું હતું.

જોઈતી દેખરેખના અભાવે ધરમા નુ થાય છે / કાણુ નુ ન છે ? તની મરસ્વતીને બિલકુલ માર્હિના નહોતી આથી તે કાંઈને કાંઈ કહી શકવાને અમર્થ નહોતી જો કદાચ બહુ થતુ અને તની પાન કાંઈની કનિય ન આવતી તો તે પૂતી તપામ કર્યા મિવાન કહેવાના આગેપીના ઉપર વાન્માણો છોડતી હતી આના પ્રકારને લીધે ધરમા મરસ્વતીનું મિલકુલ માન નહોતું જે ધરમા ગૃહિણી કુશળ નથી હોતી તે ધરમા મદા મવદા કલહ કડમજ કાપમ ગહે છે ગૃહિણીજ ગાલનુ આદર્શ આભુપણ છે ”

મકેરણુ ૬ કુ.

રજનીચંદ્ર ડોકટર થયો.

આશ્વિન માસ ચાલતો હતો દીપોત્તમવીના દિવસો પાંચે આના છે દિદુ નારીઓ વચ્ચે લીપવામાં તાઆ પિનળના નામણો અજ-વાળવામાં તેમજ ધરને વ્યવસ્થા કરવામાં પ્રવ્રત જણાય ૧૭ દીપોત્તમવીના આનંદનંદ નહેવારોમાં મર્વેના મન પ્રકુલ જણાય છે આ અમય નામ ધધાને લીધે આરે મામ પરદેશમાં પડ્યા ગેલેતા પ્રિયતમોની આથે તેમની વિગ્દધેવી પ્રેમગ્જોનો મહવામ થાય છે વ્યજન પગ જનોન મળી તેઓ આનંદથી અધીરા જની જાય કે નાના પાળપ્રાના આનંદની ના સીમાજ ગેલેની નથી તેઓ નવીન શુભા પદ્મીને, શુધા

પૂરીઓ ખાધને તેમજ દારૂખાનુ ફેાડીને આનંદ-કલ્પોત્સવ કરતા માનુષ પડે છે મનુષ્યોની માફક પ્રકૃતિ પણ આ સમયે નીન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે વન ઉપવન તથા બાગ બગીચાઓમા, ખેતરોમા તેમજ નાડીઓમા ઉગેલી લીલી લગિયાળી મનને લગી લે છે કુદરતના નવીન સ્વરૂપમા પ્રવેશ કરીને તેનો ખરેખરો પવિત્ર આનંદ આપનારો દીપોત્સવી જેવો મહોટો તહેવાર હિંદુઓ મિવાય બીજા કોઇ જાતિમા નાજેજ્ય દષ્ટિગોચર થાય છે

વાષ્પમાગમને દિવસે રજનીચક્ર રંગ આવ્યો છે રમેશચક્ર રજનીચક્રના આવના પહેલા બે દિવસ પૂર્વે થેગ આવ્યો છે

રજનીચક્ર મેડિકન કોલેજની છેલ્લી પરીક્ષામા પાસ થયો છ અને અલ્પમહનગરની ગવર્નમેન્ટ હોસ્પિટલમા મહિને દોઢસો રૂપિયાના પગારની જગ્યા મળી છે દીપોત્સવી પછી તે પોતાની નવી જગ્યા ઉપર હાજર થવાને જનાર છે

મુમાદથી પેર આવતી વખત રજનીચક્રે મુમાફગી માટેનો થોડા રૂણા મગમામાન ખરીદ્યો હતો, આ મગમામાનમા એક હાગ્મેનિયમ પણ હતુ વિદેશમા અવકાશને મમયે ચિત્તને આનંદ આપવાને માટે ન પોતાના એક મિત્ર પામેથી હાગ્મેનિયમ માગી લાગ્યો હતો

મધ્યાનો મમય થયો છે આખુ ગામ દીવાઓથી પ્રકાશિત થઇ રહેતુ જણાય છે અને મર્વત્ર આનંદનો ભામ થાય છે તેજ મમયે રજનીચક્ર થેગ આવી પહોચ્યો ગાડીધાળો ગાડીમાથી સગમામાન પરસાળમા ઉતારી નાખી ચાલતો થયો તરતજ ઘરમાથી હાથ મુખ ધોવાને રજનીચક્રને પાણી આપવામા આવ્યુ મગમ્વતી ઉમગ પામે ખેડી હતી રમેશચક્ર અને કૃષ્ણચક્ર રજનીચક્રનો મરસામાન એક ઠેકાણે ગોઠવીને મુજતા હતા એવામા હરિશ્વર સુકુમારને લઇને ત્યા આવી ચઢ્યો રજનીચક્રે હાથ મુખ ધોઇ માતાને તથા વડીલજનધુઓને પ્રણામ કર્યા એક બીજાએ એક બીજાના કુજાળ સમાચાર પૂછ્યા ત્યોગ પછી રજનીચક્રે સુકુમારને પોતાની પાસે લીધો અને નેને માટે

મુંબાઈથી ખરીદ કરી આણેલા કાટ, પેન્ટલુન વગેરે વસ્ત્રો તેણે પોતાના એક દ્રુકમાથી બ્લાર ડાઠ્યા આ વસ્ત્રો સાથે રજનીચદ્ર કટલાઃ મકડા પણ લાવ્યા હતાં મુકુમારે એ મર્વે વસ્તુઓમાંથી પોતાના બને હાથમાં જેટલી વસ્તુઓ લેવાય તેટલી લીધી પછીથી તેણે હરિશ્ચદ્ર પાસે જવાની ઉતાવળ કરવા માડી રજનીચદ્રે મુકુમારને પોતાની પાસે બેસાડવાનો વલો યત્ન કર્યો, પરંતુ મુકુમારની હાથગણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ તે રજનીચદ્ર પામેથી છુટીને દોડતો દોડતો હરિશ્ચદ્ર પાસે ગયો હરિશ્ચદ્રે તેને નવીન વસ્ત્રા પહેગાવવા માડ્યા

રમેશે રજનીને પૂછ્યું — ‘લાઈ! તને ક્યા નોકરી મળી?’

રજની—અહમ્મદનગર

રમેશે—વલો દૂર મુધી જવું પડશે

રજની—હા, પરંતુ એ જગ્યાની મહેત્તાગી મજાથીજ માગણી કરી હતી

રમેશે—કારણ?

રજની—ત્યાના હા પાણી માગ છે

હરિશ્ચદ્રે મુકુમારને છુટ પહેગાવતા પહેગાવતા પૂછ્યું — ‘મોટા લાઈ! તમે ત્યા ક્યારે જવાના છો?’

રજની—દીપોત્તમી પછી કેમ, ત્યારે ડાઈ કામ છે

હરિશ્ચદ્ર—હું પણ તમારી માથે વ્યાવીગ

કૃષ્ણચદ્રે હસતા હસતા કહ્યું — ‘ત્યા માધુ મન્યાસીઓ ધણા જ ખર ને?’

હરિશ્ચદ્ર શરમાઈ ગયો, તેથી રમેશચદ્રે કહ્યું — ‘હરિશે ત્યા જાય એમાં શું ખોટું છે? રજની! ત્યા ત્હાગી કાયમ જગ્યા થાય એટલે તું હરિચાને ત્હારી માથે લઈ જજે’

કૃષ્ણચદ્ર—પણ ત્યા જઈને એ શું કરશે?

રમેશચદ્ર—રજનીની પાસે રહીને એ કાંઈક શિખશે, અને ભવિષ્યમાં બે પૈસા કમાઈ ખાશે

કૃષ્ણચંદ્ર ફરીથી હસીને કહ્યું — “ તમને ડોક્ટરનો ધંધો ચલે
-હલો જણાનો હશે ! ”

ગમેશચંદ્ર-સ્હેલો તો ક્યાથી જણાય ! પરંતુ તુજ કહેને કે,
આપણા ગામમા ગમશંકર ડોક્ટર છે તેને શું આવડે છે ? તેને તો
અનુભવ પણ નથી, પરંતુ જે હર્ષિશ્વર ગજનીચંદ્ર પામે થોડો મમય
ગ્રહે તો તેને થોડું ધણું તો જ્ઞાન અવસ્ય પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ યાય
ના એ બે પૈસા કમાઈ ખાય

આ વાતાવાપ આટલેથીજ અટક્યો. આ મમય દુઃખ્યાન હર્ષિ-
ચંદ્ર સુકુમારને ભુટ પહેરાવી ગયો હતો. હર્ષિશ્વરની દૃષ્ટિ આ મમય
હાર્મોનિયમ તરફ જઈ પહોંચી હતી તેણે ગજનીચંદ્રને પૂછ્યું -
“ ભાઈ ! આ હાર્મોનિયમ છે કે ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર મિત હાન્ય કરી ડટાક્ષ કરતા કહ્યું — “ હા હાર્મો-
નિયમ છે ડોક્ટરો કગ્યા જમાનું છે, તેથી ગાગીને મલજાની તેનો
રાગ દૂર કરવાને માટે ભાઈ માથે લઈ જનાર છે ”

ગજનીચંદ્ર મનમાને મનમા ભયો, હર્ષિશ્વર હાર્મોનિયમની
પાસે જઈને તેનું બગાડ અવલોકન કર્યું પડીથી તેણે કહ્યું - તાર
વાદ, હાર્મોનિયમ તો ધણું સારું જણાય છે ને !

આ વખતે સુકુમાર તોતડા ચરે બોલી ઉઠ્યો - નાના ડાકા !
બાળુ બગાડો (વાળુ વગાડો) ! ”

હર્ષિશ્વર સુકુમારને પોતાની રમ્મગ ઉપર બેવાડ્યો, તથા
હાર્મોનિયમને ઉચકીને તે એક એકાત ઓગડામા જવાની તૈયારી
કરવા લાગ્યો.

આ સમયે ગજનીચંદ્રે હર્ષિશ્વરને કહ્યું - ભાઈ ! એ તો પાગડ
છે માચવીને વગાડજે !

હર્ષિશ્વર-અરે હુ હમણાજ પાછું લાવું છું

સગવતી હિમરા પામે બેઠી હતી, તે હર્ષિશ્વરનું વર્તન જોઈ
બોલી ઉઠી — “ સહુના કરતા એનું તોફાન વધારે છે એનું શું થશે
તેની મ્હને ધણી ચિંતા થાય છે ! ”

તથા શિયાળવાઓની જૂઓ સભળાય છે આખાવાડીઆમાંથી કવચિત્
ન્વચિત્ કોનથ મધુર ટહુકા ડરે છે, અને વિરહી અખળાઓના
અભિમાનને ઉતાગી નાખે છે અન્યારે ગ્જનીચદ્રના શયનાલયમાંથી
હારમોનિયમનો મધુર સ્વર કાને પડે છે

શયનાલયમાં દીવો બળી રહ્યો છે ગ્જનીચદ્ર ખુરશી ઉપર બેઠો
મેઠો હારમોનિયમ ઉપર આગળિયો ફેરવતો ગાવા લાગ્યો કે -

સોહામણી સ્વર્ગની વાટ, એક દીન સોહાવલ્લે હોશજ,
હસિલી અમરાપુરી વાટ, એક દીન સોહાવલ્લે હોશજ
મૃત્યુલોકના મનુષ્ય કયા, કયા અમરાપુરી ધાટ,
અધરીત કહો એ કેમ બને, વસમી વિકટ એ વાટ
મુગટ મણી તમે રાજ સદનના, પારીજતક તમે નદન વનમાં,
રાજવંશિ દેવાશી રસીકવર, પ્રિતિ જ્યોત પ્રકટાવી પરસ્પર,
મેળવવા અતરમા અતર, સ્વર્ગ અમારૂં સોહાવલ્લે હોશજ

નયનાલયમાં પડેલા એક સુદગ્ધ પલ્લગમાં અનિદ્રાસુદરી સ્નેહ-
ક્ષતા કામળા ડમલિનીની માફક સૂઈ રહી છે । ગ્જનીચદ્ર હારમોનિયમ
વગાડીને તેમજ ગાઇ ગાઇને થાકી ગયો, પરંતુ તેણે પત્ની તરફથી
પાલવાહતો પ્રશંસાસૂચક સ્વર માલખ્યો નહિ આથી તેણે નિગાશ થઇ
જઇને હારમોનિયમ વગાડવાનું તથા ગાવાનું બંધ કર્યું, અને પછી
પલ્લગ પાસે જઇ પત્નીએ તેના મુખ ઉપર ઓઢેલી શાલ ખેંચી કાઢી
વમતનો પૂર્ણચદ્ર મેલ-મુક્ત થયો, તોપણ ગ્જનીચદ્રની ધૃષ્ટતા ઓછી
થઇ નહિ સ્નેહલતા રિમત હાસ્ય કરતી ડરતી હીંકી બેઠી થઇ ।
સ્નેહલતાના રિમત હાસ્યમાં અતુલનીય-દૈવી-સુદરતા હતી તેના અગ
પ્રત્યગમાં નવચૌવન ઉલ્લાસ જતુ હતુ

ગ્જનીચદ્ર સ્નેહલતાનું મૌઢ્ય જોઇને મુગ્ધ બની ગયો, પરંતુ
એ મૌઢ્ય એના મર્મ પ્રદેશને બેદી શક્ય નહિ તેણે મનમાને મનમાં
વિચાર્યું - ' આટલું બધું રૂપ । આટલા બધા રૂપ માથે એક પણ
ગુણ નથી ' ગુચવું, ભરવું, હારમોનિયમ વગાડવું, પ્રેમના પત્રો લખવા
તથા સૂતા જાગતા બસ પ્રેમનાજ વિચારો કર્યા કરવા, નવલકથાઓ

પ્રત્યેવી એ વર્ગેરેને રજનીચદ્ર મહાન્ ગુણો મમજતો હતો ભોળી સુકુમાર બાળા સ્નેહલતાનામા આ મર્વ ગુણો()નો નિવાસ ક્યાથી હોઇ શકે ?

સ્નેહલતા ઉડીને બેઠી થઇ રજનીચદ્રે નવવધૂના મસ્તકની વંજી ઉપર પોતાનો હસ્ત મૂક્યો સ્નેહલતાની વેણી વિખરાઇ ગઇ, અને જાગા નાગ જેવો તેનો કેશલાપ તેની પીઠ ઉપર નૃત્ય કરવા લાગ્યા સ્મિતહાસ્ય કરી સ્નેહલતાએ કહ્યું - ‘ મ્હને આમ સતાવોછો શા માટે ’

રજનીચદ્ર હસી પડ્યો તેણે પૂછ્યું - ‘ હું ગાર્કધુ તે તુ સાબળની ક્રમ નથી ? ’

સ્નેહલતાએ વ્રુજતા સ્વરે કહ્યું - “ હું સાલગતી નહોતી તો ના મ્હં જાઇ જાનમા આગળીઓ ધાલી હતી કે ? ”

રજની-તુ ગાયન મમજી શક્તી નથી ?

સ્નેહલતા ફગેથી હસી પડી હાસ્યની છટા આ વખતે કલ-વિશેષ હતી તેણે કહ્યું - ‘ મમજી શક્તી નથી તેથી તો સાલગતી નથી

રજની-એ માટે મ્હને ઘણું દુઃખ થાય છે પ્રત્યે- મનુષ્યની વૃત્તિ રહસ્યભેદ જાણવાને સમર્થ થતી જોઇએ

સ્નેહલતા-તેથી તુ થાય ?

રજની-આનંદ થાય

સ્નેહલતા-આનંદ થવાનું કાંઈ જાગણું ?

રજની-એ જાગણું હું તને ફરી ગીતે સમજાવી શકું મળીન ચર્ચા, જાત્યચર્ચા, વિજ્ઞાનચર્ચા વગેરેથી કેટલો બધો આનંદ થાય હ તે ત્હારા જેવી ભયંકર અજ્ઞાની અવળા કેવી ગીતે મમજી શ-

સ્નેહલતા-ધગને માફ ગાખતુ, કપડા ધોવા, ગસોઇ બનાવવી ઇશ્વર ભક્તિ કરવી, ખાડતુ, દળતુ તથા વડીલોની સેવા ચાકરી કરવી એ સ્ત્રીઓને માટે કેટલા આનંદદાયક કાર્યો છે તેની આપ નામદાગને ક્યાથી ખબર હોય ? જો આપ નામદાગ સ્ત્રી થયા હોત તો એ આનંદનો અનુભવ મેળવી શકત

રજની-તુ ભયંકર-મૂર્ખ સ્ત્રી છે, તેથીજ આમ કહે છે

એલ્લતાએ રજનીયદ્રને કહ્યું — “ મને આમ સતાવોછો.
શા માટે ’

જુઓ ચિત્ર ૧૬

સ્નેહક્ષતા-તમે મહાન પડિત છો ને તેથીજ સામાજિક આનન્દ-જનક કાર્યોનો તમને અનુભવ નથી !

ગજની-સ્ત્રીઓ નુ મનુષ્ય નથી? સ્ત્રીઓનામા અન્ય મનુષ્યના જેવી ઉચ્ચતમ વૃત્તિ નથી ? પુરુષ તથા સ્ત્રી એકજ '૭' બન્નેની વૃત્તિ મમાન હોય '૭, શિલ્પ મળતા બન્ને મમાન થાય છે

સ્નેહક્ષતા ઉચ્ચ સ્વરૂ હમી પડી તેનુ હામ્ય બધ પડ્યુજ નહિ ! મહાન પડિત ગજનીચદ્ર પત્નીને હામ્ય કગતી બદલે વિરક્ત બની ગયો ! તેને એ હામ્ય નિર્ગર્હ જણાયુ ! સ્નેહક્ષતાએ હમતા હમતા કહ્યું - ' નહિ નહિ જે વૃત્તિથી વિશેષ વિશ્વાસ મુખનો ઉદય થાય છે, તે વૃત્તિ ગમણીઓમા હોતી નથી '

વિરક્ત સ્વરે ગજનીચદ્રે પૂછ્યુ - ' તુ વિચાર કરીને કાં જોઇએ ક એ વૃત્તિ કથી છે ? '

સ્નેહક્ષતાનુ હાસ્ય બધ પડ્યુ નહોતુ હમતા હમતા તેણે ઉત્તર આપ્યો - મુછો !

ગજનીચદ્ર વિશેષ વિરક્ત બની ગયો તેણે કહ્યું - ' જો હુ મત્યજ કહુ છુ ક તુ મહામખ છે મુછને નુ વૃત્તિ કહી શકાય કે ? '

પ્રથમ પ્રમાણે હમતા હમતાજ સ્નેહક્ષતાએ કહ્યું - તમાગ શાસ્ત્ર અનુમાર તે વૃત્તિ ગણાતી નથી તોપણ સ્ત્રીઓને જ્યારે મુઝ નથી ત્યારે તેમનામા તમાગ જેવી વિશ્વાસ રાસના પણ નથી "

ગજનીચદ્ર-ત્હાગ આ વચનોનો કાંઇ અર્થ નથી મધળા પુરોષ કાંઇ મુશિક્ષિત નથી

ત્યાર પછી થોડા સમય મુવી પતિપત્ની શાત ગહા કેટલાક મમયને અતરે ગજનીચદ્રે રાત કેગવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું - ' ફીવાળી વીતી ગયા પછી તગતજ મ્હારે અહમ્મહનગર જનુ પડગે, તુ શુ કરીશ ? "

પ્રથમ જળપ્રવાહ જેમથી વહેતો આગળ ચાલ્યો જતો હોય અને એવામા કાંઇ બાધ આવતા તે એકાએક અટકી જાય તેજ પ્રમાણે ગજનીચદ્રના આ પ્રશ્નથી સ્નેહક્ષતાનુ હામ્ય બધ પડી મયુ તેણે

રિથર દૃષ્ટિથી કૃષ્ણાપૂર્ણ નજરે સ્વામ તરફ નજર ડગીને પૂછ્યું -
'ત્યારે શું તમે એટલા બધા વહેલા જગો ?'

રજનીચંદ્ર-હા

સ્નેહલતા-પહેલા તો તમે દરેક દીવાળી ઉપર ઘેર આવીને
વળા સમય સુધી રહેતા હતા

રજની-તે મમયે હું અભ્યાસ કરતો હતો, તેથી જ્યાં સુધી
કોલેજ બંધ રહેતી હતી ત્યાં સુધી ઘેર રહેતો હતો હવે તો નોકરી
ડગવા જવાનું છે । તું મ્હારી સાથે આવીશ ।

સ્નેહલતા-તમે મ્હને માથે લઇ જરો તો મ્હને આવવાની રી
તઝૂત છે ।

રજનીચંદ્ર બગાવ મતુષ્ઠ થયો નહિ તેના મનમાં એમ હતું
કે આ વિદેશે જવાની વાત ઉપર વિગ્ધની આશકાનું મ્હોડું નાટક
બજવાશે, અનંત ગાઠ નિશ્ચયો મંડાશે, અનેક હૃદયભેદક વચનો નોક-
ગો, ત્યાગ પટ્ટી વિદેશે જવાને માટે ચરણોમાં પડાપડી થશે, માથે
નથી લઇ જવાનો એમ જાણશે એટલે આત્મહત્યાની વાત કાઢશે
પરંતુ તેની ધાગણા પ્રમાણે તો કશું થયું નહિ સ્નેહલતાએ માત્ર
એટલું જ કહ્યું કે-“માથે લઇ જશો તો માથે આવીશ, અને ઘેર
મટી જશો તો ઘેર રહીશ તમને જેમ હીડ લાગે તેમ કરો તમારા
મુખમાં મ્હાડ સુખ છે તેમજ ક'યાણ છે ”

રજનીચંદ્ર એ હૃદય એ પ્રેમ પિછાની શક્યો નહિ એ કાંઈ
નહાની નહીનું મીમાયુક્ત વેગવાળું જળ નથી અનંત છે સીમા
વિનાનું છે, પ્રશાન્ત માગજળ છે મામયિક ઉચ્છવામથી તે હાલી
ઉઠે કે નુત્તર ઉઠે એવું નથી માધાગણ સૂર્યતાપથી તે તપી વન્ય એવું
નથી સાધારણ વાયુ તોફાનથી તે ડપી ઉઠે એવું નથી સ્નેહલતા એમ
મમજો છે કે, આમિ દેવતા છે, તેઓ પોને માત્ર ધારીને જે કાર્ય
કરશે એમાં જ પોતાના સુખનો મમાવેશ થયેલો છે આમિપ્રેમ આત્મ
નુષ્ઠને માટે નથી આમિપ્રેમ દૈલિત-મિલનને માટે નથી આમિપ્રેમ
કવળ મધુરી વાતચિતમાં નથી

પરંતુ રજનીચદ્ર એ મમળ શક્યો નહિ તે માત્ર એટલુજ મમળ્યો કે આવી મર્ખી સ્ત્રી તેના જેવા સર્વ વિદ્યા-વિશાદને માટે તદ્દન નાલાયક છે

આવા ભમથી અનેકના સર્વન્વનો નાશ થયો છે રજનીચદ્રના મર્ચન્વનો પણ નાશ થશે કે કેમ તેની કાને ખબર !

રજનીચદ્ર જો કદાચ પિછાની શક્ત, સમજી શક્ત તો તેને માત્રુમ પડી આવત કે સ્નેહલતાનુ હૃદય પ્રેમાનુગમથી પગિપૂર્ણ છે તેના આકર્ષક નેત્રોમા વિહ્વળ ક્ષણપૂર્ણ માધુર્ય વિગળ રહ્યું છે !

પ્રકરણ ૮ સુ.

ઘેરીના દાસ.

આજે ધનતેરમનો દિવસ છે ભાવિડ હિંદુઓ લક્ષ્મીપૂજન કરીને દેવ દર્શન કરવા જતા જણાય છે નવયુવનીઓ નવીન વસ્ત્રાલંકારોથી મુમગિજત થઈને કાંઈ આગળામા તોરણો પાડે છે, કાંઈ માથીઆ પૂરે છે, તો કાંઈ બાળકને કમ્મગ પર બેમાડીને ખીજી માહેલીઓની માથે વાતચિત કરે છે ન્હાના બાળકો નવીન વસ્ત્રો પહેરવાને માટે આગ્રહ કરે છે, કાંઈ આનંદથી દોડે છે, કાંઈ રમે છે અર્થાત આજે ત્યાં જોઈએ ત્યાં આનંદજ જણાય છે

સુકુમારને નવીન વસ્ત્રો પહેરાવી, હગ્નિચદ્ર વિષ્ણુમંદિરમા જતો હતો. આ પ્રસંગ જોઈને રમેશચંદ્ર પત્નીને કહ્યું કે—“ જો છોકરો જીવતો રહેશે તો ભક્ત પુરુષ થશે ”

ચચળે સહજ હસીને કહ્યું—“ આજઝાલના ઢોંગી ધુતારા ભક્ત થવા કગતા તો તદ્દન મર્ખ રહેવામાજ માર છે, એવી મ્હારી માન્યતા છે ”

આ વચનોથી રમેશચંદ્રને હસતુ આવ્યુ તેણે કહ્યું—“ કેમ ! મને ભક્ત પુરુષો કાંઈ ઓછાજ ઢોંગી ધુતાગ હોય છે ? ”

ચચળ-તમે કાંઈ દિવસે દેવમંદિરમા જઈ પ્રેમલા પ્રેમલીઓની

પ્રેમલીલા નિહાળી છે ? આજઢાલના મંદિરો તો પિશાચોની વામ ભૂમિ જેવા થઇ પડ્યા છે હિંદુસ્તાનમાં લિખાગડાઓની મખ્યા મધતી જાય છે, અને તેમને જ્યારે ભોજન કરવાનું નથી મળતું ત્યારે તેઓ માંદપુઆ અને દૂધપાક ખાવાની લાડમાંથી લક્ત પુરૂષ બની જઈ અનેક નારીઓના પાતિવ્રત્યનો લગ કરે છે

ગમેશ—આવા પવિત્ર દિવસે એ પાપપૂર્ણ વાન કરીને આપણે શા માટે પાપનો સચય કરવો ? તું કહે છે એવા પ્રકારે મુખ્યત્વે કરીને વડોદરા સુગત, મુબઇ વગેરે મ્હોટા શહેરોના મંદિરોમાંજ અને કે ગામડામાંના મંદિરોમાં લેગ માત્ર પણ વ્યનાચાર હોનો નથી

ચચળ—ગમે તેમ હોય તેમાં આપણને ગુ ? હ, પરંતુ ગામડામાંના વિશ્વામ ઉપર ગ્હી તમે મ્હારા સુકુમારને બ્હી જશો નહિ આ વખતે તમે જે પ્રમાણે રૂપિયા લાગ્યા છે તેમ દરેક વખતે લાવતા રહેજો આજઢાન એવો વખત છે કે પ્રાઇનો લગેમો ગામરો આજખી નથી

ગમેશ—મ્હારી પામે જે કાઠ હતું તે બધું મ્હે નને માપી દીધું છે હવે મ્હારી પાસે એક પાઇ પણ નથી !

ચચળ—કેમ, તમારું પૈમાનું ગુ કામ છે ?

ગમેશ—હજી તો લૂગડા ખરીદવાના છે

ચચળ—લૂગડા તો તમે સુગતથી લઈ આપ્યા છોને !

ગમેશ—એટલા લૂગડાથી ચાની શક તેમ નથી દીપોન્સનીના વખત હોવાથી મર્વેને કપડા આપવા જોઈએ

ચચળ—આપવા જોઈએ તો હું ક્યા ના કહું છું, પરંતુ તમ મ્હને જે રૂપિયા આપ્યા છે, તેમાંથી એક પાઇ પણ હવે હું તમને આપવાની નથી એ રૂપિયા તો મ્હારા સુકુમારની ત્રિજોગીમાં જમા થઇ ગયા છે

ગમેશ—મ્હારે બધા રૂપિયા નથી જોઈતા મ્હે તને જે વસ્તુસો રૂપિયા આપ્યા છે, તેમાંથી બમો તું મ્હારી પામે રાખ, અને સો રૂપિયા મ્હને આપ

ચચળ-આપણી પાસેથી એક પાછ પણ મેળવવાની આશા નાખજો નહિ !

રમેશ-ત્યારે હું મરેને તું જવામ દઇશ ? હજી તો ગામના નાકોનું દેવું માથા ઉપર ખેચાયેજ નય છે દીવાળી આવી પહોંચી ૬ એટલે તેમને આપી દીધા મિવાય ચાલે તેમ નથી, વળી આવા નહેવારના દિવસોમા વગમા વાપરવાને માટે પણ થોડા વણા રૂપિયા જોઈએ કે નહિ ?

ચચળ-જ્યારે એમજ હતું તો પછી મને બધા રૂપિયા શા માટે આપ્યા ?

રમેશ-એ મ્હારો મોટો અપગ્રાહ થયો છે, કેમ, નહિ ?

ચચળ-મ્હને તમે કટાણો આપજો નહિ, હું એક પૈસો પણ તમાથી આપીશ નહિ

રમેશ-ત્યારે ખર્ચ ખુટાણું તું કરવું ?

ચચળ-શું કરવું ? ખેતરમા અનાજ ઉત્પન્ન થયું ને, તે ત્યાં નાખો

રમેશ-ત્યારે એક વર્ષ મુઠ્ઠી ધગમા ખાજો મુ ?

ચચળ-નવી ફમશનું અનાજ આવશે તે.

રમેશ-તેને આવતા તો હજી ચાર મહિના લાગશે ચાર મહિના મુઠ્ઠી ધગમા માણસો શું ખાઈને જીવશે ?

ચચળ-તમે શા માટે ધગમા સવળા મનુષ્યોની ફિરક ડગે છે ? અનાજ વેચી નાખીને દેવાના રૂપિયા આપી દો વળી હવે તો તમારા મ્હાના લાઈને મહિને દોઢસો રૂપિયાના પગારની નોકરી મળી છે, માટે તમારે શી ચિંતા છે ? સહુ સહુને ફાડી લેજે !

ચચળના છેવટના વચનો સાલળી રમેશચંદ્ર દિડમૂઠ બની ગયો તે કાંઈ કહેવા જતો હતો એટલામા તો ચચળ ત્યાંથી ચપળાની માફક અદ્રશ્ય થઇ ગયો !

રમેશચંદ્રે પત્ની પાસેથી રૂપિયા કઢાવવાની ધણી મહેનત કરી પરંતુ તેની સંધળી મહેનત વિકળ થઇ પડી.

પ્રકરણ ૯ મું.

વશુ વિના નર પશુ

કાનુએ આવીને સગવડતી પામે તેલના પૈમાની ઉવરાણી કરી
સરગવડતીએ રમેશચંદ્રને કહ્યું - કાનુના તેલનો હિમાળ ચુકવી દે
રમેશચંદ્રે કાનુની સાથે ખેમીને તેનો હિસામ ગણ્યો તો તેનું
દેવું અગીઆર નવ આના તથા અઢી પૈમા નીકળ્યું

“ કાલે પૈસા મળશે ” જહી રમેશચંદ્રે કાનુને વિદાય કર્યા એ
વિદાય થયો ન થયો એટલામા તો દૂધવાળો પોતાનો હિમાળ વધન
હાજર થયો તેને આપવાની ગડમ બાવિસ રૂપિયા આડ આના નીકળી
તેને પણ ખીજે દિવસે પૈમા મળશે એવું આશ્વાસન આપીને વિદાય
કર્યો કેટલાક સમયને અતરે મોઢી આવી પહોંચ્યો તેની ઘણી રકમ
બાકી હતી તે લગલગ સો રૂપિયા માગતો હતો ત્યાર પછી ધાખી
હજામ વગેરે મર્વેએ આવીને પોતાની લેણી રકમ માટે ઉધરાણી કરી
રમેશચંદ્રે તે દિવસે તો મર્વને વિદાય કર્યા, તથા તેમને આવતી કાલે
પૈસા આપવાનું જણાવ્યું

મર્વેને વિદાય કર્યા ખરા, પરંતુ દીપોત્સવીનો સમય હોવાથી
સહુનું દેવું ચુકવી દીધા સિવાય અન્ય કોઈ ગપાય નહોતો વળી
રમેશચંદ્ર ધેગ આવતી વખતે જે ગકમ લાઇ આવ્યો હતો તે તેણે
પોતાની પત્ની ચચળના હાથમા મૂકી હતી હવે તેની પાસેથી એક
પાઇ પણ મળે એવી આશા નહોતી ત્યારે હવે ગો ઉપાધ ૧ ધીમે
ધીમે વખત ધણો વીતી ગયો રમેશચંદ્ર ધરમા બેઠો બેઠો પૈસા
મળ્યાનીની ચિંતા કર્યા કરતો હતો, તથા વારવાર તે ચચળના ઉપર
ગુસ્સે લગતો હતો પરંતુ પાછો મોહ-મદિગામા નીશાથી તેનો મુસ્સો
જીતી જતો હતો

આ સમયેજ કૃષ્ણચંદ્રે કાંઈ કાંઈને લીધે રમેશચંદ્ર પામે

આવી પહોંચ્યો તેણે પોતાના મોટા ભાઈનું મન ચિંતાતુર જોઈને
પૂછ્યું - તમારી તમિયન મારી નથી કે નુ ? ”

રમેશદ્રે ગભીર અરે કહ્યું - ‘ તમિયન તો મારી છે ’

કૃષ્ણ-તો પછી આમ ચિંતાતુર કેમ બની ગયા છે ?

રમેશ-પૈમા માટે હું મોટા વિચારમાં પડી ગયો છું મારી
પામ એક પૈસો પણ નથી અને દીપોત્તમવીના પ્રસંગ હોવાથી સર્વનું
નુ બુઝાવી દીધા મિવાય છુટકો પણ નથી કાલે મર્વ માગતા
રાગાએ કંગીથી પૈમા લેવા આવવાના છે, અને તેમને વાપરો કરી
શકાય તેમ નથી

કૃષ્ણ-ત્યાર હવે નું કરીનું લાવ ?

રમેશ-રૂપિયા કાલેજ જોઈએ વળી દીપોત્તમવીના પ્રસંગે
માની પામેથી ઉછીના રૂપિયા પણ મળી શકશે નહિ

કૃષ્ણ-ત્યારે હવે કંઈ નું તેના નિશ્ચય ઉપર આવોને ?

રમેશ-આપણી પામ અનાજ કેટલું છે ?

કૃષ્ણ-વેચી નાખશો ?

રમેશ-તે મિવાય ખીજે એક પણ ઉપાય નથી

કૃષ્ણ-છ મામ ચાલી શકે એટલું અનાજ વેચવાથી હાથ તગન
સો રૂપિયા મળી શકે તેમ છે

રમેશ-તો તેમજ કંગીએ

કૃષ્ણ-પરંતુ કાલેને કાલે કોઈ ખરીદ કરનાર મળશે કે ?

રમેશ-એ માટે હરકત નડે તેમ નથી ત્યારી ઇચ્છા હાય તો
આજે માંજેજ વેચી નાખીએ

કૃષ્ણ-તો ધણી ઉત્તમ વાત

આ પ્રમાણે બંને ભાઈઓએ મળીને અનાજ વેચી નાખવાના
નિશ્ચય કર્યો પરંતુ ચચળનો વિચાર તો નજરે પડ્યો !

પ્રકરણ ૧૦ સું.

મંદાકિનીનો મિત્રજ

ગોઢુળઅષ્ટમીના દિવસે પોતાના એક આત્મીયને ત્યાં નિમત્રણ દેવાથી ચચળ, મનેહલના વગેરે ઉપહસતા પહુરી ખ્હાગ નીકળ્યા છે. મંદાકિનીનો નિમત્રણ ઉપર જવાનો વિચાર નથી તતો વિચાર શા માટે નિમત્રણ ઉપર જવાનો નથી, તે અમે સમજી શકતા નથી. માસુએ તેને ઘણી મમગતરી ઘણી વિનતીઓ કરી-મધરા સ્ત્રીઓ અષ્ટમીના મહા પ્રમાદન નવી ખાનીતો તેમનું અસંગળ થાય છે એવા ભય દર્શાવ્યો, પરંતુ મંદાકિનીએ પોતાના નિશ્ચયને ત્યાગ નજ કયો.

ત્યાં પછી મ્હોટી વહુ જયતીએ મંદાકિનીને મમગતરી સાથે લઈ જવાને માટે યથાશક્તિ યત્ન કર્યા પરંતુ તેનો મત્રણો ચત્ત વિક્ષણ થઈ પડ્યો અતે વગમા કામ કરનારી ઉદ્ધિમણી આવી પહોંચી ત મહા મુશ્કેલે મંદાકિની શા માટે નિમત્રણ પર નથી આવતી તેનું નગણુ મમજી શકી મંદાકિનીએ તેને જણાવ્યું કે - “માગ સાગ વસો તેમજ અલકારો પહેર્યા મિવાય મ્હાગે આવવાનો વિચાર નથી.”

મંદાકિનીનો આ હેતુ ત્યારે ઉદ્ધિમણી દાગ જયતાના જાણુ-વામા આવ્યો ત્યારે તેણે મંદાકિની પામ આવીને કહ્યું કે - “ખેન ! આમ તે કરીએ કે ? જેમની પામે માગ વસો તમજ માગ અલકારો ન હાય તેઓ નિમત્રણ ઉપર ન જઈ ન - ?” ખેન ! હમ્મેશા દાઘ આવી ગિચિતિ કાયમ ગહેવાની નથી, વગી સર્વ ગૃહસ્થાને ત્યાં સાશ સાગ વસો અને અલકારો હોતા નથી.”

કેધી સિહણના જેવું નવરૂપ ધાગણુ કરી, રુદ્ધિમણી તરફ નજર કરી મંદાકિની બોલી ઉઠી - “તને આવું કોણે કહ્યું હતું કે, તું જેમ કોને તેમ સહુને કહ્યા કરે છે દિવસે દિવસે તું ઘણીજ ચપરાડ થતી જણાય છે.”

રૂઢિમણી મમખને વિચારી જઈ શાન્ત રહી. જયતીએ મદ-
જિનીને પૂછ્યું -“ બહેન ! ત્યારે પછી તું શા માટે નિમત્રણ ઉપર
આવતી નથી ? ”

મદાકિની-મ્હાગી ઇચ્છા

જયતી-ત્હારી ઇચ્છા ! વહુ થઈને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે
વર્તી શકાય ખરૂં કે ?

મદાકિની-મ્હારે દાઈનો ઉપદેશ માલગવો નથી

જયતી-હું ડાઈ કોઈ નથી તું હજી ન્હાની છે તને યોગ્ય
ઉપદેશ આપવો એ મ્હારૂં કર્તવ્ય છે જો તું મ્હારા ઉપદેશને નહિ
સાલજો તો હું ત્હારો તિરસ્કાર કરીશ તું મ્હારી ન્હાની
બહેન જેવી છે

મદાકિની-હું બધું મમજી છું

જયતી-સમજે છે, તો પછી આમ શા માટે કરે છે ?

મદાકિની-શું કરૂં છું ?

જયતી-મૂર્ખામી

મદાકિની-મૂર્ખા છું, તેથીજ મૂર્ખામી કરૂં છું

જયતી-મૂર્ખાજ છે જ કપડા પહેર સહુ બહાર ઉભા રહ્યા
છે, જલદી કર

મદાકિની-મ્હે ક્યા સઉને ઉભા રહેવાનું કહ્યું છે ?

જયતી-મ્હે કહ્યું નથી, પરંતુ તેઓ તને મકાને કેવી રીતે
જઈ શકે ?

મદાકિની-લાત મારીને.

સ્નેહલતા મ્હોટેથી હસી પડી તેણે હસતા હસતા કહ્યું -“ અરે
ચચળ બહેનને તમારી ખાધ ઉપર બેસીને જવું છે, તેથીજ ઉભા
રહ્યા છે ! ”

સ્નેહલતાનું વાક્ય સાલળી સધળા હસી પડ્યા માત્ર મદાકિ-
નીએ વિશેષ ગુસ્સાના આવેશમા આવી જઈને કહ્યું -“ આટલો

અહ કાર તમને શોભતો નથી ! કાષ્ઠક વિચાર કરીને હવેથી બોલજો નહિ તો પછી મ્હારા જેવી કાષ્ઠ જુદી નથી સમજ્યા ! ”

મદાકિનીના આ શબ્દોથી જયતીને ધાતુ માડું લાગ્યું

બરાબર આજ સમયે ચારે ભાઈઓ નિમત્રણ કરેલે કેકાણે બાજન કરી સુકુમારને સાથે લઈને પાછા આવી પહોંચ્યા. રમેશચંદ્રે રૂદ્ધિમણીને પૂછ્યું — સહુ ઉભા કેમ રહ્યા છે ? વખત થઈ ગયો છે, જલદી ચાલો

રૂદ્ધિમણી—મદાકિની વધુ આવતા નથી તેથી કાષ્ઠ જઈ શકતું નથી. રમેશ—કેમ નથી આવતા ?

રૂદ્ધિમણી—હું ગરીબ માણસ છું જાણ્યું !

કૃષ્ણચંદ્ર પ્રમા ગયો હતો, તેથી મદાકિની પણ ખસાઈ ઉઠીને ધ્રમા ચાલી ગઈ. રમેશચંદ્ર ખસાર આવ્યા.

આ સમયે સુકુમાર હરિશ્વરની ડબ્બા ઉપર હતો. જયતીએ સુકુમારના ગુલાબી અધરોડ ઉપર એક બે વખત ચુબન કર્યું ત્યાં પછી તેણે બહોટથી કહ્યું — કૃષ્ણચંદ્રભાઈ ! વહુને મોડલી દો ”

ધ્રમાયીજ કૃષ્ણચંદ્ર ઉત્તર આપ્યો — “ ના, તે આવશે નહિ

જયતી—ગામ રામ, અષ્ટમીને દિવસે મધવા વહુ મહાપ્રમાદ લેશે નહિ ?

કૃષ્ણચંદ્ર—સંધવાની વિનવા થશે તો મ્હાગી મુક્તિ થશે, તથા તે માથે તેનો પણ છુટકારો થશે

મગરવની અગાઉથી નિમત્રણ ઉપર ગઈ હતી, તેથી વહુઆ પણ નિરૂપાય મદાકિનીને યેં મહી નિમત્રણ ઉપર ચાલી ગઈ હરિશ્વર સુકુમારને સંપત્તિ ખસાર આટલા ઉપર ગયો ત્યાં રજની રમેશ તથા હરિશ્વર સુકુમારને ખેડાની આનંદ મેળવવા લાગ્યા

મકરણ ૧૧ મું.

હુલામી કપતી

કૃષ્ણચંદ્ર કહ્યું - “તું ગમે તેમ કહે પરંતુ તું સાત માણસ નથી
કોષથી બેકામ બની ગયેલી મદાકિનીએ કહ્યું - “એમ હોય
તો મ્હને મ્હારા માપને વેગ માંડવી દો એટલે તમારી સત્ત્વળી
આપદા ટળી જશે ”

કૃષ્ણચંદ્ર - હું ક્યા તને મોકલવાની ખટપટમા પડુ તું ત્હારી
મરજીમા આવે તેમ કર

મદાકિની - મ્હારું નશીમજા ફુટેલું છે, તેથી મ્હને મહુ બે
આખોતું ઝેગ જાણે છે હવે તો મ્હારું મરણ થાય તો છુટું હે યમ !
મ્હને લાઇ જાઓ

મદાકિનીના નેત્રોમા આસુ લગાઇ આવ્યા તેના આસુ જોવામા
આવતા કૃષ્ણચંદ્રને તેના ઉપર કાંઈક ક્યા આવી તેણે વ્યથિત સ્વર
કહ્યું - “ તું તદ્દન મર્ખ છે ”

મદાકિની - જેતું નશીમજા ફુટ્યું છે, તે કાઢું માણસ ક્યાવી
ગણાય ? હું શું કરું ? મ્હને કાંઈ સૂઝતું નથી

કૃષ્ણચંદ્ર - નિમત્રણ ઉપર સહુ ગયા તો પછી તું કેમ ન ગઇ ?

મદાકિની - હું શું રૂક્મિણીથી પણ અવમ છું ?

કૃષ્ણચંદ્ર - આમ કેમ કહે છે ?

મદાકિની - રૂક્મિણી કરતા પણ મ્હને સારા કપડા મળ્યા નથી

કૃષ્ણચંદ્ર - તું ભૂલે છે રૂક્મિણી કરતા ત્હારા કપડાની કીંમત
વધારે આપી છે તેના વિશ્વાસથી છે અને ત્હારા દેશી છે તેથીજ
તને તેના કપડા વધારે સુદર અને કીંમતી જણાય છે.

મદાકિની - એ તો જાણે કે સમજી, પરંતુ રત્નેહસતાના હાથમા
સોનાની બગડીઓ હતી, ત્યારે મ્હારા હાથમા માત્ર ત્રણ બાગેલી
ચુડીઓજ !

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હોટા ભાઈએ કાંઈ સ્નેહકતાને બગડીઓ ખરીદી આપી નથી, એ તો મ્હોટા ભાભીએ તેને પહેરાવી છે

મદાકિની-શા માટે પહેરાવી છે એ તમે જાણો છો કે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-ના !

મદાકિની-તેના સ્વામી ગુણુવાન છે-તેના સ્વામીને દોટસો રૂપિયાના મામિક પગારની નોકરી મળી છે, તેથી !

કૃષ્ણચંદ્ર-એથી તો ઉલટો આપણને લાલ છે

મદાકિની-તમે હજી સુધી કાંઈ સમજ્યા જ નહિ તેમને નોકરી મળી તેમા આપણને શો લાલ થયો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-દરેક મહિને તે ઘર ખર્ચ ચલાવવાને માટે મ્હોટી રકમ મોઝલી આપશે, આપણો સહુનો અભાવ દૂર થશે

મદાકિની-એ તો વખત આવ્યે બધું જ જાણે હ, પણ આ વખતે તમે પણ કાંઈ ઓછી મહેનત કરી નથી દરેક વર્ષ કરતા આ સાત પુષ્કળ અનાજ ઉત્પન્ન થયું છે

કૃષ્ણચંદ્ર-ખરી વાત છે મ્હે એક દિવસે હિસાબ ગણી જોયો હતો ત્યારે સઘળું ખર્ચ બાદ કરતાં સો રૂપિયાની પ્રાપ્તિ થયેલી માલૂમ પડી હતી

મદાકિની-પરંતુ તેમા તમારું શું વળ્યું ? તમે આટલી સખત મહેનત ઉઠાવી તોપણ કાંઈએ તમારો આભાર માન્યો છે ? વળી લોહીતુ પાણી કરી તમે જે અનાજ ઉત્પન્ન કર્યું હતું તે તો સઘળું વેચાઈ ગયું ! તેમાથી તમને એક પણ પૈસો મળ્યો છે કે ? સહુ તેમને સ્વાધીન છે-બહારગામથી કેટલા પૈસા આવ્યા, કેટલા ખરચાયા, કેટલા સિલિકે રહ્યા તે કાણ જાણે છે ? તમને એક પૈસાની જરૂર પડે તો તે કાંઈ આપે તેમ છે ? ધરના સઘળા માણસો આગળ હું અને તમે તો કાંઈ હિસાબમાજ નથી !

કૃષ્ણચંદ્રે કાંઈક નમ્ર તેમજ ગભીર સ્વરે કહ્યું-“ હું સઘળું સમજું છું, પરંતુ સસારના રત્ન એવાજ હોય છે ઇશ્વર કૃપા હશે

તો સુયોગ મળતા એ પૈમા એકઠા કરવાનો યત્ન કરીશ ”

મદાદિની ચિતાતુર ચિત એમી ગહી-તેણે માન ધારણ કરુ

પ્રકરણ ૧૨ સું.

પતિ-વિયોગ.

“ હજી મહવાર થયુ નથી છતા તમે કેમ ઉઠ્યા ? ” પોતાના ઉદામ ડરણા પૂર્ણ નેત્રો સ્વામિના મુખની ઉપર આપન કરીને સ્નેહલતાએ કહ્યું

ગજનીચદ્રે પૂછ્યું-“ તુ કેમ ઉઠી છે વાડ ? ”

વાયુના નેશને લીધે દીપકની જ્યોતિ કાષ્ઠ ઓઢી થઇ ગઇ છ પગ પગીઓનો શ્રવણે પડતો મધુર ગુન્ગવ મનુષ્યોને પ્રભાત કાગ થવાની સૂચના આપે છે

સ્નેહલતા આજે ઘણા કાર્યમાં નિમગ્ન બની ગયેલી જણાય છે તે ક્યુ કામ કરે છે તેનો નિશ્ચય થઇ શકતો નથી સહવારની ગાડીમાં રજનીચદ્ર અહમ્મદનગર તરફ આવ્યો જવાનો છે ગઇ ગત્રે સધ્યા સમયેજ તેનો સગમામાન બધાઇ ગયો છે તથાપિ હજી મુઘી સ્નેહલતાનું કામ પૂર્ણ થયુ નથી તે ક્યારની ઉઠી છે, તેની રજનીચદ્રને ખબર પણ નથી તે ઉઠીને ઘડીમાં એક વસ્તુ આમ મૂકે છે, તો ઘડીમાં તે જ વસ્તુ બીજી બાજુએ મૂકે છે સ્વામિના કપડાવત્તાને કેટલી વખત તેણે સાફસાફ કર્યા છે તેની ગણના કરવા જતા બૂલથાપ ખાતી પડે છે સ્વામિને માટે જે ભોજન કરવાની વસ્તુઓ તૈયાર કરી હતી તે વસ્તુઓને તેણે મહા મુશિબને કીડીઓનો ભોગ થઇ પડતી બચાવી છે, તે આખા ઓરકામાં ફરીને આ પ્રમાણે કાર્ય કર્યા કરે છે, કારણ કે કઠામ ખડખડાટ થવાથી સ્વામિ જાગી ઉઠશે એવો તેને ભય હતો પરંતુ પ્રભાતકાળ થતા ન થતામાજ રજનીચદ્ર જાગી ઉઠ્યો, આથી કરીને સ્નેહલતાના મનને ધણુ દુઃખ થયુ તેને

એવી આશકા થઇ આવી કે, પોતાનીજ ખટપટના અવાજથી પતિ-
દેવ જાગી ઉઠ્યા છે.

સ્વામિના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા સ્નેહલતાએ કહ્યું — “ હું વહેલી
ઉઠી છું તેથી તું થયું ? મ્હારે તો કાંઈ વિશેષ જાતુ નથી, ઉઝ-
ગરાતું મ્હારે ગરતામા દુખ ભોગવવું પડે ”

રજનીચદ્રે શય્યાત્યાગ કરીને ઝિમ્મત હાથ કરતા કરતા
કહ્યું — “ ગરતે ઉઝગરો શા માટે થાય ’ ઉલટી નિદ્રાજ વધી
પડવાની છે મગાન્હાલાને મકી વિદેશે જતા એકલી અવગ્યામા
નિદ્રાજ એ- માત્ર અવલગ્ન છે

સ્નેહલતાના મનને આ શબ્દોથી ધણુ દુખ લાગ્યું તેના નેત્રોમા
જળ ભરાઇ આવ્યું તરતજ તેણે ગયનાવયમાથી ખ્વાર નીકળી નેત્રો
માનું અટુળજ સાક ડરી નાખ્યું

ગરમ નિશ્વામની સાથે એક વિગ્હ-ઽવિતાની આશા રજનીચદ્રના
હૃદયમા ઉપસ્થિત થઇ ને હૃદયમાજ વિલીન થઇ ગઇ અરેરે । તેની
ઓ વધુી મૂર્ખા છે ।

રજનીચદ્રે ધડીઆળ જોઇને કહ્યું — વખત થયો છે ગમલાનો
પાત્ર વાગે ગાડી લઇ આવવાનું હતું છે હવે માત્ર એક જ કલાકની
માર છે । ”

માત્ર એક જ કલાકની વાર છે । સ્નેહલતાનું સમસ્ત હૃદય
કપી ઉઠ્યું

રજનીચદ્રે શયનાલયમાથી ખ્વાર નીકળ્યા, અને પ્રાતઃક્રમાદિ
દ્રીને મ્હા પીવા તથા થોડો નાનનો કરવા બેઠો સ્નેહલતા પતિ
પાસે આવીને બેઠી

ધીમે ધીમે રાત્રિનો અધકાગ દૂર થયા પૂર્વ દિશામા પ્રકાશી
નીડબેલી જ્યોતિ સૂર્યનાગયણનું આગમન થોડા સમયમા થશે એવી
મૂલ્યના કરવા લાગી પ્રજાનનો શીતળ વાયુ વહેવા લાગ્યો

એવામા સ્નેહલતા કાંઈ વસ્તુ લેવાને માટે ખ્વાર જતી હતી
તેને એ સમયે ટોકર વાગી, તથા તે પડી જતી બચી ગઇ આ

પ્રકાર જોઈને રજનીચંદ્ર કહ્યું - ‘ હતા ’ તુ ધણી આકુળ આકુળ જણાય છે । ’

સ્નેહલતાની આખોમા આસુ ભગદ આપ્યા તેણે નમ્ર સ્વરે કહ્યું - “ તમે કેમ આટલા બધા વહેલા ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું ? પહેલા તમે મને કંટાળી બધી આશા દર્શાવતા હતા ‘ ડોક્ટરી તરીક્ષામા પાસ થયા પછી દેશમા રહીને જ તમે ધંધો કરવાનું કહેતા હતા તો પછી હવે વિદેશે શા માટે જાઓ છો ? ’ આ સખ્તો સ્નેહલતા એટલા બધા ધીમેથી બોલી કે રજનીચંદ્ર બરાબર સાંભળી પણ શક્યો નહિ

ધીમે ધીમે ઘગમના સર્વે મનુષ્યો જાગી ઉઠ્યા હરિશ્ચંદ્ર જઈને ગાડીવાળાને બોલાવી લાવ્યો રજનીચંદ્ર પોતાનો સરસામાન બહાર એટલા ઉપડે લઈ જઈને મકવા લાવ્યો સામાન મૂકી આવ્યા પછી તેણે શયનાલયમા આવી કપડા પહેર્યા તથા સ્નેહલતાને પ્રણય કે -
ત્યારે જાઉં કે ? ”

સ્નેહલતાએ મહા મુશિબતે રૂઢ થઈ ગયેલા અસ્પષ્ટ અંગે કહ્યું -
‘ પાછા ક્યારે પધાગંગો ? ’

અરેરે ! રજનીચંદ્રને તેની ધારણા પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો નહિ ક્યા છે, મ્યા છે, વિગ્રહવેદનાપૂર્ણ મર્મભેદક કવિતા ક્યા છુપાઈ ગઈ છે ?

રજનીચંદ્રે વિગ્રહ સ્વરે કહ્યું - “ જ્યારે અવકાશ મળશે ત્યારે આવીશ ”

અરેરે ! રજનીચંદ્ર આવો ઉત્તર આપ્યા તોપણ સ્નેહલતાએ વિરહ કવિતા સંભળાવી નહિ તેણે એક પણ લીટી ગાઈ નહિ કે -
“ પતિદેવ પામ ફરજને, દાસી પર કરૂણા કરજો ’

રજનીચંદ્ર તરતજ શયનાલયની બહાર નીકળી પડ્યો બહાર એટલા નજીક તેની માતા તથા તેનું બધુંમડળ આવીને ઉભું રહ્યું એવામા હરિશ્ચંદ્ર પણ ગાડીવાળાને સાથે લઈને આવી પહોંચ્યો, ત્યા

ગાડીવાનને સચના મળતા જ તેણે રજનીચદ્રનો સવળો સરસામાન ગાડીમા મૂકી દીધો. રજનીચદ્રે પોતાના વડિલ સગાજ્ઞાતાને પ્રણામ કર્યા, તથા વડિલ માણસોએ તેને શુભાર્શીર્વાદ આપ્યા ત્યારપછી રજનીચદ્ર ગાડીમા બેઠો આવળો, કાગળ લખળો, શરીર સલાળળો, વગેરે અવાળો વચ્ચે ગાડીવાને ગાડી હાકી

સ્નેહલતાના દેહમા રી ક્રોધ બળાત્કારે તેનો પ્રાણ બેચી લેતુ હોય એવું તેને દુઃખ થયું તે ચિંતાતુર ચિત્તે ભોય ઉપર બેઠી, અને નેત્રામાના અશ્રુજળથી ભૂમને ભીંજવવા લાગી

સહુ પોતપોતાના કામમા લાગી ગયા જયતી સ્નેહલતાની પામ ગઇ તેણે જોયું કે પૂર્ણિમાનો ચદ્ર રાહુગ્રસ્ત થયો છે, પ્રભાત-નલિની ન્દાન ખતી ગઇ છે, સ્નેહલતાના પ્રિયત વદન ઉપર વિષાદ ગાભીર્ય આવી વસ્યું છે, નેત્રામા અશ્રુજળ ભરાઇ ગયું છે

જયતીએ સ્નેહલતાના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા કહ્યું -
“ વાહરે, તું નો છોક જ ગાડી જણાય છે ! માણસને વિદેશ ન જવું પડે કે ? ” ત્યાં, આપણે ધરકામ આટોપી નાખીએ ” આમ કહીને જયતી સ્નેહલતાને વરમા બેચી ગઇ

પગતુ સ્નેહલતા એ દિવસે પોતાના કામમા પૂરતું લક્ષ્ય આપી શકી નહિ તેણે ત્રણ માટલા લાગી નાખ્યા, ભાતમા વિશેષ મીઠું નાખી દીધું, દૂધના લોટામા પાણી રેડી દીધું જે આ સવળો હકીકત ચચળવહુના બળવામા આવી હોત તો તે “ કુસ્ત્રેત્રની સ્થાપના કર્યાં સિવાય રહેત નહિ, પગતુ અમારે કહેવું જોઇએ કે મ્હોટી વહુ જયતીએ સ્નેહલતાથી એ દિવસે જે જે દોષ થયા તે સંવ ક્ષુપાન્યા હતા

પહેલો ખંડ સમાપ્ત.

મિલન-મંદિર.

ખંડ બીજો.

માયાનુ બંધન.

તૈયાર છે તાકીદે મળાવા તૈયાર છે
કેક સમયમા જાહેરો કલાવા
પામેલ અને ધાણુ
લોક પ્રિય થઈ પડેલ

સંસાર શેત્રંજ.

થાને

કગણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ. ૧-૨-૩

આખા સટની કી ૩ ૬-૦-૦

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૩૦૩૫, પાનગિર નાના-અમદાવાદ.

અંક ૨ નો.

પ્રકરણ ૧ લું.

માયાનું બંધન.

જનનીય દ્રે અહમ્મદનગર જઈને પોતાની જગ્યા મલાઈ લીધી તે જો કે નવયુવક હતો તોપણ પોતાના શિષ્ટ સ્વભાવથી અને કાર્ય કરવાની ચતુરાઈથી થોડા દિવસમાં જ સહુનો પ્રિયપાત્ર તથા શ્રદ્ધા-ભાજન થઈ પડ્યો.

છ માસ પીતી ગયા એટલા સમયમાં તો જનનીય દ્રે ધણી મ્યાતિ મેળવી તેને મિત્રમંડળનો અભાવ પણ રહ્યો નહિ.

આમ છતાં અગાત પ્રેમપિપાસુ હૃદય પ્રેમને માટે રાત્રિ દિવસ ઝૂરી મરતુ હતું જનનીય દ્રેનો પ્રાણ એક સુશિક્ષિતા પ્રણયિનીને માટે આકુળ વ્યાકુળ બની ગયો હતો.

આવળ માર્ગ છે સહવાગ્યીજ 'ટપક ટપક' કરતો વગમાદ વરમે છે આખો દિવસ વગમાદ વગસેલો હોવાથી ભૂમિ બીજગઈ ગઈ છે મધ્યાહ્નનો સમય થયો છે આજે ભગવાન સૂર્યનારાયણ પોતાનો પ્રકાશ પૃથ્વી ઉપર પહોંચાડી શક્યા નથી વાદળાઓની પાછળ છુપાઈ રહીને તેઓ પોતાને માર્ગે આગળ વધે છે—પશ્ચિમ દિગ્વધુને આલિંગન કરવાને માટે વ્યાકુળતાથી મુસાફરી કરી રહ્યા છે વૃષ્ટિબિંદુઓ આરે દિશાઓ જળમય જણાય છે પ્રકૃતિ શાન્ત છે.

વર્ષાસિતુના આવા મધ્યાહ્નકાળે એકલા મનુષ્યનો પ્રાણ સોબતી મેળવવાને માટે વ્યાકુળ થાય છે જનનીય દ્રે પોતાના દિવાનખાનામાં એકલો બેસી રહ્યો છે તેનો પ્રાણ ધણો ઉદાસ જણાય છે તેના ચિંતાનું ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના વિચારો ઉપસ્થિત થાય છે ધણું

ફર આવેલુ પોતાનું ગામ તેને યાદ આવે છે । એ ગામમા આવેલા પોતાના શાત ધરમાના શાત પ્રેમની શાત પ્રેમકથાના વિચારોએ તેને ચિતાતુર બનાવી દીધો છે । વિદાય વખતના પેના અશ્રુપૂર્ણ નેત્રો પેલુ પ્રેમપરિપૂર્ણ સુકોમળ મુખ યાદ આવે છે રજનીચદ્રને એમ વિચાર થઇ આવે છે કે, “આવા દિવસે હું ઘેર હોત તો મ્હાર ચિત્ત આટલુ બધુ ઉદાસ ન રહેત ”

ખીજુ ક્ષણે વળી એવો વિચાર થઈ આવ્યો કે-“ ઘેર હોત નેથી શુ થાત ’’ । તે કાંઈ જાણતી નથી-સમજતી નથી તે માત્ર જાણે છે, ધનુ ઝમકાજ દાસ દાસી જે કરે છે તે કુવાનુજ તેને માલુમ છે નવ્યકળા તથા સંગીતકળા પ્રત્યે તેની સહજ પશુ પ્રીતિ નથી તો પછી એવી મર્મ પ્રેમદાના મિલનથી મારી ઉદાસિનતા કેવી રીતે ફર થાત ’”

આ મમયે ગુજરાતી મમાજ ઉપર રજનીચદ્ર ધણો ગુસ્સે ભગ્યો તેણે વિચાર્યું કે-“ ગુજરાતી મમાજમા સ્ત્રીશિક્ષણ, યૌવન વિવાદ તથા “કાર્ટશીપ ” ની પ્રથાનો પ્રચાર થાય એ માટે હું હવેથી ગુજરાતી બાપાના મુપ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રો તેમજ માસિકોમા લેખ લખીશ ” પરંતુ અરેરે ! રજનીચદ્ર સમજી શક્યો નહિ કે તેનાથી ગુજરાતી મમાજ આગળ ઝાંઝ થઈ શકે તેમ નથી માત્ર શાહી, ડલમ, કાગળ અને થોડો વખત નકામો જશે

ત્યાં પછી રજનીચદ્રને એની આશકા થઈ આવી કે, “ આ હૃદયની આ અવૃત્ત આકાંક્ષા શુ હરમેશા આવી રીતે જાગ્રતજ ગહેશે ’ આ વાસના શાત નહિજ થાય કે શુ ’ ”

ચિતાતુર રજનીચદ્રે પોતાની ચિતા ફર કરવાને માટે હાગમેા નિયમની પેટી પોતાની પાસે એવી લીધી, તથા જેવો તે હારમેાનિયમ બજાવવાની તૈયારીમા હતા એવામા તેના એક નોકરે તેની પાસે આવી સલામ કરીને કહ્યું-“કોઈ એક માણસ એક ચીઠ્ઠી લઈને આપને મળવા માટે આવ્યો છે તે ખહાર આપની રાહ જુએ છે. ’

રજનીચદ્રે પ્રશ્ન કર્યો-“કોઈ મુહરથ છે કે શુ ’ ”

નોકરે ઉત્તર આપ્યો ના, સાહેબ ! કોઈનો નોકર હોય એમ લાગે છે ”

રજનીચંદ્રે નોકરને, “ ચીટ્ટી અહિં લઈ આવ ” કહીને ગાના કર્યો પછીથી તેણે હારમોનિયમને પેટીમાં ગોઠવી દીધું તેને એમ લાગ્યું કે હમણાજ કોઈ રોગીને ત્યાં જવું પડશે.

નોકરે ચીટ્ટી લઈ આનીને રજનીચંદ્રના હાથમાં મૂકી પત્રની ઉપરનું કવર ધણુંજ સુદર હતું એક મોટા સુદર કવરની ઉપર એક બાબુએ એક વિધાયતી નમ પરીનું ચિત્ર હતું, તથા બીજી બાબુએ રજનીચંદ્રનું ઇંગ્રેજીમાં શિરનામું લખેલું હતું.

રજનીચંદ્રે કવર ફેડીને પત્ર ખંદાર કાઢ્યો તીવ્ર મધુર વિધાયતી મેન્ટની સુગંધિથી પત્ર સૌગંધપૂર્ણ હતો. પત્રની ઉપર મોનોગ્રામ લખેલો હતો, તથા નીચે મુક્તાના જેવા ગુજરાતી અક્ષરોથી પત્ર લખેલો હતો એ પત્ર આ પ્રમાણે હતો -

“ પ્રિય ડૉક્ટર સાહેબ !

હું આપનાથી તદ્દન અજાણી છું, પરંતુ સકટ મમયે શરમ ગંહી શકતી નથી હું મોટા સકટમાં આવી પડી છું લગલગ સાત દિવસથી મારા માતૃશ્રી મુબંધથી મારી પાસે આવ્યા છે હમણા તેમને સખ્ત તાવ આવે છે વારંવાર બેભાન બની જાય છે આ બચકર પ્રસંગે જો આપની સહાયતા મળશે નહિ તો આ સકટમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો અન્ય એક પથ ઉપાય નથી. ગાડી તથા માણસ મોકલ્યાં છે દયા કરી દાસીને ત્યાં પહોંચવાની તરતી લઈ હમ્મેશાને માટે આભારી કરશે.

આપનીજ

પુષ્પાવતી બી. એ.

મિશનરી બાબિકા વિદ્યાલયની લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ

તથા

“ સીરિશક્ષણ ”—માસિક પત્રની સંપાદિકા.”

રજનીચદ્રે આ પત્રને બે વખત વાંચી જોયો તેણે પોતાના મનમાં ને મનમાં વિચાર્યું કે—“જે સ્ત્રી આવી લાવપૂર્ણ લાવામાં મત્ર લખી શકે છે, તે સ્ત્રીના હૃદયમાં કેટલો બધો ગભીર પ્રેમ રહે તની કદરના હુ કરી શકતો નથી.”

જન્મનીયદ્ર ખુદાર જવાના વસો પહેરી, આવેલી ગાડીમાં જઈને
એક ગાડીની વિપરનો ભાગ લાકેલો હોવાથી તે વરમાદથી ભીગ્ન
ગયો નહિ

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમની પ્રતિમા !

અહમ્મદનગરની બહાર થોડે દૂર એક સુંદર બગીચામાં પુષ્પા-
વતી રહે છે બગીચાની આસપાસ એક સુંદર, મનોહર પુષ્પોદ્યાન
આવેલો છે બાગમાં પાણીનો એક કૃત્રિમ ધ્રુવારો જણાય છે આ
ઉદ્યાનમાં યધનેજ બગીચામાં જવાય છે ઉદ્યાનના પ્રવેશદ્વારથી બગ-
ચાના પ્રવેશદ્વાર સુધીનો રસ્તો લાલ ધરોથી તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે
ગાડીવાને ઉદ્યાનના પ્રવેશદ્વાર નજીક ગાડી ઉભી ગણી ગળની-
અંદરે ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો એક નોકર તેની
આગળ આલ્લતો હતો તથા રસ્તો દર્શાવતો હતો.

ધીમે ધીમે ગજનીચરે નોકરની પાછળ પાછળ બગલામા પ્રવેશ કર્યો. બગલાના દરેક ખારણાની આગળ તેમજ ખારીઓ ઉપર રગ-બેગી પડદાઓ ઝુલી રહ્યા હતા એક સુદર દિવાનખાનામા પ્રવેશ કરીને નોકરે કહ્યું કે—“ ડૉક્ટર સાહેબ પધાર્યા છે ”

વિના વિદ્યથે એક વિચિત્ર વસોથી વિભુષિત થયેલી ઇંદ્રની
અપ્સરા જેવી સ્વરૂપવતી યુવતી દિવાનખાનામાંથી બહાર આવી

નાગદેવની ક્ષુધાના જેવી સૌગંધિત વેણી તેના પૃથ અંદેશ હિપર
કુધી રહી હતી વચ્ચે પાશ્વર્યા રિવાજ પ્રમાણે પહેરેલા હતો. પગમાં

મોજ તથા લેડીઝ ગઝ હતા.

હવે તેના રૂપનુ ધાતુ વણુ ન ડગવુ જોઈએ, પણ એ કામ કઠિન છે. એ સુદર સ્વરૂપનુ વણુ ન કરવાને માટે લેખિની અસમર્થ છે હાવભાવ-લીલામયી સ્થિરચૌવના કે જે મ્હોટા મુનિયોની તપસ્યાને વિષ્ણુ પહોંચાડી ગઈ છે, અથવા તો મન્નને ઉત્તેજિત કરનાર બધન વિનાના ભુવન મોહન રૂપ-કે જે રૂપથી વિશ્વનુ યૌવન મુગ્ધ બુદ્ધ થઈ ગયું છે, તેની જેણે હરીકત માલખી છે તે મનુષ્યો આ સુદર સ્વરૂપની રૂપના કરી જુઓ. 'જો એ રૂપના કરી શકવાને તમે શક્તિવાન ન હો તો ખીજે માગ અહણુ કરો. અગાઉર તાગઓના જેવુ ઉજ્જવળ હાસ્ય, વિજગીની ચચળતા, કુસુમની સુગંધિ, વસંતનો રંગ, પાનાણુ પ્રતિમાનો બાધા તથા ગાંધના છદ અને અવાજને એકઠા કરીને આ સુદર સ્વરૂપવતી યુવતીના રૂપતત્ત્વની રૂપના કરી જુઓ. કહેવાના સાગશ એ છ કે, પુત્તી અદ્વિતીય, મર્વચ્છેદ સુદરી છ જે કાંઈ તેના સ્વરૂપનુ દશન કર તે નરતજ તેના ઉપર મુગ્ધ બની જાય તેમ છે આ રૂપનુ દર્શન કરીને રજનીચદ્ર રૂપી ઉદયો

આરી ઉચ્છ્રમણ યુવતીઓના રૂપાભિમા કટલાયે પુરૂષો પતન બનીને બળી ગયા છે, કેટલાયે તપસ્વીઓએ તપસ્યાની આહુતિ આપી છે. રૂપનો મોહ કોઈ પણ સ્થળે સુખના ગાળણરૂપ થઈ પડતો નથી રૂપ તો દુ બનુજ મળ છે જેને રૂપ હોય છે તે દુ ખ પામે છે, તથા જે એ રૂપમા દીવાનો બને છે તે પણ દુ ખ પામે છે.

પ્રથમ પુષ્પાવતીએજ વાત શરૂ કરી તેનો સ્વર બમરીના કોમળ સ્વર જેવા સુમિષ્ટ છે પુષ્પાવતીએ કહ્યું -“ આપની દયાનો પાર નથી. આવા વરસાદને દિવસે આપ દયા કરીને પધાર્યા છો, તેથી હું હમ્મેશાને માટે આપની આભારી થઈ છું માતાજી ધરમા છે આપ મ્હારી સાથે ત્યા પધારો અમારૂં સકટ કૃપા કરીને દૂર કરો.”

રજનીચદ્ર શુ ઉત્તર આપવો તે એકાએક વિચારી શક્યો નહિ, તોપણ તેણે ઉત્તર આપવોજ જોઈએ એમ ધારીને કહ્યું કે -

‘ તમારી પણ મહારા પ્રત્યે ક્યા ઓછી માયા-મમતા છે ? ’ આમ કહીને તે પુષ્પાવતીની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

પુષ્પાવતીની આજ્ઞાથી એક નોકરે એક ચોરડાના દ્વાર ઉઘાડી નાખ્યા એ ઓગડામા એક શ્વશુની ઉપર એક ધરડી સ્ત્રી સૂઈ રહીને મુઝાયા કરતી હતી.

ડૉક્ટરે એ સ્ત્રીને હાક મારી બોનાવી એ સ્ત્રીએ નેત્રો ઉઘાડી કહ્યું - ‘ ઘણી તૃષ્ણા લાગી છે ઘણા વખતથી પાણી જોઈએ છીએ, પરંતુ મળતુ નથી થોડુ પાણી પાગો કે ’ મ્હારી પામે કોઈ માણુમ રહેતુ નથી ! ’

ડૉક્ટરે પુષ્પાવતીના મુખ તરફ નજર કરી ત્યાર પછી કહ્યું - “ રોગીની પામે હમ્મેરા એક માણુસ ગમવુ જોઈએ ’

પુષ્પાવતી-શુ કરે મહારાજ ! અહિ એવુ કોઈ માણુમ મળી આવતુ નથી અમારો એક રસોઈઓ છે, તે રસોઈનુ કામકાજ કરે છે, અને અનકાશના વખતે અહિ બેસીને માતાજીની સલાહ લે છે વળી માતાજીને સ્પર્શ કરતા મ્હને ભય લાગે છે માજી મુખાઈથી આવ્યા છે હમણા મુખાઈમા સખ્ત પ્લેગ ચાલે છે ! આમ હોવાથી માજી કદાચ એવા ભયકર રોગનો ભોગ થઈ પડ્યા હોય, એવી શકાથી હુ તેમની સેવા ચાકરી કરતા ભય પાયુ છુ તેમને સ્પર્શ સુદ્ધા કરતી નથી જે માણુસ સાવચેત રહે છે, તેનો વિનાશ થતો નથી ડૉક્ટર સાહેબ ! આ સબધી તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

રજનીચંદ્ર કહ્યું - “ પ્રત્યક સ્ત્રીની મનુષ્યનો અભિપ્રાય તમારા જોવોજ હોય છે આ કારણુને લીધેજ રોગની સેવા ચાકરી કરવાને માટે નર્સની ઉત્પત્તિ થઈ છે ”

પુષ્પાવતીની માતાએ કહ્યું - “ ક્યા છે પાણી ? પાણી પાઓ ! ” એવામા રસોઈઓ પાણી લઈ આવ્યા, અને તેણેજ રોગી સ્ત્રીના મુખમા પાણી રેડ્યુ પછીથી ડૉક્ટરે રોગીના ચિકિત્સા કરી પુષ્પાવતીએ પ્રશ્ન કર્યો - “ આપને કેમ લાગે છે ? ”

રજનીચદ્ર-ભય પામવાનું કાષ્ટ કાગળું નથી. દેવેલગી બોરકુંદલિમ છે

પુષ્પાવતી-કેટલા દિવસમા આગમ થશે ?

રજનીચદ્ર-આડ દશ દિવસમા, પરંતુ સેવા ચાકરીની વ્યવસ્થા મારી રીતે થવાની જરૂર છે

પુષ્પાવતી-ડોકટર સાહેબ ! અમને કવી રીતે માણસ મળી આવે ? આપની હકીકત સામળી મ્હારો જીવ ધણો ગભરાય છે.

રજનીચદ્ર-તમારે ગભગવાનું કાષ્ટ કારણ નથી હુંજ સવળી વ્યવસ્થા કરી આપીશ

પુષ્પાવતી-આપના વિશ્વ-પ્રેમની અપૂર્વ કડણીને માટે હું આપને અત કળણપૂર્વક ધન્યવાદ આપુ છું ધન્ય છે આપના નિષ્કામ પ્રેમની વાસનાને ! પરંતુ આપને ' નર્મ ' ક્યાથી મળી આવશે ?

રજનીચદ્ર-સગકારી દવાખાનામા કટલીક ' નર્મ ' છે. તેને ગાંઝા તરીકે એટલે તે ખુશીથી આ કામ કરશે એ વ્યવસ્થા હુંજ કરીશ મ્હારી બલામણથી તે નિઃશ્ચય ભાવે અહિં કામ કરવા આવશે એવી મ્હારી ધારણા છે

પુષ્પાવતી-આપ આદર્શ મનુષ્ય છો આજથી હું આપની પવિત્ર મૂર્તિને મ્હારા હૃદયમા ધાગણું કરી રાખીશ !

ડોકટર સાહેબની જાતી ત્વગિત ગતિથી ધડકવા લાગી તેમણે જ્યુ-હુ પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખી આપુ છું નોકરને દવાખાનામા દવા લઈ આવવા માટે મોકલો

પુષ્પાવતી-દવાની કીમત શી થશે ?

રજનીચદ્ર-સરકારી દવાખાનામા દવાની કીમત લાગતી નથી.

પુષ્પાવતી-આપના અપૂર્વ પ્રેમનો બદલો વાળી શકવાને હું અશક્ત છું, જતા કૃપા કરીને મ્હારી સાથે પધારો. આપણે મ્હારા દિવાનખાનામા જઈએ ત્યાં સર્વ પ્રકારની લેખન સામગ્રી છે

તત્ગતજ પુષ્પાવતી સાથે રજનીચદ્ર એ ઝોગડામાથી બહાર નીકળ્યો, તથા નોકરે એ ઝોરડાના દાર બધ કરી દીધા.

મકરણ ૩ જી.

રમણી કે રાક્ષસી ?

“ સુખે આલિંગે છે, કુમળી કળી કોઈ જમરને,
નથી એ બધાઈ, અમુક જમરાથી નકી નકી ”

હલાખી

પુષ્પાવતીનું દિવાનખાનું વાણુ સુદર જણાય છે નીચેની જમીન ગાલિયાથી ઢકાઈ રહેલી છે ગાલિયાની ઉપર એક મોરોઝો લેખરથી મઢી લીધેલું ટેબલ પડેલું છે ટેબલની ચારે બાજુએ વિવિધ પ્રકારની ખુરસીઓ ગોઠવેલી છે દિવાલની આગળ કેટલાક મહોટા કાચના ડબાટો ગોઠવેલા છે, તથા એ ડબાટોમાં અનેક પુસ્તકો સુવ્યવસ્થિત રીતે ગાખવામાં આવેલા છે તે સિવાય દિવાલની ઉપર અનેક વિલામ વસ્ત્રો મતેજ કરે એવા ચિત્રો નજરે પડે છે એક બારીના ઉપરના ભાગમાં દિવાલની માથે એક મહોટું ધરીઆળ ગાખેલું જણાય છે ટેબલની પાસેજ એક એય ઉપર કેટલાક વાણ્યત્રો જેવા કે હાગમો નિયમ, પિયાનો, શીશુ વગેરે ગોઠવેલા છે. ટેબલની ઉપર પણ કેટલાક પુસ્તકો માસિકો, વર્તમાનપત્રો, ખડિયો, હાલડગ, કાગળ વગેરે સુવ્યવસ્થિત રીતે ગાખવામાં આવેલા નજરે પડે છે આખા દિવાનખાનામાં અત્તરની સૌગંધ ફેલાઈ રહેલી છે

પુષ્પાવતીએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરીને પોતાના કામળા ડગલવથી એક અતિ મનોહર ખુરસીને સહજ હલાવીને કહ્યું - “ આપ બેમો વિશ્રામ લ્યો આપને વાણુ ડહ આપ્યું છે-ક્ષમા કરજો ”

ગજનીચદ મિમત્ત હાથ કરી નમ્ર અવરે કહ્યું - “ તમે પણ બેમો ”

મન - ત્યાં એકજ મણે જૂની જૂની ખુરસીએ ઉપર બેગ પડી ખુરસીને એકે એકે મનને વક્ષની ગાળ મળતાં કહ્યું - “ પ્રિન્સિપલ ના નામ પુણે નામો ”

“ હા હમણાજ લખુ છું. ” કહીને વિના વિદાયે રજનીચદ્ર પ્રિન્કિશન લખી તૈયાર કરી, યોગ્ય ઉપદેશ આપીને નોકરના હાથમાં મૂક્યું નોકર તે લઈને ચાલ્યો ગયો.

રજનીચદ્રે કહ્યું —“ આપના માસિકપત્રના આલોકોની મજ્યા કેટલી છે ? ”

પુષ્પાવતીએ ગભીરતાથી કહ્યું — ‘ વણી થોડી. એકમોથી વધારે નહિ હોય, તેમાં વળી લવાજમ ભરીને કોઈ વાચતું નથી. એ ઉપરથી એમ અપૂર્ણ માલુમ પડી આવે છે કે, ગુર્જર મમાજની ઉન્નતિ થવાને હજી ધણા સમયની જરૂર છે શું આપ પણ મ્હારા જેવો વિચાર નથી ધરાવતા ? જે દેશમાં શિક્ષિતા મત્રારીને હાથે પ્રસિદ્ધ થતું માસિકપત્ર પ્રત્યેક ગૃહસ્થના ઘરમાં ગોલા પામતું નથી તે દેશ અર્થાપિ ભયકર અજ્ઞાનતાના અધકારમાંજ રહ્યો છે એ જાતિની ઉન્નતિની આશા આકાશ કુસુમ મમાન છે ”

રજનીચદ્રે એક ગાંઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું —“ તમારૂં કહેવું તદ્દન વાસ્તવિક છે ”

પુષ્પાવતી—આપે કદાપિ મ્હારૂં માસિક વાચ્યું છે ?

રજનીચદ્ર—ના, એ સાભાગ્યથી હજી હું કમનશીબ ગયો છું

પુષ્પાવતી—આહિં એક પણ નકલ નથી કે હું આપને ખતારી શકું છતાં આજી માસથી હું આપને એક નકલ મોકલતી રહીશ આ જુઓ, આ માસના ‘અકના બીજ ફોર્મના ‘ ટ્રુક સીટસ ’ છે લખાણ ધણું ચમત્કારિક છે થોડું મેટર ખૂટી પડ્યું હતું, તેથી ઉત્તરવળથી એક ગાયન લખી કાઢવું પડ્યું છે આપ આખા ત્યારેજ મ્હારૂં ગાયન સફલાગ્યે પૂરું તૈયાર થઈ ગયું હતું; નહિ તો આખા આખા હોત તોપણ હું ઉડી શકત નહિ મ્હને લાગે છે કે, જે કદાચ એમ બન્યું હોત તો આપ મ્હારા અપરાધની ક્ષમા કરત કારણ કે આપ મુશિક્ષિત છો. કવિનું મમાન કેમ સાચવવું એ આપ સારી રીતે જાણો. ડો. કવિના ધ્યાનને ભગ કરવું એ ભયંકર અપરાધ છે, એમ આપ પણ ડભુલ કરશો આ જુઓ, મ્હાન ગાયન

વાચી તો બુઝો-આપને ના દર્શાવી શકું એવી એક પણ વસ્તુ હવે
મ્હારી પાસે નથી

પુષ્પાવતી-આપની મ્હારા પ્રત્યેની આરી પ્રેમવ્રતિથી હું મ્હને
પોતાને મહાભાગ્યશાળી મમનું છું

પુષ્પાવતીએ પોતાના હાથમાંનો ગાયનનો કાગળ રજનીચદ્ર
આગળ ધર્યો રજનીચદ્રે પ્રેમપૂર્વક તે પોતાના હાથમાં લીધો, તથા
વાચવા લાગ્યો. પુ' પાવતીએ આ પ્રમાણે ગાયન બંધ્યું હતું -

કામ કહેજે ભેગીડાને જઇને હો રાજ
મધુવનમાં જુરે તારી બાલા ભેગલું,
વિરહ અગરે સજગે આપ્યું નદનવન-મધુ
એની આખે શ્રવણને ભાદરવો ઝરે,
બાલા રસીઆના રાગે એ રોતી ફરે,
બહાલા અતરમાં હોયે તો હોજો ઘોચન-મધુ *

આ ગાયન સૂર્ય કુમારી નાટકમાંનો હિતારો છે એમ રજનીચદ્ર
સમજી શક્યો નહિ, તેથી તે ગાયન વાચીને ઘણો ખુશી થઇ ગયો.
તે પુષ્પાવતી તરફ નિમિત્ત મુખે ટગર ટગર નોંધ રહ્યો
પુષ્પાવતીએ પૂછ્યું -“કેમ, ગાયન કેવું છે?”

રજનીચદ્ર-ગુજરાતી ભાષામાં આવા ગાયન બનતા હશે કે કેમ
એ માટે પૂર્વે મ્હને સંદેહ હતો, પરંતુ તમારું અપૂર્વ ગાયન નોંધ
મ્હારો બ્રમ હવે દૂર થયો છે તમારા ગાયનના ભાવે મ્હારા હૃદયને
સ્પર્શ કરીને મ્હારા પ્રાણમાં એક પ્રકારના મિલનની આશા જાગ્રત
કરી છે-આવી આકુળ-વાસના બાયરન અને બર્ન્સ પણ જાગ્રત કરી
શકે તેમ નથી.

પુષ્પાવતી-ગાયન રચવા માટે મ્હે જો બ્રમ લીધો છે, તે
હવે સાર્થક થયો. આપને મ્હે ઘણું કષ્ટ આપ્યું છે હું ગરીબ રમણી
આપને માટે શું કરી શકું? જો રબ આપો તો હારમોનિયમ સાથે

* સૂર્ય કુમારી.

એક બે ગાયન ગાઇ સભળાવી આપના વ્યથિત ચિત્તને શાત કરવાનો
યથાશક્તિ યત્ન કરે

રજનીચદ્ર-અરેખર આજે મ્હારી એક સ્વર્ગીય દેવબાલાની
સાથે મુલાકાત થઇ. આ મિલન આ જીવનમા કદાપિ બુઢીશ નહિ.
દયા કરીને તમે તમારા વાક્યને પાળો.

પુષ્પાવતી હારમોનિયમ પામે બેઠી સૂર મળવવા લાગી ત્યાર
પછી ચૂર મળનાજ તે ગાવા લાગી કે -

તમારા શા કરે સન્માન,

મન્યા મને મન જમતા ગહેમાન-તમારા

હૃદય દળી તમ ચરણે પડતુ, દેવા આદરમાન તમોને

રજની પણુ સાથે માથે ગાવા લાગ્યો કે -

બાબા એ પુરુષ જન્મની પીગણ

ભાવદેવી તવ દર્શન પામી પ્રકૃત થયા મમ પ્રાણ-તમારા. +

સુગંધી-મુવાસથી સુવામિત થઇ રહ્યા મુમનિજીત દિવાન
ખાનામા મંદુર કાના મંદુર સ્વરની લહરિયો કેનાઇ ગઇ. પુષ્પાવતીના
ગુલાબી પુષ્પના જેવા અધરોડ મુદ મુદ ડપતા હતા મુખમડા.
ઉપર મુક્તારજના જેવા સ્વેદમિદુઓ શેલી રહ્યા હતા વાયુની પાસે
ચુબન કગવતો કેગકલાપ કપોળ પ્રદેશ ઉપર તથા પીડના ભાગ ઉપર
નૃત્ય કરી ગ્હો હતો ચપડની કાલઓ જેવી કામળ હાથની કામળ
આગળીઓ હારમોનિયમ ઉપર ફરી રહી હતી ફેન્સી પોલકામા
છુપાઇ ગહેલા પયોધરો ઉગા નીચા થતા હતા રજનીચદ્ર મોહમુખ
મની જાળે દેવમાલા મમાન સ્વરૂપવતી પુષ્પાવતીનું ગાન માલળી
રહ્યો હતો, તથા એ ગાનનું રહસ્ય તેના આત્મ પ્રદેશને પ્રેમમિલનની
આગાથી આકૃણ વ્યાકુળ ખનાવી દેતુ હતુ

ચણા સમય પછી ગાન બંધ રહ્યું પ્રાણુ ઉડી ગયો દેહ ગ્હો,
પક્ષી ઉડી ગયુ પિંજર રહ્યું, સ્વર ઉડી ગયો તેની લહરિયો કાયમ

રહી કામળ હાથમા ઝુલી રહેલા ફેન્સી ફાલથી મુખ ઉપરના
વેદાલુઓ માફ કરીને પુષ્પાવતીએ કહ્યું - “ શુ હું આપને ચિંતાતુર
બનાવું છું ? ”

ગાઠ નિશ્વાસ મળીને રગ્ગનીચદ્રે કહ્યું - ‘ મહારા જીવનમા આવો
આનંદ હું આજે પ્રથમજ લોગવું છું .હું આશા રાખું છું કે આ
આનંદનો અતઃ આવશે નહિ ”

પુષ્પાવતી ડીપી ઉઠી તેણે કહ્યું - “ આપ આવી અમગળ વાતને
હૃદયમા વિચારેજો નહિ આપના દર્શનથી કાણુ જાણે કે, એક પ્રકારનો
ભાવ મહાગ અતરમા ઉપસ્થિત થયો છે, અને તેને પરિણામે હું
આપને બહુ એ સર્વથા અસહ્યવિત છે ડૉક્ટર માહેબ ! દિલમા
ત્યા લારીને પ્રાઇ પ્રાઇ મમયે આપના પવિત્ર પગલાથી આ દાસીના
સ્થિતિમા આનંદને પવિત્ર કરેજો & ‘ આપ નહિ પધારો તો મને કણુ
કે મ થયે ’

રગ્ગનીચદ્ર-જો તમને હરજત નહિ હાય, તો હું લખેજા અંદ
વ મત તમારું દર્શન કરવાને આવીશ

પુષ્પાવતી-હરજત ! એમ પ્રેમ બોલ્યા ‘ ખરા પ્રેમ-મિલનમા
હરજતનો પ્રશ્ન ગ્રહેતો નથી હ, પરંતુ મળ વાત તો હું બૂલી જાઉં
છું આપને મહાર શુ વિજિટ (મુલાકાત) ની શી આપવાની છે ?

રગ્ગનીચદ્ર-વિજિટ ! તમે વિજિટ આપશો ! ? મને તમે તમારો
સ્નેહી ગણુશો એટલે હું મને ખતુ મળી ચુક્યું સમજીશ

પુષ્પાવતીએ ગ્મિત હાસ્ય કરીને પિયાનાની માથે ફરીથી એક
ગાયન મમયને અનુમરતુ ગાયું

કડો માસ નયન સહુણા સ્થામ

તમને શુ કહીને બોલાવું (૧)

અનુપમ છે જીવમા શી આપુ

દેવ હૃદય મંદિરમા સ્થાપુ

અતરના આજ્ઞામ-લમને *

ગાન પૂર્ણ થતાજ રઝનીચદ્ર પુષ્પાવતીને વાગવા ધન્યવાદ આપી, હડીને ઉભો થયો, અને તેણે વિદાય માગી

પુષ્પાવતી પણ હડીને ઉભી થઈ તેણે કહ્યું—“ પુન ક્યારે પધારશે ? આપના પવિત્ર પગલાથી આ દાસીના નિવાસને પાવન કરશે ! જે નિવેદન કરશે તો ગાડી મોકલીશ. ડોક્ટર સાહેબ ! માતાજીને લીધે હું મોટા મકેટમા ફમાઈ પડી છું હું નિરાધાર અખળાનો આધાર માત્ર આપજ છો ”

રઝનીચદ્ર—તમે ગાડી મોકલવાનો શ્રમ લેશો નહિ હું મહારી ગાડીમાજ આવીશ કાલે સ્થવારે હું જરૂર આવીશ.

પુષ્પાવતી—આપની આ દાસીના ઉપર અપાર કૃપા થઈ છે ! નમ સબધી યથાયોગ્ય બદોબસ્ત કરવા કૃપા કરશે

રઝનીચદ્ર વિદાય થયો. દિવાનખાનાની બહાર નીકળી દાદરના પગથીઆ ઉપરથી નીચે ઉતરતા ઉતરતા તેણે એક વખત પાછા ફરીને પુષ્પાવતીના દિવાનખાના તરફ દષ્ટિ ફેંટી તો તેને માલુમ પડ્યું કે અદ્ય સમય પૂર્વે જે પ્રેમની પ્રતિમા પુષ્પાવતી તેની સાથે અપૂર્વ આનંદથી વાર્તાલાપ કરતી હતી તેજ તેના દિવાનખાનાના મુખ્ય દ્વારમા ચિતાતુર ચિતે ઉભી રહી છે !

રઝનીચદ્રના પગ બંધાઈ ગયા તેણે વિચાર્યું કે આવા અમૂલ્ય મય પ્રમાદનો ભોક્તા મનુષ્ય થશે કે દેવતા ? એવામાં બાગમા આવેલા એક દેવદારના વૃક્ષ ઉપરથી એક કાગડાનો કઠોર સ્વર તેને કાને પડ્યો રઝનીચદ્ર માત્ર ડોક્ટરી જાણતો હતો. તે કાગડાનું અરિત્ર જાણતો નહોતો, જાણતો હોત તો સમજી શકત કે કાગડો કંઈક કહે તેને એવી સૂચના કરે છે કે—“ યુવક ! એ અમૃતધારા નથી, એ હળાહળ વિષ છે ! એક પ્રકારની છળના છે ! યુવકોના ચિત્તમા વિચિત્ર વેદના ઉત્પન્ન કરી તેમનું સમસ્ત જીવન હું ખપૂર્ણ કરનાર વિષધારા છે ! ”

પ્રકરણ ૪ થું

સ્નેહ કે સ્વાર્થ.

ધણા દિવસથી પુષ્પાવતીનો માતા આરોગ્ય થઈ છે હમ્મેરાના અવરજવરથી રજનીચદ્ર પોતાનો સમસ્ત પ્રાણ પુષ્પાવતીના ચગ્લોમા અર્પણ કરી એકો છે હવે તેનું મમન્ત હૃદય પ્રેમજ્વાળાથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું છે

આ સળગતી જ્વાળાને રજનીચદ્રે સ્વેચ્છાથી પોતાની પાન ખોલાવી છે જ્યાં મુ'તી તે પુષ્પાવતી પાસે જઈ શકે નથી ત્યાં સુધી શાંતિ મેળવી શકે નથી ત્યાં જાય છે ત્યારે વળી પાછી તેની જ્વાળા વધી જાય છે આ જ્વાળાને શાંત કરવાનો એક પણ ઉપાય નથી કે શું ?

ઉપાય હોતો ન્નેહલતા જે ગાત પ્રેમ-પ્રવાહથી પતિને પવિત્ર કરવાનો યત્ન કરતી હતી તે રજનીચદ્ર સમજી શક્યો નહિ તેનો પાશ્વત્ય શિક્ષણ પામી ચુકેલો પ્રાણુ પવિત્ર ગગાના નિર્મળ જળથી શીતળ થયો નહિ શિક્ષણના મોહથી ગગાજળને તુચ્છ ગણી ન ટેમ્સ જીવન ભોગવવાને માટે-વિસ્થાપતી વિસ્થામ ભોગવવાને માટે આતુર બન્યો પ્રાચ્ય-પ્રેમના ઉપર પદાગત કરીને પાશ્વત્ય-પ્રેમને માટે ત આતુર બન્યો, પરંતુ એ પ્રેમની સ્વાધીનતા, એ પ્રેમની વિશ્વ વ્યાપક્તા, ક્ષુદ્ર દેશીય પ્રાણુમા ધાગણ કરવાનું મ્થાન કયા છે ? જ્યાં સયમ નથી ત્યાં શાંતિ હોઈ શકે ખરી કે ?

એક દિવસે મ્હવારે મ્હા પી મ્હા પછી એક વર્તમાનપત્રને લઈ રજનીચદ્ર તે વાચવાની તૈયારીમા હતો એવામા નોકરે આવીને ત્રણ પત્રો તેના ટેબલ ઉપર મૂક્યા

એક મરકારી પત્ર હતો એ પત્ર વાચીને તેણે બીજો ખોલ્યો બીજો પત્ર પુષ્પાવતીએ લખેલો હતો તેણે લખ્યું હતું કે -" આ

પત્ર વાચતાની સાથેજ મ્હને કૃપા કરીને મળી જશો, ધણુ જરૂરી કામ છે ડહાય સધ્યા સમયે આવશો તો હુ નહિ મળી શકું મ્હારે અહમ્મદનગરનો ત્યાગ કરી મુબાઇ જવાનુ છે ”

ત્રીજો પત્ર વાંચે દુઃ આવેલા છાણી ગામથી સ્નેહલક્ષ્મીએ લખ્યા હતો રજનીચંદ્ર પત્નીનો પત્ર પણ વાંચી જોયો એ પત્ર મ્હોટા મ્હોટા અક્ષરોએ લખેલો હતો સ્નેહલક્ષ્મી મિયારી વિશેષ લાલેલી નહોતી તેથી તેણે ઘણી સાદી તેમજ સગળ ભાષામાં પોતાનો પત્ર લખ્યો હતો તે આ પ્રમાણે હતો -

“ પ્રાણાધિક પતિની સેવામાં.

જણાવવાનુ કે, તમે હવે પત્ર કેમ નથી લખતા ? મ્હે ઉપરા ઉપરી ત્રણ ચાર પત્રો લખ્યા, પરંતુ એક પણ ડગળનો ઉત્તર મ્હને મળ્યો નથી તમે મ્હને છેડળ બૂલી ગયા છો ? મ્હને તો બૂલી ગયા, પરંતુ તમારા માનાજીને કેમ કરીને બૂલી ગયા ? તમારા ભાઈઓ વગેરેનું કેમ બૂલી ગયા ? તમે મોટા પગારદાર થયા ખરા, પરંતુ અહિં અમે ભૂખે મરી જઈએ છીએ તમે શા માટે બધો પગાર ખરચી નાખ્યા છો ? વળી જેઓ નોકરી કરતા હશે, તે શુ ઘેર નહિ આવતા હોય કે ? મણિલાલના કાજ કૃષ્ણપ્રસાદના માઈ એ સર્વે તમારી માફક નોકરી કરે છે, છતાં યેગ આવે છે આતરે આતરે ઘેગ ડાગળ પત્ર પણ લખ છે ફિવસ જાય છે, હુ વિચાર્યાં કરું છું કે, કાલે પત્ર આવશે. જ્યાં ટપાલી આવવાનો હોય છે, તારે આવતુ-ગતાથી તેની ગહ જોઈને ખેસી રહુ છું પરંતુ જ્યારે તે આવે છે અને પત્ર આપ્યા સિવાય ચાલી જાય છે, ત્યારે મ્હને તેના ઉપર એટલો બધો ગુસ્સો બરાય છે કે હુ તેને શુ કરું ? ઉત્તર જરૂર લખજો. તમને મ્હારા સમ છે, તમે મ્હારું મુખે મ્હોડું જુઓ.

ધાયા પ્રમાણે વરસાદ નહિ પડવાથી જોઈએ એટલું અનાજ ઉત્પન્ન થયું નથી તમારા મ્હોટા ભાઈ રમેશચંદ્રથી પણ રૂપિયાની મગવડ થાય તેમ નથી. ઘરના માણસો ઘણા દુખી થાય છે.

મુકુબાર સારો છે હરિશ્ચંદ્રભાઈનો વિવાહ નથી કરતા તે હવે

સાર દેખાતુ નથી, પરંતુ રૂપિયા ક્યા છે ? જેમને એ મૂઠી અનાજ મળી શકતુ નથી તેઓ વિવાહ કેવી રીતે કરી શકે ? મદાકિની વહુ ત્રણે કલહ કે છે માતાજી સારા છે ધેર ક્યારે આવશે ?

લી. આપની દાસી

રત્નહલતા ॥

પત્ર વાંચી ગહેતાની સાથેજ રજનીચદ્રના પ્રાણુમા એક પ્રકારનો અધકાર છવાઇ ગયો. ગામડાતુ પેલુ મગળ હાસ્યપૂર્ણ મુખ તેને યાદ આવ્યું. તેને ગામડાના નિસ્તબ્ધ નિવાસના વિચારો આવવા લાગ્યા માતૃસ્નેહ, બ્રાતૃપ્રેમ, ભાભીઓનો સ્નેહ તથા બાળક સુકુમારનું નિર્દોષ મુખ તેને યાદ આવવા લાગ્યું મનમાં એવો વિચાર થઇ આવ્યો કે-‘ તેઓ સર્વે દ્રવ્યના અભાવથી દુઃખી થાય છે, અને હું તેમને એક પણ પૈસો નહિ મોકલતા મહારી મધળી પેદાશ વિલામ અમનમાં ગુમાવી દઉં છું ’

રજનીચદ્ર પાસે બસો રૂપિયા સિલ્સન હતો, તેથી એ મધળી રત્ન તેણે તેજ દિવસે ધેર મોકલી આપવાનો વિચાર કર્યો.

ત્યાગ પડી પુષ્પાવતીને મળવા જવાને માટે તે તૈયાર થયો નાકરે ગાડી તૈયાર કરી રજનીચદ્ર ઇંગ્રેજ એટિકેટના વસ્ત્રોથી વિભૂષિત થઇ ગાડીમાં જઇને બેઠો, અને દ્રાચમેનને પુષ્પાવતીના નિવાસન્યાન તરફ ગાડી લઇ જવાની આજ્ઞા કરી.

પુષ્પાવતી મુદ્ગ વજ્રાલકરોમાં સબ્જ થઇને પોતાના દિવાનખાનામાં બેઠી બેઠી નીણા રંગાડી રહી હતી રજનીચદ્રે તેના દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તેણે વિજ્ઞા નીચે મૂકી ઘડ સ્મિત હાસ્ય કરી કહ્યું -“ તમારા વિના જીવને એન પડતુ નહોતુ તેથી આ વિજ્ઞા વગરની ચિત્તની ચિતા દૂર કરવાનો યત્ન કરતી હતી ”

રજનીચદ્ર-ચિવાને દૂર કરવાને માટે મગીતવિદ્યા જેવી બીજી કાંઈ ઉત્તમ વિદ્યા નથી. વળી હું બાણુ છું કે, મહારા સિવાય તમને ગમતુ નથી અને તમારા સિવાય મને ગમતુ નથી. તમે પત્ર ન

લખ્યો હોત તોમણુ હું અવશ્ય આવત !

પુષ્પાવતી-ડૉક્ટર સાહેબ ! હું તમારી કાણુ છું ? હું તો એક ગરીબ, સામાન્ય રમણી છું મહારા બોલાવવાથી તમે શા માટે આવો ? મ્હાગમા એવા તે શા ગુણો છે, કે જેના પ્રભાવથી આપતા જેવા સુવિખ્યાત ડૉક્ટર સાહેબ મહારા બોલાવતાની સાથેજ મ્હારે ત્યા પધાર ?

રજનીયદ્ર-પુષ્પાવતી ! હું તમારે ત્યા શા માટે આવું છું તે હું જાતે પણ સમજી શકતો નથી, પરંતુ જે માટે એક મ્હાળીજી મહત્તી તરફ દોડી જાય છે, જે માટે અણ્ણી તરફ અણ્ણ ખેંચાય છે તે માટેજ હું અહિં આવતો હોઉં એમ મ્હને લાગે છે

પુષ્પાવતી-સમજી આપનું એમ કહેવું છે કે, આપણી બન્નેની ત્રિતિએ સમાન છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી મહારામા ને તમાગમા આસ્માન જમીનનું અંતર છે હું સમજી શકતી નથી કે, મ્હાગ ક્યા ગુણ ઉપર મુગ્ધ બની જઈને તમે મ્હારી તરફ આટલી-બધી દયા દર્શાવો છો ? વળી ડૉક્ટર સાહેબ ! મ્હને એવો ભય રહ્યા કરે છે કે, કદાચ કોઈ સમયે તમે આ દાસીને બૂલી જાઓ તો ! ? હું તમને ડરગરીને કહું છું કે દાસીને કદાપિ બૂલી જગો નહિ-નારી વધ કરશે નહિ !

પુષ્પાવતીએ પોતાના નેત્રો ઉપર રૂમાલ દાખ્યા રજનીયદ્રે વ્યાકુળ બની જઈને કહ્યું - ‘ પુષ્પાવતી ! આ શું કરો છો ? તમારા જેવા માની, સુશિક્ષિતા રમણીએ રૂદન કરવું યોગ્ય છે કે ? હું શું તમને બૂલી શકીશ ?

પુષ્પાવતીએ નેત્રો ઉપર દાખેલા રૂમાલને ટેબલ ઉપર મૂકીને કહ્યું - “ અદિતીય નિરાકાર પ્હલ તેમજ કરો, પરંતુ હું એ માટે રૂદન કરતી નથી-એ માટે આ દાસી પોતાના નેત્રોમાંથી આસુઓ વરસાવતી નથી ”

રજનીયદ્ર-તો પછી તમે શા માટે રૂદન કરો છો ? હું શું તમારી વેદનાંને અણ્ણી શકીશ નહિ ?

પુષ્પાવતી-આ મારે નહિ જાણી શકા ? તમને નહિ કહેવા જેવું કાંઈજ નથી. મ્હારે આજે રાત્રે મુમધજવાનું છે ત્યાં લગભગ દશ દિવસ ગહેવું પડ્યું આ દરા દિવસ હું તમારા દર્શન કરી શકીશ નહિ.

રજનીચદ્ર-હું પણ આ દશ દિવસ તમારા દર્શન કર્યા સિવાય કેવી રીતે રહી શકીશ ?

પુષ્પાવતી-પરંતુ શું કરવું ડૉક્ટર સાહેબ ! જે પ્રજાગ્ન અટકાવી શકાય તેમ નથી, તેના ચક્ર નીચે ચગદાઈ મર્યા મિનાય કાંઈ છુટકો છે ?

રજનીચદ્ર-ત્યારે તમે આજેજ જશો.

પુષ્પાવતી હા આજેજ, પરંતુ હું નમને વિનવતી કરું છું. હું જાઉં તે પહેલાં એક કસાકે આવીને તમે મ્હને મળી જાઓ.

રજનીચદ્ર-અવશ્ય આવીશ.

પુષ્પાવતી-મીઞ એક વાત કહેવાની છે-એકાએક જનાની તૈયારી કરવી પડે છે તેથીજ આ વાત તમને કહેવી પડે છે જો આપની પાસે રૂપિયા હોય તો મ્હને પાચમો રૂપિયા ઉછીના આપના હું મુઅધથી આપતાની સાથેજ આપને પાછા આપીશ.

રજનીચદ્ર-પાચસો રૂપિયા-આજેજ જોઈએ છીએ.

પુષ્પાવતી-હા, મધ્યાહ્ન પહેલાંજ ડોકારણુ કે સધ્યાના પૂર્વજ જવાની બધી તૈયારી કરી રાખવાની છે ગત્રે દશ વાગ્યાની ગાડીમા જવાનું છે જ્યારે સધ્યાનાજે આપ આ દાસીની પાસે આવ્યા ત્યારે નિરાતે વાતાંલાપ કરવાનો વખત મળે એ મારે સધ્યાના પહેલાં આ અવસ્થા થઈ જાય તો ઘણું મારું.

રજનીચદ્રની પાસે સિલ્લકમા બસો રૂપિયાથી વધારે રકમ નહોતી-પરંતુ પુષ્પાવતીની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરતા તેનો પ્રાણુ કપી ઉઠ્યો તેણે પાચ વાગ્યાની અદર પાચસો રૂપિયા પહોંચાડવાનું કસુલ કર્યું.

પુષ્પાવતીએ રજનીચદ્રને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા રજનીચદ્રને

દવાખાનામાં જવાનો વખત થયેલો હોવાથી તે વિદ્યાયત્રીરી લઈ ચાલ્યો ગયો, વળી પાંચ વાગ્યાની અંદર તેને ત્રણસો રૂપિયા મેળવવાના હતા વિદેશમાં ઉછીની રકમ મેળવવાનો તેનો આ પ્રથમ ચત્ત હતો ન ત્વરાથી દવાખાનામાં જઈ પહોંચ્યો.

દવાખાનામાં ગયા પછી રજનીચદ્રે જુદા કપાઉન્ડર પત્રાલાલને અઝાન્તમાં પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું — “જુઓ, મહાશય ! એઝ-એઝ મ્હને પાંચસો રૂપિયાની જરૂર પડી છે માજના પાંચ વાગ્યા પહોંચ્યા રૂપિયા જોઈએ મ્હારી પામે માત્ર બસો રૂપિયા છે, તો બાકીના ત્રણસો રૂપિયા ક્યાથી ઉછીના મેળવવા તે જાણવી શકશો ?”

પત્રાલાલે થોડા સમય સુધી વિચાર કરીને કહ્યું — “આપ રામ-ગોપાળ શેઠને ઓળખો છો ?”

રજનીચદ્ર-હા, ઓળખું છું હું તેમને ત્યાં ત્રણ ચાર વખત ચિજ્જિમાને માટે જઈ આવ્યા છું.

પત્રાલાલ-તેઓ બાજ લઈને નાણા ધીરે છે મ્હને લાગે છે તેઓ આપને પણ ધીરશે.

રજનીચદ્ર-આપ હમણાજ તેમની પામે જાઓ.

પત્રાલાલ ચાલ્યો ગયો રજનીચદ્ર દવાખાનાની ઓફીસ રૂમમાં બેઠી રોગીઓ તપાસવા લાગ્યો, તથા મનમાને મનમાં એવું વિચારવા લાગ્યો કે પત્રાલાલ આવીને નિષ્ફળતા ન દર્શાવે.

ધણા સમય પછી પત્રાલાલ પાછા આવ્યા રજનીચદ્રે પૂછ્યું — “આપ બધું નક્કી કરી આવ્યા છો કે ?”

પત્રાલાલ-તેઓ આપવાને માટે કબુલ છે, પરંતુ બે પ્રકારની હરકત છે.

રજનીચદ્ર-શી શી ?

પત્રાલાલ-એક તો બાજ કાઢક વધારે છે.

રજનીચદ્ર-કેટલું ?

પત્રાલાલ-રામગોપાળ શેઠે એમ જણાવ્યું કે “સો રૂપિયાનું હું માસિક ત્રણ રૂપિયા બાજ લઈને ઉછીના રૂપિયા આપું છું, પરંતુ

હાતર માહેળ પાસેથી માત્ર બે રૂપિયા બાજ લઇશ. '

ગજનીચદ્ર-ખીજી શી હરકત છે ?

પનાલાલ-આપે તેમની પેઢીમાં જઇને રીતસર લખાણ લખી આપીને રૂપિયા લેવા જોઇએ

ગજનીચદ્ર-વધુ જરૂરી 'કરણ હોવાથી આ બન્ને શરતોને કબૂલ રાખીને રૂપિયા લીધા મિવાય છુટકો નથી. તેમણે મ્હને કટલા વાગે બોલાવ્યો છે ?

પનાલાલ-આપને જ્યારે પુરસદ હોય ત્યારે સહવારમાં ખાર વાગ્યા મુઘી. પેઢી ખુલ્લી રહે છે

ગજનીચદ્ર-કમણુ દશ વાગેજ આપણે રૂપિયા લઇ આવીશું તમે પણ મ્હારી સાથે આવજો

"જેમી આજ્ઞા" કહીને પનાલાલ રોગીઓને માટે ઔષધ તૈયાર કરવા માટે ગયા, તથા ગજનીચદ્ર પણ પોતાના કાર્યમાં રોકાયો

દશ વાગ્યાનો સમય થયો એક ગાડી મગાડી, તેમાં વૃદ્ધ કપા-ઉન્ડર પનાલાલને બેસાડીને ગજનીચદ્ર પણ બેઠો અદ્ય સમયમાજ પનાલાલ અને ગજનીચદ્ર રામગોપાળ શેઠની પેઢીમાં જઇ પહોંચ્યા

રામગોપાળ શેઠે, ગજનીચદ્રને યોગ્ય સમાન આપ્યું ત્યાં પછી ગજનીચદ્ર પામે હાથથીટી લખાવી લઇને તેમણે તેને ત્રણસો રૂપિયા આપ્યા રૂપિયા લઇને ગજનીચદ્ર ઘેર આવી પહોંચ્યો

ભોજન કરી લઇને ગજનીચદ્રે પાચસો રૂપિયાની નોટા ખિસ્સામાં મૂકી. એક વખત તેનો જીવ કંપી ઉઠ્યો આટલા બધા રૂપિયા પોતે કોને અને શા માટે આપવા જાય છે ? ઘેર તો માતા, સ્ત્રી, લાભીઓ તેમજ ભાઇઓ દ્રવ્યના અભાવથી દુઃખી થાય છે કદાચ બાળક સુકુમારને દૂધ પણ નહિ મળી શકતું હોય તો પછી તેમને રૂપિયા નહિ મોડલતા હું કોને રૂપિયા આપવા જઉં છું ' શા માટે હું આની અપરિચિત સ્ત્રીને આટલી મોટી રકમ આપવાને તૈયાર થયો છું ' શા માટે 'પુ' પાતીને રૂપિયા આપવા ' એ કાણુ છે ? તેની સાથે મારે સો સબંધ છે ' આવા અનેક વિચારો મધ્યાન્હના શાન્ત સમયે

રજનીચદ્રના મનમાં ઉપસ્થિત થયા ' આવા વિચારો પણ દેવતાના આશીર્વાદ સિવાય મોહમુગ્ધ મનુષ્યના મનમાં ઉપસ્થિત થતા નથી પરંતુ આવા આશીર્વાદો પ્રાપ્ત કરી અયોગ્ય કર્તવ્ય દૂર કરી શકવાની શક્તિ ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્યમાં હોય છે દેવતાના આશીર્વાદની સાથે સાથેજ દાનવની નિહુર છળના મનુષ્યને છેતરવાનો યત્ન કરે છે એ છળનામાં સર્વળ તથાઈ જાય છે । દાનવની છળનાનોજ વિજય થાય છે

રજનીચદ્રનું પણ તેમજ થયું પુષ્પાવતીના પ્રણય આમજ તે પોતાના સગા બહાસા તથા પોતાની પ્રેમમયી પત્નીને બૂલી ગયો. તેને કર્તવ્ય અકર્તવ્યનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ તે ખિસ્સામાં રૂપિયા મૂકી, ગાડીમાં બેસીને પુષ્પાવતી તરફ ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાયસોનું પાણી

“ આપ પધાર્યા છો કે ? હું આ એકાંત અવસ્થામાં માત્ર આપનાજ વિચારો કર્યા કરતી હતી. ” મર્મભેદક કટાક્ષ બાણથી રજનીચદ્રના હૃદયને ભેદી નાખી પુષ્પાવતીએ કહ્યું.

રજનીચદ્રે મહામુશિમતે એ અસહ્ય કટાક્ષબાણની વેદનાને સહન કરી કહ્યું - “ તમે જ્યારે આવવાનું ફગમાવ્યું હતું ત્યારે પછી હું આવ્યા સિવાય ગહુ ખગે કે ? ”

પુષ્પાવતી-ઠાકટર આહમ । શું તમે મ્હને વ્હાઓ છો ?

રજનીચદ્ર-પ્રેમને કેવી રીતે દશ્યોવવા તે હું બાણુતો નથી જો બાણુતો હોત તો કહી શકત કે, પુષ્પાવતી । હું તમારા ઉપર કેટલો બધો પ્રેમ રાખુ છું

પુષ્પાવતી-અરેરે । હું અભાગિની છું, તેથીજ તમારા અપૂર્વ પ્રેમનો ગાંધ નરલો વાગી પડતી નવી ઝંઝટ સાહમ । તમે મ્હને અવિશ્વાસની ધારો છો ।

રજનીચદ્ર-પુષ્પા ! આમ કેમ બોલે છે ?

પુષ્પાવતી-જ્યા પ્રેમનો બદલો વાળી શકાતો નથી, ત્યા અવિ-
શ્વાસ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ રહે છે, એમ મહાન પ્રેમિક શેક્સપિયર
કહી ગયા છે

રજનીચદ્ર-નહિ નહિ પુષ્પા ! હું ત્હારા શાન પ્રેમનો બદલો
ત્હારા નેત્રોમાજી જોઈ શકું છું

પુષ્પાવતી-હું સમજી, ડૉક્ટર સાહેબ ! તમે ખગ પ્રેમિક છો
તમારા જેવા પ્રેમિક આ મૃત્યુલોકમા દુર્લભ હોય છે !

રજનીચદ્ર-પુષ્પા ! રૂપિયા લે.

પુષ્પાવતી-રૂપિયા ? ડૉક્ટર સાહેબ ! આવા આનંદના સમયે
પાર્થિવ દ્રવ્યની વાત કાઢી મહારા સ્વર્ગીય પ્રેમના ધ્યાનનું ભગ શા
માટે કરો છો ? હું તમારા પ્રાણુષિક પ્રેમના સ્વર્ગીય સ્વપ્નમા નિમગ્ન
હતી, તમે શા માટે મહારા સુખ-સ્વપ્નને ઉડાવી દીધું ? તુચ્છ રૂપિયા
જો લાગ્યા હો તો આ ટેબલ ઉપર મૂકા

રજનીચદ્રે દશ દશ રૂપિયાની પચાસ નોટોનું બેડલ પુષ્પાવ
તીની આગળ ટેબલ ઉપર મૂક્યું

કેટલોક વખત આનંદપૂર્વક નોટોના બેડલ તરફ ડટાક્ષ ફેંકી
પુષ્પાવતીએ પૂછ્યું, “ પાચસો છે કે ? ”

રજનીચદ્ર-હા, તમારા હૈવા પ્રમાણે પાચસો રૂપિયા લાગ્યો છું
પુષ્પાવતી-હવે એ નકામી વાતને જવા દો આવા આ વિચાર
પ્રસંગનું એક જાન ગાઇએ

હાર્મોનિયમનો મધુર સ્વર ગુજારવ કરી ગ્લો અમૃતની સાથે
અમૃત મળ્યું હાર્મોનિયમની સાથે પુષ્પાવતીનો સ્વર મળ્યો

વજ્રા સમય સુધી સંગીત ચાલ્યું સંગીત સાલણી, પ્રેમનો આ-
સ્વાદ લઇ, રાત્રે આઠ વાગે રજનીચદ્ર પોતાના નિવાસ સ્થાન તરફ
પાછો ફર્યો

જ્યારે રજનીચદ્ર ઘેર આવ્યો ત્યારે તેનું ચિત્ત ઘણું અસ્થિર
હતું. તેના હૃદયમા એક પ્રકારનું દારૂનું દુખ થયા કરતું હતું સમસ્ત

શરીર તેને શક્તિ વિનાનું જણાતું હતું.

ઘેર આત્મે તે એક વર્તમાન પત્ર વાચવા લાગ્યો, પરંતુ પત્ર વાચતું તેને અચ્ચુ નહિ. પછી તે એક નવલકથા લખને વાચવા લાગ્યો, પરંતુ તેમાં પણ તે નક્ક આપી શક્યો નહિ પછીથી તેણે સ્નેહલતાના પત્રનો ઉત્તર લખ્યો. તેમાં લખ્યું કે -

“ તારો પત્ર મળ્યો છે, પરંતુ કામ એટલું બધું છે કે મિલકુલ વખત મળતો નથી. પત્ર લખવાનોજ સમય ક્યા મળે છે ? તું તેસા મોડલવાનું જણાવે છે, પરંતુ આટલી નજી આવડમાં મહારા જેવા એક ગૃહન્યુજ ખરચ મરામત ચાલી શકતું નથી તો પછી કું નમને કા રીતે રૂપિયા મોલી શકું ? તહે અનેક માણસોના ઉદાહરણો દર્શાવી મ્હને ઘેર આવવાને માટે લખ્યું છે, પરંતુ મહારી નોકરી કેટલી મધી જોખમ ભરેલી છે, તેનો તને ખ્યાલ સુધા નથી કેટલા માણસોના જીવન મરણનો ભાર મહારા શિર ઉપર છે તે તું ક્યાંથી બાળી શકે ? છતાં અવકાશ મળ્યે ઘેર આવી જવા ભૂલીશ નહિ ”

આ પત્ર રજનીયદ્રે તે જ દિવસે રવાના કરી દીધો

પ્રકરણ ૬ છે.

કુરૂક્ષેત્રની સ્થાપના.

યથા સમયે એ પત્ર સ્નેહલતાને મળ્યો એ પત્ર વાચીને સ્નેહલતા મતોષ પામી શકી નહિ તે તન્તજ પતિને પત્ર લખવાને બેઠી તેના મનમાં લણી હકીકત લખવાના વિચારો થઇ આવ્યા હતા, પરંતુ લખતી વખતે તેને એ સર્વ હકીકત યાદ આવી નહિ. તેણે જે લખવા માડ્યું તેમાં પણ ભૂલો થવા લાગી મહા મુશિખતે બહો સમય ગુમાવ્યા પછી તે એક પત્ર લખી શકી તેમાં તેણે લખ્યું કે -

“પરમપૂજ્ય પતિદેવની કૈવામાં.

દાસીની વિનંતિ કે, આપે પ્રત્યુત્તર લખવાની કૃપા કરી એજ મ્હારે માટે ઘણા આનંદની વાત છે જ્યારે મ્હારા પત્રનો ઉત્તર મળતો નથી ત્યારે મ્હને કેટલું બધું દુઃખ થાય છે, તે માત્ર મ્હારોજ જીવ જાણે છે દાસી ઉપર દયા લાવીને મહિને મહિને જરૂર પત્ર લખતા રહેજો તમે લખો છો કે અમને તમે કાંઈ મોકલી શકો તમ નથી, દોઢસો રૂપિયાના માસિક પગારમાં તમાગા જેવા ગૃહસ્થનું ખર્ચ પણુ ચાલી શકતું નથી, પરંતુ હું તમને પૃષ્ઠ છું કે, જે ગૃહસ્થને પોતાના એકલાના ખર્ચ માટે મહિને દોઢસો રૂપિયા જોઈએ તેમના ઘરસંસારમાં ઓછામાં ઓછા કેટલા રૂપિયા જોઈએ ? જે ગૃહસ્થ પુરૂષના ઘરના માણસો બૂખે મરી જાય તે ગૃહસ્થે મહિને દોઢસો રૂપિયા માત્ર પોતાનાજ ખર્ચમાં વાપરી દેવા એવું કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે ? જો તમે વર ખર્ચ માટે મહિને પચીસ રૂપિયા મોકલજો તોપણ સહુને ઘણો આનંદ થશે. જ્યારે નોકરી ઉપરથી રમ્મ ન મળી શકતી હોય, તેમજ ઘેર કાંઈ રકમ પણુ મોકલી શકાતી ન હોય તો પછી એવી નોકરી કરોછો શા માટે ? અહિં આપણા ગામના દાકતરને પણ મહિને પચાસ રૂપિયા મળે છે આટલી કમાણીમાંથી તેઓ પોતાના સસાગનું ખર્ચ નિભાવતા મહિને દશ વીસ રૂપિયા ખચાવે છે, તો પછી તમાગા જેવા એટલા પુરૂષનું ખર્ચ ત્રીમ રૂપિયામાં ન ચાલી શકે કે ? અને જો ન ચાલી શકે તો પછી પરદેશમાં નોકરી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમને ઘણું દુઃખ પડે છે, તેથીજ તમને આટલું લખવું પડ્યું છે, માટે જો વધારે ઓછું લખાયું હોય તો માફ કરજો

શ્રી ૦ તમારી દાસી.

સ્નેહલતાના પ્રણામ ”

પત્ર લખી તેને કવરમાં બીડી સ્નેહલતા ઉઠવા જતી હતી એવામાં ત્યાં મંદકિની આવી ચઢી તેણે મૃદુહસ્ય કરીને કહ્યું -
“વાહરે ! હમણાં તો પત્ર આવ્યો અને એટલામાં તો તેનો ઉત્તર

સુદા લખ્યો ! કદાચ અહમ્મદનગરથી કોઇ ધરેણુ ધડાવી મંગાવવાનું માપ મોકલ્યું હતું ! ”

સ્નેહલતા હસી પડી, પરંતુ તેનું હાસ્ય પૂર્વે પ્રમાણે અમળી નહોતું હમણાં તેનું હાસ્ય કૃષ્ણપદ્મના ચાદનીની માફક ક્ષીણ થઇ ગયું તેણે હસીને કહ્યું — “ હા એક નવીન ધરેણુ ધડાવવાનું છે તેનું માપ મોકલી આપુ છું ”

મદાકિની—તે વળી કેવું ?

સ્નેહલતા—સુવર્ણનું માતરકુ એ તૈયાર થઇ આવ્યેથી આપણે ખાનગી આપણા ખેતરોમાં જઈને મજુરી કરીશું

સળગતા અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી અગ્નિ જેમ પ્રચડતાથી મળગી ઉઠે છે તેમ સ્નેહલતાના ઉત્તરથી મદાકિની સળગી ઉઠી લાલચોળ આગો કરીને તેણે કહ્યું — “ વાહરે ! આટલો બધો દિમાક શાના ઉપર કરે છે ? અમારો તું આવો તિરસ્કાર કરે છે ? આ હાડ અભિમાન ધૂળમાં મળી જશે ધૂળમાં, અમલું ? ”

સ્નેહલતા ગભરાઇ મઇ તે સમજી શકી નહિ કે એકાએક તેના મુખમાંથી શો ઉત્તર નીકળી પાડ્યો હતો ! એક દાતરડાનું નામ લેવાથી આવો લય કર કલહ—કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ ઉપસ્થિત થશે એવી જો તેને કલ્પના સુદા આવી હોત તો તે આમ બોલત નહિ. તેણે મદાકિની તરફ જોઇ કહ્યું — “ બહેન ! મહે એવું તે શું કહ્યું કે જેથી તમે આટલા બધા યુસ્ત્રે લગાઓ છો ? ”

મદાકિનીએ વિશેષ મ્હોટેથી કહ્યું — “ હાસ્ટોને, ત્હારો વર વિદ્વાન છે, દાકતર છે મ્હારો વર મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, ખેતરમાં મજુરી કરે છે, પરંતુ અમે શું કાંઈ કોઇનું પાપએ છીએ ? તું મહેને દાતરડું લઈને મજુરી કરવા જવાનું કહે છે એ કાંઈ મ્હારું જેવું તેવું અપમાન થયેલું તને જણાય છે ? ત્હે મ્હારે તથા મ્હારા વરનું લય કર અપમાન કર્યું છે ! ”

સ્નેહલતા મદાકિનીના પગે પડી મદમદ કરી તેને કહેવા લાગી—

“ મદાકિના બહેન ! કાંઈ પણ પ્રકારના હેતુથી મહે તમને એક સપ્ત સુદા કહ્યો નથી. તમારા પતિ મહારા વડિલ જેવા છે, હું કદાપિ તેમનું અપમાન કરું ખરી કે ? હું તમારે પગે પડું છું, મહે માફ કરો. ”

“ આટલા મિનન અને આટલું અભિમાન રાખો છોને, તે એક દિવસે પૂરા પડતાશો ! ” અને તેટલા હયા સ્વરે આ વાક્યો મોલીને મદાકિની સ્નેહલતાની ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી. તેના મન કર અવાજથી, અને પગના અખડાથી ધરમાનાં ધણા ખરા માણસો ગ્રહકા થઈ ગયા. કુબ્જચદ્ર પણ કાંઈ ઠેકાણેથી બગાળર આજ સમયે આવી પહોંચ્યો. સહુથી પ્રથમ જ્યતીએ પૂછ્યું — “ મદાકિની ! શું થયું છે ? ”

મદાકિના-થવાનું શું છે ! હું મજુર છું સહુ મહાર અપમાન કર્યા કરે છે કર્મચડાળ ઢાળ પણ મહેને લાઈ જતો નથી આટલા બધા માણસો મરી જાય છે અને હું કંમ નથી મરી જતી ?

જ્યતી-થયું છે શું તે તો કહે ? તુંતો ખસ એકદમ કુરૂક્ષેત્રની સૃષ્ટિ કરી દે છે !

મદાકિની-મહારા ભાગ્યનોજ દોષ છે, હું કકાસિયણ છું, મહારો વર ખેડુત છે, મજુર છે, તેથીજ સહુ મહાર અપમાન કરે છે !

જ્યતી-પરંતુ કાણે તને એમ કહ્યું ?

મદાકિની-સહુ કહે છે

જ્યતી-હમણા કાણે કહ્યું ?

મદાકિની-જે કહી શકતું હોય તેણે. જેનો ધણી મહિને દોઢસો રૂપિયાનો આહેબગીરી કરતો હોય તેણે જેનો પગ અભિમાનથી જમીન પર અડતો નથી તેણે.

જ્યતી-સ્નેહલતાએ ?

મદાકિની-તે નહિ તો ખીલુ કાણ ?

જ્યતી-તેણે શું કહ્યું ?

મદાકિની-ના ના, કાંઈ કહ્યું નથી-કાંઈ કહ્યું નથી. સમજે દોષ મહારો પોતાનોજ છે.

જ્યતી-તો પછી આમ કશું કેમ કરે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-શુ થયું ? બોલતા બોલતા જીભ કેમ ચટકી ગઈ ?

મદાકિની-બીજી શુ થવાનું હતું ? સ્નેહસત્તાને મ્હે પૂછ્યું કે અહમ્મદનગરથી આવેના જાગળનો ઉત્તર આટલો બધો વહેલો કેમ લખ્યો ? તેના ઉત્તરમાં એ મિળનની પુતળીએ કહ્યું કે, સોનાનું દાતરડું મોકલાવી આપવાને લખ્યું છું મ્હે પૂછ્યું કે, દાતરડું શા માટે મગાવ્યું ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, એ દાતરડાથી ખેતરમાં જઈને, મળુરી કરાશે શુ હું કાંઈ ન્હાની હતી કે, નના વાગ્યાવાનું રહસ્ય ન સમજી શકું ? મ્હારા વર ખેતરમાં જાય છે, અનાજની કાપણી કરે છે, તેથીજ તેણે અમને મળુર કહી અમારૂં અપમાન કર્યું છે !

કૃષ્ણચંદ્ર એકાએક ઘણો ક્રોધે ભરાયો ક્રોધથી કપતા સ્વરે તેણે કહ્યું -“આટલું બધું અભિમાન ! ન્હાના મ્હોડે આટલા મ્હોટા વચનો હું ખેતરમાં મળુરી કરું છું, તેથી મ્હારે માટે સોનાનું દાતરડું મોકલાવાનું લખ્યું છે ! આ પ્રકારથી કોઈ ક્રોધે ભરાયા સિવાય રહે ! હજી સુધી ધણીનો એક પૈસો તો ધરમાં આવ્યો નથી અને આટલો બધો દિમાક !”

મદાકિની આ વખતે રડવા લાગી રડતા રડતા હિચ્ચ સ્વરે તેણે કહ્યું -અમે મળુરી કરી કરીને ધરખર્ચ નિભાવીએ ત્યારે અમારૂં જ આવું અપમાન ? હે પ્રભુ ! હવે તો આ દુષ્ટ-આ અપમાન સહન નથી થતું !”

કૃષ્ણચંદ્રે જ્યતીને કહ્યું -“સાલજો ભાભી ! તમે સ્નેહસત્તા વહુને કહી દેજો કે તેમને ખેતીની મળુરીને માટે માન ન હોય તો ભલે તેઓ તેમની કમાણીના પૈસામાંથી અમારૂં પોષણ ન કરે, પરંતુ જો ફરીથી આવું અપમાન કરશે તો તેનું પરિણામ ઘણું ખોટું આવશે હું કાંઈ કોઈના આપનો ગુલામ નથી.”

જ્યતી-ભાઈ ! તમે પણ પૂરી ખાત્રી કર્યા સિવાય શા માટે

આમ કોથે બરાઓ છો ? સ્નેહલતા તમારે અપમાન કરે એમ તમને લાગે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-ત્યારે શુ, સઘળો દોષ એકજ માણસનો છે ? તમારા આવા પક્ષપાતથીજ આપણો ધરસંસાર વિશેષ દુખી થતો જાય છે લાભી ! એક હાથે કદાપિ તાળી પડતી નથી, એ શુ તમે જાણતા નથી ?

જયતી-ભાઈ ! હું પક્ષપાત કરતી નથી મદાકિની વહુ જનુ ગજ કરી બેસે છે

કૃષ્ણચંદ્ર-તો પછી, બધાય મળાને એને મારી નાખો

આ વખતે મદાકિનીએ પોતાના રૂદનસ્વરથી સમસ્ત ધરને તથા ગગનમંડળને ગજવી મૂક્યું, અને તે સાથે તેણે પોતાના ભાગ્યની નિંદા, ઇશ્વરની અવકૃપા, ધરના સઘળા માણસોની નિષ્કૃતતા વગેરે વિષયો ઉપર ઉપરના વાક્યોથી ભયકર કાલાહલ કરી મૂક્યો

કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું -“ તું હમણાં ધરમા આવ હવે હું આ દેખાવ જોઈ શકતો નથી આ વખતે રમેશચંદ્રભાઈને થેગ આવવા દે એટલે હું સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી નાખીશ ”

મદાકિનીએ રૂદન સ્વરને ધીમે ડગી નાખી પોતાના ઓગડામા પ્રવેશ કર્યો કૃષ્ણચંદ્ર પણ તેની સાથે સાથે ગયો ઓગડામા ગયા પછી મદાકિનીએ કહ્યું -“ આજે તમે તમારા કામે સાલજ્યુ ‘ તમે દરેક બાબતમા મૂળે દોષ દેતા હતાને ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-હવે મ્હારી ખાત્રી થઇ ચુકી હું ભયકર મકટમા ફસાઈ પડ્યો છું ! શુ કરે ? મૂળે કાંઈ સુઝતું નથી

મદાકિની-આવું અપમાન કોણ સહન કરી શકે ? શુ આપણે કાંઈ કોઈના આપના બે પૈસા ખાધા છે ‘ કોઈના ધણીની કમાણી-માથી કાંઈ લીધું છે ?

ખીજી તરફ સરસ્વતીના ઓગડામા આ કલહની સમાલોચના શરૂ થઇ ગઇ હતી. જયતીએ સાસુને કહ્યું -“ બા ! તમે કૃષ્ણચંદ્ર ભાઈને કેમ કાંઈ કહ્યું નહિ ? ”

સરસ્વતી-શુ કહુ, બેટા ! હવે મ્હારે કહેવા કથવાતુ કાંઈ રહ્યું નથી. હવે તો હુ સ્વર્ગમાં ચાલી જાઉં એટલે દુઃખ આવા પ્રકારે જોઈ જોઈને મ્હારી વાચા બધ થઈ ગઈ છે !

જયતી-કોઈ પણ પ્રકારની ખાત્રી કર્યા સિવાય મરીબ બિચારી ન્નેહલતાને સંબોધીને જેમ ફાવે તેમ બોલવું એ શુ યોગ્ય છે કે ? ન્નેહલતાના સદ્ગુણોથી તેઓ હજી સુધી અજાણ્યા છે કે ?

સરસ્વતીએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ એટલે સૌ આ કલહ મંબધી પોતપોતાના મનમાં એક પ્રકારનો નિર્ણય કરીને પોતપોતાને નમે ચાલ્યા ગયા.

આ સમયે ર્નેહલતા પોતાની ઝોમડીમાં બેઠી બેઠી રૂઝન કર્યા ગતી હતી મદકિનીએ તેની માથે કલહ કર્યો, તેને ગાળો દીધી એ માટે તે રડતી નહોતી, પરંતુ તે ગુન્હેગાર ઠરેલી હોવાથી રડતી હતી તે બિચારી કોની પાસે જઈ શાન્તિ મેળવી શકે ?

પ્રકરણ ૭ મું.

વિવાહની વાત.

કાળની ગતિ અટકતી નથી જીવન, મરણ, સુખ તેમજ દુઃખ નન્દ તે લક્ષ્ય આપતો નથી તે તો મહાકાળમાં મળી જવાને આગળ ધસ્યેજ ન્નય છે અત્યાર સુધીમાં દર્શાવેલા પ્રકારે બની ગયાને એક નર્ષ તેમજ કટનાક માસ થઈ ગયા છે રમેશચંદ્ર પણ ઘેર આવ્યો છે, તથા પોતાની સાથે મ્હોટી રકમ લેતો આવ્યો છે.

સખ્યા સમય થઈ ગયા પછી પતિ પત્ની ધરમાં બેઠા બેઠા વાતચિત કરતા હતા બાળક સુકુમાર તેમની બન્નેની વચ્ચે દોડાદોડી કરીને બન્નેના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરતો હતો.

ચમળે કહ્યું-“ તમારું શરીર તો સાફ છેને ? ”

રમેશ-હા, હમણા તો શરીર સાફ રહે છે.

ચચળે પૂછ્યું—“ આ વર્ષની કમાણી કેવી છે ? ”

રમેશ—હીક છે પરંતુ આ વર્ષે અનાજ ધાર્યા પ્રમાણે ઉત્પન્ન નહિ થવાથી સહજ નુકશાન થયું છે

ચચળ—પરંતુ તમે અહિ કેટલા રૂપિયા લાવ્યા છો ?

રમેશ—દર વર્ષે જેટલા લાવું છું, તેટલાજ આ વર્ષે લાવ્યા છું

ચચળ—પરંતુ કહેતા કેમ નથી કે કેટલા લાવ્યા છો ?

રમેશ—હસો

ચચળ—મહારા સુકુમાર માટે કેટલા રૂપિયા રાખી મૂકવાના છે ?

રમેશ—તુ જેટલા કહે તેટલા—મહારા કરતા ત્હારી કૃદ્ધિ ક્યા ઓછી છે ? ત્હારી સલાહ પ્રમાણ કરવાથી આ થોડા વર્ષમાજ દોઢ હજાર રૂપિયા એકઠા થઈ ગયા છે

ચચળ—પચાસ રૂપિયા ધરખર્ચ માટે આપો, તથા બાકીના રૂપિયા સુકુમારને માટે રાખી મૂકવા મ્હને આપો

રમેશ—પચાસ રૂપિયામા શું થશે ? અનાજ થયું નથી તેથી તે ખરીદવું પડશે દેવું પણ ધાવું થઈ ગયું છે વળી દહે મ્હને એક વર્ષ સુધી પૈસા મળી શકવાના નથી

ચચળ—તેમા હું શું કરું ? છોડરાની તો ચિંતા રાખવીજ નોંધએને !

રમેશ—ખસો રૂપિયા ધરખર્ચ માટે આપી બાકીના ચારસો તુ સુકુમાર માટે રાખ

ચચળ—મસો રૂપિયા ! એટલા બધા શું કરવા છે ? સુકુમારની ચિંતા કોઈનેય નથી. તમારા સસારની દશા તો આવી છે અને કદાચ ન કરે નારાયણ અને કાંઈ સારું જોડું થાય તો પછી મ્હારે તેમજ મ્હારા સુકુમારને ક્યા જમીને ઉભા રહેવું ?

રમેશ—એ સૌ હું સમજું છું, પરંતુ બીજી તરફ સસાર પણ ચલાવવો નોંધએને ?

ચચળ—તમારે એકલાએજ સસાર ઓછો ચલાવવાનો છે ! તમારા ન્હાના બાઈને તમારા કરતાં પણ વધારે—મહિને દોઢમે

રૂપિયાનો પગાર મળે છે, તેઓ સસાર ચલાવવાને ફટલા રૂપિયા આપે છે ?

રમેશ-હું ધાર છું કે તેનું ચરિત્ર સાફ નથી. ત્રણ ચાર પત્રો લખ્યા છે, પરંતુ હિતર મળતો નથી. બે ચાર મહિને ખ્યાનમા આવે છે તો પત્ર લખે છે વળી પત્રનું લખાણ વાચતાજ તેનું ચિત્ત અસ્થિર રહેતું હોય એમ માલૂમ પડી આવે છે. ફટલી મોટી આશા રાખી હતી કે તેને સારો પગાર મળશે, અને સસારની ક્ષણી હિતિ થશે, પરંતુ અરેરે ! સધળું વૃથા મધ પડ્યું !

ચચળ-સૌ કાંઈ તમારા જેવા ભોળા હોતા નથી ! શા માટે તેઓ રૂપિયા આપે ? રૂપિયા એકઠા કરીને વહુજીને માટે ધરેણુ ધડાવે છે.

રમેશ-(હસીને) હા ખરી વાત છે, રોહલતા વહુના શરીર ઉપર ધરેણુ સમાતા પણ નથી !

ચચળ-અરે ! હજી ના ધરેણુ ધડાવાની શરૂઆત કરી છે રોહલતા વહુ જ્યારે અહમ્મદનગર જશે ત્યારે એ ધરેણુ પહેરશે !

રમેશ-મ્હને ત્હારે જહેવું ખરે લાગતું નથી. મ્હને તો એમ લાગે છે કે રજનીચંદ્ર ખગમ સોખતમા પડી પોતાની સધળી કમાઈનો દુરુપયોગ કરે છે

આ સમયે રૂક્મિણીએ ત્યાં આગળ આવીને કહ્યું -“ રમેશચંદ્ર-ભાઈ ! કાંઈ ત્રણ ગૃહસ્થ આવ્યા છે ”

રમેશ-ક્યા છે ?

રૂક્મિણી-ખ્હાજ પરસાળમા બેઠા છે ભીખો તેમને બેસાડીને કુઠો ભરવા ગયો છે રાત્રે તેઓ અહિંજ રહેવાના છે

રમેશ-ક્યાથી આવ્યા છે, એ ત્હે પૂછ્યું છે કે ?

રૂક્મિણી-નાવડીથી આવ્યા છે ભીખાએ તેમને પૂછ્યું હતું એટલે મ્હે સાંભળ્યું હતું

રમેશચંદ્ર ઉડીને પરસાળમા ગયો.

પરસાળમા એક ગ્યાસલેટનો દીવો સળગતો હતો એક શેતરજી ઉપર આવેલા ત્રણ ગૃહસ્થો બેઠા હતા, તથા એ ત્રણ પૈકીના એક

રામકૃષ્ણ હુકો પીતા હતા. રમેશચંદ્રે પરસાળમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે એકબે કહ્યું — “પધારો રમેશચંદ્ર ! કેમ શરીર તો સાફ છેને ?”

રમેશચંદ્રે સ્મિત હાસ્થ કરીને કહ્યું — “આજે તમારા પગલા અમારે ત્યાં થયા છે, એ ઘણા આનંદની વાત છે કેમ રામકૃષ્ણ ! હમણા નાવલીના શા નવીન સમાચાર છે ?”

રામકૃષ્ણ—નાવલીના નવીન સમાચારમાં કાઈ નથી હ, પણ તમે આ બે સળંગનોને ઓળખતા નહિ હો ! તેઓ પણ નાવલીનાજ રહેવાસી છે તેમાં (એક ગૃહસ્થ તરફ આગળી કરીને) આ ગૃહસ્થનું નામ હેમચંદ્ર છે તથા (બીજા ગૃહસ્થ તરફ આગળી કરીને) આ ગૃહસ્થનું નામ શરચંદ્ર છે નાવલી ગામમાં તેઓ બન્ને તથા સુપ્રતિષ્ઠિત છે વળી હેમચંદ્ર મહાશયને એક ગુણવતી કુવારિજા ભત્રિજા છે એ સાક્ષાત પરી જોઈ છે છોકરીના પિતા હયાત નથી, એટલીજ માત્ર જિજ્ઞાસ છે તમારા ન્હાના ભાઈની સાથે એ છોકરીના વિવાહ થાય તો તેમાં તમારો શો મત છે ?

રમેશચંદ્ર—ઘણા આનંદની વાત હું મ્હાંગા ન્હાના ભાઈના વિવાહ કરવાનીજ ખટપટમાં છું હમણા તમે હાથ પગ ધોઈ વિશ્રામ લો જમ્યા પછીથી નિરાતે વાતચિત કરીશું

આમ કહીને રમેશચંદ્ર આવનાર ગૃહસ્થોને માટે ભોજન વગે-ની વ્યવસ્થા કરાવવા રસોડામાં ગયો

મકરણુ ૮ મું.

હું પરણવાનોજ નથી !

“ હાના હોકર દીવાના બનના હો તો નેર કર,
તેથી કે બહેન સા ચક્રર ખાના હો તો નેર કર,
ધર ધર કાફે ખા ખા કર મરના હો તો નેર કર,
કમ્મે કમ્મેસો બેન ખિલવાના હો તો નેર કર,
સર પર હમ્માલીક બોલ હાના હો તો નેર કર, ”

રમેશચંદ્ર રસોડામાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે જયતી રસોડા ખનાવતી હતી, સ્નેહલતા શાક સુધારતી હતી અને સરસ્વતી ઉમરા ઉપર એસીને વહુઓની સાથે વાતચિત કરી રહી હતી.

રમેશચંદ્રે કહ્યું—“ ત્રણ મુહુરતો મહેમાન આવ્યા છે તેમને માટે રસોડાની વ્યવસ્થા કરવાની છે ”

સરસ્વતી—કયે ગામથી આવ્યા છે ? શા માટે આવ્યા છે ?

રમેશચંદ્ર—નાવલીથી આવ્યા છે હરિશ્ચંદ્રની સાથે વિવાહ સંબંધ નક્કી કરવાને આવ્યા છે

આ સમયે જયતીએ શાક વધારી રહીને પૂછ્યું —“ ડોકરી કટલી ઉમ્મની છે ? દેખાવમાં કેવી છે ?

રમેશચંદ્ર—હજી સુખી મહે કાંઈ પૂછ્યું નથી. તોપણ મ્હોરી ઉમ્મરની છે એમ હું જાણી શક્યો છું આજકાલ ડોકરીની ઉંમર મ્હોરી થાય છે, અને જ્યારે તેને ઘરમાં રાખતા આપણા લોકો નોંધાયાય છે, ત્યારેજ તેઓ જલદીથી વિવાહ કરી નાખવાની ખટપટ છે સૌ પોતપોતાની પુત્રીને સુદરતાનો અદ્વતીય નમુનો સમજે છે

જયતી—એક બે મહનામાં વિવાહ કરી નાખો. હારેશ્વરભાઈનો વિવાહ હજી સુખી નથી કર્યો એ માફ દેખાતું નથી !

રમેશ—જો કે નાવલીમાં રહેતા આપણા શાંતિમધુઓની આર્થિક ગિથિતિ જોઈએ તેની સારી નથી તોપણ તેમની આખર ઘણી છે

સરસ્વતી—હવે મ્હારાથી તો કાંઈ કહી શકાતુંજ નથી આજ-જાનના છોકરાઓ ઉપરથી મ્હારો વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે મ્હને મ્હોટી આશા હતી કે મ્હારો રજની નોકરી કરાને આપણા સસારને સુખી કરશે—પોતાના બધુઓને મદદ કરશે પરંતુ મ્હારી આશા ધૂળમાં મળી ગઈ છે મ્હારું સુખ-સ્વપ્ન હવામાં ઊડી ગયું છે.

રમેશ—માતાજી ! દિવસો કાઢવાનું કામજન જ્યારે કઠિન થઈ પડ્યું છે, ત્યારે પછી વિવાહ કેવી રીતે કરવો ? પાચળે જ્યોત્ષિયા જોઈતામાં જોઈ જોઈએ, એટલી મ્હોટી રકમ હમણાં ક્યાંથી મેળવવી ?

માતા એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને શાત રહી. જ્યતીએ કહ્યું -
 “કેમ ભાઈ ! એટલા બધા રૂપિયા કેવી રીતે જોઈએ ? એ લોકો કાંઈ
 આપશે નહિ ?”

રમેશ-પ્રથમ તો ધરણી ખરીદવાં જોઈએ ત્યાર પછી ત્યાં
 જોજન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ પહેરામણીમા તે એવું શું
 મળી જવાનું છે ?

જ્યતી-ગમે તેમ પણ વિવાહ તો કરવોજ જોઈએ

રમેશ-હું યત્ન કરવામા પાછી પ્હાની નહિ કરું, પરંતુ તમે
 ક્યા નથી જાણતા કે જન્મ, મૃત્યુ તેમજ વિવાહમા ઇશ્વરનો હાથ
 હોય છે !

જ્યતી-તોપણ તમે દેવાની દરકાર કરશો નહિ.

રમેશ-તો પછી દેવું આપશે કેણું ?

જ્યતી-તમારા સવાય બીજું કોણું આપનાર છે ?

રમેશચંદ્ર આલ્યો ગયો

કેટલા સમય પછી એજ દેકાણે હરિશ્ચંદ્ર આવી પહોંચ્યો તેણે
 જ્યતીને કહ્યું-“ ભાભી ! મ્હને જૂખ લીગી છે, કામ ખાવાનું આપશો ?”

જ્યતીએ હસીને કહ્યું-“ ભાઈ ! તમારો તો વિવાહ થવાનો છે ”

હરિશ્ચંદ્ર-ડીક ત્યારે તો, હવે મ્હારી જૂખ તરસ ઉઠી ગઈ છે,
 હું જમને સુધ જાઉં છું !

જ્યતી-ભાઈ ! હું ખરજ કહું છું કે, વિવાહ કરવાને માણસો
 આવેલા છે

હરિશ્ચંદ્ર-રમેશચંદ્રભાઈએ શું કહ્યું ?

જ્યતી-વિવાહ નક્કી કરવાનું

હરિશ્ચંદ્ર-મ્હોટા ભાભી ! મ્હે વારવાર તમને કહ્યું છે, તેમજ
 આજે પણ ફરીથી કહું છું કે હું પરણવાનો નથી માટે કદ પિ એ
 સબધી ખટપટ કરશો નહિ !

જ્યતી-અરે ! સસારમા રહીને પરણ્યા સિવાય તે શાકે કે ?

હરિશ્ચંદ્ર-હું ખરજ કહું છું ભાભી ! કે હું પરણીશ નહિ !

જયતી-જેઓ ધર્મ કરે છે, તેઓ પરણતા નથી કે ?

હરિશ્વર-ધર્મ કરીને માટે હું ના પાડતો નથી, પરંતુ હું પરણીને નવવધુને શું ખાવા આપું ? હું શું ધધા કરી જાણુ છું ? અધુરમડગમા રહી આનંદથી ખાઈપીને ઇશ્વરનું નામ લઈ દુર્ગા કરવા-માજ મ્હને સુખ જણાય છે વિના કાંઈ માથા ઉપર એક પ્રકારનું ફૂંખ જેથી લાવવાની શી જરૂર છે ?

જયતી-હવે તમારી મૂર્ખાઈ ! મૂકી દો ખમરદાર ! જો નેમતી પાસે જઈને કાંઈ ખોવ્યા તો !

હરિશ્વર-હમ ! તો હું જૂખના હું ખથી મરી જાઉં છું મ્હને કાંઈ ખાવાનું આગે, વિવાહની વાતથી કાંઈ મ્હાર પેટ તૃપ્ત થવાનું નથી. જયતીએ હરિશ્વરને ખાવાનું આપ્યું હરિશ્વર શાન્તિથી ભોજન કરવા નાચ્યો.

મકરણું હંસુ.

હાય પૈસા ! હાય પૈસા !

“ હવસકા દામ હય, હમાનમ આનર હય પયસા,
રો સમો ખિરકે વાસ્તે તલવાર હય પયસા
ખુશામદ હય, ગરબ હય, દુસ્મની હય, ખાર હય પયસા !
ખુદાકેલી ભલાઈ, બ્હો ખુદાઈ ખવાર હય પયસા !
હસીસે સખ બખેરે હય, હસીસે ચોર હય, ચર હય,
જિસે કહેવા હય જર આસમ, વહી હર ગમેસા ધર હય ! ”

એકાંત મળતાજ ચચળે પતિને પૂછ્યું — “ તમારા ન્હાન્યા બાઈનો વિવાહ થવાનો છે કે શું ? ”

રમેશ-મે ત્રણ માણસો તો આવ્યા છે.

ચચળા-તેઓ કેટલી પહેરામણી આપવાનું જણાવે છે ?

રમેશ-વિશેષ કાંઈ આપી શકે તેમ નથી. ઊઠકરીના આપ શુભ

નથી, તેના આમા તેનો વિવાહ કરે છે. તેના આમાની સ્થિતિ પણ સાધારણ પ્રકારની છે.

અચળ-ત્યારે તો તમારેજ સમજી ખરચ કરતુ પડશે ?

રમેશ-હા.

અચળ-રૂપિયા ક્યા છે ?

રમેશ-એનીજ પચાત છે, પરતુ હરિશ્ચંદ્રનો વિવાહ હવે મુલતવી રાખી શકાય તેમ નથી, વિવાહ કરવોજ જોઈએ વળી ધર માણુ સાડ છે, એવા ધરની સાથે સબ્બ બાધવાથી આપણી પ્રતિજ્ઞામા પણ વધારો માય તેમ છે

અચળ-પરતુ સૌનુ મૂળ પૈસો ક્યા છે ? તમે નથી જાણતા ?
'વસુ વિનાના નર પશુ, વસુ વિના કાપડીઓ ના ફાડે એક તસુ'

રમેશ-એમા શો શક, પરતુ તુ એક કામ કર

અચળ-મહારાથી તમારું કામ કરી શકાશે નહિ મ્હને તમે કાંઈ પણ કરવાનું કહેશો નહિ.

રમેશ-ખીલુ કાંઈ કામ નથી

અચળ-ત્યારે શુ કામ છે ?

રમેશ-આ વખતે હું જે રૂપિયા લાબ્યા છું તેનો તુ લોભ કરીશ નહિ એટલી રકમમાથી સસાર ખર્ચ સરળતાથી આવશે, તેમજ હરિશ્ચંદ્રનો વિવાહ પણ થઈ જશે.

અચળ-તમારું માથુ પણ પાછું ફરી મચેલું જણાય છે હું તમારી ધારણા કદાપિ સમજી શકું નથી એમાથી પચાસ રૂપિયા ઉપરાંત એક પણ પૈસો આવવાની નથી. છેવટે શુ મહારા મુકુમારને રસ્તે રખડો કરવાનો વિચાર છે ?

રમેશ-ઐત્ર માસમા જે આવક થશે, તે સબ્બ હું ત્યારે સ્વાધીન કરીશ

અચળ-નહિ નહિ, હવે નકામા મહારી સાથે વિશેષ વિવાહ કરેલો નહિ.

રમેશ-ત્યારે શુ હું પેલા આપેલા ગૃહસ્થોને નકામ મા ઉત્તર આપી દઉં ?

ચચળ-જેની તમારી મરજી

રમેશચંદ્ર ચિંતાતુર ચિત્તે પરસાળમાં ગયો રામકૃષ્ણે તેને પુછ્યું-“ કેમ રમેશચંદ્ર ? શો વિચાર નક્કી કર્યો ? આ કાર્ય કરવામાં તમે મમત છો કે નહિ ? ”

રમેશ-જે કે મ્હારો વિચાર તો છે, પરંતુ વૈશાખ માસ પહેલાં હું લાઇ જરી શકું તેમ નથી

રામકૃષ્ણ-એમ તો કેવી રીતે અને ? છોકરી ઉત્તમર લાયક થઇ છે આ મહિનામાંજ ડેકાણે ખેસાયા સિવાય ચાલે તેમ નથી હમણા નક્કી કરવામાં તમને શી અડચણ છે ?

રમેશ-કેટલીક ખાનગી અડચણો છે

આવનાં ગૃહસ્થો નિરાશ બની ગયા તેઓ લાવે અલાવે થોડું બોજન કુળને શય્યામાં સૂતા અને રમેશચંદ્ર પત્ની પાસે આશ્વેા ગયો.

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

અકરણ ૧૦ મું.

રમેશચંદ્રની ઉદારતા

ગામમાં એક કાણુલી ગરમ વસો વેચવાને આવ્યો છે બનુસ, બ્લેકેટ, શામ વગેરે શિયાળામાં એકવાના વસો તે વેચે છે પાચ સાત દિવસથી તેણે છાણી ગામના બજારમાં એક માણસના ઓટલા ઉપર દુકાન માડી છે ગામભોક્ષો પોતાની સક્તિ અનુસાર પૈસા ખરચી ગરૂરી વસો લઇ આવે છે

હરિશ્ચંદ્ર પાસે શિયાળામાં એકવા બેવુ એક પચ્ચ વસો નહોતુ તે ઓદ રૂપિયાની એક બ્લેકેટ લઇને ઘેર આવ્યો. માતાને બ્લેકેટ દેખાડીને તેણે કહ્યું-“ મ્હારી પાસે એકવાનુ એક પચ્ચ કપડું નહિ હોવાથી મા હું આ લઇ આવ્યો છું. ”

સરસ્વતી-પરતુ રૂપિયા ?

હરિશ્ચંદ્ર-મ્હોટાભાઈ ક્યા છે ?

સરસ્વતી-બહાર ગયા છે

હરિશ્ચંદ્ર-કૃષ્ણચંદ્રભાઈ ક્યા છે ?

સરસ્વતી-ધરમાજી હશે.

હરિશ્ચંદ્ર-તુ એક વખત બોલાવને.

સરસ્વતી-શા માટે ? રૂપિયા આપવા ? એ ક્યાથી રૂપિયા આપશે ?

હરિશ્ચંદ્ર તુ એક વખત બોલાવ તો ખરી

સરસ્વતીએ કૃષ્ણચંદ્રને બોલાવ્યો તરતજ કૃષ્ણચંદ્ર ત્યા આગળ આવી ચઢ્યો. સરસ્વતીએ કહ્યું - ‘ હરિયો આ કપડું લઈ આવ્યો છે મ્હને તો લાગે છે કે એ છેતરાઈ આવ્યો હશે. ભાઈ ! તને આ કપડું કેટલી કીંમતનું લાગે છે !

હરિશ્ચંદ્ર-હા, કહો જોઈએ ભાઈ, કે તમને આની કેટલી કીંમત લાગે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-લગભગ વીસ રૂપિયા.

હરિશ્ચંદ્રે હસીને કહ્યું - ‘ ત્યારે તો હું છેતરાયો નથી મ્હે ચોદ રૂપિયા કરાવ્યા છે ”

કૃષ્ણચંદ્ર-પરતુ રૂપિયાનું શું કર્યું ?

કૃષ્ણચંદ્ર વિશેષ કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ચાલ્યો ગયો

એવામા ચચળવહુને ત્યા આગળથી જતી જોઈને સાસુજીએ તેને બોલાવી, તથા કહ્યું - ‘ વહુ ! તારા ન્હાના દિયરે આ કપડું આપ્યું છે, તે જો તુ કહે તો રાખે ”

ચચળ-હું ક્યા ના પાડું છું, આ !

સરસ્વતી-એ નો ખરી વાત છે હરિયાની ઉપર તારો ધણો પ્રેમ છે તેથી તુ નાસજ ન ચતી હોય તો જ હરિયો આ કપડું રાખવાને ન્હાય છે વળી હરિયા પાસે એક ચણ રૂપિયો નથી. રૂપિયા વિના તે કેવી રીતે રાખી શકે ?

ચચળ-મ્હારી પાસે પણ એક પાછ નથી. તમારા પુત્ર ઘેર આવશે અને જો તેમની પાસે રૂપિયા હશે તો આપશે.

હરિશ્ચંદ્રે અતિ નમ્ર સ્વરે કહ્યું -“ ભાભી ! હું તમારે પગે પડુ છું માત્ર ચૌદ રૂપિયા આપો મીઠીને આપી દો. હું ટાંદે હેરાન થાઉં છું મ્હને ગરીબને ટાંટના વખતમા ગરમ વસ્ત્રનું દાન કરશો તો તમે સ્વર્ગ મેળવી શકશો ”

ચચળ-ભાઈ ! તમને ગરીબ કોણ કહે છે ? મ્હારી પાસે રૂપિયા નથી, જો હોત તો અવશ્ય આપત.

હાશ્વદ્ર-કોઈના હાથમા તો ઓછાજ રૂપિયા હોય છે ? પેટીમા હોય છે. ચાંદ રૂ. ત્યાની માયાને મૂકી દો, ભાભી !

ચચળ-એક વખત તો મ્હે કહ્યું કે, મ્હારી પાસે રૂપિયા નથી, છતાં શા માટે મ્હારો જીવ ખાઓ છો ?

આ સમયે ત્યાં આગળ રમેશચંદ્ર આવી પહોંચ્યો. ચચળવડુ ત્યાંથી ચાલી ગઈ રમેશચંદ્રે બેઠકેટલે જોઈ તપાસીને કહ્યું -“ સસ્તી તો છે, પરંતુ રૂપિયાની એકવણ ક્યાં પહેલાં શા માટે લાવ્યો ? હવે પાછી આપીએ એ પણ અયોગ્ય કહેવાય, પરંતુ કરવું શું ? મ્હારી પાસે કાંઈજ નથી. ”

રમેશચંદ્ર પોતાના ઓરડામા આદ્યો ગયો. તેણે પત્ની પાસેથી ચૌદ રૂપિયા મેળવવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ તેણે જો યત્ન કર્યો તે સધળો નિષ્ફળ થઈ પડ્યો

હરિશ્ચંદ્રે નિરાશાપૂર્ણ સ્વરે માતાને પૂછ્યું -“ બા ! ત્યારે હું આ કપડું પાછું આપી આવું કે ? ”

પહેરેલા વસ્ત્રના પાલ્લવથી અત્રુજળ સાફ કરીને સરસ્વતીએ કહ્યું -“ ભાઈ ! હું તને કેવી રીતે કહું કે તું પાછું આપી આવ હું ત્હારી માતા છું, છતાં ત્હારી એક પણ ઇચ્છાને પૂરી કરી શકતી નથી એ માટે મ્હને ઘણું દુઃખ થાય છે ”

એવામા સ્નેહહતા એકાએક સાસુ પાસે આવી પહોંચી તેણે સાસુ તથા દિયરની વાતચિત સાસુના ઓરડાની બહારથી સાંભળી હતી.

તે માલખાત્ર તેને ઘણી યામણી થઈ આવી હતી

આ સમયે હરિશ્ચંદ્રે બંદોકેટને બે ચાગ વખત આમ તેમ ફેગવી નિરાશાપૂર્ણ દષ્ટિથી સેમે જોઈને કહ્યું “હે વસ્ત્ર ! તું મ્હારે માટે યોગ્ય નથી. આ ગરીબના શરીરનું તું ગદ્યણુ કરી શકે નેમ નથી જા, જેની પાસે પૈસા હોય તેમ આ ચાગ ગદ્યણુ કરે”

ત્યાગ પછી બંદોકેટને લઈને હરિશ્ચંદ્રે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો એટલે સ્નેહલતાએ સાસુને કહ્યું —“બા ! મ્હાના ભાઈને પાછા બોલાવો

સરસ્વતીએ સ્નેહલતાની તગદ નજર કરીને પૂછ્યું —“કેમ, શું કામ છે”

સ્નેહલતા-પહેલા તેમને બોલાવો તો ખરા, નહિ તો કદાચ ચાલ્યા જશે

સરસ્વતીએ હરિશ્ચંદ્રને જૂમ મારી. હરિશ્ચંદ્રે માતાની પાસે પાછા આવીને પૂછ્યું —“કેમ, શું છે બા ?”

સ્નેહલતાના હાથમા બે સોનાની બંગડીઓ હતી તે બન્ને બંગડીઓમાથી એક બંગડી હાથમાથી કાઢી સાસુની પાંખે મઢી તે વરમા ચાલી ગઈ આ પ્રકાર જોઈને હરિશ્ચંદ્રે પૂછ્યું —“બા ! હું આ બંગડીને શું કરે ? મ્હારા હાથમા પહેડે શું ?”

સરસ્વતી-આ બંગડી ચંદુલાલ ગેડને ત્યાં મ્હારાં તેના ઉપર ચૌદ રૂપિયા બેજો, અને આ કપડાની કીમત ભરી દઈ તું કપડું ખરીદી લેજો

આટલા શબ્દો કહેતા કહેતામા તો સરસ્વતીના નેત્રોમાથી આસુ ઉભરાઈ જવા લાગ્યા, હરિશ્ચંદ્રે કોઈ પણ રીતે માતાના કબ્જા પ્રમાણે કરવાને કબૂલ થયો નહિ તે બંદોકેટ પાછી આપવાને માટે ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સમજફેર.

આખો માધ માસ ઘેર રહ્યા પછી ફાગણ માસમા ગમેશચંદ્ર નોકરી ઉપર જવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. જે દિવસે તે ઘેગથી જવાનો હતો તેને આગલે દિવસે ત્યારે તે માતા નથા કૃષ્ણચંદ્રને બોલાવીને માસારિક કાર્યનો બંદોબસ્ત કરતો હતો તે સમયે કૃષ્ણચંદ્ર કહ્યું - “હવે વિના કારણ જીખાને રાખવાની જરૂર નથી. વૃદ્ધિના અભાવથી હવે જોઇએ એવું ધાન્ય ઉત્પન્ન થતું નથી.”

ગમેશ-તો પછી જીખા વખેરેને રળ આપી દો

સરસ્વતી-હીખો આપણો જીનામા જીનો ચાકર છે, તેને રળ કેવી રીતે આપી શકાય ?

રમેશ-ત્યારે જોઇએ એવું ઉત્પન્ન થતું નથી તો પછી જીખાને ગખી શું કરવું ? એક માણસનું ખાધા ખરચ તેમજ તેનું પગાર ખરચ વેડવા જેવો હમણા આપણો વખત નથી. ખેતીના ધધાને હવે માડીવાળવાનોજ મ્હારો વિચાર છે.

સરસ્વતી-કૃષ્ણ ! ખેતી બધ થશે તો પછી તું શું કરીશ ?

કૃષ્ણ-વિદેશમા જઈને નોકરી મેળવવાનો યત્ન કરીશ. વળી મ્હારાં સાસુજીએ ધરમાંથી વહુને તેડાવી છે, તેથી હમણા તેને પિયરમા જવા દઇશું.

રમેશ-શા માટે ? તું ત્હારે વિદેશમા જવું હોય તો બલે જા, પરંતુ મદદકિનીવહુને શા માટે પિયર મોકલી દેશી ?

કૃષ્ણ-ત્યારે ધરમા કાકાએ એકખીજનો સાથે બનતું નથી ત્યારે પછી તે કેવી રીતે અહિં રહી શકશે ?

રમેશ-પરંતુ તું વિચાર કરી જોને કે એમા કાનો પાપ છે ?

કૃષ્ણ-દોષ ગમે તેના હોય, પરંતુ મ્હાર એમ કહેવું છે કે, તે પિયર નય એમાજ તેને તેમજ ધરના માણસોને સુખ છે રમેશ-તું ઘેરથી વિદેશ તરફ જવાનો વિચાર ક્યારે રાખે છે ?

કૃષ્ણ-આ માસની તેરમી તારીખે મ્હારા સાસુ ગાડી તથા માણસ મોકલવાના છે તેથી ચૌદમી તારીખે હું ધરમાંથી પિયર મોકલી દઇને આ માસની આખર તારીખના અરસામાં હું ખ્હાર ગામ ઉપડી જઇશ રમેશ-જો બાઇ ! મ્હારો મત તો એવો છે કે, હમણાં મદાકિનીવડુને પિયર મોકલવી યોગ્ય નથી

કૃષ્ણચંદ્ર-ભાગ્યમા સુખ નિર્માણ નથી થયું હોતુ તો કાંઈ પણ ઠેકાણેથી સુખ મળતુ નથી, એ હું જાણુ છું, પરંતુ કરવું શું ? અહિં ત્યારે કાંઈની સાથે પણ તેને બનતું નથી ત્યારે પછી તેને અહિં શી રીતે રાખવી

રમેશ-ન્યા સુધી માતાજી હયાત છે, ત્યાં સુધી ધરસંસારની વિશેષ ચિંતા રાખવાની મ્હને જરૂર જણાતી નથી.

કૃષ્ણચંદ્ર-પરંતુ માતાજી ધરસંસાર તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપતા હોય એમ મ્હને લાગતુ નથી

રમેશચંદ્રે પાસે બેઠેલી માતાના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી એટલે તેણે જુહું -“ શું કરે બાઇ ! હવે હું મ્હારી આ પાકી ઉમ્મરમાં આવી ખટપટ તરફ લક્ષ્ય આપી શકતી નથી વળી મદાકિનીવડુ ક્યા મ્હારી વાત કે શિખામણ સાંભળે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-આ ! તમને તો બધો દોષ એતોજ જણાય છે ! જો તમે તેના ઉપર વિશેષ માયા રાખતા હો અને તેના તરફ પ્રેમ દર્શાવતા હો તો આટલું બધું થાય ખરૂં કે ?

સરસ્વતી-બાઇ ! હું કાંઈની પણ તરફ પક્ષપાત કરતી નથી. જેવી રીતે બીજી બધી વહુઓના પ્રત્યે હું પ્રેમ રાખુ છું તેવીજ રીતે મદાકિની વહુ પ્રત્યે પણ રાખું છું. બીજી વધારે શું કરવું તે હું જાણતી નથી ! મ્હારી આગળ સહુ સમાન છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-ના આ ! મ્હે પ્રત્યેક કાર્યમાં લક્ષ્ય આપીને જોયું છે

કે તમે સહુને સમાન દૃષ્ટિથી જોતા નથી

સરસ્વતી-ભાઈ ! તું જુલે છે તને ચાર પાંચ છોકરા થવા દે
એટલે તું જાણી શકીશ કે સહુ સમાન છે સર્વ આગળાંઓની
વ્યથા સરખીજ હોય છે ભાઈ ! તું વિના કારણુ શા માટે મ્હારે
માથે દોષ મૂકે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-આ ! હું તમને દોષ દેતો નથી હું મ્હારા ભાગ્યનેજ
દોષ દઉં છું ! જીવનમા હજી સુધી મ્હને શાન્તિનો અનુભવ મળ્યો
નથી હવે શાન્તિનો અનુભવ મેળવવાને માટે હું ખીંજે માર્ગ ગ્રહણ
કરવાની ઇચ્છા રાખું છું

મરસ્વતી-પરમાત્માએ સૌને હાથ પગ આપ્યા છે સૌ પોતા-
પોતાનું સાઈ ખોદું સમજી શકે છે તને જેમા જાન્તિ જણાય તે
માર્ગ તું ગ્રહણ કરી લે !

સરસ્વતી સમજી ગઈ કે, જે ભાવથી તેણે આ વચનો ઉચ્ચા-
રવાનું વિચાર્યું હતું તે ભાવથી આ વચનો ઉચ્ચારાયા નહિ તેનાથી
જે ભાવથી આ વચનો ઉચ્ચારાયા તે ઉપરથી કૃષ્ણચંદ્ર એમ સમજ્યો
કે માતા તેને વિદાય આપે છે ! તેના મનમા ઘણું અભિમાન થઈ
આવ્યું રમેશચંદ્ર સમજી ગયો કે માતાએ પોતાના શબ્દો બોલવામા
બ્રહ્મચાર્ય ખાધી છે

પરંતુ સરસ્વતીએ આ ઉપરથી કોઈ પણ પ્રકારનો ખોટો
વિચાર વિચાર્યો નહિ. જે એમ વિચાર્યું હોત તો તે પોતાના વચનોનું
રહસ્ય ફરીથી પુત્રને સમજાવત રમેશચંદ્ર પણ શાન્તિ પારણું કરીને
બેસી રહ્યો જે તે કાંઈ બોલવા જાત તો કૃષ્ણચંદ્રનો સશય વિશેષ
હઠ થાત. કૃષ્ણચંદ્રે પણ આ વાતને ફરીથી કાઢી નહિ. તેણે એવો
હઠ નિશ્ચય કર્યો કે, માતા પુત્રે એકબીજાની સલાહથીજ પોતાને
વિદાય દીધી છે ! જે કૃષ્ણચંદ્રે આ વાત ઉપર વિશેષ ચર્ચા ફરીથી
ચલાવી હોત તો વાદવિવાદને અતે ખરી હકીકત જાહેર થઈ જાત
કૃષ્ણચંદ્ર અભિમાનથી બેહોશ બની ગયો

આ પ્રકાર બની ગયા પછી બીજો દિવસે રમેશચંદ્ર નોકરી ઉપ-
ચાલ્યો ગયો.

યથા સમયે કૃષ્ણચંદ્રને સાસરેથી ગાડી આવતાજ મદાકિનીવહુ
પિયર ચાલી ગઇ ત્યાર પછી જાગ્યતી પરીક્ષા કરવાને માટે કૃષ્ણચંદ્ર
ઘેરથી ઢાંઘ પછુ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યા સિવાય વિદેશમાં ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

કંકાસ દુ.ખનું મૂળ છે

વૈશાખ માસ વીતી જવા આવ્યો તથાપિ રમેશચંદ્ર ઘેર
આવ્યો નહિ તથા એક પૈસો પછુ ઘેર મોકલી શક્યો નહિ. નવ્વાખ
ગરાગમ, મજ્જાપાનમાં તેમજ વિવિધ-વાસ્તનાને તૃપ્ત કરવામાં પોતાના
પૈસાનું પાણી કરતો હતો. ધણી મમયથી આવો પ્રકાર ચાલતો
હોવાથી તેની ત્રિજેરીનું તળિયું ખલાસ થઇ જવા આવ્યું હતું. આમ
હોવાથી રમેશચંદ્રને હમણા કંટલાક માસથી બિલકુલ પગાર મળ્યો
નથી, ખેતી બધ કરી દીધેલી હોવાથી આ વરસે ખેતીની આવક
પછુ થઇ નથી. કૃષ્ણચંદ્ર ઘેરથી ચાલ્યો ગયો છે. આથી મમારના
દુ.ખની મીમા રહી નથી.

સરસ્વતીએ આ વિટબના સબધી એક પત્ર લખી આપીને
રમેશચંદ્ર પાસે એક માણસને મોકલ્યો. તે માણસ પત્રનો ઉત્તર લઇ
પાછો આવી પહોંચ્યો. હરિશ્ચંદ્રે એ પત્ર માતાને વાંચી મલળાવ્યો.

રમેશચંદ્રે લખ્યું છે કે -“ નવ્વાખ સાહેબની આર્થિક સ્થિતિ
તબી ખરાબ થઇ ગયેલી હોવાથી મને કંટલાક માસથી એક પાઇ
પછુ પગાર તરીકે મળી નથી, અને તેથી હું તમને કાંઈ મોકલી શકતો
નથી. દેવું કરીને ઘર ખરચ ચલાવજો. જો કદાચ ઇશ્વર સારા દિવસ
આપશે તો દેવું ચુકરી દઇશ ”

સરસ્વતીએ માથા ઉપર હાથ મૂકીને એક માલ નિશ્વાસ મૂક્યો.

સ્ત્રીજનતને કોણ ઉઠીના રૂપિયા આપે ? વળી ધરમા આઠ આના પણ સિલ્કે નથી ! મેશચદ્ર તરફની આવક બિલકુલ બધે મધ મધ બીજી તરફ ધર ખરચ બધું જોણું કરી નાખવામા આવ્યું તોપણ ચાળીસ પચાસ રૂપિયા સિવાય જોડી રકમથી કાંઈ ચાલી શકતું નથી !

રૂઢિમણી પૂંને વાળીને જતી હતી તેને બેલાવીને સરસ્વતીએ કહ્યું — “ ચચળવહુને બેલાવ નેહ ”

રૂઢિમણી ચચળને બેલાવી લાવી સરસ્વતીએ મેશચદ્રનો પત્ર ફરીથી ચચળને વાંચી સલાજાવવા માટે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું હરિશ્ચંદ્રે પત્ર ફરીથી વાંચી સલાજાવ્યો ચચળે કહ્યું — “ તેમા હું શું કરે, તે કહો ? જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો જુઓ માણ ! આ સમયે રજ-નીચદ્રલાઇ થોડી થોડી મદદ કરતા હોત તો આપણી આવી દશા થાત કે ? એક માણસ શું કરે, કહો નેહએ ? વળી તેઓ હમણા મકટમા પડેલા છે, નહિ તો અત્યાર સુધી તેઓજ ધર ખરચ ચલાવતા આવ્યા છે અતં ચલાવત ”

સરસ્વતીએ એક માઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું — “ ખરી વાત છે ખટા ! હું સૌ જાણુ છું મહે મ્હારા મનમા પહેલાં જોમ વિચારું હતું કે, મ્હારો રજની કમાનો થશે એટલે આપણ સકળ કુખ દૂર થશે, પરંતુ મ્હારી આજ્ઞા નિષ્ફળ મધ પડી. મ્હારો વિચાર ઘૂળમા મળી ગયો ! હવે શો ઉપાય છે, તે કહે જોહએ, ખેટા ! ”

ચચળ—માણ ! મ્હારામા તે કાંઈ તમારા કરતા વિશેષ બુદ્ધિ કે, હું તમને ઉપાય બતાવું ?

સરસ્વતી—મ્હારા સિવાય હવે બીજો કોઈ માર્ગ નથી—સૌ ખખના કુખથી રીબાઇ રીબાઇ મરી જશે

ચચળ—પરંતુ તમારા દીકરાએ મ્હને ખસો ચારસો રૂપિયા આપ્યા છે કે હું તમને આપું ?

સરસ્વતી—નેહલતાવહુની બંગડીઓ મૂકીને ચાળીસ રૂપિયા લાખ્યા હતા તેમથી તમા મહિનાનું ખર્ચ તો કાઢ્યું, પરંતુ હવે શું કરવું ?

ચચળ-તમે શું કહેવા માગો છો ?

સરસ્વતી-તું એક ધરેલું આપ

ચચળ-મ્હારૂં ધરેલું ! હું કેટલા બધા સોનાથી મદાઇ રહેલી છું કે હું તમને ધરેલું આપું ? બે ચુડીઓ, કડુ તેમજ એક કંઠહાર સિવાય મ્હારી પાસે કાંઈ નથી. હું મરી જઈશ તોય આ બન્નેમાંથી તો એક પણ ધરેલું આપવાની નથી.

સરસ્વતી-સ્નેહલતા હજી ન્હાની છે, તોપણ તે આપણા ધરતું હુ ખ જોઈ શકતી નથી. તેણે વગર માગેજ પોતાની બગ ડીઓ આપી છે

ચચળ-તે શા માટે ન આપે ! તેને મ્હોટો ભરોસો છે કે તેના પતિને મહિને દોઢસો રૂપિયાનો પગાર મળે છે

સરસ્વતી-પરતું ખેટા ! એ આવક સાથે સ્નેહલતાને શા સબંધ છે ? હજી સુધી રજનીએ તેને એક રૂપાનો આડકો સુદ્ધા આપ્યો છે કે ?

ચચળ-નાહિ આપ્યો હોય તો ભવિષ્યમાં આપશે ધીમે ધીમ રજનીચંદ્રની ઉન્નતિ થશે-તેમનો પગાર વધશે એટલે સ્નેહલતા વહુ સુખી થશે

હરિચંદ્ર હમ્મેશા આનદી રહતો હતો. તેણે હમતા હસતા ચચળ વહુને કહ્યું -“ ભાભી માહેબ ! આટલું બધું વિવેચન કરવાની કામ જરૂર નથી. બે ધરેલું આપવું હોય તો આપો અને ન આપો તો ધરમાં જઈને ગમાયણુનો પાઠ કર્યો કરો ”

આ શબ્દોથી ચચળ ક્રોધે ભરાયેલી નાગણીની માફક છછેડાઈ ગઈ તેણે લાલચોળ નેત્રા કરી ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું -“ મ્હારૂં આવું અપમાન ! આવો તિરસ્કાર ! શું આ ધરમાં હું કાંઈ નથી ! હવે હું આ ધરમાં રહેવાની નથી. સુકુમારને સાથે લઈ હમણાજ હું મ્હારે પિયર ચાલી જઈશ. એક મુઠ્ઠી અનાજ તો ભ્યા જઈશ ત્યાં મળશે કે શું ધરસસારનું કાંઈ કામ કરતી નથી ? રામાયણ વાંચીનેજ બેસી રહું છું ! ઘેર છોડે છે તે મ્હને એક મુઠ્ઠી અનાજ તો આપશે ”

છોકરા ” નો અર્થ તેનો એક પચીસ વર્ષનો ભાણેજ રામ-પ્રસાદ હતો. જેના સ્વામિની આવક ઉપર ‘સસારના સધળા માણસો જીવન ધારણ કરી રહ્યા છે, તેના પર આટલો ક્રોધ-આટલું અભિમાન ?’

સરસ્વતીએ નમ્રતાથી કહ્યું —“ વહુએટા ! હરિયો તો માડો છે. એ તો ત્હારા સુકુમાર જેવો છે એની વાત ઉપર આટલો બધો ગુસ્સો કરાય કે ? ”

આટલું બન્યા છતાં હરિશ્ચંદ્ર તો જાણે કાંઈ બન્યુંજ નથી એમ જાણતો હતો તેણે પૂર્વ પ્રમાણે હસતા હસતા કહ્યું —“ રામાયણ ના વાચવું હોય તો મહાભારત વાંચો ”

ચચળે વિશેષ ક્રોધાવેશમાં આવી જઈને કહ્યું —“ મ્હારી મસ્કરી ! હું ત્હારી મસ્કરીને ચોગ્ય છું કે, હરિયા ! ?

હરિશ્ચંદ્રે હમતા હસતા કહ્યું —“ બસ, તમે મ્હારી સાથે વિશેષ વાનવિત કરશો નહિ, નહિ તો હું યમ જેવાં છું તે જાણો છો ને ? ”

સાલચોળ મ્હો કરી નાખીને ચચળ બોલી ઉઠી —“ તું યમ છે તો મ્હાગ સુકુમારને મારી નાખજો ”

સ્વચ્છ નિર્મળ આયનાની આમપાસ ધુમાડો ભગતા આવતો જેવી રીતે મલિન તેમજ નિસ્તેજ બની જાય છે તેજ પ્રમાણે “ મ્હાગ સુકુમારને મારી નાખજો ” એ શબ્દો માલગતાજ હરિશ્ચંદ્રનું મુખ મલિન તેમજ નિસ્તેજ બની ગયું તેના નેત્રોમાં આસુ ભગાઇ આવ્યા તેણે ધ્રુજતા સ્વરે કહ્યું —“ મ્હો સુકુમારને શું કહ્યું છે ? ભાભી ! તમે મ્હને શા માટે આમ કહ્યું ? ”

ચચળ-ના ના, હવે માયા દેખાડવાની કાંઈ જરૂર નથી હજી એક વખત પણ અનાજ ખવડાવ્યું નથી અને આટલું બોતાય છે, તો પછી કદાચ એક વખત ખવડાવે તો શું ન કહે ? માથા ઉપર એક વાળ પણ રહેવા ન દે

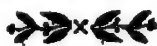
સરસ્વતી-વહુ ! એ ક્યા એવું કશું બોલ્યો છે ! વિના કારણ શા માટે આટલું બોલે છે !

ચચળ-ના બોલ્યો હોય તો હજી હવે બોલાવો હું તો વિના

અરણ્ય કે કાસ કદે છુ કેમ ? હુ સમજ છુ કે હમણા થોડા મહિનાથી તેઓ ઘેર રૂપિયા સોઝીથી ચૂક્યા નથી તેથી તમે સૌ મ્હારી તમા મ્હારા સુકુચારતી ઉપગ્ર કોથે બરાયા છે, અને અમે તમારા અળખમણા થઇ પડ્યા છીએ હવે હુ તમારા ભેગી રહેવાની નથી જ્યાં જમણ ત્યાં મ્હને વધારે નહિ તો માત્ર એક વખત તો મુડી અનાજ મળશેજ

સરસ્વતી-ત્યારે હુ હરિશ્વરને જૂઠો કર ?

ચચળ-ના શુ કરવા ! હુ જાતેજ તમામથી જૂડી થઇશ

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બહુતા ચરિત્ર માટે હરિશ્વરની આશાંકા

ચચળવહુ ત્યાં આગળ વધારે વખત ઉભી રહી નહિ વિવિધ પ્રકારના વાક્યોથી તે આ કંઈહતો ઉપમહાર કરતી ગતી પોતાના ત્રાના ઓરડામાં ચાલી ગઈ હરિશ્વર એક પૈસો પાણુ પેદા નહિ કરતા માત્ર એકજ માણસના લોહીનુ પાણુ કરી બેઠો બેઠો ખાય છે, અને મૌને પોતાની ઇચ્છામાં આવે એવા વચનો કહી સંભળાવે છે એટલેજ ચચળવહુના ઉપસહારનો સાગત હતો.

હરિશ્વરે ચચળવહુના ઉપસહારના વચનો સાંભળ્યા તેણે આશુ ભરેલી આંખોએ માતા તરફ નજર કરીને કહ્યું —“કાણુ જાણુ કે મ્હને સ્થવારે ઉકતાની સાથે કેનુ મ્હો જોવામાં આવ્યું છે ! મ્હને જાણે છે કે, સસારની આ મધળી ખટપટમાં મ્હેવા કરતા એકાંત ધ્યાનમાં જઈ રહી ત્યાં પ્રાણાયામ તથા દૈશ્વરભક્તિ કરવામાં પગ મુખ તેમજ શાન્તિ સમાયેલા છે ”

રૂક્મિણી ત્યાં ઉભી રહીને ચચળવહુના અર્થ વિનાના કસહથી નણી કોથે બરાઇ હતી, તથા કમાણી કરવાને અશક્ત રહેલા હરિશ્વરના ચતા તિરકગચ્છી દુ ખી થતી હતી. હરિશ્વરના છેવટના વચનો

સાબળી તેણે કહ્યું -“ ન્હાના લાઇ ! ન્યારે તમને પ્રાણુપ્રાણ કરતા આવડે છે, ત્યારે પછી તેમ કરીને જો બે રૂપિયા કમાઇ શકતા હો તો કમાઓને ! ” પારકાની કમાણી ખાઇએ તો આવું સાબળનું પડે ને ! વળી સૌ કાઇ એકજ પ્રકારનો ધંધો યા તો નોકરી કરતા નથી. પ્રાણુપ્રાણ કરવાને ક્યા દેશમાં જવું પડે છે ? ”

“ યમને ધોળ ! ” આમ કહીને હરિશ્વર ઉઠી ઉઠ્યો થયો સર નવનીએ એક ગાઢ નિશ્વાસ મૂક્યો.

હરિશ્વર ન્યારે પરસાળમાંથી બહાર નીકળતો હતો ત્યારે “ હું ન્હાના કાકા પાસે જઈશ ” એમ કહીને સુકુમાર તેની માતા પાસેથી છુટી આવ્યો. હરિશ્વર આવા હું ખના મમયે પણ સધળા હું ખને દૂર દુરનાર સુકુમારને જોતાજ બનને હાથ પહોળા કરી તેને ઉચ્ચકી લેવા જતો હતો, પરંતુ તેમ થયું નહિ ચચળવહુએ આવી ચઢીને સુકુમારને ક્રોધથી કમ્મર પર ઉચ્ચકી લઇ ધરમા જવા માડ્યું “ હું જઈશ, હું જઈશ ” એમ કહેતો કહેતો સુકુમાર ચચળની કમ્મર પર ફૂદાફૂદ કરવા લાગ્યો. આથી ડઠીને એ પુષ્પના જેવા કામળ બાળકના કામળ ગાલ ઉપર ચચળે એક ચપ્પડ મારીને કહ્યું -“ હવે લાડ લડાવવાની જરૂર નથી. જો એ મરવાનો હશે તો મ્હારાજ ખોળામાં મરશે ” આમ કહી સુકુમારને લઇને ચચળ ધરમા ચાલી ગઇ સુકુમારને સખ્ત ચપ્પડ વાગેલી હોવાથી તેણે પોતાના રૂદનધ્વનિથી સમસ્ત ઘરને ગજવી મકયું. હરિશ્વર સુકુમારની પાછા ફરવાની આશાથી ન્યા ઉઠ્યો હતો ત્યાજ ચિંતાતુર ચિત્તે પત્થરના પુતળાની પ્રમાણે સ્થિર ઉભો રહ્યો, પરંતુ ચચળવહુએ પુત્રનું રક્ષણ કરવાને માટે ન્યારે ધરનું દાર ઝડપથી ખેંચ કરી દીધું ત્યારે હરિશ્વર બાહુ હું ખ પામીને વ્યથિત ચિત્તે માતાની પાસે ચાલ્યો ગયો !

સ્નેહલક્ષતા દૂર ઉભી રહીને સધળો પ્રકાર જોયા કરતી હતી. ન્યારે ચચળવહુ, હરિશ્વર તથા રૂક્મિણી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયાં, તથા સરસ્વતી વચ્ચેના પાલ્લવથી આખોના આસુ સાફ કરી ચિંતાતુર ચિત્તે ખેંચી રહી ત્યારે તે તેમની પાસે ગઇ અને નમ્ર સ્વરે તેણે કહ્યું :-

“ ચિંતા કરવાથી શું થવાનું છે, બા ! ચાલો આપણે ધરમા જઈએ, માકું લગાડ્યો નહિ. ”

સરસ્વતી-કોના ઉપર માકું લગાડવાનું છે, ખેટા ! ભાગ્યમાં જે દુખ ભોગવવાનું હશે તે ભોગવ્યા સિવાય કાંઈ છૂટકો થવાનો છે ? છતાં આ હવેભાગી છોકરાનો વિચાર કરતા મ્હારે માયુ ફગી જાય છે તેની શી દશા થશે એ હું વિચારી શકતી નથી !

પુનઃ સરસ્વતીના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી ! સ્નેહ-લતાએ પોતાના વસ્ત્રના પાવવથી સાસુનું ચક્ષુજળ સાફ કરી નાખીને કહ્યું —“ માતાજી ! શાન્ત થાઓ તમારા જેવા વડિલ તેમજ સમજી માણસે ધૈર્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ. ”

એવામાં હરિશ્ચંદ્ર ચિંતાતુર મુખે ત્યાં આવી ચઢ્યો હૃદયમાં સમ્પત્તિ વેદના થતા મનુષ્ય જે પ્રમાણે અસ્થિર બની જાય છે, તે પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર અસ્થિરતાથી-હૃદયની અસહ્ય વેદનાથી નીચે ખેસી પડ્યો સ્નેહલતા થોડે દૂર ખસીને બેઠી

માતાએ પુત્રની બાકુળ સ્થિતિ જોઈ પૂછ્યું —“ હનિયા ! તને શું થયું છે ? ”

અરુપષ્ટ સ્વરે હરિશ્ચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો —“ કાંઈ થયું નથી હવે હું આ ધરમાં રહેવાનો નથી ! ”

સરસ્વતી-કેમ વળી એકાએક શું થયું ? ત્હારે ક્યા જવું છે ? હરિશ્ચંદ્ર ન્હાના બાળકની માફક ગડી પડ્યો તેના જીવનમાં લાયક વેદનાપૂર્ણ રૂદન આ પ્રથમજ હતું રૂદન કરતાં કરતાં તેણે કહ્યું —“ ચચળભાભીએ મ્હારા હૃદયમાંથી મ્હારા હૃદયાધિક સુકુમારને કાઢી લીધો છે. ”

સરસ્વતી-જેનો છોકરો હોય તે લાઇ લે, તેમાં તું શું કરે ? હરિશ્ચંદ્ર-સુકુમાર મ્હારા જીવ બરાબર છે તેના સહવાસ સિવાય મ્હારાથી આ ધરમાં રહી શકાશે નહિ.

સરસ્વતી પણ રડી પડી રડતા રડતા તેણે કહ્યું —“ મ્હને દુખ પડવામાં હવે કાંઈ બાકી રહ્યું નથી માટે તું પણ જતો રહીને

મ્હને વિશેષ દુખી કરીશ નહિ. જ્યાં સુધી હું જીવતી છું ત્યાં સુધી તું મ્હારી આખ આગળથી દૂર ચાલજ નહિ. ત્યાર પછી તને ત્હારે ભાગ્યે જ્યાં લાગે ત્યાં જાજો "

હરિશ્ચંદ્રે કેટલાક સમય સુધી શાન્ત બેસી રહીને કાંઈક વિચાર કર્યો ત્યાર પછી એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને તેણે કહ્યું -- "ખાધા પીધા વિના હું તમારી આગળ કેવી રીતે રહી શકું ? ચચળભાભી હવે મ્હને ખાવાનું આપશે નહિ તેઓ મ્હારા ભાઈને લઈને જૂદા થશે પછી આપણે શું કરીશું ? "

મરસ્વતી--શું કરવાનું બાકી રહ્યું છે ?

હરિશ્ચંદ્ર--રજનીચદ્રભાઈ શું કરે છે તે સમજાતું નથી. સૌનું એમ કહેતું છે કે, રજનીચદ્રભાઈના હમણાના જીવનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું ગુપ્ત રહસ્ય સમાયેલું છે, તેને પરિણામેજ તેઓ ધરને તેમજ મગાન્યાવાને ભૂલી ગયા છે મ્હારી હવે તમને એક વિનંતિ છે.

મરસ્વતી--શી ?

હરિશ્ચંદ્ર--કાલે સ્હવારેજ હું અહમ્મદનગર જઈશ ત્યાં જઈ તેમની સ્થિતિનું દર્શન કરી આનીશ, તથા કાંઈ લાઈ આવી શકીશ પણ ખરે.

મરસ્વતી--હા, ત્હારી વાત કાંઈ ખોટી નથી, પરંતુ તું જઈશ કેવી રીતે ? ટીકીટનું તેમજ રસ્તાનું ખર્ચ પણ નથી.

જ્યતી એક પાડોશીને ત્યાં ગઈ હતી તે ઘેર આવી એટલે ફક્તમણીએ તેને સવળી હકીકત કહી સંભળાવી. સમળી હકીકત સાંભળી રહેતાની સાથેજ તે સાસુ પાસે આવી પહોંચી.

હરિશ્ચંદ્ર દ્રવ્યના અભાવથી અહમ્મદનગર જઈ શકે તેમ નથી પરંતુ જો કોઈ પણ ઉપાયે તે ત્યાં જઈ શકે તો આ ધરસસારનું દુખ ધણે અંશે દૂર થાય તેમ છે એમ જાણવામાં આવતાંજ જન્મ-તીએ કહ્યું -- " મ્હારી પાસે એક સોનાનો કાનનો કાપ છે તેને વેચી નાંખીને તેમણી કેટલીક રકમ આપણી ખોરાકની માટે રહેવા કઈ

બાકીના ગુકમ થઈ હરિશ્ચંદ્રભાઈને અહમ્મદનગર જવા લો એમ ક્રવાથી અવશ્ય આપણુ દુન્ય દૂર થશે. ”

મોને આ વાત ગમી. જયતી પોતાની પેટી ઉઘાડી કાપ લઈ આવ્યી ત્યાર પછી હરિશ્ચંદ્ર એ કાપને વેચી નાખવાને માત્ર બબ્બરમા ગયો.

મકરણુ ૧૪ સુ.

હરિશ્ચંદ્રનું અહમ્મદનગર તરફ પ્રયાણ.

રહવાગની અગીયાર વાગ્યાની દ્રેનમા બાજવા નેશનેથી હગ્ગિદ્રે અહમ્મદનગર જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

નવ વાગતામા તો જયતીએ રસોઈ તૈયાર કરી નાખી હરિશ્ચંદ્રે આન કરી લીધું, પરંતુ તે બોજન કરવા બેસી શક્યો નહિ તેના નેત્રા આતુરતાથી સુકુમારને શોધવા લાગ્યા સુકુમાર તેની પાસે બેસીને જ્યા સુધી જમતો નહિ, ત્યા સુધી તેને જમવાનું ગમતું નહિ. વળી વિશેષમા તે પોતાના કઠહાર સુકુમારને મૂકીને આબે વિદેશ જવાનો છે તેથી કેટલાક દિવસ સુધી હવે સુકુમારનું મુખ જોવામા આવશે નહિ મધ કાલથી તે સુકુમારને પોતાની પાસે લઈ શક્યો નથી. અત્યાર સુધી સુકુમાર લીધું સિવાય તે કેવી રીતે રહી શકે ?

જયતીએ કહ્યું — ભાઈ ! ગાડીને હવે ઝાઝા વખતનો વિલબ નથી. હજી એક ગાઉ ચાલીને જવાનું છે, માટે જમવા બેસી જાઓ. ”

હરિશ્ચંદ્ર વિચારમા પડી ગયો તેણે સુકુમારની ધણી રાહ જોઈ પરંતુ તે ન જ આવ્યો; દ્રેનનો વખત થઈ જવા આવ્યો. તેથી અતે નિરૂપાયે તે બોજન કરવા એકલો બેઠો.

એકાએક તેને કામે સુકુમારનો અવશ્ય સંભળાયો. સુકુમાર બોલે છે કે — “ હું ત્હમ્મા કાકા સાથે ખાઈશ ”

અંચળ સુકુમારને લઈ કોઈ અંજલે મળી હતી તે આ સમયે થેર

અમી. સુકુમાર ન્હાના કાકાની સાથે જન્મવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો તે માતાની કમર પર કુદકુદ કરવા લાગ્યો. પરંતુ ચચળે તેને ન જ ઓળખ્યો.

સુકુમારનો પ્રથમ સ્વપ્ન સામળીનેજ હરિશ્ચંદ્રે તેની તરફ નજર કરી હતી, તેણે વિચાર્યું હતું કે સુકુમાર દુરાગ્રહથી માતાનો પક્ષજય કરી પોતાની પાસે આવશે, પરંતુ જ્યારે તેની માતા કાંઈ પણ પ્રકારે તેનાથી પરાશ્રિત ન થઈ ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું—“ચચળભાભી ! સુકુમારને જન્મવા આવવા દો, તેના સિવાય હું જમી શકતો નથી.”

ચચળવહુએ કાંઈ ઉતાવળ આપ્યો નહિ તેનું ક્રોધાસ્ત સુખ મળી જોઈને હરિશ્ચંદ્ર ચમકી ઉઠ્યો ચચળવહુ દુરાગ્રહી બાળક સુકુમારને માગ મારીને બાળાકારે ઘરમાં લઈ ગઈ આ પ્રકારથી હરિશ્ચંદ્ર ઘણો ગુસ્સે ભરાયો, તેથી તેણે ઉદાસ દૃષ્ટિથી જયતીના મુખ તરફ જોયું હરિશ્ચંદ્રની કાતરદૃષ્ટિથી જયતીના હૃદયમાં દાગણ દુઃખ થયું.

જયતીએ કહ્યું—“તું કરીએ બાઈ, ચચળવહુનું મન ધણું ડોર છે તમે હમણાં તો ઇશ્વરનું નામ લઈ, ભોજન કરી જે કામે જવાનું છે તે તરફ જવાની તૈયારી કરો. ઘેર આવ્યા પછી સુકુમારને ગમડાંને.”

હરિશ્ચંદ્ર કાંઈ પણ બેઠ્યો નહિ તેણે બાવે અભાવે નજીવું ખાધું ત્યાર પછી વસ્ત્રો પહેરીને તેણે માતાને પ્રણામ કર્યા પછી સરળી વહુઓને પ્રણામ કરી તે વાતુસભ્યી ચચળવહુના ઓરડા તરફ જોઈ રહ્યો જતી વખતે જો માત્ર એકજ વખત સુકુમારનું દર્શન હોત તો તેનો વ્યથિત બાલમાં કાંઈક અર્થે શાન્ત થાત, પરંતુ ચચળવહુએ સુકુમારને પોતાના એકસાથમાંથી બહાર પીટીને કીધો નહિ.

એક મહા દૂર સ્ટેશન આવેલું હોવાથી નિર્મળે હરિશ્ચંદ્ર ઘેરથી ચાલી બીકળ્યો સ્વતંત્ર જતા જતા તે વારંવાર પાછો ફરતો જઈ તરફ નજર કરવા લાગ્યો તેના કાનમાં બોલે કે એવા સંજોગોમાં વાગવા લાગ્યા કે—“ન્હાના કાકા ! ઉભા રહો, હું આવું છું.” એવું કહેતો કહેતો સુકુમાર તેની પાછળ જઈને રહ્યો આવે છે. પરંતુ પાછો

ફરી જુએ છે, તો કોઈ જણાતું નથી માત્ર વૃક્ષોના પાદ્મનો ખખડાટ મળળાય છે

હારશ્વદ્ર ન્યારે સ્ટેશને ગયો ત્યારે ગાડી આવી પહોંચી હતી જલદીથી ટીકીટ ખરીદી તે ગાડીમાં ચઢી બેઠો ગાડીમાં બેઠો પછી તે બારીમાંથી બહાર સુખ કાઢી રસ્તા તરફ જોવા લાગ્યો. તેના મનમાં એમ લાગ્યું કે—“ કદાચ ચચળલાલીએ દયા લાવીને સુકુમારને છોડી દીધો હશે, તે એકલો રસ્તે દોડ્યો આવતો હશે ! કદાચ તેને રસ્તે ઠોકર વાગશે તો ! હે પરમાત્મા ! તમે મ્હારા કંઠહાર પ્રાણુધિક સુકુમારનું સરક્ષણ કરજો ”

હરિશ્વદ્રના નેત્રોમાંથી આસુની ધાગઓ સરી પડવા લાગી આ સમયે રેલ્વે ટ્રેન ઉપડી

બીજો ખંડ સમાપ્ત.

અત્યુત્તમ રસિક નવલકથા.

વનવાસિની.

આ નવલકથા અસાધ્ય ચમત્કારોથી, આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવા બનાવોથી, પ્રેમના તેમજ વિયોગના પ્રસંગોથી, ખૂની મામલાઓથી, તેમજ કપટીઓના કારસ્થાનોથી ભરપૂર છે રાક્ષસી ગૌરવનો જુસ્મ, મહારાણા જાલિમસિંહનું ખૂની કારસ્થાન, દેવી મંદિરમાં વનવાસિનીની બચકર ભવિષ્ય વાણી, વિગેરે ચમત્કારી બનાવોથી ભરપૂર હોવા છતાં ક્ષીંબત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મિલન-મંદિર.

ખંડ ત્રીજો.

નિષ્કામ સ્નેહ.

તૈયાર છે તાકીદે મગાવો તૈયાર છે
દુનિયામાં એકી અંગે
વખણાઈ ગયેલી
સચિત્ર નવલકથા સચિત્ર

કુમુદકુમારી.

આવૃત્તિ ચોથી

સારા શ્લેષ કાગળ પાકા સોનેરી

પુઠા સાથે કી. રૂ. ૩-૦-૦

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૩૦૩૫, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎

લકચ જીલ્લામાં વિશ્વાયત નામનું ન્હાનું ગામ છે. સમગ્ર ગામમાં
મધ્યા મધ્યનો અધકાર ફેલાઈ ગયો હતો. પશ્ચિમ આકાશના સધ્યા
મધ્યના ઉજવળ તારકો ચોતાના પ્રકાશથી આ અધકાગને ફૂંકવાનો
નિર્ણય શ્રમ કરતા હતા તેવે સમયે એક ફાટલી છત્રીને બગલમાં ગંખી
જમણા હાથમાં એક ન્હાની પોટલી ઉંચકી લઈને કૃષ્ણચંદ્રે ત્વરાથી
વિશ્વાયતમાં પ્રવેશ કર્યો તેનું મુખ મુકાઈ ગયું હતું. સર્વથા ઉપર
સ્વેદાણુઓ ઉપસી આવ્યા હતા. સમસ્ત શરીર ઢાકી ગયું હતું.

વિલાપતમા કૃષ્ણચંદ્રનું માસરૂં હતું ગામના મધ્યભાગમા જીવન-
મોહનનું મકાન આવેલું હતું પત્ની, બે પુત્ર તથા ત્રણ કન્યાઓને આ
સસારમા મૂકી જીવનમોહન ધણી દિવસથી પગલોકવાસી થયા હતા.

જીવનમોહનની ન્હાની પુત્રી મદાકિનીની સાથે કૃષ્ણચંદ્રને વિવાહ થયો હતો. ગામમાં પ્રવેશ કરતાની સાથેજ કૃષ્ણચંદ્રને એક ઝાળખીતો ખેડૂત સામે મળ્યો. તે પોતાના બન્ને બળદોને ચરાવાને ખેતરમાંથી વર તરફ આવતો હતો. કૃષ્ણચંદ્રને જોતાજ તેણે આનંદ પામીને પૂછ્યું - “જમાદરાજ ! ક્યાંથી પધાર્યા ? ઘેર સૌ આનંદમાં છે ને ?”

કૃષ્ણચન્દ્રે સંખત થાક લાગેલો હોવાથી કોંક ગાઠ નિશાસ મૂકીને કહ્યું - “હું લેરથી આવતો નથી લગભગ બે મહિનાથી હું લેરથી નીકળ્યો છું અનેક સ્થળોએ ફરી ફરીને જતો અહિં આવી પહોંચ્યો છું અહિં તો સૌ ધ્યાનદર્શી છે ને ?”

જેડુત-હા, સૌ આનંદમાં છે, માત્ર અમારા મહાકિની બહેનનું

મરીર સારું નથી, એમ સાબળ્યું છે

આ ખેડૂત કૃષ્ણચંદ્રના ચસુરના મકાન પાસેજ રહેતો હતો. તે જીવનમેહનને કાકા કહીને, તેમની પત્નીને કાકી કહીને, તેમજ પુત્ર કન્યાઓને બાપ બહેન કહીને બોલાવતો હતો.

ખેડૂતનો ઉત્તર સાબળી કૃષ્ણચંદ્રની છાતી કપી ઉઠી તેણે પ્રશ્ન કર્યો—“ શું થયું છે ? ”

ખેડૂત—તેમને હમણા સખત તાવ આવે છે

કૃષ્ણ—કેટલા દિવસથી આવે છે ?

ખેડૂત—લગભગ બાર તેર દિવસથી. કાળિદાસ દાક્તરની દવા ચાલે છે

કૃષ્ણ—હજી તાવ બિલકુલ નરમ પડ્યો નથી ?

ખેડૂત—આજે બપોરે મહારા સાબળવામા આવ્યું હતું કે આજે કાપક ડીક છે તમે ફિક્ક કરશો નહિ. પરમાત્મા સૌ સારું કરશે

ધારો કે એક ધરમા અમિ સળગાવાથી આપ્ત ધર ‘ હુ હુ ’ અવાજ કરતું સળગી રહ્યું છે તે ધરમા સુધી રહેલું માણસ એક તરફ થોડો અમિ જોઈ તે તરફ નિશ્ચિત થવા જાય છે, પણ એવે સમયે તમા પણ બચકર અમિ સળગી ઉઠે છે, તેથી એ અમિમા ફસાઈ પડેલા માણસની જેવી સ્થિતિ થાય છે તેવીજ સ્થિતિ કૃષ્ણચંદ્રની થઈ !

ધેરથી બહાર નીકળ્યા પછી બે માસ સુધી તે ઘણા સ્થળોએ ફર્યો હતો. ઘણા લોકની તેણે ખુશામત કરી હતી, છતાં તે એક સાધારણ ચાકરી પણ મેળવી શક્યો નહોતો. માસિક માત્ર દશ રૂપિયાનો પગાર આપીને પણ કોઈએ તેના સળગતા આત્માને શાન્ત કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી નહોતી !

નિરાશાના ગાઠ નિવાસો મૂકતો મૂકતો તે સાસરે આવતો હતો. સકળ શ્રમ બર્થ થઈ પડવાથી પોતાના આત્માને જે દુઃખ થયું હતું. તે દુઃખ સાસરે જવાથી દૂર થશે—આત્માને શાન્તિ મળશે એમ તેણે વિચાર્યું હતું, પરંતુ રસ્તે જે સમાચાર તેને મળ્યા તે ઉપરથી એ સમજી શક્યો કે તેનું જીવન માત્ર દુઃખ બોમવવાને માર્ગ નિર્માણ

થયું છે । તેના બાળ્યમા સહજ પણ સુખશાન્ત નથી ।

મોહાધ યુવક ! આ અશાન્તિનો ભય કર અમિ તુ જાતેજ ત્હારી પોતાની પાસે ખેચી લાવે છે । ત્હે ત્હારા બાપ્પોની સાથે મળી જઈને જો ત્હારી પોતાની સ્ત્રીને યોગ્ય શિક્ષણ આપી ગુણિયલ બનાવી આદર્શ આર્યપત્ની બનાવવાનો યત્ન કર્યો હોત તો ત્હારે માટે સ્વર્ગસુખ આ સસારમા નિર્માણ થયેલુ હતુ એમ કરવાથી ત્હારે આવા અસાતિના અમિમા રાત્રિ દિવસ બળી મરવુ પડત નહિ-આવી રીતે નિરાધાર સ્થિતિમાં એક દિશાએથી બીજી દિશાએ ભટકીને દુઃખી થવુ પડત નહિ

કૃષ્ણચંદ્ર ઘડકની છાતીએ અને ચિંનાતુર મુખે સાસર જઈ પહોંચ્યો બારણા આગળ જોડા કાઢી, હાથમાની છત્રીને એક ખીટીએ ભેગી તેણે કહ્યું -“ હરિચરણ છે કે ? ”

હરિચરણ કૃષ્ણચંદ્રનો મ્હોટો માળો થતો હતો. સખધમા જેમ ને મ્હોટો હતો તેમ ઉમ્મરમાં પણ હરિચરણ કુત્તા મ્હોટો હતો

હરિચરણ ઘેર નહોતો ગસોડામાંથી એક રમણીએ પૂછ્યું -“ કાણ છે ? હરિચરણભાઈ ઘેર નથી, દાંતગને બોલાવી લાવવાને ગયા છે ”

“ હું કૃષ્ણચંદ્ર છું ” કૃષ્ણચંદ્ર ઉભો રહ્યો હતો, તે આમ કહીને ન્યા ઉભો હતો ત્યાજ બેસી પડ્યો

જેણે ગસોડામાંથી ઉત્તર આપ્યો હતો એ કૃષ્ણચંદ્રના વચ્ચે સાળી થતી હતી તેનુ નામ યશોદા હતુ

તેણે ઉત્સુકતાથી કહ્યું -“ કાણ કૃષ્ણચંદ્ર ! તમેજ આવ્યા છો ? આવો, ભલે આવ્યા મ્હાગ મદા બહેનની તમિયત ઘણી ખિમાર છે ”

કૃષ્ણચંદ્રે નિરાશાથી દુઃખપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું -“ હા હજી આવ્યો છું, જો ન આવ્યો હોત તો આટલું દુઃખ ભોગવવાનું વળી આકી રહી જાત ! ”

યશોદાએ કૃષ્ણચંદ્રના છેવટના વાક્યને લક્ષ્યમા લીધું નહિ તેણે

એક આસન લાવીને પામર્યું, તથા પોતાના લાકડની ન્હાની છોકરી લીલીને એક લોટા પાણી ભરી લાવવાનું કહ્યું

કૃષ્ણચંદ્રે પૂછ્યું - “ બા ક્યા છે ? ”

યશોદા-ઓરડામા મદા બહેન પાસે. ”

કૃષ્ણ-નખિયત ધણીજ બિમાર છે. ’

યશોદા-હા, આજે ધણી બિમાર છે આખો દિવસ લવારો કર્યા કરે છે-આખો લાલચોળ થઈ ગઈ છે વૈદે નાડી જોઈને એમ કહ્યું છે કે, નાડી પણ બરાબર ચાલતી નથી રાત્રે બે વાગ્યે તાવ ઝાંઝક ઉતરે છે, પરંતુ એ વખતે તેના જીવનની ધણી ચિંતા રહે છે આથી કરીનેજ ન્હાંગ મ્હોટા લાઇ દાકતર સાહેબને બોલાવી લાવવા ગયા છે

કૃષ્ણચંદ્રે વાણ દુ ખ પામીને પોતાના મન માથે વિચાર્યું - ન્હોને સકળ પ્રકારના દુ ખમાથી મુક્ત કરવાને માટેજ મદા સ્વર્ગમા જશે ! જેની પાસે સિલ્લકમા એક પણ પૈસો નથી તેમજ જે મમસ્ત વિશ્વમાથી એક પણ પૈસો પ્રાપ્ત કરવાનું મ્થાન શોધી શકતો નથી તેને માટે આવું મૃત્યુ મગ્ગમય છે ! આમ વિચારતાજ કૃષ્ણ ચંદ્રના બન્ને નેત્રોમા જળ ભરાઈ આવ્યું યશોદાથી ગુમ રીતે તેણે પોતાનું ચક્ષુજળ માફ કરી કહ્યું - ‘ ચાલો, એક વખત આપણે તેને જોઈ આવીએ. ’

યશોદા કૃષ્ણચંદ્રને સાથે લઈને ઓરડામા ગળત આગળ મદાકિની રોગશય્યા ઉપર બ્યાકુળતાથી પડી ગઈને લવારો કર્યા કરતી હતી ત્યાં ગઈ

વરમા જમીન ઉપર પથારી કરવામા આવેલી હતી તેની ઉપર બ્રેક્કાન સ્થિતિમા સુઈ ગઈને મદાકિની લવારો કર્યા કરતી હતી હિસિકાથી થોડે દૂર એક ઠીપક મદા જ્યોર્જીતથી બળા રહ્યો હતો મદાકિનીની માતા પુત્રીની રોગશય્યા પાસે બેસી રહી હતી-સમસ્ત મુહમ્મ મર્મબેદક લય કર શન્તિ જણાતી હતી પાડોસમા રહેતી

પરોપકારે કહ્યું - “ બા ! કૃષ્ણચંદ્ર આવ્યા છે ”

આ વાક્ય સાંભળી માથા ઉપરનું કપડું સહજ આગળ ખેંચી કૃષ્ણચંદ્રની સાસુ રડી હિડી રડતા રડતા તેણે કહ્યું - “ મ્હારી છોકરીને મહે એવા જમાઇના હાથમાં સોંપી છે કે, તે એક પણ દિવસ મુખે ગદી નથી. જમાઇએ હજી મુઠ્ઠી તેને એક રૂપાનો આકડો મુઠ્ઠા આપ્યા નથી સમારના દુખથી-નાસુ વહુઓના ત્રામથી મ્હારી પુત્રીની આની ભયંકર સ્થિતિ થઈ ગઈ છે । ”

શિવગંગા મ્હોટી ઉમ્મરની આંધેડ સ્ત્રી હતી તેણે કહ્યું -
“ બહેન ! અનેક ઠેકાણે ફરતા ફરતા જમાઇ અહિં આવ્યા છે હજી નવી નેમના મુખ ઉપરના પસીનાના મિંદુઓ મુઠ્ઠા મુઠ્ઠા નથી, હજી તેમણે હાથ પગ ધોયા નથી-આ તરફ આપણી મદદ મરવા પડી કે અને આવા પ્રમતે તુ ધરેણાની વાત કાઢે છે તે ડીક નહિ ને કે ભય રાખવાનું કાંઈ કાંઈ નથી આપણી મદદને થોડા દિવસમાંજ આરામ થઈ જશે ”

કૃષ્ણચંદ્રને નાડી તપાસતા આવડતું હતું તેણે સાસુના કંઠાર તાન્નાણુ પ્રત્યે લક્ષ્ય નહિ આપતા પત્નીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નાડી તપાસવા માડી થોડા સમય મુઠ્ઠી નાડી તપાસીને તેણે કહ્યું -
“ આજે કાંઈ પણ પ્રકારનો ભય રાખવાનું કારણ નથી નાડી ડીક ચાલે છે જો દવા દાડની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે તો જલ-નિર્ધી આરામ થઈ જશે માથા ઉપર લોહી ચઢી ગયું છે તેથી જ આવી રીતે બેલાન બની જઈને બચ્યા કરે છે ”

શિવગંગાએ કહ્યું - “ હું પણ ત્રણ ચાર દિવસથી એમ જ કહ્યા ને હું અહિંનો કાળિદાસ હજમ દવા કરે છે તેથી જ જલદીથી નમિયત મુઠ્ઠરની નથી પોતે હજમ તરીકે વિશેષ પ્રખ્યાત ચાય તો વૈદ્યનો ધધો ભાગી પડે એ હેતુથી તેણે પોતાનું નામ કાળિયાને મદલે કાળિદાસ જાહેર કયું છે જો ભરૂચથી કાંઈ સારા ઠાકતરને બોલાવીને તેની દવા ચાલુ કરી હોત તો અત્યારે તો ક્યારેનાય આરામ થઈ ગયો હોત । ”

મદાકિનીની માતાએ ભુકુટી ચડાવીને કહ્યું —“ એ બધું શ્રીમ તોને પાસવે. મ્હારો હરિયરણુ એકલો કેટલું ખગ્ય વેકી શકે ? રોજ રોજ એવા મ્હોટા દાક્તરોની શી કેવી રીતે ભગી શકાય ? કાળિદાસને નો જ આપીએ છીએ તેમા તે સતોષ માને છે હવે જમાઇ આવ્યા છે નેમની મરજી હશે તો તેઓ કાંઈ સારા દાક્તરગની દવા ચાલુ કરશે ”

શિવગમાએ કહ્યું —“ તેઓ તો ઝરેજને એમનો કાંઈ 'પ્રદશ' થવાનો છે ? કૃષ્ણચંદ્ર ! જાઓ, હાથ પગ ધોઈ થોડો સમય વિશ્રાંતિ લ્યો. ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી હોય, દહ છે થોડો નખન ફૂખ પણ ભોગવવું પડે હમ્મેશા ભાગ્યમા કાંઈ ઓછું જ ન મ ભોગવવાનું લખેલું હોય છે ?”

પ્રકરણ ૨ જી.

કૃષ્ણચંદ્રની દૈન્ય-વ્યવસ્થા.

મેાડી રાત્રે હરિયરણુ દાક્તરને માથે લાઇને ઘેર આવી પહોંચ્યા કૃષ્ણચંદ્રને જોઇ તેણે પૂછ્યું —“ ક્યાથી આવો છો ?”

કૃષ્ણચંદ્ર—ઘણા સ્થળોએ ફરી ફરીને અહિં આગ્યો છું મ નમારી પ્રકૃતિ તો મારી છે ને ?

હરિયરણુ—હા, પ્રકૃતિ તો હિકારીક છે, પરંતુ તમે શા માટે ઘેરથી બહાર નીકળી પડ્યા હતા ? પગ્ગેશમા કાંઈ કામ હશે ?

કૃષ્ણચંદ્ર—નોકરી મેળવવાને નીકળ્યો હતો

હરિયરણુ—નોકરી મળી ?

કૃષ્ણચંદ્ર—ના.

હરિયરણુ પોતાની સાથે આવનાર ડૉક્ટરની કૃષ્ણચંદ્રની માથે ઓળખાણ કરાવી આ ડૉક્ટર કાળિદાસ હનમજ હતો તેણે કહ્યું — “ કેમ મહાશય ! તમે રોગીની તપાસ કરી કે ?”

કૃષ્ણચંદ્ર—હા, કરી છે તોપણ મ્હને દવાદારના કામમા વિશેષ

સમજ પડતી નથી, માટે તપાસ કરે.

કાળિદાસ ડોક્ટર જાતે હજમ હતો. નિશાળમાં તેણે માત્ર બીજી ચોપડી સુધીનોજ અભ્યાસ કર્યો હતો. ત્યાર પછી દેશમાં એન્ડ્રોએક મેલેરિયાનો તાવ ફેલાતા તેણે કેટલાક રોગીઓને કિવનાઇન ખવડાવી માજ કર્યા હતા ત્યારથીજ તેણે ડોક્ટરની પદવી મેળવી હતી. (લોકો પાસેથી કે પોતાની જાતે એ તો પગમાત્ર જાણે !) હમણા હમણા તેનો લોકોને ત્યાં થયેલા સારો પગપેસારો થયો હતો તે શહેર-માંથી બે આઠ પ્રકાગ્નુ ઔષધ ખરીદી લાવી રોગીને આપતો હતો અને ધીમે ધીમે તે આ પ્રમાણે ડોક્ટર બની ગયો હતો. પરંતુ દુઃખની રાત એ હતી કે, તે રોગની પરીક્ષા કરી ચકનો નહિ તેમજ ઔષધની પમદગી પણ કરી શકતો નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ કવચિત્ જો કોઈ ઔષધના નામનો ઉચ્ચાર કરે તો પડતો તોપણ તેની જીભ અટકી જતી હતી.

કાળિદાસ ડોક્ટરે હરિચંદ્રણની માથે રાંધેલાને ગંદમાજ મદાકિની વહુના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં જઈ તેનો હાથ પકડી મ્હોડા પગ દાથ ફેરવી નેત્રો નિહાળી તે વિચાર કરતો ઉભો ગયો.

ચુનહેવારની માફક કૃષ્ણચંદ્ર પણ તેની પાછળ પાછળ ગયા હતા તેણે નમ્ર સ્વરે પૂછ્યું - ‘ દાકતર સાહેબ ! કેમ, શું લાગે છે ? ’

મુખ ઉપર અમાધારણ ગાભીર્ય લાવવાનો ચત્ત કરતા કરતા કાળિદાસે કહ્યું - ‘ ફ્રી રોગ છે ’

કૃષ્ણચંદ્રના દુઃખની સીમા નહોતી તોપણ દાકતરનો ઉત્તર સાંભળી તેને હસવું આવ્યું, પણ તેણે મહામુશિબતે પોતાના હાથને અટકાવી રાખીને કહ્યું - ‘ નાડીની સ્થિતિ કેમ છે ? ’

કાળિદાસ-પેટમાં બિગાડ થતા જેવી નાડીની મદ સ્થિતિ થઈ ગય છે, તેવી મદ સ્થિતિ છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-હું એમ પૂછતો નથી. હું એમ પૂછુ છું કે, બચી શકશે કે નહિ ?

કાળિદાસ-હુ કાંઈ ભવિષ્યવેતા છું કે, તમારા પ્રસનો ઉત્તર આપી શકું ?

કૃષ્ણચંદ્ર-કેટલાકનું એમ કહેવું છે કે, આ તાવ ઉત્તરી જતાની સાથેજ નાહી છૂટી જશે તમને શું બાગે છે ?

કાળિદાસ-ના ના, એવું કાંઈ મનાવું નથી

કૃષ્ણચંદ્ર-પરતુ ચાલ, અને નાહી છૂટી જાય તેમ જણાય તો કયું ઔષધ આપવું ?

કાળિદાસ-કેમ, આન્ટેકનો નખર, ગઉમંકો, સ્ત્રિપટ કોલેગ વગેરે-આનું મિશ્રણ રાગીને માટે ધણુ ફાયદો કરતા છે જો કાંઈ રાગી મરવાની તૈયારી પગ હોય છે, અને તેને આ મિશ્રણર આપવામા આવે છે તો તે ધણુ થોડા મમમ મુધી વાતચિત કરી શકે છે

કૃષ્ણચંદ્ર રજનીકાતના ડોકટરી અભ્યાસના પુનઃકો લઈને કેટલીક વખત વાચતો હતો જો કે ઔષધોના નામના કાળિદાસથી જરા-મગ ઢિચારો થઈ શક્યા નહિ તોપણ તે એટલું તો મમળ નડ્યો કે એ ઔષધ હમણાની મિથિતિ પ્રમાણે કાંઈ છેડ ખોડું નથી તેણે કહ્યું -“ જો બની શકે તો એ ઔષધ આપો ”

એક ડમાલમા ન્હાની ન્હાની ચાર શીશીઓ બાથેલી હતી ડમાલ છોડી શીશીઓ પહાર કાઢી કાળિદાસે કહ્યું -“ એક ચંચળ નીકળી અને થોડું પાણી આપો ”

તરતજ માગ્યા પ્રમાણે શીશી તેમજ પાણી આપવામા આવ્યું કાળિદાસે લેખ્ય વિનાની દવાની શીશીઓમાથી કોઈમાથી એક બિંદુ તો કોઈમાથી બે બિંદુ નહી શીશીમા ગડચા અને પછીથી તેમા થોડું પાણી મેળવ્યું શીશીને બે ત્રણ વખત લક્ષણોને તેણે કહ્યું -

આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકને અંતરે આપજો છ વખતને માટે છે ”

દવાની રિયાત જોઈને કૃષ્ણચંદ્રનું મન વિગળિત થયું તે સમજી ગયો કે આવી કુચિત્સાથીજ મદદકિનીને આરામ થતો નથી ! પરતુ તે એક ધણુ શબ્દ બોલી શક્યો નહિ. તે ધરમાથી હોડી પરસાળમા જઈને બેઠો.

કાળિદાસ પોતાનું કામ પૂરું કરી એક માણસ તથા ફાનસ સાથે પોતાના નિવાસ સ્થાન તરફ ચાલ્યો ગયો.

કૃષ્ણચંદ્રે હાથ મ્હોઠા ઘોષ ફરીથી એક વખત પત્ની પાસે જઈને તેની નાડીની પરીક્ષા કરી તપાસ કરતા તાવ ઉતરી જતો તેને માનુષ પડ્યો, પરંતુ નાડીની સ્થિતિ તો પ્રથમના જેવીજ હતી. આથી તેને વિશ્વાસ ખેડે કે કદાચ તાવ ઉતરી જશે તોપણ તે માથે નાડી ઢૂંટી જશે નહિ.

ભોજન તૈયાર થયું કૃષ્ણચંદ્ર હરિચરણ સાથે જમવા ઉઠ્યો જમવા ઉપર તેને બિલકુલ રુચિ નહોતી-તોપણ તે જમવા ખેડે.

જમી રહ્યા પછી તે પાછો પત્ની પાસે ફરીથી ગયો હાથ ઉઘડી નાડીની પરીક્ષા કરી તો નાડીની સ્થિતિ ખરાબ થયેલી નહોતી. તાવ પણ એછો થઈ ગયો હતો.

મદાડિનીની રોગશય્યા પામે એકલી યશોદાજી ખેડી હતી, તેણે કૃષ્ણચંદ્રને કહ્યું -“ તમે વારંવાર અહિં આવો છો તેથી માતાજીએ અહિં એસી થકાતું નથી, માટે જાઓ ખજાર પરસાળમા જઈને ખેસો, જરૂર પડશે તો તમને બોલાવીશું ’

કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય કૃષ્ણચંદ્ર પરસાળમા ગયા. ત્યાં આગળ એક ગ્રાસલેટનો ટીવો બંધી રહ્યો હતો વાલુનું જોર વિશેષ હોવાથી દીપડની જ્યોતિ ધ્રુજતી હતી. એક બાબુએ એક ચટાઈ પડી રહી હતી, તથા બીજી બાબુએ એક ડામળ પાચરેલી પત્ની એ કામળ ઉપર ધનો મજુર સ્થં રહ્યો હતો.

કૃષ્ણચંદ્ર સમજી ગયો કે ચટાઈ તેને માટેજ નિર્માણ થયેલી છે તેથી તે ચિંતાતુર ચિત્તે ચટાઈ પર આડો થયો.

આ સમયે ધનાએ પાસુ ફેરવીને પૂછ્યું - ‘ તમે બીડી પીશો કે ’

કૃષ્ણચંદ્ર - ‘ પરંતુ બીડી તૈયાર ક્યાંથી હશે ? ’

“ તેની ચિંતા તમારે શા માટે બેઠાએ ? ” કહીને ધનો ઉઠ્યો અલ્પ સમયમાજ વિશ્રામતી ચીરૂદના જેટલી મ્હોટી બે બેડાળ દેશી

ખીડીઓ તે બનાવી લાવ્યો, જે પૈકી એક તેણે સળગાવી તથા ખીડી કૃષ્ણચંદ્રને આપી.

ખીડી પીતા પીતા ધનાએ વાત શરૂ કરી તેણે પૂછ્યું -
“ હમણા તમે કાંઈ નોંઝી કરતા નથી કે ? એક દિવસે માથું પણ એમ કહેતા હતા ”

કૃષ્ણચંદ્ર-શું કહેતા હતા ?

ધનો-હાની બહેનને તમે ઘરેણા વડાની આખ્યા નથી તથા તેઓ વાર વાર ધણા પસ્તાય છે

કૃષ્ણચંદ્ર આ વાક્ય પર કાંઈ બોલ્યો નહિ નેને શાન્ત જોષને ધનો પણ સમજી ગયો કે આ વાત જમાધરાજને ગમતી નથી. તેણે તરતજ વાત ફેરવીને કહ્યું -“ બહેનને તાવ કેમ આવે છે તે હું જાણ છું સાધારણ તાવ હોય તો આટલા દિવસથી દવાદાર કંવામા આવે છે એટલે મટી ગયા સિવાય રહે કે ? પરંતુ આ તો ભૂત વળગ્યું છે ભૂત જીએને ! એ ભૂત કેટલો બધો બકવાદ કરે છે ! આવી સ્થિતિમા તો જેમ જેમ વધારે દવાઓ કરીએ તેમ તેમ તમિ યતમા વિગેષ બિગાડ થાય છે આ કામ તો ભુવાઓ તેમજ ફકીરોના હોય છે તેઓ આ ભૂત પ્રેત વગેરેને હાકી કાઢવામા ધણા ઊસ્તાદ હોય છે આપણા ગામમા પણ એક સાધ રહે છે નેને બોલાવીએ તો બહેનને તરત આરામ થઈ જાય તેમ છે

કૃષ્ણચંદ્રે આ વાક્યોના ઉત્તરમા પણ કાંઈ ઠંડું નહિ ધનો એમ સમજ્યો કે જમાધરાજ ઉઘી ગયા છે, તેવી તે પણ પાતુ ફેરવી સૂઝી ગયો અને થોડા સમયમાજ તેણે નાસિકાના અવાજથી સમસ્ત વરને ગળવી મૂક્યું

કૃષ્ણચંદ્રને નિદ્રા આવતી નહોતી તે ચિંતાતુર ચિત્તે, દુ ખા હૃદયે ઘણા મમય સુધી શય્યામા પડી ગયો ત્યાં પછી તે એક વખત છુપી રીતે ધરમા જઈને મદાગિની વડે જે ઓરડામા સૂઈ રહી હતી ત્યાં ડોકિયું કરી આવ્યો. પરંતુ ત્યાં તેને સપૂર્ણ શાન્તિ માલૂમ પડી. ત્યાર પછી તે વરમાથી બહાર પગસાળમા આવ્યો એક

વખત આકાશ તરફ દષ્ટિ ફેરવી શુકલપક્ષની રાત્રિ હતી, સૌંદર્યપૂર્ણ તારાઓથી પૃથ્વી ઉપર અમૃત ઝરી રહ્યું હતું, પરંતુ કૃષ્ણચંદ્રને એ અમૃત ઝેર જણાયું સર્વ તારકો જ્યોતિ વિનાના જણાયા. જાણે કે, તેમનામા પ્રાણ નથી, યગનને શોભાવે એવું સૌંદર્ય નથી. પ્રકૃતિની અપૂર્વ સુંદરતા જાણે કે ઉડી ગઈ છે સુમધિત મલયવાયુમા વિઘ્નતની જ્યાળા જણાય છે પવન દુર્ગંધપૂર્ણ લાગે છે પક્ષીઓનો મૃગ કંઠરવ જાણે કે મર્મભેદક રૂદ્ધ સમાન સમન્વય છે સરિતાના પ્રવાહનું મધુર સંગીત કંઠલારસથી પરિપૂર્ણ જણાય છે

એવામા એકાએક કૃષ્ણચંદ્રે મદાકિની વહુને મ્હોટેથી રૂદ્ધ કરતી નાલળી તે જનદીથી ધરમા જવાને તૈયાર થયો, પરંતુ કાંઈ આવીને પરસાળનું બાગણ બંધ કરી ગયું હતું તરતજ કૃષ્ણચંદ્રે હરિચરણને હાક મારી ધણી હાકો માર્યા પછી તેના સાળાએ ઉત્તર આપ્યો.

દુ ખી પથિકના જેવા અતિ નમ્ર સ્વરે કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું —“ તમારી ખહેન રૂદ્ધ કર્યા કરે છે એક વખત મ્હને તેની તબિયત તપાસવા લો ”

હરિચરણે શય્યામા સૂતા સૂતાજ કહ્યું —“ એ તો હમ્મેશા રાત્રે આમ કરે છે તમે તમારે નિગતે સૂઈ રહો માતાજી ત્યાં છે ફિકર કરશો નહિ ”

કેદમા પડેલા-જ જીરોથી જકડાયલા પુરૂષની કમ્મર પર ચઢવાને મમતાળુ પુત્ર જેમ આકુળ વ્યાકુળ બની જાય, શિકારીના તીક્ષ્ણ બાણથી વિધાયલી, મૃત્યુના કરાળ મુખમા પડેલી હરિણીને જેવું દુ ખ થાય તેવુંજ દુ ખ કૃષ્ણચંદ્રને થવા લાગ્યું તેણે બારણા ઉઘાડવાને માટે ફરીથી કહ્યું, પરંતુ “ કાંઈ જરૂર નથી ” એવો ઉત્તર આપીને તેવું કહેવું હરિચરણે સાબળ્યું નહિ ! હૃદયવેદનાને હૃદયમાજ સમાવી રાખી કૃષ્ણચંદ્ર વ્યાકુળતાથી પાછો પથારીમા પડ્યો.

મકરણુ કે બુ.

ઔપધની બ્યવસ્થા

પ્રભાતકાળે કૃષ્ણચંદ્રને થોડીવણી નિદ્રા આરી, પરંતુ એ નિદ્રા ધણી થોડા મમયને માટે હતી એકા એક તેની નિદ્રા ઉડી ગઈ નિદ્રા ઉડી જતા માલમ પડ્યું કે, તેની છાતી ધણી જોરથી ધક્કારા ડગે રહી હતી ફેહ તથા મન તદ્દન ચાકી ગયા હતા.

હજી સુધી ધગમા કાંઈ ઉઠ્યું નહોતું ગત્રે ધણી વખત સુધી જાગવું પડ્યું હોવાથી સૌ અઘાપિ નિદ્રાધીન હતા મદાન્તિનીએ પણ શાંતિ ધાગણ કરેલી જણાતી હતી.

કૃષ્ણચંદ્ર ઉઠીને ધનાને જગાડ્યા તેણે ઉરી આખો ચોળતા ચાળતા કહ્યું -ના મ્હારે તને એક વાત કહેવાની છે તેથીજ તને ઉઠાડ્યો છે મ્હારે ભરૂં જવું છે ત્યાંથી પાછા ફરતા મ્હને વિલમ થાય તો તું હરિચંદ્રને કહેજે કે, હું ભરૂંવાળા ચંદ્રશંકર ડૉક્ટરને બોલાવવા ગયો છું.

ધનો-ડીક, કહીશ બધાના જીવને શાંતિ વળે, પણ તમારા જીવને ક્યાંથી વળે ? વળી બાયડીને દુખી જોઈ ક્યો ધણી સ્થિરતા ધારણ કરી રહે ? ચંદ્રશંકર ડૉક્ટર ભરૂંમા ધણી પ્રખ્યાત છે તેઓ મરતા માણસને પણ બચાવી શકે છે તેમ માલવ્યુ છો.

કૃષ્ણચંદ્રે પોતાના કપડા પરસાળમા ઉતારેલા હતા તેથી રીડ હતું, નહિ તો તેને ભરૂં જવામા અડચણ નડત તે કપડા પહેરી ચાલી નીડબ્યો. વિલાયત ગામથી ભરૂં આશરે ચાર ગાઉ દૂર હોવાથી કૃષ્ણચંદ્ર ધણીજ ઉતાવળથી ચાલવા લાગ્યો.

આ સમયે પૂર્વ દિશામાં ઊધાની ન્યોતિ પ્રકાશી રહી હતી ઠંડો ખવન વાતો હોનો એટલે કૃષ્ણચંદ્રને જલદીથી ચાલતા હરકત નડી નહિ.

લગભગ રહવારે આઠ વાગ્યે કૃષ્ણચંદ્ર ચંદ્રાકર ડૉક્ટરને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. દવાખાનામાં જતા તેને માનૂમ પડ્યું કે, હજી ડૉક્ટર સાહેબને આનવાને થોડા સમયનો વિજ્ઞાન છે તેથી કૃષ્ણચંદ્ર બહાર પડેલી એક બેચ ઉપર બેસી પોતાના ફુલાંગ્યોનો વિચાર કરવા લાગ્યો. જોત જોતામાં તો ઘણા માણસો દવા લેવાને માટે આવી પહોંચ્યા. કોઈ રોગી પુત્રને કમ્બર પર લઈને, કોઈ માત્ર દાઢિયાં ખાતી થીસી લઈને, તો કોઈ વૃદ્ધ પોતાના ફેહલારને લાકડીના ટેડાથી બેચી આણીને દવાખાનામાં હાજર થયો.

કટલોકે સમય પમાડ થયા પછી ડૉક્ટર સાહેબ આવી પહોંચ્યા તેમણે કોટ, પેન્ટ, ડાહર, ટાઇ વગેરેથી પોતાના શરીરને શોભાવ્યું હતું તથા મુખમાં સીઝર સીંગાઈ હતી ખુસ્તી ઉપર મિરાજી પ્રથમ તેઓ એક પછી એક જૂના મર્વ રોગીની ચિકિત્સા કરી અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછી પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખવા લાગ્યા, તથા તેમની દવાની વ્યવસ્થા કરીને તેમને વિદાય કર્યા પછીથી તેમણે નવા રોગીઓના રોગની હકીકત સાંભળી તેમની દવાની પણ વ્યવસ્થા કરી.

છેવટે જ્યારે ડૉક્ટર સાહેબ ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા ત્યાંજ કૃષ્ણચંદ્રે તેમની પાસે જઈને નમ્ર સ્વરે કહ્યું -“હું આપની પાસે એક વિનંતિ કરવા આવ્યો છું મ્હારે શિરે મ્હોટું મકટ આવી પડ્યું છે આપ કૃપા નહિ કરો તો મ્હારા શિર પરનું સડત દૂર થનાર નથી.”

ચંદ્રાકર-કેમ શું છે કહો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હું મ્હારે ઘેરથી નીડળી લગભગ બે માસ સુધી બહાર ગામ ફરી અઢ કાલ રાત્રિને સમયે વિલાયત મ્હારે સાસરે આવ્યો છું ત્યાં મ્હારી પત્ની ઘણી બિમાર અઢ અઢ છે.

ચંદ્રાકર-શો રોગ છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-એવીસ કલાકમાં માત્ર થોડા સમયને માટેજ તાવ ઉતરે છે; વળી માથામાં ઘણું લોહી વધી ગયેલું માલમ પડે છે બેલાન સ્થિતિમાં વારવાર બક્યા કરે છે.

ચદ્રશકર-કોની દવા ચાલે છે ?

કૃષ્ણચદ્ર-કાળિદાસ હજમની દવા ચાલે છે, પરંતુ એની દવા ઝરાવવા કરતા બિલકુલ દવા ન જ કરવી સારી છે

ચદ્રશકર ડૉક્ટરે મૃદુહાસ્ય કરીને કહ્યું -“ બીજું કાંઈ ”

કૃષ્ણચદ્ર બીજું કાંઈ શું ? હું આપની મૂર્ખ દવાનો લિખારી થઈને આપને બારણે આવ્યો છું

ચદ્રશકર-તમે શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી

કૃષ્ણચદ્ર-જુઓ મહારા પર દવા લાવીને સાલજો. હું એક પણુ પૈસો સાસરે આવ્યો ત્યારે સાથે લાવ્યો નથી. હું દરિદ્ર છું સ્ત્રીના શરીર ઉપર એક પણુ અલકાર નથી કે તે વેચી હું પૈસા મેળવી શકું વળી દવા નહિ થાય તો એ બચી શકે તેમ નથી તેથી સ્ત્રીને તમે આ ગરીબના ઉપર દવા લાવો આપને મહારી સાથે વિલાયત કે જેનું મૂળ નામ વેરિમ છે ત્યાં આવવું પડશે વળી જ્યાં સુધી રોગ નહિ મટે ત્યાં સુધી આપને દવાલાવે દવા આપવી પડશે હું આવતી કાલે રૂપિયાની વ્યવસ્થા કરીશ પરંતુ ક્યાંથી મેળવી શકીશ તે કાંઈ નક્કી નથી આપ દરિદ્રીની પાસેથી જેટલી રકમ લેતા હશે તેટલી રકમ હું અવશ્ય આપીશ દરિદ્રીને જીવન તેમજ શાંતિ દાન દેવાથી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તમારું કૃત્યાણુ કરશે

ચદ્રશકરે થોડા સમય સુધી વિચાર કરીને પૂછ્યું -“ તમારા શ્વસુરનું નામ શું છે ? ”

કૃષ્ણચદ્રે મુગ્ધતા સ્વરે કહ્યું -“ મહારા શ્વસુર કેટલાક વર્ષથી મૃત્યુ પામેલા છે મહારા સાળાનું નામ હરિચરણ છે ”

ચદ્રશકર-હરિચરણને તો હું જાણુ છું તેમના ધરની સ્થિતિ કાંઈ તદ્દન ખરાબ નથી. હરિચરણની બહેન બિમાર છે, તો પછી દવાના પૈસા તે નહિ ખરચે ?

કૃષ્ણચદ્ર-ડૉક્ટર સાહેબ ! મહારી સ્થિતિ જો સારી હોત-મહારી પાસે જો રૂપિયા હોત તોજ મહારી સ્ત્રીની બચકર બિમારીને પ્રસંગે મહારો સાળો પૈસા ખરચત. “ જે દરિદ્ર-છે તેને મોટે આ

મસારમા કોઇ સચુ વ્હાલુ પણ પૈસા ખરચતુ નથી.”

આટલુ બોલતા બોલતામા તો કૃષ્ણચંદ્રની આબોમા આસુ ભરાઈ આવ્યા ડોકટર સાહેબ સમજ્યા કે, આ ચિંતાપૂર્ણ દુખ-સાગરના તીવ્ર તરંગો છે તેમણે કહ્યું -“હું આવીશ, અને ઔષધ આપીશ તમે ધીમે ધીમે તમારી સગવડે મ્હને રૂપિયા આપજો.”

કૃષ્ણચંદ્રે આબોમાના આસુ સાફ કરીને કહ્યું -“પરમાત્મા આપનુ કદ્યાણુ કરો-આપને ચિરાયુ કરો.”

ચંદ્રશંકર-જો કે હું તમારે ગાડી ભાડુ બચાવવાની ખાતર નાચડા પર બેસીને આવીશ, પરંતુ ઔષધની પેટી કોણુ ઉચકી લેશે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હુંજ ઉચકી લઈશ

ચંદ્રશંકરે નમ્ર સ્વરે કહ્યું -“તમે તો કોઇ સદ્ગૃહસ્થ જણાઓ છો ?”

કૃષ્ણચંદ્ર-ડોકટર સાહેબ ! જેની પાસે રૂપિયા નથી તેને સદ્-ગૃહસ્થ કેમ કહી શકાય ? જો હું ઔષધ ન લઈ જાઉં તો મ્હારી ઓ બચી શકે તેમ નથી

ચંદ્રશંકર-એક કામ કરો આજે એક માણસને સાથે લઈ લ્યો, તેને ચાઠ આનાના પૈમા આપજો પછી આવતી ઝાવથી તમે સીસી લાવીને દવા લઈ જાજો

કૃષ્ણચંદ્રની પામે આઠ આનાના છૂટા પૈમા હતા તેણે ડોકટર સાહેબનુ કહેવુ કબૂલ કર્યું

ચંદ્રશંકર-ચારે તમે ચાલવા માડો મ્હને આવતા વિદાય નહિ થાય હું થોડા સમયમાજ આવીશ ઔષધની પેટી આપુ છું તે મળુર સાથે ઉચકાની જાઓ,

તરતજ મળુરની વ્યવસ્થા કરી, તેની પાસે ઔષધની પેટી ઉચકારી ઉત્સાહિત ચિતે કૃષ્ણચંદ્ર વિદાયત ગામ પાછો ફર્યો

ઘેર જતી વખતે તેણે બજારમાથી ચૌદ પૈસાનો ધઉનો લોટ ખસીદી લીધો

પ્રકરણ ૪ થું

મિત્રના મુલાકાત.

ચંદ્રશંકર ડૉક્ટરે આવીને રોગીની ચિકિત્સા કરી કહ્યું -
‘કાંઈ પણ પ્રકારનો લપ નથી. જે પ્રથમથીજ વિચાર કરીને ઉત્તમ
પ્રકારની દવાની વ્યવસ્થા કરી હોત તો રોગ આટલો વધી જાન
નહિ કાળિ. સ હજમની દવાથીજ રોગીશીને આટલું બધું દુખ
વેડવું પડે છે ’

ડૉક્ટર ચંદ્રશંકર દવા આપીને ગયા ત્યાં સિવગા ત્યાં
હાજર હતી ડૉક્ટરના આવ્યા ગયા પછી તેણે કહ્યું - “કૃષ્ણચંદ્ર પામે
પૈસા નહોતા તોપણ તેઓ દાકતરને ખોસારી લાવ્યા ધરના માણસને
દુખ પડતું જોઈને ક્યા વરુણે દુખ ન યાવ ? ગમે એમ પણ
મદાજિનીનો પતિ છે ને ।”

કૃષ્ણચંદ્રની માસુને આ વચનો ગમ્યા નહિ તેણે કહ્યું - ‘શું
કરીએ બહેન ! અમે પણ અમારી શક્તિ પ્રમાણે દવા કરી છે હવે
એમના માણસની દવા એજ કરાવશે ”

સિવગા-હારનોતે, તેમનો કાંઈ જટકો છે ? થોડો લોટ પણ
ખરી ને લાવ્યા છે

માસુ-તેમા શું થઈ ગયું ? લોટ લાવીને ઉલટું અમારું મ્હો
નીચું કર્યું છે ‘શું અમે અમારી ઠોકરીને બરાબર ખાવાનું પણ
નહિ આપતા હોઈએ ! આવો જમાઈ તો મ્હો એક પણ જોયો નહિ

સિવગા-જમાઈનો શો દોષ છે ? દાકતરે ધજિના લોટનો
ખોરાક આપવાની સલાહ આપી હશે અને વડાચ નરમા લોટ તૈયાર
નહિ હોય, એમ ધારીનેજ લઈ આવ્યા હશે

આ મમમે જાગ પગમાગમાથી કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું - “માણ ! હજિ-
ચરણ ક્યા ગયા છે ? મ્હારે થોડા વખતને માટે જહાર ગામ જવું છે ”

શિવગગા-અત્યારે ચાક્યા પાક્યા શુ કામ જાઓ છો ? ખાલ પીને જાગે

કૃષ્ણચંદ્ર-ના ના, માજે તો હુ પાછો આવવાનો છુ લગભગ અહિંથી બે ગાઉ દૂર જતુ છે

સાસુ-જે ગયા વગર ન જ અને તેમ હોય તો જઈ આવો. હરિચંદ્ર તો ખેતરમા ગયો છે ધરમા યશોદા છે હ, પણ ક્યા ગામ જતુ છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-રીરપુર

આમ કહીને કૃષ્ણચંદ્ર વરમા ઠપકા પહેરવા ગયો, તો ત્યા આગળ તેની માળી યશોદા બેઠી બેઠી ચાખા રીસુની હતી કૃષ્ણચંદ્ર તને કહ્યું-“ હુ અત્યારે જમવાનો નથી ”

યશોદા-કેમ ?

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારે હમણાને હમણા વીરપુર જતુ છે ત્યાંથી માજે પાછો આવવાનો છુ

યશોદા-જમીને જશો તો શી હરકત છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-જે દરિદ્ર છે તેને જમવાની શી ચિંતા હોય છે ? ત્યા જઈનેજ જમીશ

યશોદા-એટલા વહેલા જવાની શી જરૂર છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-ડાકટરને એક પણ પૈસો આપ્યો નથી તેમને થોડી ધણી રકમ આપ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી, તેથી રૂપિયાની અવસ્થા કરવાને ત્યા જાઉં છુ

યશોદા-ત્યા તમારું કોઈ ઝોળખીતુ માણસ છે કે શુ ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, ત્યા મ્હારો એક મિત્ર છે તેના વસ્તી સ્થિતિ વણી સારી છે મ્હારા આવા સકટની હકીકત જાણવામા આવ્યાથી તે મ્હને થોડી ધણી રકમ અવશ્ય ઉછીની આપશે.

યશોદા-આજે પાછા તો આવશોને ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, સંખ્યા સમયે જરૂર આવીશ ઓપક બરાબર નિયમ પ્રમાણે પાવાની સભાળ રાખજે

યશોદાએ માથું હલાવી સમતિ દર્શાવી કૃષ્ણચંદ્ર કપડા પહેરી આલી નીકળ્યો.

જ્યેષ્ઠ માસનો દિવસ હતો મધ્યાહ્નનો સમય હતો ચોતરફ લાલ લાલ વગ્ગી રહી હતી છાયાનું ચિહ્ન મુદ્દા નહોતું પ્રચંડ પ્રભાકરની ગરમીથી પૃથ્વીએ અમિતેવનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું વાયુ બિલકુલ વાનો નહોતો આવા ભયંકર સમયે ત્રણ ગાઉનો માર્ગ વટાવીને કૃષ્ણચંદ્ર વીરપુર જઈ પહોંચ્યો.

જ્યારે તે પોતાના મિત્રને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે તેનું સર્વાંગ પરિનાથી ભીંજાઈ ગયું હતું આ સમયે તેનો મિત્ર બારી બારણા બંધ કરીને નિદ્રાધીન થઈ ગયો હતો કૃષ્ણચંદ્રના આગમનના સમાચાર સાંભળી તે તરતજ ઉઠ્યો અને મિત્રનો યોગ્ય સંત્કાર કરી તેણે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

કૃષ્ણચંદ્રે શુષ્ક કંઠે કહ્યું -“ મ્હારે શિરે મ્હોડું સકટ આવ્યું છે મ્હારી પત્ની ઘણી બિમાર થઈ ગઈ છે ”

મિત્રે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું -“ શા ગેગ થયો છે ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-જ્વર-વિહાર

મિત્ર-કોની દવા ચાલે છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-જાડ્યના ચંદ્રશંકર ડૉક્ટરની

મિત્ર-હા, એ ડૉક્ટર ઘણા પ્રખ્યાત છે ઠીક છે, હમણા તો તમે સ્નાન કરી જમી લ્યો તમારું મુખ વણ સુકાઈ ગયું છે

કૃષ્ણચંદ્રે તરતજ સ્નાન કરી નજીવું જમી લીધું. ત્યાર પછી તેનો મિત્ર તેને પોતાના દિવાનખાનામાં લઈ ગયો, કે જ્યાં ઘણી ઠંડી જણાતી હતી મિત્રે કહ્યું -“ કૃષ્ણચંદ્રભાઈ ! હમણા થોડો સમય સૂઈ જાઓ ”

કૃષ્ણચંદ્ર-ભાઈ ! જેના હાથમાં એક પણ પૈસો નથી, જે નિરાધાર છે, સગા બહાલાથી વિખુટો છે, તદુપરાંત જેની સ્ત્રી જ્વર-વિહારથી મરવા પડી છે તેને સુખમય નિદ્રા કેવી રીતે આવી શકે ? મ્હોટી મુસ્કેલીમાં ફસાઈ પડેલો હોવાથીજ અહિં આવ્યો છું.

મિત્ર-તમે જે ક્યું છે તે સારું ક્યું નથી. ભાઈ ભાઈની સાથે વિરોધ કરી બુદ્ધ થવાથી સારું પરિણામ આવતું નથી એમ હું તમને પહેલાં પણ કહેતો હતો હવે મ્હારા ભાભીને આરામ થાય એટલે તમને સાથે લઈને આરોગ્યાર ઘેરજ જઈને રહેજો, અને સર્ગા-વ્હાલા સાથે સપ રાખી તમારા દિવસો કાઢજો.

કૃષ્ણચંદ્ર-હીક છે, એ બધી વાત પછી કરીશું હમણાં તો મ્હને પચાસ રૂપિયા ઉછીના આપો આ ડામ માટેજ મ્હારે અહિં આવવું પડ્યું છે

મિત્ર-જો કે રૂપિયા આપવામાં મ્હને કોઈ જાતનો વાધો નહોતો, પરંતુ હાલ તરત મ્હારો પાસે એક પણ પૈસો ના જે ગંકમ ધરમા સિલ્લકે હતી તે આજે સ્કુવારેજ એક માણુમને ઉઢી રી આપી છે

કૃષ્ણચંદ્ર-ગમે તેમ હોય પણ મ્હાગ આ સકટ સમયે તમારે મ્હને મિત્રભાવે મદદ કરી પડશેજ હું હાથચિટ્ટી નખી આપુ છું તમે જાણો છો કે, અમારા ધરમા તથા જમીનમાં મ્હારો ભાગ છે મ્હારો ભાગ વેચી નાખવામાં આવે તો પચાસ રૂપિયા વાજ સાથે મળે એ નિસદેહ છે કોઈ પણ પ્રકારનો બીજો વિચાર મનમાં લાવશો નહિ હું મ્હોટા સકટમાં ફસાયો છું તથા દંઢ આશાથી અહિં આવ્યો છું

મિત્ર-મ્હારી પાસે તો રૂપિયા નથી, પરંતુ કાચ બહેનની પાસે વીમ પચીસ રૂપિયા હશે !

કૃષ્ણચંદ્ર-ગમે તેની પાસે રી લઈને મ્હને આપો ભાઈ વીસ પચીસ રૂપિયાથી ચાલી શકે તેમ નથી, ઓછામાં ઓછા ચાલીસ રૂપિયા તો જોઈએજ

મિત્ર-પગીથી જોઈશું, હમણાં તો થોડો વખત સૂઈ જાઓ

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હને ઉંઝ આવશે નહિ તમે પણ મ્હારે કુખે દયા ભાવે આજનો દિવસ કુખી થાઓ અને ઉંઝશો નહિ ધરમા જઈને સંઘળી બેવસ્થા કરી આવો

મિત્ર-મ્હારાથી બની શકશે ત્યાં સુધી તો હું અવશ્ય કરીશ. આવા સખ્ત તાપમા કાંઈ અંધ શકે તેમ નથી તાપ ધીમે ધીમે પડતા બેવાશે હમણાં તો સૂઈ રહો.

આમ જહીને કૃષ્ણચંદ્રનો મિત્ર દિવાનખાનામાં પડેલા એક કોચપર સૂઈ રહ્યો કૃષ્ણચંદ્ર આરામ ખુરસીમાંજ નિડપાયે આડો બયો અત્ય સમયમાં તો તેનો મિત્ર નિદ્રાધીન થઈ ગયો.

કૃષ્ણચંદ્રને ઉઠવા આવી નહિ તે લયડર મર્મભેદક દુખને સહા મુશિખતે સહન કરીને ખુરસીમાં પડી રહ્યો ધીમે ધીમે થણો વખત વીતી ગયો, સધ્યા સમયને પણ વિશેષ વિલગ રહ્યો નહિ આમ છતાં કૃષ્ણચંદ્ર પોતાના મિત્રની નિદ્રાનો નાશ કરવાનું સાહમ કરી રાડ્યો નહિ જો તે મકટમાં પડીને રૂપિયાને માટે ન આવ્યો હોત તો તેણે કોઈ પણ પ્રકારના સંકોચ મિત્રના મિત્રની નિદ્રાનો નાશ કર્યો હોત, પરંતુ આજે તેનાથી એવું સાહમ થઈ શક્યું નહિ બરાબર સંજના છ વાગ્યે કૃષ્ણચંદ્રના મિત્રની નિદ્રાનો ભગ થયો તેણે ઉઠીને પૂછ્યું -“ તમે ઉઠ્યાજ નથી કે શું ? ”

મિત્ર-(હસીને) તમે તો વહુથેલા જણાઓ છો ‘ ભાગ્યવાનની સ્ત્રી મરે અને અભાગિયાનો થોડો મરે એ બરાબર છે ’ તો પછી તેને માટે આટલી બધી ચિંતા કરવાનું કાંઈ કારણ ? જો મ્હારા ભાણી મરી જાય તો બીજા લાવજો-વિવાહનું બનજો આજકાલ ધણું સત્તુ થઈ ગયું છે !

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારા જેવા દરિદ્રને માટે સ્ત્રી ન હોય એમાંજ કલ્યાણ છે, પરંતુ એક માણસ સેવા ચાકરીના અભાવથી મરી જાય એના જેવો શોચનીય બીજો કયો પ્રકાર હોઈ શકે ?

મિત્ર-જેઓ રૂપિયા ખરચીને ચંદ્રશંકર ડોક્ટરની દવા કરાવી શકતા નથી તેમના ઘરનું રોગી માણસ મરી જતું હશે કે ? વળી ચંદ્રશંકર ડોક્ટરની શી કાંઈ એટલી બધી વધારે નથી કે તમે ધારો છો એટલા રૂપિયાની જરૂર પડે તેમની સિદ્ધિ શી માત્ર એ રૂપિયા છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-રોમ ખલીર છે તેમને કેટલી વખત તપાસ માટે આવવું પડશે તે કાણુ જાણે છે ? તે મિવાય દવાની કીમત, પશ્ચ વર્ગેરેનું ખરચ પણ કગવાનું છે

મિત્ર-પથની વસ્તુઓ પણ તમારે ખરીદવાની છે કે ? તેના ખાત ડાઘ ખરચશે નહિ ?

કૃષ્ણચંદ્ર-દરિદ્ર પુત્રની પત્ની માટે કાણુ ખગ્યે ?

મિત્ર-તો પછી મહારા ભાભીને ત્યાં શા માટે રાખી મૂકે છે ? ગુસ્સે ભરાશે નહિ તમે સ્ત્રીને આધીન થઈ ગયા છો, તેથીજ તે જોમ નહે છે તેમ કરો છો આજે જો તમે સ્ત્રી સહિત તમારા ઘરમા હોત તો તમારે આટલું ખર્ચ દુખ તેમજ અભાવ સહન કરવા પડત કે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હમણા ઘરની સ્થિતિ પણ ઘણી દુખપૂર્ણ છે

મિત્ર-તોપણુ તે પોતાનું ધન નહેવાય !

આમ કહીને કૃષ્ણચંદ્રનો મિત્ર ઉઠી ઘરમા ગયો કૃષ્ણચંદ્ર જ્યાં મડા હતો ત્યાજ બેસી રહીને આકાશ પાતાળ તેમજ વિશ્વ-અસહાઈની ચિંતા કરવા લાગ્યો

ઘણા વખત પછી તેનો મિત્ર તેની પાસે પાછો આવ્યો તેના પગલાના પ્રત્યેક અવાજ પર કૃષ્ણચંદ્રનું હૃદય કંપવા લાગ્યું કદાચ તે એમ કહે કે, “ રૂપિયાની વ્યવસ્થા થઈ શકી નથી તો ? ” પરતુ તેણે આરીને એમ કહ્યું નહિ. હાથચિટ્ટી લખી આપવાનું કૃષ્ણચંદ્રે ડગલ કરેલું હોવાથી તેનો અવિશ્વાસ દૂર થઈ ગયો હતો, છતાં તે ત્રીસ રૂપિયાજ લઈ આવ્યો કારણુ કે તેણે ત્રીસ રૂપિયાનું ત્રણ વર્ષનું બાળ ગણીનેજ રૂપિયા આપવાનું ચોખ્ખું ધારું હતું

કૃષ્ણચંદ્રના મિત્રે આરીને ખુરમી ઉપર બેસતા કહ્યું - “ પોતાની પાસે રૂપિયા નથી હોતા તો આવી અડચણુ બોગવવી પડે છે ! મહેનતે ઘણી સમજણુ આપી ત્યારેજ આ ત્રીસ રૂપિયા તેમણે આપ્યા, અને મહે પણ તમારે માટેજ આટલી બધી હસ્ત વેઠી, ખીજી કોઈ હોત તો હું આવી હસ્ત વેઠત નહિ, પરતુ હું મિત્ર-

ધર્મ સારી રીતે સમજી છું વ્યાજ એક રૂપિયા ઉપર મહિને બે પૈસા લેખે છે ”

કૃષ્ણચંદ્ર-હીક, હું તમારા કહેવા પ્રમાણે વ્યાજ આપવાનું કળ્પ કરું છું

મિત્ર-તો તો પછી એક હાથચિટ્ટી લખી આપો

કાગળ, કલમ તેમજ ખડીઓ ત્યાજ હતા, કૃષ્ણચંદ્રે હાથચિટ્ટી લખી આપવા તૈયાર થઇને પૂછ્યું -“ બહેનના નામની લખુ કે ”

મિત્ર-ના, મહારાજ નામની લખોને, સ્ત્રીના નામ પર લખવાની કાંઈ જરૂર નથી

કૃષ્ણચંદ્ર સમજી ગયો કે પોતાના મિત્ર વિશેષ વ્યાજ લેવાના હેતુથીજ રૂપિયા બહેનના છે એમ જણાવ્યું છે ગમે તેમ પણ તેને રૂપિયા મળ્યા એજ તેને માટે મના સંભાગ્યનો વાત હતી. તત્કાલ તે મિત્રના નામની હાથચિટ્ટી લખી આપી રૂપિયા લઈ ઉભો થયો.

મિત્ર-કેમ, હમસાજ જવું છે કે શું ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, રાત્રિ થતા પહેલાં તો મ્હારે જવુંજ જોઈએ

મિત્ર-ના તો પધારો, તથા તમારી સ્ત્રી તમીચત કેમ ગહે છે તેના સમાર જણાવતા રહેજે

કૃષ્ણચંદ્ર-વાર જણાવીશ

આમ કહીને કૃષ્ણચંદ્ર નીગપુરથી નીકળી પડ્યો વીરપુરથી ભરૂચ બે ગાઉ થતું હોવાથી પ્રથમ કૃષ્ણચંદ્રે ભરૂચ ચરણ કર દાકતર પાસે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, તથા પોતાના નિશ્ચય પ્રમાણે તો તે એક કલાકમા દાકતર સાહેબ પાસે જઈ પહોંચ્યો

દાકતર સાહેબ તે સમયે આરામ ખુરશીમા બેઠા બેઠા સીઝ સીઝરનો ધુમાડો કાઢતા હતા તેમની પાસે બીજી કોઈ પણ માણસ હાજર નહોતું કૃષ્ણચંદ્રને જોતાજ તેમણે કહ્યું -“ આવો, કેમ શા સમાચાર છે ”

કૃષ્ણચંદ્રે દાકતર સાહેબની પાસે પડેલી એક ખુરશી ઉપર બેસતા કહ્યું-“ રોગિણીની તમિચતના સમાચાર મ્હને બરાબર માલૂમ નથી,

ઝરણુ કે જેવા તમે ત્યા તપામ કરીને આ તરફ વળ્યા તેવોજ હું
વીરપુર તરફ ગયો હતો. આપને મેં કહ્યું હતું કે, હું મ્હારાથી બની
શકશે તેટલી ગંઢ આપને અવશ્ય આપીજ તે માટે હું પૈસાની
વ્યવસ્થા કરવાનેજ વીરપુર ગયો હતો ”

આમ કહીને કૃષ્ણચંદ્રે દશ રૂપિયા દાનતર સાહેબની આગળ
પડેલા ટેબલ ઉપર મૂક્યા.

ચંદ્રશંકર-દશ રૂપિયા શા માટે આપો છો ? મ્હારી વિઝટની
શી એ કપયા છે, તથા ઔષધની કીમત આશરે એક રૂપિયો છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારી સ્થિતિ ત્રણી શોચનીય છે. હું આપને હમ્મેશા
આપનો ચાર્જ આપી શકીશ કે કેમ એ માટે મહત્ત્વ સંશય ગ્રહે છે.
જે મહત્ત્વ મળી આવ્યું છે તે મહે આપની આગળ મૂક્યું છે. આપ
મ્હારી પત્નીને આરોગ્ય કરો. આપને ફરીથી ક્યારે રૂપિયા આપી
શકીશ તે હું કહી શકું નથી. તોપણ હું હુન્ન્યાઈ કરીશ નહિ.
મ્હારી પાસે જે કાંઈ આવશે તે હું અવશ્ય આપને આપીશ.

ચંદ્રશંકર-તમે માત્ર એ રૂપિયા મહત્ત્વ આપી બાકીના રૂપિયા
પાછા લઈ જાઓ, જરૂર પડેથી ફરી આપને.

કૃષ્ણચંદ્ર-આપની પાસેજ ડિપોઝીટ રાખો.

અને દાકતર સાહેબે દશ રૂપિયા કાંઈ પોતાની સિલ્કડમા મૂક્યા
પછીથી નેમણે કહ્યું -“ ઘડનોજ ખોરાક આપજો, તેમજ દૂધ
આપવામા પણ સંકેતો નહિ. ખોરાકની અડચણથીજ દુર્મળતા
વધી પડી છે ”

“ વાર ” કહીને કૃષ્ણચંદ્રે દાનતર સાહેબ પસેથી વિદાય લીધી.

પ્રકરણ ૫ મું.

હર જમાઈ પ્રત્યે સાત્કર્યાનો સ્નેહ !

ચંદ્રશંકર દાકતરે બની શકે તેટલી કાળજીથી કૃષ્ણચંદ્રની પત્ની
મદાકિનીની દવા કરી. પણ સોળ દિવસ સુધી યથાનિયમ દવાનું

સેવન કરવાથી મદાકિની આરોગ્ય થઇ તોપણ અઘાપિ તેની દુર્બળતા દૂર થઇ નહોતી દુર્બળતાને દૂર કરવાની દવા હજી સુધી ચાલુજ હતી કૃષ્ણચંદ્ર હમ્મેસા સહવારે લગ્ય જઇને દવા લઇ આવતો હતો, તથા ફળ ફળાદિ પણ લાવતો હતો આવી રીતે કેટલાક મામ રીતી ગયા અને કાળક્રમે મદાકિની સંપૂર્ણ આરોગ્ય થઇ ગઇ

વિલાયત ગામના ઘણાખરા માણસોએ આપાદ માસમા ત્રીજગન્નાથપુરીની યાત્રાએ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો કૃષ્ણચંદ્રની માસુ પણ જવાને તૈયાર થઇ વિદાય વખતે યગોદાએ માતાના હાથમા દશ રૂપિયા મૂક્યા

સધ્યા સમય પછી મદાકિનીએ પતિન અંકાતમા પોતાની પામે બોલાવીને કહ્યું -“ માતાજી યાત્રાએ જાય છે બહેને દશ રૂપિયા આપ્યા છે, તમે શુ આપશો ”

આ સમયે કૃષ્ણચંદ્રે જે રૂપિયા ઉછીના લીધા હતા તે બધા ખરચાઇ જઇ તેમથી માત્ર એક રૂપિયા બાર આના તેની પાસે સિલ્કે રહ્યા હતા. શુક્ર મુખે તેણે કહ્યું -“ મ્હાગ હાથમા તો કાંઇ નથી ”

મ્હોટું રહ્યારી, આખો લાનચોળ કરી મદાકિનીએ કહ્યું -
‘ નથી કહે કાંઇ ચાલે કે ? જેટલી બની શકે તેટલી રકમ આપવીજ જોઇએ ’

કૃષ્ણચંદ્ર-આપવી જોઇએ તે હું જાણુ છું ન આપીએ તો મ્હોટું લાગે એ પણ હું મનજી છું, પરંતુ હું નિરૂપાય છું જે રકમ ઉછીની લાગ્યો હતો તે બધી ત્હારી મિમાર્ગમા ખગચાઇ ગઇ છે

મદાકિની-તેમા મ્હને કહી શુ બતાવા છે ? કાંઇ દુનિયામા નમે એકવાજ તમારી ઝૈરીની દવામા પૈસા ખગચો છે ? વળી તમે ખરચ ન કર્યું હોત તો અટકી ગ્હેત કે ? મ્હાગ લાઇને જે બે પૈસા મળત તે ખરચત વળી મ્હારા જેની હલભાગિનીને તમે બચાવી શા માટે ? જેને પહેરવાને માટે સાગ વસ્ત્રો નથી, અગ પર અલકાર નથી, જે માતાને તીર્થ-ધર્મ કરવાને કાંઇ આપી શકતી નથી તેને માટે મૃત્યુજ મગળ છે બે તમે માતાજીને કાંઇ નહિ આપો તો

હું અરીજી આપને મરી જઈશ આવી સરમ તમા આનુ અપમાન મહારાથી કદાપિ વેકારો નહિ.

કૃષ્ણચંદ્ર-જેની પાસે એક પૈસો પણ મેળવવાનું હવે સાધન નથી તે પૈસા ક્યાથી લાવે ? મ્હને કાપી નાખવામા આવે તોપણ મહારી પાસેથી એક રૂપિયો બાર આનાથી વધારે પૈસા નીકળી શકે તેમ નથી. મહારી પાસે માડ એક રૂપિયો બાર આનાજ છે.

મદાકિની-મહારે તમારા રૂપિયા જોઈતા નથી મહારી મા શુ ફરિ કે વૈષ્ણવ છે કે એક રૂપિયો અને બાર આના તેને લિલ્લા અપાય ? તમે રૂપિયા નહિ આપો તો તેથી કાંઈ મહારા માજીની નીર્ધારા અટકી પડશે નહિ.

કૃષ્ણચંદ્ર-હું ગરીબ છું-ફરિદ્ર છું મહારી મદદ તેમને કેટલી ઉપયોગી થઈ પડશે ?

મદાકિની-કાંઈ થવાની નથી-તોપણ તમારી અક્કલની કૌંમલ થશે !

કૃષ્ણચંદ્ર-ત્યારે તો જેની પાસે રૂપિયા નથી તેનામા મનુષ્યત્વ નથી કેમ ?

મદાકિની-એક રૂપિયો શુ કહીને આપવો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-તે હું શુ જાણું ? વળી એ એક રૂપિયો પણ ખરચાઈ ગયા હોત તો હું કાંઈ આપી શકત નહિ.

મદાકિની-એક રૂપિયો આપવો એ નહિ આપવા જેવું છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-સત્ય છે, તોપણ પુન જો કદાચ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો હમણાનું મ્હેણું દૂર કરજે.

મદાકિની-મહારા ફૂટેલા નશીમમા કદાપિ સારો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાનો નથી મૃત્યુજ મહારે માટે મગજમય છે.

આ સમયે કૃષ્ણચંદ્રનો સાળો હરિચંદ્રજી ગામમાથી ઘેર આવ્યો તેની માતા તથા શિવગંગા પરસાળમા બેઠા હતા હરિચંદ્રજી તેમને પૂછ્યું -“ કૃષ્ણચંદ્ર ક્યા છે ”

માતાએ ઉત્તર આપ્યો -“ મરમ, પછીને ક્યા હોય ? ”

હરિયરણુ પણ પસાળમા બેડો તથા ત્યા આગળ તેણે કૃષ્ણચંદ્રને હાક મારીને બોલાવ્યો, બોલાવતાની સાથેજ કૃષ્ણચંદ્ર ત્યા આવી ચઢ્યો

હરિયરણુ—એસો, એક વાત કરવાની છે

કૃષ્ણચંદ્ર એક બાજુએ બેડો. હરિયરણુ તેને પૂછ્યું —“ હવ શું કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ? ”

કૃષ્ણચંદ્રને શાન્ત બેસી રહેલો જોઈ શિવગંગાએ કહ્યું —“ બીજું શું કરવાનું હોય ? મનને આરામ થયો છે, તેથી તેને સાથે લઈને ધરના છોકરા ઘેર જશે. ”

હરિયરણુની મા-ાએ કહ્યું —“ હા, ઘેર તો સુખનો દરિયો ઉછળી પડે છે ! છોકરીના હાડકા નીકળી આવ્યા છે ! શરીરમા તો લોહીનું નક પણ ટીપુ જણાતું નથી ! ! અને એક મુડી અનાજ સુંઢા મળતું નથી ! ! ”

હરિયરણુ—મહે જે નિશ્ચય કર્યો છે, તે તમે સાલજો. કૃષ્ણચંદ્ર પણ સાલજો પછી સૌના વિચાર એક થાય તેમ કૃષ્ણચંદ્ર કરે

સ.થી પ્રથમ કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું —“ શો નિશ્ચય કર્યો છે, કહો જોઈ ”

હરિયરણુ—અહિંના ગમદાસ શેઠને બે માણસની જરૂર છે હમણાં મોમમનો વખત હોવાથી તેમન માણસો વિના આવી ગયે તેમ નથી, તેઓ મહે કૃષ્ણચંદ્રનો વાત કાઢી હતી, તેથી તેઓ તેમને રાખવાને કબૂલ થયા છે, પરંતુ હમણાં માસિક પગાર છ રૂપિયા મળશે અને થોડા દિવસ પછી દશ રૂપિયા થશે

શિવગંગા—છ રૂપિયામા બે માણસનું ભગણુ પોપણુ થઈ શકે નહિ

હરિયરણુ—ખોરાકીનો સવાનજ નથી ખોરાકીનું અમારા બેનું રહેશે હું એકલો સઘળું કામકાજ કરી શકતો નથી કૃષ્ણચંદ્ર મહેને ખેતીના કામમા થોડી વણી મદદ કરશે એટલે અમને ખોરાકીનો ખદલો મળી ગયા જેવુંજ છે

શિવગંગા—પરંતુ એ રામદાસ શેઠનું કામ કરશે કે તમારું ?

હરિચરણુ-તેને માટે હરકત પડે તેમ નથી. રામદાસ રોકના કામ ઉપર દશ વાગે જવાનું છે, અને સંધ્યા સમયે પાછું આવવાનું છે, તેથી સ્હવારે અમારું કામકાજ કરી શકશે.

શિવગંગા-પણ મહેને એ ઉચિત લાગતું નથી સાસરે રહી કામ કરીને ખાતું તદ્દન અયોગ્ય છે એનું પરિણામ ઘણું ખોટું આવે છે હરિચરણુની માતા-ત્યારે બીજે ક્યા જશે ?

હરિચરણુ-કૃષ્ણચંદ્રને પણ વિચાર કરી જોવા ઘો ન્હાગથી મની શકે તેટલી મહેનત મહે કરી છે

કૃષ્ણચંદ્રે થોડા સમય સુધી કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું-“ હા, આ કાર્ય હું કરીશ ક્યારથી નોકરી કરવા જવાનું છે ”

હરિચરણુ-ત્રણ દિવસ પછી.

ત્યાર પછી રાધાચરણુની વાત નીકળી, રાધાચરણુ હરિચરણુને ન્હાનો ભાઈ હતો તેની ઉંમર આવીસ વર્ષની હતી તે મેટ્રિકનો અભ્યાસ કરતો હતો તેથી તેની માતાની ધારણા એવી હતી કે રાધાચરણુ બહુીગણીને ન્યાયાધીશ સાહેબ બની જશે અને પોતાનું સંપત્તિ દુ ખ દૂર કરશે.

આ વાતને અંતે જગન્નાથની યાત્રા કરવા જવાની બ્યવસ્થા સંબંધી વાત નીકળી એ વાતનો મર્મ એવો હતો કે, હરિચરણુની માતાની યાત્રા કરવા જવાની બિલકુલ ઇચ્છા નહોતી ગામમાં પાંચ સાત માણસો યાત્રાએ જતા હોવાથી તથા તેમનો આગ્રહ હોવાથી જ નિદાભયથી હરિચરણુની માતા યાત્રા કરવા જવાને તૈયાર થઈ હતી. નહિ તો તેના જેવી રત્નગર્ભાને વળી જગન્નાથના દર્શનની શી જરૂર હતી ? તેના બન્ને પુત્રો જ જગન્નાથ તથા બલરામ હતા.

હરિચરણુને હુકકો પીવાની ટેવ પડી હતી તેથી વાતચિત વિશેષ લખાવા તેને હુકકો પીવાની તલખ થઈ આવી. તેણે કહ્યું-“ ધનો હજી આવ્યો નથી ? હુકકો બહાર છે કે ? ”

હરિચરણુ કૃષ્ણચંદ્રને માટે નોકરી ગોખી કાઢેલી હોવાથી, તથા

અનુદાન આપવાની દયા દર્શાવેલી હોવાથી તેને માટે હુકો બગી
લાવવો એ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ વિચારી કૃપાચક્ર “હું હુકો
ગોધી ગાંઠીને બરી લાવુ છું” કહી હુકો રોપવા ધગમ ગયો.

પ્રકરણ ૬ છે.

બંધુ-મિલન

લગભગ આઠ વાગે અહમમદનગર સ્ટેશને ગાડી જઈ પહોંચી
હરિશ્ચંદ્ર ઉતાવળો ઉતાવળો ગાડીમાંથી ઉતરી પડ્યો, તથા ટિકીટ
માસ્તરના હાથમાં ટિકીટ આપી સ્ટેશનથી બહાર નીકળી પડ્યો.

ગુજરાતના ગામડામાં ઉછરેલો, વિદેશથી મપૂર્ણ અભ્યાસ
હરિશ્ચંદ્ર સ્ટેશનથી બહાર નીકળી મ્હોટા વિચારમાં પડી ગયો એ
તરફ જુએ તે તરફ દક્ષિણી લોકોનું નજરે પડવા લાગ્યા પોતાના
દેશનો એક પક્ષ માણસ તેની નજરે પડ્યો નહિ માથા ઉપર મ્હોટા
મ્હોટા કેટા, પગમાં દક્ષિણી જોડા પહેરીને દક્ષિણી લોકો જતા
આવતા જણાયા હરિશ્ચંદ્ર ધણે સુધી ચાલ્યો ગયો, પરંતુ કયા
જવાબે તેનો નિર્ણય કરી શક્યો નહિ, તેથી અતે તેણે ધણા સકા-
ચથી એક દક્ષિણી ગૃહસ્થને ગુજરાતીમાં પૂછ્યું -“ડૉક્ટર સાહેબ
કયા રહે છે ?

અહમમદનગરમાં ડૉક્ટર અનેક હતા દક્ષિણી ગૃહસ્થે મરાઠી-
માં પૂછ્યું, -“કયા ડૉક્ટર સાહેબ ? અહિં તો ઘણા ડૉક્ટર છે”

હરિશ્ચંદ્રે પોતાના લાઇનું નામ લીધું, પરંતુ દક્ષિણી ગૃહસ્થ
રજનીચક્રને પિછાનતો નહિ હોવાથી તેણે કહ્યું -“સામે પોસ્ટ ઓફીસ
છે, ત્યાં બે ગુજરાતી મોજરો કામ કરે છે, તેમને જાણે પૂછશે
ઝાલે સમજી હકીકત જાણી શકશે.

હરિશ્ચંદ્ર તરતજ પોસ્ટ ઓફીસ તરફ જવા લાગ્યો.

હરિશ્ચંદ્ર પોસ્ટ ઓફીસના આરણ્ય આગળ જઈને આમતેમ

દષ્ટિ કરતો હતો એવામા અદમ્યી એક ગુજરાતી યુવકે જલદીથી જહાર આપીને નમ્રતાથી પૂછ્યું -“ તમે આપણા દેશના માણસ જણાવ્યો છો, તમા તમે અહિં પ્રથમજ આવ્યા હો એમ મહેને લાગે છે તમારે ક્યા જવું છે ? ”

આ ગુજરાતી યુવકને જોતાજ હરિશ્વરનો આત્મા શાન્ત થયો તેણે કહ્યું - તમાર કહેવું ખરૂં છે વડોદરા તરફથી હું હમણાજ આસ્યો આવું છું મ્હાગ મ્હોરા ભાઈ અહિં ડૉક્ટર છે, તેમની પાસે મ્હારે જવું છે, પરંતુ તેઓ ક્યા ગહે કે એ હું જાણતો નથી ”

ગુજરાતી યુવક-તમારા ભાઈનું નામ શું છે ?

હરિશ્વર-રજનીયદ્ર તેઓ સરકારી ડૉક્ટર છે

ગુ. યુવક-હ, સમજ્યાં તમે થોડો વખત રોકાઓ પોસ્ટમેન હમણા કાગળો વહેચવા નીકળજો તેની પાસે દવાખાનાની પોસ્ટ પણુ હશે, તેથી તે તમને તમાગ ભાઈ પાસે સરકારી દવાખાનામા પહોચાડી દેશે

હરિશ્વર-સરકારી દવાખાનું અહિંથી કેટલે છેટે છે ?

ગુ. યુવક-વિશેષ છેટે નથી. શહેરની વચ્ચેજ છે

આ સમયેજ પોસ્ટમેનો કાગળો લઈને જહાર નીકળ્યા. ગુજરાતી યુવકે એક પોસ્ટમેનને ઓનાનીને કહ્યું -“ આ ભાઈને સરકારી દવાખાનું દખાડજો એ ડૉક્ટર સાહેબના ભાઈ છે મુસાફરીથી થણા થાકી ગયા છે પહેલા તેમને દવાખાનું જતાની દઈને પછીથીજ તુ પોસ્ટ વહેચવા જજો ”

પોસ્ટમેન હરિશ્વરને સાથે લઈને ચાલી નીકળ્યો.

શહેરની વચ્ચેજ સરકારી દવાખાનાનું ભવ્ય મકાન આવેલું હતું મકાનની ચારે તરફ વિશાળ કપાઉન્ડ આવેલું હતું કપાઉન્ડની અંદર એક બાજુએ ન્હાનો મરખો બાગ બનાવેલો હતો દવાખાનાના ભવ્ય મકાનની પાસે ખીજા કેટલાક ન્હાના મકાનો તેમજ ઓરડીઓ આવેલી હતી. એ ઓરડીઓ નોકર વર્ગના ઉપયોગમા આવતી હતી હરિશ્વર સ્વભાવથીજ નિડર હતો તે કોઈ પણ પ્રકારે વિચળિત થતો

નહિ પોસ્ટમેનની સાથે તેણે નિડરતાથી મરકારી દવાખાનાના ડૉખા-
ઉંડમા પ્રવેશ કર્યો

જે રક્ષણે ડૉક્ટર સાહેબ બેસતા હતા એ સ્થાન પોસ્ટમેનથી
બળ્લીતુ હતું હરિશ્ચંદ્રને સાથે લઈ તે ત્યાં ગયો તે મમયે રજનીચંદ્ર
પુરના ઉપર બેઠા બેઠા ઝાંઝ વાચતો હતો પોસ્ટમેને સલામ કરીને
કહ્યું —“ સાહેબ ! આ લાઇ આપને મળવાને માટે આવ્યા છે ”

રજનીચંદ્રે માથું ઉઠ્યું કર્યું હરિશ્ચંદ્રને એકાએક પોતાની
પાસે આવી પહોંચેલો જોઈને તેનું ચિત્ત હર્ષ-શોકથી ઉછાળા મારવા
લાગ્યું શુક્ર હૃદયમા સ્નેહનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો તેણે પૂછ્યું —
“ કેમ રે હરિયા ! તું અહિં ક્યાથી ? ઘેર સૌ ખુશીમા છે ને ? ”

હરિશ્ચંદ્રે પોતાના હાથમાની ખુરશીને દિવાલને અટકી મૂકી
કહ્યું —“ અધા જીવતા તો છે ! ”

રજનીચંદ્ર-જા, હમણા મકાનમા જા ત્યાં અધી હકીકત
સાબળીશ રસ્તે કાંઈ હરકત તો નહોતી પડીને ?

આમ કહીને રજનીચંદ્રે નોડરને બોલાવ્યો નોકર આવ્યો એટલે
તેણે તેને હરિશ્ચંદ્રને પોતાના મકાનમા મૂકી આવવાની આજ્ઞા કરી
તથા કહ્યું —“ ત્યાં મૂકી આવીને મૌને ઢહેતો આવ કે આ મ્હારો
લાઇ છે જલદીથી તેને માટે સ્નાન તેમજ લોજનની વ્યવસ્થા કરે ”

હરિશ્ચંદ્રે પૂછ્યું —“ તમે હમણાં ઘેર નહિ આવો ? ”

રજનીચંદ્ર-એ કલાક પછી હું આવીશ તું યે જાઈ જ્ઞાન
કરી થોડો નાસ્તો કરી લજે

હરિશ્ચંદ્ર-અહિં આવીને હું એક મ્હોટા સડકમા પડ્યો છું
હું કોઈની વાત સમજી શકતો નથી તમારે યે જ નોડરો આકરો છે
તેઓ આ દેશના છે કે ?

રજનીચંદ્ર હસી પડીને કહ્યું —“ રસોઇ કરનાર પ્લાહણ
ગુજરાતી છે ’

“ ત્યારે તો ઠીક ” કહીને હરિશ્ચંદ્ર છત્રીને અગલમા મારી લઈ
નોકર સાથે આવ્યો ગયો

યમા સમયે રજનીચદ્ર પશુ ઘેર આવ્યો સ્નાન બોજન કર્યા પછી તેણે હરિશ્વદ્ર પાસેથી ઘરની મધ્યમાં પરિસ્થિતિ જાણી લીધી. તેના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપનો અભિ મળગી ઉઠ્યો, તેને એમ લાગ્યું કે—“હું મહિને આટલા બધા રૂપિયા કમાઈને ઊંડાની દૃઢ છુન્તે ઉપરાત દેવું કરું છું—અને ઘેર મ્હારી પત્ની, મ્હારી ભાભીઓ, માતા ત્રેણે ભૂખના દુઃખથી રીંગાય છે.”

આવો પશ્ચાત્તાપ રજનીચદ્રને આજે પહેલવહેલો થયો નથી પરંતુ “જેનામાં હૃદયબળ નથી હોતું તે મનુષ્ય અનુતાપના અભિ-માયી ઉદ્ધાર પામતો નથી બચકર ગૃહનાહમાં એ બિંદુ જળની માફક, એ અનુતાપ પાપાગ્નિને વિશેષ સળગાવી મૂકે છે એ અનુતાપ કુલમાં કેટલાક અમૃત બિંદુ જેવો છે પાપકાર્યમાં અથ બનીને મનુષ્ય જ્યારે ઘણી ચિંતાથી ચાકી જાય છે ત્યારેજ તેના મનમાં અનુતાપનો અભિ સળગી ઉઠે છે અનુતાપ એ વિવેકનો પુણ્ય-પ્રતિ-ધ્વનિ છે જેના હૃદયમાં બળ છે તે એ ધ્વનિ સાંભળી જાગે છે—પાપને માર્ગથી ખસી જાય છે, પરંતુ એવા ભાગ્યશાળી માણસો વિશ્વમાં વિરલજ છે જેમનામાં હૃદય બળ નથી હોતું તેઓ ફરીથી પાપાગ્નિમાં ફેંકેા મારે છે—ફરીથી બળે છે અને ફરીથી પશ્ચાત્તાપ—અનુતાપ કરે છે.” રજનીચદ્રની સ્થિતિ પણ તેવીજ થઈ હતી.

ભાઈને સવળી હકીકત કહી સંભળાવી હરિશ્વદ્રે કહ્યું—“તશુ ચાગ દિવસમાં તમે એક વખત ઘેર આવો.”

રજનીચદ્ર—ઘેર આવવાની ઇચ્છા તો છે, પરંતુ હમણા રજ મળી શકે એવી આશા નથી હમણા અહિં પ્લેગ ચાલુ થયો છે તેથી આ સમયે મ્હને રજ મળશે નહિ.

હરિશ્વદ્ર—ઘણા માણસો મરી જાય છે કેમ?

રજનીચદ્ર—હા, આ સમયે તું અહિં આવ્યો તે ત્હે સારું થયું નથી.

હરિશ્વદ્ર—એમ, રોગનો જાય છે તેથી? હું એવું કાંઈ માનતો નથી પ્લેગ એ તો પરમાત્માની સહારિણી લીલા છે મરવું જીવવું

એ જીવની લીલા છે. જે લોકો રાગથી ડરે છે તેમનામાં બુદ્ધિ એાછી હોવી જોઈએ

રજનીચદ્ર-સમજ્યો કે, શિક્ષણથી અજ્ઞાની રહેલા હરિશ્ચદ્રની આની મૂર્ખતા વાસ્તવિક છે

હરિશ્ચદ્ર-કેટલા દિવસ પછી ઘેર આની શકશે ?

રજનીચદ્ર-કેમ ડગીને નક્કી કહી શકુ ? રજનીચદ્ર રિપોર્ટ કરીને અને તેનો ઉત્તર આવશે એ ઉપરથી મધ્યજી સમજશે

હરિશ્ચદ્ર-ત્યારે તો આજનીજ પોસ્ટમાં મનીઓર્ડર કરીને થોડા રૂપિયા ઘેર મોકલો, નહિ તો ધગના માણસો બ્રખના દુખથી મરી જશે

રજનીચદ્ર-તું ઘેર જવાનો નથી ?

હરિશ્ચદ્ર-થોડા દિવસ સુધી આ દશ જોવાની મ્હારી ઇચ્છા છે તમારી રજા મજબુર થઈ આવશે, એટલે આપણે મને સાચેજ ઘેર જઈશું

રજનીચદ્ર-આવા 'નેગના' સમય તને અહિં રહેવા ફેવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી

હરિશ્ચદ્ર-એ માટે તમે નિર્ભય રહો ઘેર જવાથી પણ મને કાંઈ સુખ નથી રોગ જડે અને ચુકુમાગને ન મેળવી શકુ એટલે પછી મ્હારાથી ઘેર રહેવાયજ નહિ રૂપિયા આજેજ મોકલશેને ?

રજનીચદ્ર-રૂપિયા તો સહજે નથી ધરખરખ માટે માત્ર દરેક રૂપિયા પડ્યા છે

હરિશ્ચદ્ર-ત્યારે આજે એટલાજ મોકલી દો વળી મરડ થયે ફરીથી મોકલજો.

રજનીચદ્ર કબૂલ થયા હરિશ્ચદ્ર રૂપિયા લખને તરતજ પોસ્ટ ઓફિસ તરફ આવ્યો ગયો સ્ટેશનેથી ઉતરીને આવતાજ તેણે પોસ્ટ ઓફિસ જોઈ હતી એ હકીકત પાઠકો જાણે છે તેણે પોસ્ટ ઓફિસે જઈ દશ રૂપિયાનો મનીઓર્ડર કરી દીધો, તથા માતાના ઉપર એક પત્ર પણ લખી દીધો

પ્રકરણ ૭ સું.

શિક્ષિત કે અશિક્ષિત ? !

હરિશ્ચંદ્ર પોસ્ટ ઓફિસનું કામ પૂરું કરી અકસ્માતનગર શહેરમાં ગયો. તે સંધ્યા સમય સુધી શહેરમાં ફરીને પહોંચી ઘેર જઈ પહોંચ્યો. તે સમયે રજનીયદ્રના મદાન પાસે એક ગાડી ઉભી ગ્રહેલી હતી. ગાડી ડીંગતી હતી તથા તેના બંને પોડાઓ હજીપુષ્ટ તેમજ બલિષ્ઠ હતા. ઘોડાગાડીનો દેખાવ જોનાજ હરિશ્ચંદ્રને એમ લાગ્યું કે કોઈ શ્રીમત માણસ તેના માઈની મુનાકાતે આગ્યું હશે, પરંતુ કોઈ પણ કાર્યમાં તે મકટ જોઈ શકતો નહોતો. એક ક્ષણ માત્રમાં તે તેણે બાઈના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો.

રજનીયદ્રના દિવાનખાનામાંથી હારમોનિયમના સ્વર સાથે રમણી કકનો મધુર સ્વર નીકળતો હતો. હરિશ્ચંદ્ર જો પ્રકાર છે તે જોવાને માટે દિવાનખાનામાં ગયો.

દિવાનખાનામાં જતાની સાથેજ તે ચમકી ઉઠ્યો. તેણે જોયું કે એક અપૂર્વ તેમજ અદ્ભુત રૂપવતી યુવતી રજનીયદ્રની પાસે ખુરશી ઉપર બેસી ટેબલના ઉપર હારમોનિયમ રાખી શ્રુંગારી ગાન ગાતી હતી. તેના શરીર પર હાલ્લીશ કટનો ઓવરકોટ હતો, પગમાં લેડિઝ શ્લ હતો અને માથા પરના કેશકલાપમાં પુષ્પો માથે વેળી બાધવામાં આવેલી હતી. સ્ત્રીજાતિનો આવો પોષાક, તેમજ આવો અવહાર હરિશ્ચંદ્રે તેના જીવનમાં પહેલવહેલોજ જોયો, તેમજ જોઈને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો.

હરિશ્ચંદ્ર દિવાનખાનાના દાર પાસે ઉભો રહીને આ અદ્ભુત દેખાવ જોવા લાગ્યો. ગાયન માતા ગાતા પુષ્પાવતીના નયનો દાર તરફ વળ્યા. તેણે જોયું કે એક હજીપુષ્ટ બલિષ્ઠ યુવક એકાગ્ર દૃષ્ટિથી તેની તરફ જોઈ રહ્યો છે. ગાયન બંધ કરી પુષ્પાએ પૂછ્યું - મહાશય !

તમે કોણ છો ?”

હરિશ્ચંદ્ર કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય એ સ્થાનેથી ચાલ્યો ગયો. પુષ્પાવતી મનમાને મનમાં હસી તેણે ધાર્દ્ય કે માણસ ધણો શરમાળ છે ! એક શબ્દ સુધ્ધા બોલી શકતો નથી, પરંતુ જણાય છે તો સુપુરૂષ વાર્તાલાપ તેમજ પરિચય માટે તદ્દન અયોગ્ય નથીજ ! ઉમ્મર ધણી ન્હાની છે હજી માત્ર મુખનો દોરોજ ફૂટ્યો છે, તેથીજ આટલો શરમાળ જણાય છે.

રજનીચંદ્રે પૂછ્યું — “ પુષ્પા ! ગાન બંધ કરીને જો વિચાર કરે છે ? ”

પુષ્પાવતીએ એક વખત રજનીચંદ્ર તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાર પછી અસ્થિર ભાવે પૂછ્યું — “ આ માણસ કોણ હતું ? ”

રજનીચંદ્રએ તો મ્હારો ન્હાનો ભાઈ છે જોજો, બન્ને ભાઈના પ્રેમમાં પડતી નહિ !

જો કે રજનીચંદ્રે આ વાક્ય મસ્કરીમાં કહ્યું તોપણ પુષ્પાવતીના હૃદયમાં તો તે વિશેષ ઉત્તવળ ભાવથી વિકસિત થયું તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, એમાં શો દોષ છે ? આવું મુખ, આવી આખ, આવી સરળ દૃષ્ટિ ભાગ્યેજ કોઈની હોય છે !

પુષ્પાવતીએ હારમેનિયમની ચાવી બંધ કરીને કહ્યું — “ એ ક્યારે આવ્યા છે ? ”

રજનીચંદ્ર—આજ સહવારે.

પુષ્પાવતી—અર્ધિ કેટલા દિવસ રહેવાના છે ?

રજનીચંદ્ર—તક્કી નથી. તેની મરજી હશે ત્યાં સુધી રહેશે.

પુષ્પાવતી—તેએ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે ?

રજનીચંદ્ર—ના, એને લાખતા વાચતા બગબર આવડતું નથી. તેની બાલ્યાવસ્થામાં તેને માથામાં રોગ થઈ આવ્યો હતો તેથી ડોક્ટરે એને અભ્યાસ વગેરે માનસિક પરિશ્રમ કરાવવાની ના પાડી હતી.

પુષ્પાવતી—અરેરે ! ત્યારે શું આવું સુંદર પુષ્પ શિક્ષણરૂપી સુગંધ વિનાનું છે ?

રજનીચદ્ર-તેનામા એક બીજો શુણ છે

પુષ્પાવતી-શો ?

રજનીચદ્ર-સુંદર હારમોનિયમ વગાડી શકે છે—આકર્ષક તેમજ મધુર સ્વરથી ગાઇ શકે છે

પુષ્પાવતી-ત્યારે અહિં બેલાવેને

રજનીચદ્ર-મ્હારી હાજરીમા ગાશે નહિ

પુષ્પાવતી-અશિક્ષિત તેમજ આશ્વિનિવાસી ખગને ! અરેરે ! આ કુસંગકાર આપણા ગુજરાતીભાષી ક્યારે દૂર થશે ! પવિત્ર સંગીત પવિત્ર બાવથી પિતા પુત્ર, ન્હાના મ્હોટા બાઇ, બાઇ બહેન, પતિ પત્ની તેમજ સાસુ જમાઇ એક સાથે બેસી એક બીજાની નગ્ન ત્રિશર દૃષ્ટિથી જોઇ ગાઇ નહિ શકે ત્યાં સુધી વસ્ત્રદેશાતરમ્ મત્રની સાધના થવાની આશા નથી

રજનીચદ્ર-તુ વળી બીજો કોઇ મમયે તેનું ગાન માલગી શકીશ.

પુષ્પાવતી-કાલે સહવારે જ્યારે નમે દવાખાનામા જશો, ત્યારે હું આવીને તેમનું ગાન સાલગીશ

રજનીચદ્ર-હા, એમજ કવુ હીક છે

પ્રકરણ ૮ મું.

હનુમાનજીના પૂજારીની નીચતા

સધ્યા પસાર થઇ ગઇ છે મનોહર ઉત્તરળ જ્યોત્સ્નાએ પૃથ્વી દેવીને પ્રકાશિત બનાવી તેને રૂપેરી રંગની સાડી પહેરાવી દીધી છે હરિશ્ચદ્ર બાઇના મકાનમાંથી બહાર નીકળી પડીને શહેરને માર્ગ આગળ ચાલ્યો જાય છે તે ક્યા જાય છે, શા મારે જાય છે, તેની તેને પોતાને પણ માહિતી નથી તેનો માત્ર ફરવાનોજ ઉદ્દેશ હોય એમ માલૂમ પડે છે તે ત્વરાથી શહેરના સીમાડા સુધી જઇ પહોંચ્યો.

થોડે દૂર એક દિગાએ એક દરિદ્ર ગામકુ આવેલું છે માર્ગનું ટેકાણું નથી. ઘરોની બાયામાંથી માર્ગ શોધી આવળ વધવાનું કામ

ધણુ મુકેલી ભયું છે જ્યોત્સ્નાનો પ્રકાશ વહેની જાયનો બેદ કરીને ત્યા આગળ પ્રસારી ગયો નથી

ઉપર દર્શવેલા ગામડામાં મખ્ત પ્લેગ ચાલે છે ધણુ કરીને પ્લેગનું જોર એકજ બાબુએ વિશેષ ગહે છે પ્લેગના લય કર હુમલાથી આ ગામડું રમશાન સમાન બની ગયું છે કોઈના મુખમાં પાણી રેડવાને માટે પણ માણસ મળી આવતું નથી ધણુપરા માણસો તો સરકારી દવાખાનામાં જ મરે છે જેઓ લયને લીધે સરકારી દવાખાનામાં નથી આવતા તેઓ ઘરમાં જ રીઆઇ રીઆઇને મૃત્યુ પામે છે જેઓ હજી સુધી બચી રહ્યા છે, તેઓ અધાર વેદનાથી જેમ અને તેમ જલદીથી પોતાનું મૃત્યુ થાય એમ ઇચ્છે છે જેઓ હજી સુધી પ્લેગના પગમાં ફમાયા નથી, તેઓ પોતાના ઉપર આ લય કર ગેગ ક્યારે હુમલો કરશે એની ચિંતાથી અધમુઆ જેવા બની ગયા છે સધ્યા સમય પછી કોઈ બહાર નીકળતું નથી આ દરિદ્ર ગામ ડામાથી જાણે કે હીમત અને ઉત્સાહ ઉડી ગયા છે

હરિદ્ર આગળ ચાલતો ચાલતો એકાએક રસ્તામાં ઉભો ગયો સામેથી એક સ્ત્રી તેની તરફ આવતી હતી જ્યાં આ સ્ત્રી હરિશ્વરની નજીક આા પહોંચી ત્યારે હરિશ્વરે ચાદનીના પ્રકાશની સહાયતાથી જોયું કે એ સ્ત્રી નહિ પણ ચૌવનના મળસકામાં જાગૃત થયેલી નવ-ચાવના હતી એ વિચિત્ર વેશવાળી નવચૌવનાને આની અધરારમયી રાત્ર એકલી જોઈને હરિશ્વરને ધણુ આશ્ચર્ય લાગ્યું તેના નયનો વિરાળ તેમજ ઉજળા હતા મસ્તક પહોળું અને વિચિત્રદર્શી જણાતું હતું

નવચૌવનાએ ધણુજ નમ્ર તેમજ કરુણુવરે હરિશ્વરને કાંઈ પૂછ્યું પરંતુ હરિશ્વર તેના શબ્દોનો સારાશ સમજી શક્યો નહિ તે માર્ગમાંથી એક બાબુએ મરફી જઈને ઉભો રહ્યો

હરિશ્વર રમણીના શબ્દોનો સારાશ સમજી શક્યો નહિ તોપણ તે એટલું તે અવશ્ય સમજી શક્યો કે કોઈ કારણને લીધે એ રમણી દુખમાં ફમાઇ પડી છે, તેમજ કોઈ મનુષ્યની મદદ મેળવવાને સ્થાય છે તે પાછો ફરી એ નવચૌવના નારીની પાછળ

પાછળ જવા લાગ્યો.

થોડે દૂર જઈને રમણી રસ્તા પર ઉભી રહી, તથા તેણે પોતાની દષ્ટિ પાછી ફેરવી પછી જાણે કે તે કોઈના આગમનની રાહ જોતી ઉભી રહી આવી રીતે ઘણો વખત પસાર થઈ ગયો, પરંતુ કોઈ આવ્યું નહિ રમણી પાછી ફરીથી આગળ ચાલવા લાગી જ્યાં સુધી તે માર્ગમા ઉભી ગઈ હતી ત્યાં સુધી હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું શરીર એક દેવદારના વૃક્ષની પાછળ છુપાઈ રાખ્યું હતું જેથી રમણી આગળ ચાલવા લાગી તેવોજ તે પણ તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

નગરનો રસ્તો છોડી રમણીએ ખીજે રસ્તે આગળ વધવા માંડ્યું એ ધો માઈલ આ પ્રમાણે ચાલ્યા પછી રમણી રસ્તાની એક બાજુએ ઉભી રહીને ચારે દિશા તરફ નજર ફેરવવા લાગી, પરંતુ મર્વ દિશાએ જનચત્ત્ય માલૂમ પડી ઘણે દૂરથી ઠંડો વાયુ ધોતો આવતો હતો વાયુથી કપતી લતાની માફક રમણી પણ કપતી હતી તથા ભયની ભાવનાથી ઝુજતી હતી.

ઘણા સમય વીતી ગયો જેની રમણી પાછી ફરવાની તૈયારી નહતી હતી એવ માં જો બળવાન યુવકો ત્યાં આગળ આવી ચઢ્યા. રમણી તમને જોતાજ વિશેષ ધ્રુજી ઉઠી જાણે કે પોને અહિં આવી છે તે માંડ કર્યું નથી એમ તેને કેમ ન લાગ્યું હોય. તેણે મનમાને મનમા પન્માત્માનું સ્મરણ કર્યું એ રમણીનું નામ લક્ષ્મીબાઈ હતું જાતે દક્ષિણી વાહણ હતી.

ત્રાસથી ઝુજતા સ્વરે આગતુક એ યુવકો પૈકી એકને સંબોધીને લક્ષ્મીએ કહ્યું—“હું આપની પાસે આવી છું તમે મહેન હનુમાનજીનું જે કવચ આપવાનું જણાવ્યું છે તે આપો. ભય કર સકટમાજ ફસાઈ પડેલી હોવાથી તમારા કહેવા પ્રમાણે આવી નિર્જન રાત્રે હું તમારી પાસે આવી છું મહારા પિતા પ્લેગથી માર્યા ગયા છે માતા પણ પ્લેગના કૂર પગમા ફસાઈ પડી સગકારી દવાખાનામા ગઈ છે હવે હું, મહારી ન્હાની બહેન તથા મહારો એક ન્હાનો ભાઈ બચી રહેલા છીએ જેમણે હનુમાનજીનું કવચ લીધું છે, તેમને ત્યાં

‘લેગ થયો નથી. તમે મ્હને પણ કવચ આપવાની હા પાડેલી હોવાથી હું અહિં એકલી આવી છું એક જણની મ્હારી સાથે આવવાની ઇચ્છા હતી, છતાં તે માણસ આવ્યું નહિ, કારણ કે તમે મ્હને એકલીનેજ અત્રે આવવાનું જણાવ્યું હતું.”

એક યુવકે હસીને કહ્યું —“ એકલી આવી છે તેથી શું થયું ? હનુમાનજીનું કવચ હા કાઢીને પણ આવી શકાય તમ નથી હું જ હનુમાનજીના મંદિરનો સેવક છું મ્હારા મિવાય કાંઈ પણ તને કવચ આપી શકે તેમ નથી.”

લક્ષ્મી—હું એ જાણુ છું તેથી તો આની નિર્જન રાત્રિએ અહિં આવી છું

યુવક—વઝુ સારું કર્યું છે પરંતુ હું તને જે કીમતી કવચ આપુ તેના બદલામાં તું મ્હને શું આપીશ ?

લક્ષ્મી—હું ગંગા છું, નિરાધાર છું, હું શું આપુ ? તમે દયા લાવે આપવાની હા પાડેલી હોવાથીજ હું આવી છું મ્હારી પામે એવું શું છે કે જે હું તમને આપુ

યુવક—ત્હારી પા... કે તે ગજરાણીની પાસે પણ નહિ હોય. ત્હારા આ યૌવનનો આસ્વાદ મ્હને લેવા દે હું હનુમાનજીનો સેવક હોવાથી જાહેર રીતે નિરાહ કરી શકતો નથી પરંતુ તું જે મ્હારી મામણી કબૂતર ખીરા નો હું તને ગજરાણીના જેવા સુખમાં રાખીશ તું મ્હારી પ્રાણેશ્વરી થા ત્હારા પિતાનું મૃત્યુ થયું છે, ત્હારી માતા પણ સરકારી દવાખાનામાં મરવા પડી છે, તેનું પણ જે મૃત્યુ નિપજગે તો તું શું કરીશ ? કોના આધાર પર આ વિશ્વમાં રહી શકીશ ? હું તને મ્હારા પ્રાણથી પણ વિશેષ મણીશ ત્હારા સુખને માટે હનુમાનજીનો લગન ખુલ્લો મુકશે.

કોયે બરાચેલી નાગણીની માફક લક્ષ્મીએ પોતાનું મસ્તક ઉઘ્યું કર્યું બપ તેમજ રોષથી તેના અધરોઘ કપવા લાગ્યા તે સમજી ગઈ કે પોતે અહિં આવી છે એ તેણે મ્હોટી જુલ કરી છે. સન્યાસીઓ તેમજ પૂજારીઓ પોતે આવ્યા પાપી હશે એવો તેને અત્યાર-

સુધી ખ્યાલ મુઠા આવ્યો નહોતો લક્ષ્મી રડી પડી

યુવક-તુ રહે છે શા માટે ? તારા સૌભાગ્યવદ્નો ઉદય થયો છે
લક્ષ્મી-તારે એવું સૌભાગ્ય જોઇતું નથી, તેમજ તમારું
કવચ પણ જોઇતું નથી તમે હનુમાનજીના પૂજારી છો-સેવક છો,
તમે તારા પિતાતુલ્ય છો. હું અહિંથી જઈ છું, મને ક્ષમા કરો
હું નિરાવાર અબળા છું

યુવક-ક્યા જઈશ ? મહે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તને અહિં મુ પાછી
જવા દેવાને બોલાવી છે /

લક્ષ્મી-તમે હનુમાનજીના પૂજારી છો ધર્મનું સ્મરણ કરો અને
પાપનું પગનું ન ભરો સતી શીયળવતી સન્નારીનું અપમાન હનુમા-
નજી સહન કરશે નહિ

તમ કહીને લક્ષ્મી જેવી ચાલી જવા લાગી કે તરતજ પાપી
યુવકે તેનો હાથ જોરથી પકડી રાખ્યો અબળા ખૂંસ મારી ઉઠી
યુવકના માથીદારે આગળ આવી તેનું મુખ દબાવી દીધું

પાડે દૂર આવેલા એક વૃક્ષની ઢાંચા પાછળ છુપાઈ મહીને
હરિશ્ચંદ્ર આ સર્વ પ્રકાર જોઈ રહ્યો હતો જો કે લક્ષ્મી તેમજ
યુવકની વાતચિત તે અક્ષરશઃ સમજી શક્યો નહિ તોપણ તેમના
વર્તન તેમજ રીતભાન ઉપરથી તે એ સર્વ પ્રકારનું મૂળ કારણ
જાણી ગયો તેને એમ લાગ્યું કે ભયકર પ્લેગના બુદ્ધિથી ભય પામતી
અબળાને રોગનો નાશ કરનાર કવચ આપવાનો લોભ દર્શાવીને એ
યુવક નરપશુઓએ તેના સર્વસ્વનો નાશ કરવાને માટે તેને આવી
ગભીર રાત્રિએ અહિં એકલી બોનાવી છે જો પાપી યુવક તેમજ અમળા
લક્ષ્મી વચ્ચે આસતી વાતચિત સાંભળીને ધણું ઉત્કેષિત જતો હતો
અતે જ્યારે પાપી યુવકે તથા તેના સાથીદારે એ અમળા પર બુદ્ધિ
ગુનરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર સિંહના જેવા બુદ્ધિશીલ જે
સ્થળે આ પ્રકાર ચાલતો હતો તે સ્થળે જઈ ચઢ્યો તેણે વિચાર
કર્યો નહિ કે વિરૂદ્ધ પક્ષમાં બે હૃદયપુષ્ટ બળવાન યુવકો છે, અને પોતે
એકલો જ છે

હરિશ્વરને ત્યા આગળ આવી ચઢેલો જોઈને ઉપરોક્ત બન્ને નરપશુઓ લક્ષ્મીને છોડી દીધે હરિશ્વરનો પશુબળથી મહાર ડગવાને આગળ ધર્યા.

હરિશ્વરે સતીના સતીત્વનું રક્ષણ કરવાને માટે સકટ બેઠો વીધેલું હોવાથી તેના શરીરમાં અસાધારણ શક્તિએ પ્રવેશ કર્યો હતો બન્ને નરપશુઓ મહા મહિમામયી શક્તિને પ્રભાવે પાછા હટવા લાગ્યા. 'લક્ષ્મી મ્હોટેથી મદદાથે જૂઓ માગવા લાગી

એકાએક હનુમાનજીના સેવકની એક મખત થપ્પડ ગાય પગ વાગવાથી હરિશ્વર જમીન પર પટકાઈ પડ્યો બરાબર આજ સમયે બે કોન્સ્ટેબલ ત્યા હાજર થયા લક્ષ્મીએ રૂંદ કરીને તેમને બન્નેને મથળી હડીકત કહી સભાગારી કોન્સ્ટેબલોએ બન્ને નરપશુઓને ગિરફતાર કર્યા

હરિશ્વર હજી મુઠ્ઠી બેહોશ સ્થિતિમાં પડેલો હતો એક કોન્સ્ટેબલે હરિશ્વરના અંગ તરફ આગળી કરી લક્ષ્મીને પૂછ્યું — “આ માણસે પણ તમારા તરફ અત્યાચાર કર્યો હતો કે ?”

લક્ષ્મીએ નમ્ર સ્વરે કહ્યું — ‘ના તેમણેજ મહાર ગણાયું કર્યું છે જે તેઓ વખતસર ન આવી ચઢ્યા હોત તો આ પાપી પુરૂષો અત્યાચારુવીમાં તો મરેને કાંઈ અધકારપૂર્ણ રાજ્યમાં લઇ ગયા હોત તથા આના મર્વસ્વનો નાશ કરવાનો યત્ન આદરતા હોત.”

એક કોન્સ્ટેબલે જોઈને હરિશ્વરના નાક પર હાથ મૂકી જોયો ત્યાર પછી તેનો હાથ પકડીને તેને હલાવ્યો. હરિશ્વર મૂંઝિત થયો હતો વજ્રા મમય મુઠ્ઠી ને ખુણા વાયુમાં પડી ગઈના હોવાથી તેનામાં થોડી વચ્છી ચેતના આવી હતી કોન્સ્ટેબલ તેનો હાથ હલાવ્યો એટલે તે ઉઠીને ઉભો થયો.

હરિશ્વરે ઉભા થઈને ચારે દિશાએ દૃષ્ટિ કરી મથળી હડીકત તેના સ્મરણમાં આવી, તથા બન્ને નરપશુઓને તેણે પોલિમના હાથમાં પકડાયેલા જાયા, તેમજ સતીના સતીત્વનું સરક્ષણ થયેલું જાણી તેને ધણે આનંદ થયો તેણે કોન્સ્ટેબલને કહ્યું — “આ રમણીને તમે ઘેર

પહોંચાડી દેજો, હું જાઉં છું ”

કોન્સ્ટેબલો દક્ષિણી હતા, છતાં તેઓ હરિશ્ચંદ્રના ગુજરાતી વાક્યનો સારાશ સમજી શક્યા, તથા તેઓને એમ પણ લાગ્યું કે હરિશ્ચંદ્ર તેમના મરાઠી વાક્યો સમજી શકશે નહિ તેથી એક કોન્સ્ટેબલે ભાગી ટૂટી હિંદી ભાષામાં પૂછ્યું — “ આ રમણીને તમે પિછાનો છો ? ”

હરિશ્ચંદ્રના

કોન્સ્ટેબલ-તમે અહિં એકલા આવ્યા હતા !

હરિશ્ચંદ્ર-હું શહેરની બહાર ફરવા નીકળી પડ્યો હતો એવામાં આ રમણીને આ રસ્તે એકલી આવતી જોઈ મને કૌતુહલ થયું અને તેવીજ હું તેની પાછળ પાળી આવ્યો હતો

કોન્સ્ટેબલ-તમારે આ કેસમાં માફી આપની પડશે

હરિશ્ચંદ્ર-જે હકીકત સત્ય છે, તે હું શા માટે નહિ જાહેર કરું ?

કોન્સ્ટેબલ-તમારે પોલિસ જેટ પર આવવું પડશે તમે પરદારી છો તેથી અહિં ક્યા સુધી રહો અને ક્યારે ચાલ્યા જાઓ તે જાણી શકાય નહિ માટે પોલિસ જેટ પર આવી, ફોજદાર સાહેબ પામે નામ કામ લખાડીને જ્યાં જવું હોય ત્યાં બેલાયક ચાલ્યા જાઓ.

હરિશ્ચંદ્ર-તમારા કહેવા પ્રમાણે હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું

પછીથી કોન્સ્ટેબલો અને ગુન્હેગાર, લક્ષ્મી, તથા હરિશ્ચંદ્રને સાથે લઈને શહેરમાં ચાલ્યા ગયા

પ્રકરણ ૬ મું.

મનુષ્ય કે દેવતા ?

રાત્રીના દશ વાગ્યા હતા. પોલિસજેટનો ફોજદાર પોતાને ઘેર ગયો હતો બીજા બધા નોકરોમાંથી કોઈ રસોઈ બનાવતો હતો, કોઈ આહાર કરતો હતો, કોઈ સૂઈ રહ્યો હતો, તો કોઈ ગાયન

લલકારતો હતો બધાખગ કોન્ટેબલો રોન ફગવાને માટે સહેરમા નીકળી પડ્યા હતા.

બન્ને કોન્ટેબલોએ પોલિસમેટમા જઈ પહોંચીને લક્ષ્મી તેમજ હરિશ્ચંદ્રને ગેટની સામે આવેલા એક વિશાળ ઝૂલ નીચે બેસવાનું કહ્યું, ત્યાં બન્ને નરપશુઓને તેમણે ગેટમા પહેરા નીચે રાખ્યા ત્યાર પછી એક કોન્ટેબલ કોન્ટેબલ સાહેબને બોલાવવા ગયો.

હડો પવન વાનો હતો લક્ષ્મી અને હરિશ્ચંદ્ર એક બીજાની સાથે બેઠા બેઠા કાંઈ વિચાર કર્યા કરતા હતા.

લક્ષ્મીએ એક વખત હરિશ્ચંદ્ર તરફ દૃષ્ટિ કરી હરિશ્ચંદ્રને જોતા તેનું મુખ હરખાઈ જતું હતું ને મનમા એમ વિચારતી હતી કે - “ પૃથ્વી પર આવા પરાક્રમી યુવકો કેટલા છે ? પારકાને માટે જે પોતાના જીવનની આહુતિ આપવાને તત્પર થાય છે એ તે મનુષ્ય કે સાક્ષાત દેવતા ? અમે જ્યાં બેઠા છીએ તે પૃથ્વી છે કે સ્વર્ગ છે ? ”

હરિશ્ચંદ્ર પણ લક્ષ્મીનું ચંદ્રના પ્રકાશથી સુદર તેમજ પ્રગ્નશિન થયેલું અપૂર્વ મુખ સ્થિર નેત્રોથી જોઈ રહ્યો હતો એ સૌંદર્ય તેના સદાનંદ પ્રાણુમા પ્રવેશ કરીને એક પ્રકારના મહાભાવની મૃદ્ધિ ઝરતું હતું તેને એવો વિચાર થયા કરતો હતો કે - “ વિશ્વની સૃષ્ટિસ્થિતિ સહારકારિણી મહારી મા આ રમણીકપમા હિજળી પડે છે મહારી મા જાણે કે અપૂર્વ મૌર્ચ્યમયી છે. વિશ્વના લોકો મૌર્ચ્યથી મુગ્ધ થાય છે તેથીજ મહારી માતા જીવને બાંધવને માટે ચંદ્ર, સૂર્ય, ઋતુ તારા વગેરેથી શોભી રહેના મગનમાથી તેમજ જીવ, જતુ, તર તૃણ નદી, સાગર વગેરેમા જોભી ગહેલી ધરણીમાથા હરમોશા મૌર્ચ્યના માધનોને સમ્રહ કરીને રમણીરૂપે દેખા દે છે તેથીજ વિશ્વનું તન જોટલું મૌર્ચ્ય મગ્ન નરી લઈને પણ તે તિલોતમાની સૃષ્ટિ થાય છે એ મૌર્ચ્ય પ્રહણુ કરીને મ્હાગી મા કોઈ સમયે કન્યા, કોઈ સમયે ભગિની કોઈ નમય સ્ત્રી, તો કોઈ સમયે માતાના સ્વરૂપમા દર્શન દે છે તથા આ પૃથ્વીવાસીઓ મોહમુગ્ધ નયને એ સુદરતા જોઈ જોઈને મેલિત થાય છે, પરંતુ અમારા તૃપ્ત નેત્રોની આકુળ દૃષ્ટિ

એ શરીર વિનાની મૌર્ખ્ય રાશ્ત્રીને હૃદયમાં રાખી શકે છે ? ચિત્રકારની ડરખા એ સ્થળે હવામાં ઉડી જાય છે, મુખની ભાષા બોમડી બની જાય છે, વ્યાખ્યા નિર્વાક થઈ જાય છે એ હૃદય અધિકારથી થણે છેટે નામની ફરે છે, પકડવા જતા પકડાતી નથી, બોલાવતા પાસે આવતી નથી ”

આવા વિચારો કરતા કરતા હરિશ્વરની આબોમા આસુ ભગઈ આવ્યા, તે લક્ષિતપૂર્ણ નમ્ર સ્વરે લક્ષ્મીને મા કહીને બોલાવવા જતો હતો એવામાં એક કોન્સ્ટેમ્પ આત્મીને લક્ષ્મી તથા હરિશ્વરને ગેટમાં મોલાવી ગયો.

ગેટમાં એક પુરશી પર એક ગુજરાતી ગૃહસ્થ બેઠો હતો તે ફાજદાર હતો. તેની ઉમ્મર પણ ઘણી મોટી જણાતી હતી પાસે પડેલો એક ટેમન ઉપર ઉત્તર દીપક સળગી રહ્યો હતો.

તેજસ્વી કિશોર તેમજ કિશોરી આત્મીને ટેળ્યો પાસે ઉભા ગર્હ ફાજદાર એક વખત તેમને બરાબર જોઈ લઈને બનેલા પ્રકાર સંબધી પ્રશ્નો કરવા લાગ્યો. લક્ષ્મી તથા હરિશ્વર તેમને જે જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા તેના ઉત્તર આપ્યા.

ફાજદારે હરિશ્વરને પૂછ્યું — “ તમે ગુજરાતી છો છતાં આ દક્ષિણી ગમણી સાથે તમારી મુલાકાત કેવી રીતે થઈ ? ”

હરિશ્વર-તેનો ખુમારો તો મ્હે ક્યો છે

ફાજદાર-તમારા ખુમારો ઉપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકતો નથી. હરિશ્વર-ત્યાગે તમે શું ધારો છો ?

ફાજદાર-ધારવાનું કાંઈ રહ્યું નથી, સત્યનું સાબિત થઈ ગયું છે તમે બન્ને જણા નાસી જતા હતા, હનુમાનજીના પૂજારી મહારાજ તથા તેમના સાથી એ ગસ્તે જઈને આવતા હતા, તેમણે તમને જોયા તેથી પોલિસને સ્વાધીન કરી દીધા છે

હરિશ્વર-અમે શા હેતુથી નાસી જતા હતા ?

ફાજદાર-તમારી ખાપી વાસનાને વૃક્ષ કરવાના હેતુથી.

હરિશ્વર-માતા પુત્ર વચ્ચે ખાપી વાસના હોવી સંભવિત છે

કે ? ફોજદાર સાહેબ ! આ મહારી મા છે !

ફોજદાર ચમક્યો લક્ષ્મીએ નીચું જોયું ફોજદારે પૂછ્યું — “ તમે અહિં શું કામ કરો છો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર-કાંઈ કામ કરતો નથી, અહિં હું મહારા મ્હોટા ભાઈ પાસે આવ્યો છું

ફોજદાર-તમારા ભાઈ અહિં રહે છે કે ?

હરિશ્ચંદ્ર-હા, તેઓ સરગરી ડોક્ટર છે

ફોજદાર-કોણ, ગળનીચંદ્ર ?

હરિશ્ચંદ્ર-હા.

ફોજદાર ગળનીચંદ્રને પિછાનતો હતો ન્યાયાધીશ સાહેબને ત્યાં એક વખતે તેણે ગળનીચંદ્રને સ્થાપાણી કરતા જોયો હતો, તથા ન દિવસથી તે એમ પણ જાણતો હતો કે ન્યાયાધીશ સાહેબની માથે તેને મિત્રાચારી છે

ફોજદાર થોડા સમય સુધી કાંઈ વિચાર કર્યો પછીથી કહ્યું — ‘ તમે મનમા માફ કરાડશો નહિ કેસની ખરી હકીકત જાણવાને માટે અમારે કટલાક ખરા ખોટા પ્રશ્નો પૂછવા પડે છે હ, પરંતુ હજી મહારે તમને એક પ્રશ્ન પૂછવાનો છે ”

હરિશ્ચંદ્ર-એવાશય પૂછો

ફોજદાર-જો આ કેસને કોર્ટ સુધી લઈ જવામા આવે તો આ રમણીને કાંઈ હરકત છે ?

હરિશ્ચંદ્ર-શી હરકત

ફોજદાર-કદાચ તેનો પતિ તેને ત્રસા ન ગણે તથા તેને માથે મિથ્યા કલક મૂકે તો ?

હરિશ્ચંદ્ર-તમે વયોવૃદ્ધ તેમજ અનુભવી છો, જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો

દેવ દેવીના નામે સાધારણ જનસમાજ તરફ મંદિરના પૂજારીઓ, સૈવંકા વગેરેને જે પ્રમાણે દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે તે જ પ્રમાણે આ સમયે ઉપરોક્ત હનુમાનજીના સેવક તરફથી ફોજદારને પણ થોડું-

શાશ્વત્વ મળ્યું હતું, તથા ભવિષ્યમા વિશેષ પ્રાપ્તિ થાય એવી તેને આશા હતી.

અતે ફોજદારે આ વાત છુપાવી રાખવાનો લક્ષ્મી તેમજ હરિશ્ચંદ્રને ઉપદેશ આપ્યો, તથા રજનીચંદ્ર આમળ પણ આ વાત નહિ કરવાનું તેણે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું. હરિશ્ચંદ્ર તે પ્રમાણે વર્તવાને કબજ થયો.

પછીથી એક કાન્સ્ટેબલને સાથે લઈને હરિશ્ચંદ્ર લક્ષ્મીને તેનું વેર મૂકી આ યોજનાને તે લક્ષ્મીને તેને વેર પહોંચાડી તેની વિદાય લઈ પાછો ફર્યો ત્યારે લક્ષ્મી દયાળુનક દૃષ્ટિથી હરિશ્ચંદ્રની નજર નોંધ રહી. હરિશ્ચંદ્ર અચ્છ દિવસ તરફ ચાલ્યો આવ્યો.

તે જ્યારે યેગ આવી પહોંચ્યો ત્યારે મધ્યરાત્રી થઈ હતી. ગોપાલચંદ્રે પૂછ્યું — “ અત્યાગ સુધી ક્યા ગયા હતા ? ”

હરિશ્ચંદ્ર-શહરમા ફરતો હતો.

ગોપાલચંદ્ર-આવા વિદેશમા અત્યાગ સુધી ક્યા કયું નાર કે ‘ હરિશ્ચંદ્ર-ભાઈ કાંઈ બોલ્યા હતા ? ’

ગોપાલચંદ્ર-ના તેઓ મધ્યા સમય પછી હઝમેશા ઘેરથી ચાલ્યા જાય છે, રાત્રે કદાપિ ઘેર સૂઈ રહેતા નથી.

પછીથી રમોઝચંદ્રે મનમાને મનમાજ બોલ્યો કે — ‘ એ પણ તમાગળ લાઇને ! તમે આવતાની સાથેજ જ્યારે મધ્યરાત્રિ સુધી બેઠક્યા તો પછી આવની કાલથી તો તમારો પત્તોજ નહિ લાગે ”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પુષ્પાવતીની મોહબળ !

રજનીચંદ્ર સાથે પુષ્પાવતીએ બીજે દિવસે સહવારે આવીને હરિશ્ચંદ્રનું ગાન સાંભળી જવાની વાત કરી હતી, પરંતુ સહવારે સંગીતનું માધુર્ય સર્વાંશે પ્રકાશ પામતું નથી તેથી કરીને પુષ્પાવતી સહવારે નહિ આવતા મધ્યા સમય થઈ ગયા પછી આવી.

એ દિવસે આકાશ અચ્છ હતું, તથા ચંદ્રકિરણોથી દિશાઓ

પ્રકાશી રહી હતી

પુષ્પાવતી જ્યારે રજનીચદ્રને ઘેર આવી પહોચી ત્યારે પ્રથમની સલાહ પ્રમાણે રજનીચદ્ર ઘેર નહોતો. રજનીચદ્ર જાણતો હતો કે, પુષ્પાવતી શિક્ષિતા છે. પુષ્પાવતી પ્રેમમયી છે માત્ર વિશુદ્ધ પવિત્ર સમીપ સાલજવાનોજ તેનો એક ઉદ્દેશ ૪

પુષ્પાવતી આવી કે તરતજ નોકરે રજન ચદ્રના દિવાનખાનાના દ્વાર ઊઘાડી નાખ્યા પુષ્પાવતીએ દિવાનખાનામાં એક ખુરશી ઉપર બેસીને પૂછ્યું — ‘ ડૉક્ટર સાહેબ ક્યા ગયા છે ’

નોકર-બહાર ગયા છે

પુષ્પાવતી-ડૉક્ટર સાહેબના ભાષ્ટને બોલાવ

નોકરે જમને આ મમાચાર હરિશ્ચદ્રને કહ્યા આ મમયે હરિશ્ચદ્ર પ્રાણાયામનું કાર્ય સમાપ્ત કરી રહ્યો હતો તેણે રસોઇયાને પૂછ્યું — “ એ ભૂતડી કાણુ છે ”

રસોઇઓ-સાહેબ ! એ ગુજરાતી મેમસાહેબ ૭

હરિશ્ચદ્ર-અહિં કેમ આવે છે

રસોઇઓ-હુ શુ જાણુ સાહેબ ? મહે સાલજ્યુ છે કે, ઈંગ્લેન્ડ જાયેલા માણસો સાથે બેસીને આનંદ ઉડાવે છે । ડૉક્ટર સાહેબ તથા મેમસાહેબ પણ એક બીજાની માથે આનંદ ઉડાવે છે એમાં કાંઈ પાપ લાગતુ નથી

હરિશ્ચદ્ર-ભૂતડીનું ચરિત્ર તો સારું છે ને ।

રસોઇઓ-મહિને માત્ર સાત રૂપરડી કમાતો હુ એક ગરીબ રસોઇઓ એ બધી હકીકત ક્યાથી જાણી શકુ ?

હરિશ્ચદ્રની પુષ્પાવતી પાસે જવાની જો કે મિસતુલ ઇચ્છા નહોતી તથાપિ એ આ દેશના સભ્યતાના નિમમે નહિ જાણતો હોવાથી કદાચ તેની પાસે પોતે ન જાય તો તેનું અપમાન ક્યાનો અપરાધ ગણાય તેમજ ભાષ્ટનો ઇપકો મળે એવા વિચારથી તે તેની પાસે ગયો પુષ્પાવતીએ રિમત હાસ્ય કરી આકર્ષક સ્વરે કહ્યું — “ આવો બેસો, હું ધણી સમયથી આપની રાહ જોતી બેસી રહી છું । ”

આ વાક્યનો શુ ઉત્તર આપવો તે હરિશ્ચંદ્ર વિચારી શક્યો નહિ. જે વાતનો તે વિચાર કરવા જતો હતો તે વાત તેના પેટમાં જ ડૂબી જતી હતી. તે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યા સિવાય એક ખુરસી ઉપર બેઠો.

પુષ્પાવતીએ કહ્યું — “આપ મધુર સ્વરે ગાઈ શકો છો, તેથી હું આપનું ગાન માણવા આવી છું, માટે કૃપા કરીને હારમોનિયમ સાથે એક ગાન ગાઓ.”

હરિશ્ચંદ્રે નમ્ર સ્વરે પૂછ્યું — “હું હારમોનિયમ સાથે ગાઈ શકું છું, એમ તમને કેણે કહ્યું ?”

પુષ્પાવતી-તમારા બાઈએ-ડૉક્ટર સાહેબે

હરિશ્ચંદ્ર ચમક્યો. પુષ્પાવતીએ હસીને કહ્યું — “નમે શા માટે શરમાઓ છો ? ગાન અતિ પવિત્ર વસ્તુ છે એ સ્વર્ગીય પદાર્થ છે. કોઈની પાસે ગાવામા શરમ રાખવાનું કારણ નથી.”

હરિશ્ચંદ્ર હારમોનિયમ ઉઘાડી તેને વગાડવા લાગ્યો અને સાથે માથે મધુર તેમજ ઉચ્ચ કંઠે ગાવા લાગ્યો —

“હરિ જેવો તેવો હું ઘસ તમારો, કરણાસિધુ ગ્રહો કર મારો, હરિં
સાકડાના સાથી શામળિયા, છો બગડયાના બેલી,
શરણ પડ્યો બળ અમિત કુકરમી, તદ્દપી ન મૂકો ઢેલી હરિં
નિજજનન જુઠાંની ભતિ લગ્યા, સખો છો શ્રી રણછાડ,
શત્રુ લાગ્યને સફળ કરો છો, પૂરો બિરદ બળ કોડ હરિં
અવળનું સવળ કરો સુદરવર, જ્યારે જન ભય હારી,
અથોઅ થોગ્ય પતિત કરો પાવન, પ્રભુ દુખ દુકૃતહારી હરિં
વિનતિ વિના રક્ષક નિજજનના, દોષ તણા ગુણ માનો,
સ્મરણ કરતા સઠ યાનો, ગણો ન મોટો નાનો. હરિં
વિકળ પરાધિન પીડા પ્રલજો, અતરનું દુખ ભણો,
આરત બધું સહિસ્ત્ર અભય કર, અવગુણ હરે નવ આણો હરિં
સર્વેશ્વર સર્વાત્મા સ્વદત્ત, દયા પ્રિયતમ ગિરધારી,
સરણામત વતસલ શ્રીછ મારે, મોટી છે જોશ તમારી. હરિં”

હારમોનિયમની સાથે હરિશ્ચંદ્રનો મધુર કંઠ પણ મળી જમને ગાન

ગવાતુ હતું હરિશ્ચંદ્રે ધણી સમય સુધી ગાન ગાયુ, ત્યાર પછી તેણે કપાળ ઉપર ઉપસી આવેલાં સ્વેદાણુઓ સાફ કરી નાખ્યા.

પુષ્પાવતીએ કહ્યું —“ આપનો કંઠસ્વર અને આપની હારમો-નિયમ વગાડવાની છટા અતિ પ્રશસનીય છે, પરંતુ ગાન ધણુજ અરૂચિકર થઇ પડે એવું છે—સુશિક્ષિત લોકો આવું ગાન ગાતા નથી. ”

હરિશ્ચંદ્ર સમજી શક્યો નહિ કે આ ભક્તિરસથી પરિપૂર્ણ ગાન અરૂચિકર કેમ નિવડયું ? તે કાંઈ જાણ્યો નહિ આશ્ચર્યપૂર્ણ નજરથી તેણે પુષ્પાવતીના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી પુષ્પાવતીનો કંઠસ્વર કાંઈક કંપી ઉઠ્યો તેણે કહ્યું —“ આપ આ ગાનનો વિષય સમજતા હો એમ લાગતું નથી ! એ દેવ દેવાદિતું નામ કાને પડતા વૃદાવન, યમુના તટ, કંદબવૃક્ષ—માફ કરજો બીજી જોની શકીશ નહિ—એ સઘળી અરૂચિકર અને અસ્વીક કથા યાદ આવે છે તે ઉપરાત દેવની પૂજા, ઇશ્વરનું ભજન, ભોગનું પાત્ર વગેરે ધણી અરૂચિકર કથાનું સ્મરણ થાય છે અરેરે ! એક શિક્ષિત ગૃહસ્થના ધરમા એક શિક્ષિતા મહિલાની આગળ આ ગાન બીજા કોઈએ ગાયું હોત તો આટલે તો નહતે ક્યારનીય મુચ્છાં આવી હોત, પરંતુ હું તમને મ્હાઈ છું—મ્હારા પ્રાણુથી પણ વિશેષ મ્હાઈ છું તેથી અત્યારસુધી સ્થિરતાથી બેસી રહી છું આ દાસીની સવિનય વિનંતિ છે કે, ફરીથી કદાપિ આવું ગાન ગાશે નહિ હું મ્હોટી આશા રાખીને આપની પાસે આવી છું, માટે ફરીથી બીજી એક ઉત્તમ ગાન ગાઈને મ્હારા આશ્વાતમ હૃદયને શીતળ કરો. ”

હરિશ્ચંદ્ર પુષ્પાવતીના આ વચનોનો અક્ષરશ્ચ અર્થ સમજી શક્યો નહિ તેણે પૂછ્યું —“ ત્યારે કેવું ગાન ગાઉ ? ”

પુષ્પાવતીએ એક વિદ્યુતના જેવો કટાક્ષ ફેંકી કહ્યું —“ પ્રેમ સંગીત ગાયો. આપ શું નથી જાણતા કે પ્રેમજ જગતનું બંધન છે ! પ્રેમ પવિત્ર છે પ્રેમ સિવાય જગતનું કાંઈ પણ અસ્તિત્વ નથી. ”

હરિશ્ચંદ્રે વિચાર્યું —“ ઈંગ્રેજી શિક્ષણથી મનુષ્યનું મસ્તક ફરી જતું હશે કે શું ? ” જે વાત કહે છે તે પણ પૂરેપૂરી સમજાતી નથી

સ્વભાવ તેમજ ચરિત્ર તો કોઇ ઉન્માદિનીના જેવા જણાય છે ।”
આવો વિચાર થયા છતા હરિશ્ચંદ્ર એક યુગ્મરાતી મેઘસાહેબની વિન-
તિનો અસ્વીકાર કરી શક્યો નહિ ધણા સમય સુધી વિચાર કરી તેણે
હારમોનિયમ સાથે સૂર મેળવી નેત્રો મીંચી ફરીથી ગાવા માડ્યુ

ભક્તિ ભાવેથી કરી લે રડા રામની,
રડા રામની કરી હોસીયા રામનીરે ભક્તિ૦
વેલવ ત્હારા બહુ, વિખરાધ જ્યોસહ,
માળા તુ ધરી લે હેતે, હરી નામનીરે (૭) ભક્તિ૦
મજવાસીના જરા નવ ગાયા,
કાની આ કાયા ત્હારી શું કામનીરે (૩) ભક્તિ૦

દિવાનખાનામા ઉજવળ ટેબલ લેમ્પનો દીપક સળગી રહ્યો
હતો એ દીપકની જ્યોતિથી હરિશ્ચંદ્રનુ મુખમડળ જ્યોતિપૂર્ણ જણાતુ
હતુ, તેના કપાળ ઉપર મોતીના દાણા જેવા પસીનાના બિંદુઓ
ઉપસી આવ્યા હતા કિલર-કંઠનો મધુર સ્વર પ્રત્યેક લહરિ સાથે
કીડા કરી રહ્યો હતો. વિલાસ વાસનામયી પુષ્પાવતી સ્થિર દૃષ્ટિથી
આ સર્વ દેખાવનુ દર્શન કરી રહી હતી-ધડકતી છાતીએ ગાન સાલળી
રહી હતી તેના હૃદયમા એક પ્રકારની ઉન્નમ્ન વિલાસવાસના ઉત્પન્ન
થઇ આવી તે કપવા લાગી હરિશ્ચંદ્રનુ ગાન સમાપ્ત થયું

પુષ્પાવતીએ કંપિત કંઠે કહ્યું -“ આપનુ ગાન સ્વર્ગની વસ્તુ
સમાન જણાય છે મહતે જ્યેષ્ઠ લાગે છે કે, આપ આ સ્વર્ગીય સંગીત
ગાતા ખાતા સૌંદર્યના દેવતા રૂપે મહારૂ હૃદય હરી લેતા જાઓ છો ”

હરિશ્ચંદ્રે સ્મિત હાસ્ય કરી કહ્યું -“ તમને સતુષ્ટ થયેલા જોઈ
મહતે ધણો આનંદ થયો છે ”

પુષ્પાવતી-મહારી એક પ્રાર્થના સ્વીકારશો કે ?

હરિશ્ચંદ્ર-શી પ્રાર્થના ? કહો જોઈએ ?

પુષ્પાવતી-આપ જ્યાં સુધી અહિં રહો ત્યાં સુધી હૃદયેશ્વરને એક
વખત મ્હારે ત્યાં પધારશો કે ? આ દાસીના સ્થાનને આપમા પવિત્ર
પગલાથી પાવન કરશો કે ?

હરિશ્ચંદ્ર-શા માટે ?

પુષ્પાવતી-તમારા ગાને મ્હને ગાડી બનાવી દીધી છે

હરિશ્ચંદ્ર-જે ગાન સાલગવાથી પોતાનું મન દીવાનું બની જાય છે એ ગાન નહિ સાલગવામાજ કલ્યાણ છે

પુષ્પાવતી-તમારો જીવ ધણો કડિન જણાય છે

આ સમયે ખંહાર કાંઈ કોલાહલ થતો માલુમ પડ્યો જાણે કે નોકરોની બૂમોથી સમસ્ત બગલો ધુણ ઉડ્યો હરિશ્ચંદ્ર આશ્ચર્ય પામીને બોલી ઉડ્યો -“ શું બન્યું છે ? ”

પુષ્પાવતી-નોકર ચાકરો આપસ આપસમા તકરાર કરતા જણાય છે એ તરફ ધ્યાન આપવાની આપણને શી જરૂર છે ?

આ વાક્ય પ્રતિ લક્ષ્ય આપ્યા સિવાય હરિશ્ચંદ્ર ઉડીને સફાળો ખંહાર ગયો શો પ્રકાર બન્યો છે તે જોવાને માટે પુષ્પાવતી પણ રજનીચંદ્રના બગલાના છજમા આવીને ઉભી રહી.

પૃથ્વી પર ઉન્નત જ્યોત્સ્ના પ્રકાશી રહી હતી એક અગ્નિયો વૃદ્ધ આવીને બગલામાં પેસવાનો યત્ન કરી રહ્યો હતો-તેનું શરીર તદ્દન હાડપિંજર જેવું હતું નોકર તેને ખંહાર કાઢી મકતો હતો, પરંતુ તે કોઈ પણ પ્રકારે ખંહાર નીકળતો નહોતો તે નમ્રતાથી કહેતો હતો કે -“ હું રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો, તથા સરકારી દવાખાનાસા રહેતો હતો, દશ દિવસથી હું રોગના પંજમાંથી બચી ગયો છું આખી આલસમા મ્હાર કોઈ નથી. ” પરંતુ નોકર તેના વચનો તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી તેને હાકી કાઢવાનોજ યત્ન કરતો હતો.

હરિશ્ચંદ્ર બૂમથી રીખાતા એ નિરાધાર વૃદ્ધ પાસે જઈ પહોંચ્યો, તથા મધુર કંઠે તેણે પૂછ્યું -“ તમે અહિં કેમ આવ્યા છો ? ”

પુષ્પાવતીએ છજમાંથીજ હરિશ્ચંદ્રને સંબોધીને મ્હોટે જવાબો કહ્યું -“ આપ આ તરફ આવતા રહો. તેને શો રોગ થયો હશે એ કાંઈ કહી શકાય નહિ. વળી તેનો ચહેરો જોતાં જોઈ માલુમ પડી આવે છે કે, હજી તેનો રોગ દૂર થયો નથી જલદી આવતા રહો, જલદી આવતા રહો-કદાચ કોઈ એવી રોગ હશે તો સત્યાનામ વળી

જશે. મહેને ધણી ભય લાગે છે ”

હરિશ્ચંદ્રે પુષ્પાવતીના વચનો તરફ તદ્દન દુર્લ્લક્ષ્ય કર્યું. વૃદ્ધે તેને કહ્યું —“ ભાઈ ! મહે આખા દિવસમા કાંઈ ખાધું નથી. ”

નોત્તર કર્કશ કંઠે બોલી ઉઠ્યો —“ અહિં કાંઈ કામ્યો ત્હારે માટે ખાવાનું કરી રાખ્યું છે ? જલ્દીથી ચાલ્યો જ નહિ તો પોલિસને બોલાવી તેને સ્વાધીન કરીશ. ”

વૃદ્ધ-અરેરે ! મહારામા ઉભા રહેવાની શક્તિ નથી આ બુઝ્યો, મહારા પેટમા પાચ શેરનો ખાડો પડ્યો છે મહેને કાંઈ ખાવાનું આપો

નોત્તર-હમણા હું તને ડાકથી ખાવાનું આપુ છું, ઉભો રહે સાક્ષા !

“ અરે ભાઈ ! આટલો બધો ગુસ્સે કેમ મરાય છે ? ” આમ કહીને હરિશ્ચંદ્રે રસોઈઆને બૂમ મારી રસોઈઆ આવ્યો એટલે તેણે તેને પૂછ્યું —“ આ બૂખ્યા ડાસાને કાંઈ ખાવાનું આપી શકશો ? ”

રસોઈઆ-હમણા ક્યાંથી આપી શકું / એના જેવા ધણી ડાસાઓ ખાવાને તૈયાર છે તમે એને અહિંથી વૃદ્ધાવન કે મથુરા ગ્વાના કરી દો જો દાકતર માહેમ એને જા. તો આપણા બધાના પર ગુસ્સે ભરાશે

પુષ્પાવતી-ખરી વાત છે, એવા માણસોને આશ્રય આપવાથી નિરાકાર ઇશ્વર ધણી નારાજ થાય છે

“ પરંતુ અમારા દેવ એને આશ્રય ન આપીએ તો અમારા પર ધણી નારાજ થાય છે ” આમ કહી હરિશ્ચંદ્ર તેને પોતાને માટે જે ઝોરડો નક્કી થયો હતો તેમા ગયો અને ઘેરથી જે રૂપિયા લઈને તે નીકળ્યો હતો તેમાથી સઘળું ખર્ચ બાદ કરતા બાકી જે સાત આના વધ્યા હતા તે પૈસા બહાર લઈ આવ્યો તે પછી વૃદ્ધને સંબોધીને તેણે કહ્યું —“ મહારી સાથે બનરમા ચાલો હું તમને ખાવાનું અપાવું છું ”

વૃદ્ધ-ભાઈ ! હું મહા મુશ્મિતે અહિં સુધી ચાલીને આવ્યો છું હવે બનર સુધી ચાલીને આવવાની મહારામા શક્તિ નથી. મહાર સર્વ શરીર ધ્રુજે છે-પેટમા હજી સુધી અનાજનો દાણો સરખો

પડ્યો નથી.

હરિશ્વરે એ વૃક્ષનો હાથ પકડી તેને એક સારે સ્થાને લઇ જઇને બેસાડ્યો, અને પછી તે બજારમાં જઇ ઝડપથી ખાવાતું બધાવી લાવ્યો, તેમજ તે સાથે એક લોટો ભરીને પાણી પણ વૃક્ષ આગળ મૂક્યું. બજારમાંથી તે પાત્ર આનાતું ખાવાતું લઇ આવેલો હોવાથી તેની પાસે બે આનાના પૈસા બચ્યા હતા તેથી એ પૈસા તેણે વૃક્ષને બીજે દિવસે ભોજનને માટે આપીને કહ્યું—“ હવે તમે ક્યા જશો ? ”

વૃક્ષ-ભાઇ જેવી રીતે તમે મહાડ રક્ષણ કર્યું છે, તેવીજ રીતે પરમાત્મા પણ તમારું હૃદયેશ કલ્યાણ કરશે હવે તમે બગલામાં જાઓ, મહારે માટે ઇશ્વરે આટલા મધા જ્યો બનાવ્યા છે.

હરિશ્વર ચાલ્યો ગયો તે સમયે રજનીચંદ્ર ઘેર આવીને પુષ્પાવતી સાથે વાતચિત કરતો હતો, તેથી હરિશ્વર રસોડામાં જમવા ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ સું.

નિષ્કામ સ્નેહ

વર્ષાઋતુની થતા પ્રમાણે પુષ્પાવતીની વિલાસવાસના વધી પડી તે હરિશ્વરને મ્હાવા લાગી હરિશ્વર તેના આરાધ્ય દેવતા બની ગયો, પરંતુ શિકાર કરવાને તૈયાર થઈ ગયેલા શિકારીને જેતાજ હરિણીના બચ્યાઓ જે પ્રમાણે દૂર નાસી જાય છે તે પ્રમાણે હરિશ્વર પણ તેનાથી દૂર નાસતો હતો તેનું હૃદય વિશ્વમાતાની સ્તનસુધાધારાથી સિંચિત થયેલું હતું—તે રમણી માત્રનેજ માતાની મૂર્તિ સમાન માનતો હતો એ સૌદર્યથી કદાપિ તેના હૃદયમાં સહજ પણ કલકતું ચિહ્ન અકિત થતું નહોતું, ઉલટું એ મૌદર્ય જોવામાં આવતા તેનું હૃદય માતૃભક્તિથી ઉછળી જતું હતું.

ત્યાર પછી એક મહિનો વીતી ગયો છે, પુષ્પાવતી જેટલી તેની વાસનાના વિષમાં બળી મરે છે, તેટલો હરિશ્વરને બાંધવાને માટે શ્રમ

કરે છે, પરંતુ હારિશ્વર તેટલોજ પાછો હો છે. પહેલા તો તે પુષ્પાવતીના બોધાવવાથી તેને ત્યા જતો આવતો હતો, પરંતુ હવે તે પુષ્પાવતીના મનનો ભાવ સમજી ગયો તેથી ધીમે ધીમે તે તેને ત્યા જવાનું ઓછું કરી નાખવા લાગ્યો હવે તે આમ ત્રણ મળવા છતાં પણ તેને ત્યા જતો નથી, પરંતુ જે દિવસે તે ધણી સપડામણમાં આવી જાય છે, તે દિવસે તેને નિરૂપાયે જવું પડે છે.

શ્રાવણની પૂર્ણિમાનો આજે દિવસ હતો. શહેરમાં ઝુલન પૂર્ણિમાના આનંદનું તોફાન ચાલી રહ્યું હતું. આઝાદ વાદળા વિતાનું હતું-ચારે દિશાએ જ્યોત્સ્નાનો પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો.

અત્યારે પુષ્પાવતીના પ્રસ્ફુટિત પકળ જેવા નેત્રો પણ હરિશ્વરના મુખ ઉપર સ્થપાઈ ગયા હતા. વાયુના સ્પર્શથી તેના કેશકલાપની કેટલીક ઘટો તેના કપાળ પ્રદેશ પર ફેલાઈ ઝળેતી હતી. હૃદયના આવેશથી ઉન્મત્ત બનેલા પ્રાણે, ઝપિત કંઠે, પુષ્પાવતીએ હરિશ્વરને કહ્યું - “ એક ગાન ગાઓ ”

હવે પુષ્પાવતી હરિશ્વરને “ તમે ” “ તમારા ” વગેરે શબ્દોથી સંબોધતી હતી, તથા હરિશ્વરને પણ વિનંતિ કરી એવા સંબોધન વાપરવાનું કહેતી હતી.

હરિશ્વર પુષ્પાવતીના દૃઢ આગ્રહથી આજે તેને બગલે ગયો હતો. બગલાની આસપાસ આવેલા પુષ્પોદ્યાનમાં બે આસનો ઉપર બંને જણો બેઠા હતા. દુવારામાંથી સ્વચ્છ જળ ઊડી રહ્યું હતું. મુગધિત પવન ફૂકતો હતો. હરિશ્વરે હારમોનિયમ વગાડવા માડ્યું.

એકાએક એક જણની ડાળ પર કોયલે મધુર ટહુકો કર્યો. હરિશ્વર પણ ગાવા લાગ્યો કે -

માલીકના બાળક સૌ, માલીક સૌના શ્રી જનનાથ (૨)

હવે હવે સુમિત્રા, સૌ બાળ એને હાથ

મળ્યાનું બધે આવી મળવું બાળ્યું નવ કંઠનાથી બળવું,

જનત માત્ર તેને આધીન, છે અનાથના જે નાથ

નહિં પીઠ આ પોતાતણે, પોતાનું કાઠ નવ ભણવું,
સૌને શુભાશુભ કર્મને, પોતા તણુજ પ્રમાણુડુ

ચિત્રકાર

પુષ્પાવતી આવેશભરી દૃષ્ટિથી ચંદ્રની જ્યોતિથી જ્યોતિપૂર્ણ થઇ રહેલા હરિશ્ચંદ્રના સુકોમળ મુખનું દર્શન કરી રહી હતી પ્રત્યેક ક્ષણે તેને હરિશ્ચંદ્રના લાલચોળ અધરોષને ચુબન કરવાની ઇચ્છા થતી હતી. હરિશ્ચંદ્રે ગાન પૂર્ણ કર્યું, પુષ્પાવતી ઉઠીને પોતાના બન્ને હાથ હરિશ્ચંદ્રના ગળામા નાખી તેને આત્મિગન કરવા આગળ ધસી.

બાણુથી વિધાયલો સિંહ જે પ્રમાણે લયકર ગર્જના કરી ફૂંકેા મારે તે જ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્રે પાછળ ફૂંદી પડીને કહ્યું—“ કેમ મા ! મ્હારા ઉપર આવી અવકૃપા કેમ ? હું તો તમારો પુત્ર છું ”

પુષ્પાવતી ઉઠી ઉભી થઇ આ સમયે તેની મૂર્તિ દીવાનીના જેવી જણાતી હતી તેણે કહ્યું—“ જીવનાધાર ! મ્હને જીવથી મારશો નહિ, હું તમારીજ છું ! તમે ધારો છો કે, તમારા ભાઇ સાથે હું પ્રેમમા પડી છું—પરંતુ તેમ નથી પુષ્પાવતી તમારા સિવાય આ જગતમા અન્ય કોઇને મ્હાતી નથી જીવનદીપ ! મ્હારી રક્ષા કરો તમે દ્રવ્ય કમાઈ શકો તેમ નથી તેથી શી હરકત છે ? મ્હને પ્રત્યેક માસે ધણે સારો પગાર મળે છે એ પગારની રકમમાથી તમારું તેમજ મ્હારું જીવન મહા સુખમા પસાર થશે મ્હારું એકઠું કરેલું દ્રવ્ય પણ ધણું છે હું તમારા ચરણમા એ સંધળું અર્પણ કરીશ તમે મ્હારા ચાઓ હું તમારી દાસી થવામા પણ મ્હારું મ્હોટું સૌભાગ્ય સમજી છું ”

ગભીર અમાવાસ્યાની રાત્રિએ પ્રેતમૂર્તિના દર્શનથી પથિક જે પ્રમાણે લય પામી પલાયન કરી જાય તે જ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર પણ ગભરામણુમા પોતાનું સમસ્ત જ્ઞાન જૂલો જઇ જલદીથી પુષ્પોદ્ધાન-માથી બહાર નીકળી પડી, ભાઇના બગલા તરફ નાસી છૂટ્યો

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પરોપકારનો બદલો.

આ ઘટનાને બીજે દિવસે રાત્રે વાળુ વગેરે થઇ ગયા પછી રજનીચદ્રે હરિશ્ચદ્રને પોતાની પાસે બોનાવીને કર્કશસ્ત્રે પૂછ્યું - “અહિં તુ શો વિચાર કરીને આવ્યો છે ?”

હરિશ્ચદ્રે નમ્રસ્વરે ઉત્તર આપ્યો - “ઘેર શાન્તિ નથી-સુખ નથી, તેથીજ અહિં આવ્યો છું વળી તમે ધરખરચ પણ મોકલતા નથી તે માટે કૃગિચાદ ઉઘાવવા આવ્યો છું !”

રજનીચદ્ર-હવ ત્હારે અહિં રહેવાનું નથી

હરિશ્ચદ્ર-ત્યારે કયા જવાનું છે ?

રજનીચદ્ર-ઘેર

હરિશ્ચદ્ર-મ્હે તમને કહ્યું તો ખર કે ઘેર સુખશાન્તિ નથી, અને તે એટલે સુધી કે ચમળાબી સુકુમારને મ્હારી પાસે આવવા પણ દેતા નથી

રજનીચદ્ર-ત્હારા જવાને માટે એવો પુરબ્કાર ચોગમજ છે

હરિશ્ચદ્ર ચમકી ઉઠ્યો તેનું સદા પ્રયુક્તિત રહેતું સુખ મ્વાન ખની ગયું તે સમજી શક્યો નહિ કે તેણે શો ગુન્હો કર્યો છે ! પરતુ તેનાથી કોઇ ગુન્હો થયો છે, અટલુ તો તે સમજી શક્યો કારણ કે વિના અપરાધે તેના ભાઇ તેની ઉપર ગુસ્સે લગાય તેમ નહોતું. હરિશ્ચદ્ર સાહસ કરી ભાઇની સામે વિશેષ કાઇ બોલી શક્યો નહિ. તે ભાઇના સુખ તરફ ટગર ટગર જોઇ રહ્યો

કોઈ પણ પ્રકારનો ઉત્તર નહિ મળવાથી રજનીચદ્રે કહ્યું - “એક પણ પૈસો કમાવાની ત્હારામા તાકાત નથી, પારકાને ભારરૂપ થઇ પડીને દહાડા કાઢે છે, છતાં આટલી બધી લુચ્છાઇ ?”

હરિશ્ચદ્ર આ સમયે શાન્ત રહી શક્યો નહિ. નમ્ર સ્વરે તેણે

પૂછ્યું —“ મહે શું કર્યું છે મહોદાભાઈ ! ”

વિશેષ ઉત્તેજીત સ્વરે રજનીચદ્રે કહ્યું —“ શું કર્યું છે ? ! મૂખ માણસમા અનેક દોષો હોય છે ફાજદારને મહોડેથી મહે ત્હારા ગુણો મારી રીતે સાબળ્યા છે !

હરિશ્ચદ્ર ન્યા ઉભો હતો ત્યાજ જેસી ગયો તેને એમ લાગ્યું કે, ફાજદારે તે દિવસની હકીકત તદન અસત્ય મનાવીને લાઇને કહી છે તે કાંઈ કહેવા જતો હતો, પરંતુ તેને ખોલવાનો અવકાશ નહિ આપતા રજનીચદ્રે કહ્યું —“ ત્હારા જીવમા આટલું બધું સાહસ ! તું હતુમાનજીના પૂજારી મહારાજ ઉપર ખોટું કલક મૂકવાનો ઇરાદો રાખતો હતો—પોલિસની સાથે મારામારી કરતો હતો ! જે તેમણે તને મહારા ભાઈ તરીકે ન ઝાળખ્યો હોત તો તે તને યોગ્ય સજા કર્યા સિવાય રહેત નહિ ! ગમે તેમ હોય—હવે ત્હારે અહિં રહેવાનું નથી, નહિ તો કોઈ દિવસે મહારી આમરને હરકત પહોંચશે અમ્ને રાત્રેજ તું અહિંથી વિદાય થા આ લે ત્હારા ગાડીભાડાને માટે રૂપયા રાત્રે અગીયાર વાગે જે ગાડી જાય છે, તેમાજ ત્હારે અલ્લ્યા જવાનું છે ”

હરિશ્ચદ્રે એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂક્યો તેનો સ્વભાવજ એવો હતો કે તે કાંઈના પણ વચનોની વિરૂદ્ધ ખોલી શકતો નહોતો આ સમયે પણ તેણે પોતાના સ્વભાવનું અનુસરણ કર્યું જેણે ભાઈની વાત વિરૂદ્ધ એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ તે ઘેર જવાને કબૂલ થયો માત્ર ટગર ટગર દૃષ્ટિથી ભાઈના મુખ તરફ જોઈ તેણે ધણીજ નમ્ર સ્વરે કહ્યું —“ મહારા સ્નેહલતા ભાભીએ તમને ઘેર આવવાને માટે ધણીજ નમ્રતાથી વિનંતિ કરી છે । ”

રજનીચદ્રે વિકટ હાસ્ય કરીને કહ્યું —“ બહુ સાડે ! ”

હરિશ્ચદ્ર સંકોચ પામ્યો, તથાપિ કહ્યું —“ ધરખરચ માટે કાંઈ આપશો કે ? ”

રજનીચદ્ર—આપવાનું હશે તો મોકલી આપીશ દસ ઉપર સાત મિનિટ થઈ છે, હવે સ્ટેશને જવામા ટીલ કરીશ તો ગાડી મળશે નહિ. આ ગાડીમા ત્હારે વિદાય થવુંજ જોઈએ

હરિશ્ચંદ્ર વિશેષ કાંઈ બોલ્યો નહિ તે કપડા પહેરી હાથમા છત્રી લઈ બહાર નીકળી પડ્યો તે દિવસે કુબ્જપક્ષની એકાદશી હતી રાત્રિનો અધકાર રાજમાર્ગ ઉપર ફેલાઈ ગયો હતો. થોડે થોડે છોટે આવેલા ફાનસોનો પ્રકાશ આ અધકારને દૂર કરવાનો બ્યર્થ પ્રયાસ કરતો હતો. કવચિત્ એકાદ ગાડી સ્ટેશન તરફ જતી આવતી જણાતી હતી. રસ્તાની એક બાજુએ કોઈ કોઈ સ્થળે ફૂતરા નિદ્રાધીન થયેલા જણાતા હતા બબ્બાની બહારમા મસ્ત બનેલા કોઈ કોઈ માણસો જેમ ફાવે તેમ બકતા, ધડીમા કોઈ નાટક કંપનીનું ખીલાત્સ ગાયન લલકારતા કવચિત્ જતા આવતા નજરે પડતા હતા.

અગીઆર વાગવામા પાંચ મિનિટ બાકી હતી કે, હરિશ્ચંદ્ર સ્ટેશને જઈ પહોંચ્યો. ટ્રેન આવવાની તૈયારી હતી—અનેક યાત્રાળુઓ ટિકીટ ખરીદી પ્લેટફોર્મ પર જઈને ઉભા હતા ટિકીટ લેવાની બારી આગળ બે ચાર માણસો ઉભેલા જણાતા હતા એક વૃદ્ધ પુરૂષ ત્યાં આગળ બેઠો બેઠો ઉચ્ચ સ્વરે રડતો હતો.

હરિશ્ચંદ્ર સ્ટેશને જઈને ટ્રેન આવવાને વિશેષ વખત રહ્યો નથી એમ બાણી મુંબાઈની એક ટિકીટ ખરીદી લાવ્યો. ત્યાર પછી જેવે તે પ્લેટફોર્મ ઉપર જતો હતો એવામા તેણે ઉપરોક્ત વૃદ્ધને રડતો કકળતો જોયો તરતજ તે એ વૃદ્ધની પાસે ગયો અને પૂછ્યું — “ બાપુ ! તમે કેમ રડો છો ? ”

વૃદ્ધ—ભાઈ ! મહારા સર્વસ્વનો નાશ થયો છે !

હરિશ્ચંદ્ર—પરંતુ શું થયું છે, તે સ્પષ્ટ ન કહો ત્યાં સુધી હું શું બાણું ? ગાડી આવવાને હવે વિલંબ નથી—કહો, તમને શું થયું છે ?

વૃદ્ધ—હું યુજરોતી છું

હરિશ્ચંદ્ર—તો તમારી બેાલી પરથી હું બાણી શક્યો છું

વૃદ્ધ—મહારો પુત્ર આ દેશમા નોકરી કરતો હતો—એક ગૃહસ્થને ત્યાં રસોઈઓ હતો, તેને ખેંગ થયો હતો—જે ગૃહસ્થને ત્યાં એ નોકરી કરતો હતો એ ગૃહસ્થ તેને દવાખાનામા પહોંચાડી પોતાના દેશમા આપ્યા ગયા છે.

હરિશ્ચંદ્ર-ત્યાર પછી ?

વૃદ્ધ-હું એ સમાચાર મળતાજ અહિં આવ્યો હતો ભાઈ ! મ્હારો પ્રાણાધિક પુત્ર આજે સહવારે મ્હને રડતો કકળતો મૂકીને પરલોકવાસ પામ્યો છે અરેરે ! મ્હારા જેવો હૃતભાગ્ય ખીજો કાણુ છે ! આવી વૃદ્ધાવસ્થામા મ્હે મ્હારો એકનો એક પુત્ર ગુમાવ્યો ! હે પ્રભુ !

હરિશ્ચંદ્ર-ભાગ્યમા જે ભોગવવાનું નિર્માણ થયું હોય છે, તે ભોગવ્યા મિવાય છૂટકો થનો નથી આમ રૂદ્ધ કરીને શું કરશે ? ગાડી આવવાને હવે વાર નથી જુઓ ગાડીનો અવાજ સભળાય છે જલદીથી ઉઠો 'પ્લેટફોર્મ' પર ચાલો, તમારે ક્યા જવું છે ?

વૃદ્ધ-ભાઈ ! હું મુખાઈ જવાનો હતો, પરંતુ હવે જઈ સકું તેમ નથી હું પુત્ર શોકથી ધણો વ્યાકુળ બની ગયો હતો, તેથી ટિકીટ કરાવવાની જગ્યાએ ધણી બીડ હોવાથી મ્હે એક માણસને ટિકીટ કરાવવાના પૈસા આપ્યા હતા મ્હે ધાર્યું હતું કે તે પોતાની ટિકીટ સાથે મ્હારી ટિકીટ પણ લેશે, પરંતુ થોડા સમય પછી મ્હે જોયું તો એ માણસ મ્હારી નજરે પડ્યો નહિ. ટિકીટ માસ્તર પાસે જઈને મ્હે આ હકીકત કહી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “ કોઈ બદમાશ તમને ઠગી ગયો ! ” ભાઈ ! હવે મ્હારી પાસે એક પણ પૈસો નથી પુત્રવિયોગના શોકથી મ્હે આખા દિવસમા કાંઈ ખાધું નથી ! હવે મ્હારું શું થશે !

વૃદ્ધનો રૂદ્ધબ્ધનિ કાંઈક ઉઘો થયો બરાબર આજ સમયે ટ્રેન સ્ટેશનના 'પ્લેટફોર્મ' પર આવી પહોંચી ટ્રેન નજરે પડતાજ વૃદ્ધ વળી વિશેષ ઉચ્ચ સ્વરે રૂદ્ધ કરવા લાગ્યો.

હરિશ્ચંદ્ર વૃદ્ધની સ્થિતિથી વાકેફ થઈ ધણો દુઃખી થયો તેણે પોતાની ટિકીટ વૃદ્ધના હાથમા મૂકી કહ્યું - “ જલદી જાઓ, ગાડીમા બેસી જાઓ ”

વૃદ્ધે કહ્યું - “ તમેજ મ્હારી ટિકીટ લેવા ગયા હતા કે શું ? મે તમનેજ રૂપિયા આપ્યા હતા કે શું ! અરેરે ! ધણુ માણસો તમને

બદમાશ કહે છે, પરંતુ ઉચ્ચ કુટુંબમાં પેદા થયેલા સતાનો નજીવી રકમ માટે કદાપિ વિશ્વાસઘાત કરે કે ! હું ધણો ગરીબ છું જો તમે ટિકીટ ન આપી આપી હોત તો મ્હારી ધણી દુર્દશા યાત ! ”

હરિશ્ચદ્ર—હવે વખત નથી, તમે જલદીથી ગાડીમાં જઈને બેસો. વૃદ્ધ જલદીથી ઉઠીને ચાલ્યો ગયો, તથા પ્લેટફોર્મ પર જઈ ટ્રેનમાં ચઢી બેઠો ! કેટલાક સમય પછી ટ્રેન ઉપડી, એન્જનમાંથી ઝુમાડાના ગોટે ગોટા નીકળવા લાગ્યા.

હરિશ્ચદ્ર એ ટ્રેનમાં જઈ શક્યો નહિ તેના ભાષ્યએ તેને માત્ર ગાડીભાડુજ આપ્યું હતું તેણે મુળ્ય સુધીની ટીકીટ લીધેલી હોવાથી તેની પાસે માત્ર મુળ્યથી વડોદરા સુધીનું ભાડું તેમજ એક રૂપિયા પરચુરણ ખર્ચ માટે મળેલો બચ્ચો હતો હવે તે શું આપીને ટિકીટ ખરીદે ?

સ્ટેશનથી થોડે દૂર એક હોટલ હતી એ હોટલમાં રેલ્વે ટ્રેનના મુસાફરો ઉતરતા હતા સૂવા, ખાવા, પીવા વગેરે પ્રત્યેક વાતની હોટલમાં ઉત્તમ વ્યવસ્થા હતી હરિશ્ચદ્રે પણ એ હોટલમાં જઈને આશ્રય લીધો, જળપાન કર્યું ત્યાર પછી પોતાની પાસેની કામળ પાથરી, પોટલી ઉશિકે મૂકી તે સૂઈ ગયો અને થોડા સમયમાજ ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયો.

મળસ્કે એક ટ્રેન મુળ્ય તરફ જતી હતી ટ્રેન આવવાને થોડા સમયની વાર હતી એવામાં કેટલાક યુજરાતી યુવકો હોટલમાં આવી પહોંચ્યા.

આ હોટલ રાત્રિ દિવસ ખુલીજ રહેતી હતી. યુજરાતી યુવકો, આવીને હરિશ્ચદ્ર બધા આગળ સૂઈ રહ્યો હતો ત્યાં બેઠા, તથા વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. તેમના આ વાર્તાલાપથી તેમજ હાસ્યવિનોદથી હરિશ્ચદ્રની નિદ્રાનો ભંગ થયો—તે ઉઠીને બેઠો થયો.

એક યુવકે પ્રશ્ન કર્યો—“ તમે યુજરાતી જણાઓ છો, અહીં કેમ આવ્યા છો ? ”

હરિશ્ચદ્ર—મ્હારા ભાઈ અહિં રહે છે, તેમને મળવાને માટે

આવ્યો હતો

યુવક-ક્યા જશો ?

હરિશ્ચંદ્ર-સુભદ્ર ચંદ્રને વડોદરે આપ ક્યા જવાના છો ?

યુવક-સુભદ્ર

હરિશ્ચંદ્ર-ક્યા ગયા હતા ?

યુવક-દેશ વિદેશમાં ફરવાને માટેજ અમે સર્વ મિત્રો નીકળ્યા હતા

ત્યાર પછી તેમણે એ પીધી હરિશ્ચંદ્રને ધણો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો પણ તેણે એ પીધી નહિ. તેણે કહ્યું -“ ભાઈ ! મને ક્ષમા કરજો એ એક પ્રકારનું વ્યસન છે, અને જે મનુષ્ય વ્યસનનો દાસ થયો નથી તેને વ્યસની નહિ બનવા દેવામાંજ તેનું કલ્યાણ છે ”

પ્રથમ જે યુવકે હરિશ્ચંદ્ર સાથે વાતચિત કરવી શરૂ કરી હતી તેણે કહ્યું -“ વાસ્તવિક છે તમે એ પીતા તેથી અમને તમારા પર ભિલકુલ માફુ લાગ્યું નથી ”

એ સર્વ યુવક મહાશય વિશ્વનાથ નામનો એક યુવક સારો ગાયક હતો એક યુવકે ખિસ્સામાંથી ધડીઆળ કાઢી વખત જોઈ કહ્યું -“ ગાડીને હજી અડધા કસાકસી વાર છે, તો ત્યાં સુધી ગાનતાન થવા દો વિશ્વનાથ ! તું હારમોનિયમ વગાડવા માડ ”

આજે વિશ્વનાથ કાંઈક થાકેલો હોવાથી તેણે એકજ ગાન ગાયું ત્યાર પછી તેણે બીજા કાંઈને ગાવાની વિનંતિ કરી આ પ્રમાણે એક પછી એક ધણાખરાએ પોતાના શિર પર આવેલું કાર્ય પાર ઉતાર્યું ત્યાર પછી હરિશ્ચંદ્રનો વખત આવ્યો એક યુવકે તેનો હાથ ધકકીને કહ્યું -“ જો કે તમને વિશેષ આગ્રહ કરવાનો અમને અધિકાર નથી તોપણ જો કે તમે કૃપાભાવે એકાદ ગાન ગાશો તો અમે મોટા ઉપકાર થયો માનીશું અમે વિદેશમાં આવી રીતે મોજ શોખ તેમજ આનંદ ઉઠાવીનેજ દિવસો પસાર ફરીએ છીએ ”

હરિશ્ચંદ્ર કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા સિવાય હારમોનિયમ પાસે બેઠો તથા હારમોનિયમના સર સાથે પોતાનો સર મેળવીને ગાન

ગાવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો તેનો મધુર સ્વર સાક્ષીને સુવકમડળ મોહિત થઇ જવા લાગ્યું તેણે નીચેનું ગાન ગાવું થઈ કયું

“અજબ નવાઈ નસિબની, શાલ્મા હુ સમજી હો,
એક દિન હાથી, એક દિન ઘોડા, એક દિન પાઈ ન પાસ;
એક દિન મંદિર, એક દિન માળા, એક દિન વનમા બાસરે—શાલ્મા
કર્મસાચના અજબ તમાસા, રકસાય નહિ ત્યાય,
કરશું તેવું બરશું લાઈ ફોજટ શું ફુલાયરે—શાલ્મા અજબ

ગાન ચાલતું હતું, એવામાં ટિકીટ કરાવવાનો ધટ વાગ્યો એક યુવકે કહ્યું —“ એક જણુ જઈને ટિકીટો લઈ આવો ગાન બંધ રાખવાનું નથી, કેમ મહાશય ! અમારી સાથે આવવાને તમને ઢાંધ હરકત તો નથીને ? ”

હરિશ્ચંદ્રે હસીને કહ્યું —“ આપ પણ મુબ્બ જવાના છો, તેમ હું પણ મુબ્બ આવવાનો છું, તેથી આપની સાથે આવવાને મ્હને શી હરકત છે ? હિંદુ આપની સાથે હું પણ આનંદ મેળવી શકીશું, પરંતુ મ્હારી પાસે લાડાના રૂપિયા નથી તેથી આ ગાડીમાં મ્હારાથી આવી શકાશે નહિ ”

“ કુછ પરવાહ નહિ—ઇસ લિયે કુછ બી અટક જાયગા નહિ. ” આમ કહીને એક જઈને તેમની ટિકીટો સાથે હરિશ્ચંદ્રની ટિકીટ પણ ખરીદી લાગ્યો ત્યાર પછી ટ્રેન આવતા તેઓ સર્વે હરિશ્ચંદ્રની સાથે ટ્રેનમાં જઈને બેઠા.

હરિશ્ચંદ્રને લાડાના રૂપિયા માટે કાંઈ પણ પ્રકારનો અભાવ રહ્યો નહિ પરોપકારનો બુદ્ધિનો ઇશ્વર આવી રીતેજ આપે છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

રાક્ષસીની નવીન જાળ.

પુષ્પાવતી પાસેથી જે દિવસથી હરિશ્ચંદ્ર પલાયન કરી ગયો હતો તે દિવસથી પુષ્પાવતીના હૃદયમાં નિરાશ પ્રેમનો દાવાનળ સળગી

ઉંચો. પુષ્પાવતી-વિલાસિની પુષ્પાવતી-અત્યાર સુધી જાણે કે એ દાવાનળની જ્વાળાને જાણતી નહોતી અત્યાર સુધી જે તરફ તેનું મન ખેંચાયું હતું તે તરફ તે રહેઠાણથી આગળ ધસી શકી હતી-સફળતા મેળવી શકી હતી નય બાણથી પ્રેમના પોડીઆ એને ઝહરનું પાણી પાછું ચુકી હતી નિરાશાપૂર્ણ પ્રેમની લયક જ્વાળામાં તેને કદાપિ બળી મરવું પડ્યું નહોતું આથી કરીનેજ તે ઘણી બાકુળ બની ગઈ હરિશ્ચંદ્ર સિવાય હવે બીજું કોઈ તેને પોતાના પ્રેમનું પાત્ર જણાતું નહોતું એક પ્રકારના સુખ સૌંદર્યના નીશાથી તે દીવાની બની ગઈ તે રાત્રિ દિવસ હરશ્ચંદ્રનાજ વિચારો ડરવા લાગી

શિકાર કરવાને તૈયાર થઈ રહેલી વાતણના સુખ પાસેથી હરણીના બચ્ચાને જો ખસેડી લેવામાં આવે અને તેને પરિણામે એ કૂર વાઘણ જે પ્રમાણે ક્રોધથી સળગી ઉઠી લયક સ્વરૂપ ધારણ કરે તે જ પ્રમાણે પુષ્પાવતીએ જ્યારે એમ સાબળ્યું કે, રજનીચંદ્રે હરિશ્ચંદ્રને ઘેર મોકલી દીધો છે-પોતાનો પ્રાણાધિક સમસ્ત અહમ્મદનગરમાં છેજ નહિ-ત્યારે તેના હૃદયે પણ તે જ પ્રમાણે ક્રોધથી સળગી ઉઠીને લયકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું

“પુરૂષ હોય કે સ્ત્રી હોય, શિક્ષિત હોય કે મૂર્ખ હોય, પરંતુ જે કદાપિ સયમનો અભ્યાસ નથી કરતું, તેના હૃદયમાં લાલસા જાગ્રત થતા તેની નિવૃત્તિ થતી નથી જેમ જેમ સમય પસાર થતો જાય છે તેમ તેમ લાલસા વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, તથા ધીમે ધીમે તે લયકરથી પણ લયકર આકાર ધારણ કરે છે માત્ર બહાર કેળવણીથીજ મનુષ્ય ઉન્નત થતું નથી આદર્શ તેમજ પિતામહાતાના શાસનના સંકેતથી સયમની કેળવણી નથી મળતી તો મનુષ્ય પશુથી વિશેષ ઉન્નત થઈ શકતું નથી ” પુષ્પાવતી સ્વચ્છદાચારિણી હતી, તેથીજ તે પોતાની વાસનાને સમાધી શકતી નહોતી તે હરિશ્ચંદ્રનો વિરહ સહન કરી શકી નહિ

એક દિવસે મધ્યાહ્નકાળે તેણે રજનીચંદ્રને મળીને એક યુક્તિ વાપરી. રજનીચંદ્ર પુષ્પાવતીની યુક્તિનું રહસ્ય સમજી શક્યો નહિ.

તે દીપક મર પત મ બન્યો હતો, તેથી બળી મરવાને માટે અગ્નિસર થયો.
બન્યોની વચ્ચે આ પ્રમાણે વાતચિત ચાલતી હતી -

પુષ્પાવતીએ આરામ ખુરશીમાં પોતાના સર્વાંગ સુદર સરીરને નાખી, એક ગાઢ નિશ્વાસ મૂકી અતિ ચિંતાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું - “ અરેરે, હવે સહન કરી શકતી નથી ! ડૉક્ટર સાહેબ ! હવે ક્યા સુધી આવી રીતે ફિવરો કાઢવા પડશે ? ”

રજનીચંદ્રે પૂછ્યું - “ કેમ પુષ્પા ! વળી પાછું તને શુ થયું છે ? ”

પુષ્પાવતી-ડૉક્ટર સાહેબ ! હું તમારાથી બૂની રહી શકતી નથી તમે અહિં મ્હારી આખો આગળ નથી હોતા ત્યારે મ્હને વજ્ર દુખ થાય છે

રજનીચંદ્ર-પુષ્પા ! પ્રિયતમે ! ત્યારે હું બગલો કાઢી નાખી ત્હારે ત્યાં રહું, અગર તો તું મ્હારા બગલામાં રહે ?

પુષ્પાવતી-હા, એ ઘણી સારી વાત છે તમારા પેલા ભાઈનું નામ શુ છે ? હ, યાદ આવ્યું, હરિચંદ્ર કેમ ? તેને તમે ઘેર કેમ મોકલી દીધો ?

રજનીચંદ્ર-તે કાંઈ લણ્યો ગણ્યો નથી, તેથી અહિં બેસી રહીને શુ કરે ? ઘેર જાય તો કાંઈ ધરજામ તો કરે નોકરી તો તેનાથી થઈ શકે એમ નથી.

પુષ્પાવતી-તોપણ તે ઘણો સરળ અને જુદિમાન જણાય છે. તેને આમ રખડતો નહિ રાખતા કાંઈ કામે લગાડી દેવો જોઈએ તેને માટે મ્હને ઘણી લાગણી થાય છે પછી આ લાગણી તમારા સબધથી થતી હોય કે તેની સરળતાથી થતી હોય તે પ્રભુ જાણે ! ડૉક્ટર સાહેબ ! હું તમારા પ્રેમસાગરમાં ડૂબી છું, પ્રેમધેલી બની ગઈ છું તમે મ્હારી એક વાત કબૂલ કરશો કે ? આ દાસી પર દયાભાવ દર્શાવશો કે ?

રજનીચંદ્ર-પુષ્પે ! પ્રિયે ! શા માટે હું ત્હારી વાત કબૂલ નહિ કરું ? આ જીવન માત્ર ત્હારે માટેજ

પુષ્પાવતીએ તો હું જાણું છું, ડૉક્ટર સાહેબ ! તમે જાણો

છો કે, અહિં અહમ્મદનગરમાં જો આપણે બન્ને એકઠા રહીશું તો લોકો આપણી બન્નેની ધણી નિંદા કરશે, માટે મ્હારી તો એવી ધબ્બા છે કે, આપણે બન્ને જણા નોકરીનું ગણનામું આપીને મુબદ્દા જઈએ

ગજનીચદ્ર—ત્યા જવાથી શું થશે ?

પુષ્પાવતી—કેમ, મનનું કુખ દૂર થશે ત્યાં આપણે બન્ને જણા એકજ મકાનમાં રહીશું સસાગખર્ચ ચલાવવાને માટે ચિંતા ગમવાની જરૂર નથી મ્હારી પાસે લગભગ પાંચ હજાર રૂપિયા છે એ રૂપિયામાંથી આપણે મુબદ્દામાં એક ઔપચાલય સ્થાપિત કરીશું પછીથી આપણને શી હરકત પડવાની છે ?

“પુષ્પા ! ત્હારા આટલો બધો પ્રેમ ! ” મ્હારે માટે ત્હાને આના અર્પવ અર્થત્યાગ ! ” આમ વિચારીને તેણે કહ્યું — “ પુષ્પા ! પ્રિયે ! તું જેમ કહું તેમ કરવાને હું તૈયાર છું તને મુખી જોવાનીજ મ્હારી એક માત્ર મત્ત્યાકાંક્ષા છે ”

પુષ્પાવતી—તો પછી આ માસમાં જ નોકરીનું ગણનામું આપી દો, હું પણ આપી દઉં છું આવતા માસમાં આપણે બન્ને નોકરીનો ત્યાગ કરી મુબદ્દા ચાલ્યા જઈશું

ગજનીચદ્રે આનંદથી આ પ્રાર્થના કબૂલ કરી, તથા મુબદ્દા જવા મબદ્દીની ખીજ કેટલીક વાતચિત કરતા કરતા પુષ્પાવતીએ ગજનીચદ્રને એમ પણ કહ્યું કે, દલાખાનાની સલાહ માટે હરિશ્ચંદ્રને બોલાવી આપણી પાસે ગમવો ગજનીચદ્ર સમજ્યો કે, હરિશ્ચંદ્ર પોતાનો ભાઈ છે તેથીજ પુષ્પાવતી તેની પ્રત્યે આટલી બધી ભાગણી રાખે છે

ગજનીચદ્ર ચાલ્યો ગયો પુષ્પાવતી ઉઠીને બેઠી થઈ ઘણા મમય સુધી તેણે કાંઈ ચિંતા કર્યાં કરી, પછીથી એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને મૃદુસ્વરે તેણે કહ્યું — “ હરિશ્ચંદ્ર ! પ્રાણાધિક હરિશ્ચંદ્ર ! તમને મેળવવાને માટે મ્હે નીતન યુક્તિ ચલાવી છે મ્હે મ્હારા એકત્ર કરેલા દ્રવ્યની માયા છોડી દીધી છે તમે—તમે આ હમ્મેશા શાન્ત રહેતા હૃદયમાં જે અમિ મળગાવ્યો છે તે તમારા સિવાય શાન્ત

ચવાતો નથી. તમને હું મહારા મકાનમાં ગાખીશ કોઈ પણ પ્રકારે હું તમને મ્હાગ કરીશ અને અતે રજનીઅદને દૂર કરીશ. આ કાર્યમાં અહિં અનેક પ્રકારની અડચણો નડે તેમ હોવાથીજ હું મુઅઝ જવાની સુક્તિ વાપરી ચૂકી છું નિર્દય પાપાણુ ! ફરીથી પણ મ્હારો પરિત્યાગ કરીને આપ્યા જગો કે શું ?”

ત્યાર પછી તેણે શાન્ત થઈને એક વખત ચારે દિશા તરફ દષ્ટિ ફેરવી તેની પાસે ખીજી કોઈ માણુમ નહોતું—માત્ર દિવાલ ઉપર ટાંગેલા વડીઆળનો ‘ટક ટક’ અવાજ ઘને પડતો હતો.

વડીઆળ જાણે કે તેને રહસ્યમય ભાષામાં કહી રહી છે કે—
“હે હતભાગિના ! તને ઉત્તમ પ્રગરનું શિક્ષણ મળ્યું છે તેનું કળ કેવું ફળ્યું ?” જો શિક્ષણ મળ્યા છતાં પણ તને આટલી સ્વતંત્રતા ન મળી હોત—અગર તો આપવાવસ્થામાંથી તને થોડું સદુપદેશ મળી શક્યો હોત—અગર તો કોઈની સાથે વિવાહ કરીને ત્હે તેના ચરણોમાં ત્હારું મૈદર્ય અર્પણ કર્યું હોત તો તું આવા અસયમના અમિમાં ખળી મરત નહિ એમાનુ કાંઈ ત્હારામાં નથી તેથીજ ત્હારી આતી દુર્દશા છે—આટલી પિપાસા છે પિપાસાજ પાપ છે—નરક છે !”

ત્રીજો ખંડ સમાપ્ત.

જો તમારે અભયખી સાથે આનંદ

મેળવવો હોય તો વાંચો

માનવ શયતાન.

પાકા સોનેરી પુઠા સાથે કી. રૂ. ૨-૮-૦

મહાન વીર ધોદ્ધાઓનાં અપૂર્વ ધરાક્રમ વાંચવાં
હોય તો જશ નીચે નજર કરો !

રત્નગદની રંભા

યાને

રણધેલા રજપૂત.

જેમા ગ્રેમ વીર, શૃંગાર, કશ્ચા વગેરે રસનો સમાવેશ
કરેલ છે વિષયાધ રાજ્ય રાજ્યતત્ત્વ, વીર રજપૂતોની રાજ્ય-
ભક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલિન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું
દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અદરથી રાક્ષસી કામ કુનારી
એક ખૂબસુરત બહાના હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ રાજ્યલોભથી
પવિત્ર માણસમા પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક
મનોવેધક પ્રકરણોનો તાદૃષ્ય ચિતાર ચીતરવામા આવ્યો છે
નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે આ પુસ્તક
અવશ્ય એકવાર વાંચવું જોઈએ જાતે વખાણુ તે સોના
પર ઢોળ કરવા સમાન છે સારા ઝોળ કાગળ પાકુ સોનેરી
પુંકુ હોવા છતાં હીંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ છાકુ

મળવાનું છેકાણું:-

બુકસેલર હરગોવર્નદાસ હરજીવનદાસ.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ

મિલન-મંદિર.

અંડ ચોથો.

માયા બંધનનો નાશ.

તૈયાર છે તાકીદે મગાવો તૈયાર છે
ઘેર ઘેર આનંદ અને હિમ ગથી વચાતી
સચિત્ર નવલકથા સચિત્ર

ગુર્જરી
મુંબઈની શેઠાણી.

આવૃત્તિ બીજી

સારા ઝલેજ કાગળ પાકા સોનેરી
પુઠા સાથે કીં. રૂ. ૨-૦-૦

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનદાસ બુકસેલર
૩૦૩૫, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

બંડ ૪ થોડ.

◎◎◎◎◎

પ્રકરણ ૧ બં.

हरिश्चंद्रना। सुकुमार प्रत्येना स्नेह

આવળુ માસનો દિવસ હતો મધ્યા સમય થયો હતો એવામા હગિચદ્ર બાજવા સ્ટેશને ઉતરી ડાણી ગામે આવવાને ચાલી નીકળ્યો નેના એક હાથમા એક ન્હાની પોટલી હતી તથા બીજા હાથમા એક નાનું માન આનાનું વાળુ કે જે તેણે સુકુમારને વગાડવા માટે લીધું હતું તે હતું પોટલીમા કેટલાક નવા કપડા હતા, તેમા સુકુમાર માટે એક કાટ, એક જોડ શુટ, તથા એક સીરી હતા.

હરિશ્ચંદ્ર અહમ્મદનગરના સ્ટેશનથી જેમની માથે મુઝાઇ ગયો હતો તેઓ સર્વે ધણી સારી સ્થિતિના ગૃહસ્થોના પુત્રો હતા હરિશ્ચંદ્ર માથેના વાર્તાલાપથી તેમજ તેના ગાનતાનથી તેઓ મોં અતિ આનંદ પામ્યા હતા તેમણે હરિશ્ચંદ્રને થોડા દિવસ સુધી મુઝાઇમાં રાખી પછીથી તેને ઉપહાર તરીકે વીસ રૂપિયા આપી વર તરફ વિદાય કર્યો હતો હરિશ્ચંદ્ર પણ તેમની સાથે થોડા દિવસ સુધી આનંદમાં રહી પછીથી ઘર તરફ આવ્યો આવ્યો.

ગામમાં આવી પહોંચતાજ હરિશ્ચંદ્રે પોતાના પરિચિત માણસોને પ્રથમ મુકુભારના મમાચાર પૂછ્યા. તે સારો છે એમ જાણીને એ ત્રણે આનંદ પામ્યો.

હરિશ્ચંદ્ર ગામમાં કોઈની પણ પાસે ઉભો રહ્યો-એક ઘણો પણ તેણે વિલય કર્યો નહિ તે કપાળ પર ઉપસી આવેલા પતીનાના બિંદુઓ સાફ કરતો કરતો ઘર તરફ જલદીથી ચાલવા લાગ્યો ધૂણા દિવસથી તેણે સુકુમારને જોયો નહોતો જતી વખતે તે સુકુમારને ખેળમાં લઈ માત્ર એક ચુબન પણ કરી ચૂક્યો નહોતો. ઘેર જતા

જતા તેનો સમસ્ત ગ્રાણ્ય અધિકારથી ઠકાઈ જતો હતો. ચચળવદ્ધ કદાચ સુકુમારને પોતાની પાસે નહિ આવવા દે તો ? તો પછી હરિશ્ચન્દ્રને ઘેર આવવાથી શો લાભ ? માત્ર સુકુમારજી તેના જીવનના બધા સ્વરૂપ હતા—સુકુમારજી તેના મસાગના સર્વસ્વ સ્વરૂપ હતા આશાનો દીપક સળગી ઉઠ્યો. તેણે વિચાર્યું—“એમ કેમ બની શકે ? શુ ચચળવદ્ધનો ક્રોધ હજી સુધી શાત નહિ થયો હોય ? મનુષ્યનો ગુરસો આટલા બધા વખત સુધી ટકી શકે ખરો કે ? મ્હારા નયનમણિ—મ્હારા વશધર, મ્હારા જીવનધનને શા માટે હું મ્હારા ખોળામાં નહિ લઈ શકું ?”

હરિશ્ચન્દ્ર ઉતાવળો ઉતાવળો ઘેર ચાલ્યો આવ્યો ધર આગળ આવીને તેણે મ્હોટેથી ખૂમ મારી—“સુકુમાર !”

સુકુમારે ઉત્તર આપ્યો નહિ ! હરિશ્ચન્દ્રે ફરીથી હાક મારી રૂક્મિણીએ મ્હાર આવીને કહ્યું—“કોણુ મ્હાના ભાઈ ! આવ્યા કે ? સુકુમાર સહ ગયો છે ચાલો ચાલો, માતાજી તમનેજ યાદ કર્યા કરે છે”

હરિશ્ચન્દ્રે પૂછ્યું—“ચચળભાભી ક્યા છે ?”

રૂક્મિણીએ કહ્યું—“તમે હમણા માતાજી પાસે તો ચાલો, પછીથી સૌને મળજો.”

હરિશ્ચન્દ્રે રૂક્મિણી સાથે પોતાની માના પાસે ગયો. એટલામાં તો જયતી, રત્નેહક્ષતા મા ત્યા આવી ચઢ્યા સૌએ પ્રથમ રજનીચન્દ્રના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા હરિશ્ચન્દ્રે રજનીચન્દ્રની સધળા હકીકત જણાવી. એ હકીકત સાંભળી સરસ્વતીએ દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂક્યો. રત્નેહક્ષતા બધા બધી હતી ત્યાજ બેસી ગઈ

હરિશ્ચન્દ્રે પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી પછીથી તેણે ત્રણ વહુના તેમજ માતાનું મળીને ચાર વચ્ચે પૂછ્યું કાઢ્યા સરસ્વતીએ પહેરેલા વસ્ત્રના પાલવથી આખોમાના આસુ સાફ કરતા કહ્યું—“ભાઈ ! મ્હારી પાસે એક પણ વસ્ત્ર નહોતું, તેથી તું આ વસ્ત્ર લઈ આવ્યો તે ઠીક કર્યું છે. ચોડા ઘણા રૂપિયા લાવી શક્યો છે કે નહિ ?”

હરિશ્ચન્દ્રે શુભક હાસ્ય કર્યું પછીથી કહ્યું—“હું શુ પૈસા લાવી

શકું તેમ છું । જે સુકડાએ દયા દર્શાવીને મ્હને વીસ રૂપિયા આપ્યા હતા તેમાથી આ કપડાના તેમજ ગાડી ભાડાના પૈસા ખરચતા મ્હારી પાસે હવે સાત રૂપિયા નવ આના રહ્યા છે, તે ક્યો, આ રહ્યા. ”

આમ કહીને હરિશ્ચંદ્રે પોતાના ખિસ્સામાથી રૂપિયા બ્હાર કાઢી માતાના હાથમા મૂક્યા ત્યાર પછી તેણે કહ્યું —“ બા ! ચચળભાભી સુકુમારને મ્હારી પાસે આવવા દેશે કે ? નહિ આવવા દે તો હું બળાત્કારથી તેને મ્હારા ખોળામા લપ્પશ ધણી દિવસથી તેને જોયો નથી તેથી મ્હારો જીવ અડધો થઇ ગયો છે ”

સરસ્વતીએ કહ્યું —“ હું શું બાળુ ભાઇ કે ચચળવહુ સુકુમારને ત્હારો પાસે આવવા દેશે કે નહિ । ત્હારા મ્હોટા ભાઇ ઘેર આવ્યા છે ”

હરિશ્ચંદ્ર-હમણા તમારી સાથે તેમનો કેવો વ્યવહાર આવે છે ?

સરસ્વતી-રસોઇ જૂદીજ થાય છે

હરિશ્ચંદ્ર-શું ખરી વાત કહો છો ? મ્હોટા ભાઇ આવીને પણ શાન્તિની સ્થાપના કરી શક્યા નહિ ? તમે પણ ભાઇને કાંઇ કહ્યું નહિ ?

સરસ્વતી-મ્હે કહેવામા કાંઇ બાકી ગામ્બુ નથી, પરંતુ ભાઇ એમ કહે છે કે, તમે સૌએ મળીને વહુને ધણી કાયર કરી નાખી છે તેથી હું શું કરું ? તેને જૂદી થઇને સુખ મેળવવું હોય તો તેમ કરી જોવા છો ”

હરિશ્ચંદ્ર-ભાઇ ખરચ માટે કાંઇ પૈસા આપે છે કે નહિ ?

સરસ્વતી-મ્હારી ખોરાકી માટે મહિને પાંચ રૂપિયા આપે છે.

હરિશ્ચંદ્ર-અને મ્હારી ભાભીઓને માટે ?

સરસ્વતી-તેમને માટે તેઓ શા માટે આપે ?

હરિશ્ચંદ્ર-ત્યારે કાણુ આપે ?

સરસ્વતી-પગમાત્રા

હરિશ્ચંદ્ર-હીઝ છે એ બધી ચિંતા કરીને દીવાના બની જવાની મ્હારે કાંઇ જરૂર નથી હવે સુકુમાર ઉંઘમાથી ઊઠ્યો હશે, તેથી તેને ખોળામા લઇ આ નવા કપડા પહેરાવી એક બચ્ચી કરી લઉં, કેમ મા ?

સરસ્વતી-ચચળવહુ સુકુમારને તને આપે તો તેમ કરજો.

હરિશ્ચંદ્ર-શા માટે ચચળભાભી નહિ આપે ? હું સુકુમારનો કાકો થાઉં છું એ મ્હારે સર્વસ્વ ધન છે । શુ તે મ્હને નહિ આપે ? એ મ્હે ચચળભાભીનો કાંઈ મુન્હો કર્યો હોય તો ભલે તેઓ મ્હને માળો દે, મ્હારો તિરસ્કાર કરે, પરંતુ સુકુમારને શા માટે મ્હને ન આપે ? સુકુમાર શુ એમનો એકલાનોજ છે ? મ્હારો નથી ।

આ સમયે સુકુમારને ઝમ્મર પર એસાડી રૂદ્ધિમણી બહાર લઈ આવી. જલદીથી હરિશ્ચંદ્રે સુકુમાર પાસે જઈને પોતાના બન્ને હાથ લાખ્યા કર્યા ઉવમાથી ઉઠેલો બાળક સુકુમાર ઘણા દિવસ પછી પોતાના ન્હાના કાકાને જોઈ અપૂર્વ આનંદ પામ્યા, હથા ફટકો મારીને તે પોતાના ન્હાના કાકાના હાથમા ગયો અને તેણે કાકાના કંઠને આલિંગન કર્યું હરિશ્ચંદ્ર સુકુમારના મુખઝમગ ઉપર અનેક ચુબન કરી જે ઝોગઝમા તેણે સુકુમાર માટે આણેલા નવીન વસ્ત્રો મૂક્યા હતા ત્યાં જવા લાગ્યો પરંતુ જઈ શક્યો નહિ

ધરમાથી ચચળવહુ આ દેખાવ જોઈને જલદીથી ત્યાં આવી ચઢી, તથા રૂદ્ધિમણીને યોગ્ય ટપકા આપી સુકુમારને પોતાની પાસે લાવી આપવાની તેણે તેને આજ્ઞા કરી

રૂદ્ધિમણીએ હરિશ્ચંદ્ર પાસે આનીને કંઈ -“ આપો ભાઈ, સુકુમારને હમણાં હમણાં પાછો આપી દો ચચળવહુ વડે છે ”

હરિશ્ચંદ્ર રૂદ્ધિમણીનું કહેવું નહિ સાંભળતા સુકુમારને લેઈને ચાલ્યો જતો હતો, પરંતુ આ સમયે ચચળવહુએ રૂદ્ધિમણીને ઉદ્દેશીને કંઈ -“ લાવ લાવ, જલદી લાવ નહિ તો ત્હારી વાત તું ભણી । ”

રૂદ્ધિમણીએ જઈને સુકુમારને પકડી રાખ્યો સુકુમાર કોઈ પણ પ્રકારે પોતાના ન્હાના કાકાની કમ્મર પરથી ઉતરતો નહોતો રૂદ્ધિમણી પણ તેને ડાડતી નહોતી તેણે ઘણું બળ વાપરીને તેને તાણી લીધો હૃદયની સમસ્ત શક્તિને ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છતાં રક્ષણ કરવામા અસમર્થ થઈ, વાધના મુખમા, પોતામાના બાળકને મૂકી મનુષ્ય જે પ્રમાણે બચિત હૃદયે ધર તરફ પાછો ફરે તે પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર માતાની

પાસે ગયો. સુકુમાર ન્હાના કાકા પાસે જવાની કૃદાકૃદ કરતો નિરૂપાયે
રૂઢિમણી સાથે પોતાની માતા ત્યાં આગળ ઉભી હતી તે તરફ ગયો.

પ્રકરણ ૨ જી.

સદુ ૫૬૨૧.

બીજે દિવસે સધ્યા સમય પછી પાડોમમા રહેતા વિષ્ણુપ્રસાદ
રમેશચંદ્ર પાસે આવ્યા તેઓ રમેશચંદ્રના પિત્રાઈ કાકા ચતા હતા
ગામમા અનુભવી તેમજ જ્ઞાની પુરુષોમા તેમનો નબળ ધણો ઉંચો હતો
વિષ્ણુપ્રસાદે પૂછ્યું —“ કયા સુધી ઘેર રહેવું છે ? ”

રમેશચંદ્ર-કાલેજ જવાનો વિચાર છે

વિષ્ણુપ્રસાદ-હમણા ત્યાં જુ વિશેષ કામકાજ કે ?

રમેશચંદ્ર-હા, નવ્યાખ સાહેબનું કામકાજ તરફ તદ્દન દુર્લ્લભ્ય
ગદ છે તેને પરિણામે આવક ઘણી ઘટી ગઈ છે, આથી કરીને મ્હારે
કામકાજમા ધણું લક્ષ્ય આપવું પડે છે

વિષ્ણુપ્રસાદ-એ તો જાણે કીક છે પરંતુ આજે હું તને કેટલીક
વાત પૂછવાને આવ્યો છું વલુ કયા છે ? (વલુ એટલે રમેશચંદ્રની
માતા મરસ્વતી)

રમેશચંદ્ર-તેઓ આ તરફ વિશેષ આવતા નથી મ્હને લાગે
કે કે, હમણા તેઓ રસોડામા હશે

વિષ્ણુપ્રસાદ-એક વખત તેમને બોલાવ જોઉં-તેમની હાજરીમા
મ્હારે તને કેટલીક વાતે પૂછવાની છે

રમેશચંદ્રે રૂઢિમણીને બોલાવીને કહ્યું —“ કામાનું નામ દધને
માને બોલાવ જોઈએ ”

રૂઢિમણી ચાલી ગઈ ઓરડાના આરણા પાછળ ચચળવલુ
છુપાઈને ઉભી રહી

થોડા સમયમાજ રમેશની માતા ત્યાં આવી ચઢી તેણે વિષ્ણુ-
પ્રસાદને નમ્ર સ્વરે પૂછ્યું —“ તમે મ્હને બોલાવી હતી કે ? ”

વિષ્ણુપ્રસાદ-હા, મહેન તમને બોલાવ્યા છે. ધણી દિવસથી તમારા ગૃહસસારની ખબર લીધી નથી. બહારથી ધણી વાત સાંભળી છે, તેથીજ એક વખત આવ્યો છું.

સરસ્વતી-તમારા સિવાય સમસ્ત વિશ્વમા અમારી ચિંતા કોઇને હોય એવું એક પણ માણસ નથી વળી અમારા મસારની દુર્દશાની હકીકત સાંભળીને તમે શું કરશો ? હવે તો મારું મૃત્યુ થાય એટલે મારું કે હું છૂટી.

આટલું બોલતા બોલતામા તો સરસ્વતીની આખોમા આસુ ભરાઇ આવ્યા.

વિષ્ણુપ્રસાદે રમેશચંદ્રના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી પ્રજ્ઞ -
“ રજનીના કાંઈ સમાચાર મળ્યા છે કે ? ”

રમેશચંદ્રના, હઠિયો ત્યાં ગયો હતો તે મધ કાલેજ પાછો આવ્યો છે મહે કાંઈ હકીકત સાંભળી નથી.

વિષ્ણુપ્રસાદ-કેમ ત્હારાથી ત્હાંગ ભાઈની ખબર પણ ન લઈ શકાય કે ?

રમેશચંદ્ર-હવે મહે એ સંધળી ખબરો લેવાનો ભાર ઉતારી નાખ્યો છે.

વિષ્ણુપ્રસાદ-ત્યારે તો ત્હે યોગધર્મનું અવલંબન કરીને સસારના માયામધનને તોડી નાખ્યું હશે કેમ ?

રમેશચંદ્ર-ખરી રીતે જોવા જતા તો એમજ છે મ્હારે બાર મહિનામા અહિં આડે દશ દિવસને માટે આવવાનું થાય છે.

વિષ્ણુપ્રસાદ-જમે છે ક્યા ? ત્હારા માતાની પાસે કે ?

રમેશચંદ્રના

વિષ્ણુપ્રસાદ-ત્યારે ત્હારી પત્નીની પાસે કે ?

રમેશચંદ્ર-હા

વિષ્ણુપ્રસાદ-કેમ ?

રમેશચંદ્ર-ત્યારે આપજ કહોને કે હું શું કરું ?

વિષ્ણુપ્રસાદ-શું કરું કેમ ? જો ત્હારી જી ત્હારાં માતાની

સાથે કલહ કરીને ઘરમા રહેવાની ના પાડતી હોય એ તેને જુદી રાખ-તેને તુ બરજી પોષણનુ ખર્ચ દર માસે આપ્યા કરજે તું ત્હારી માતાની ખાસે કેમ નથી રહેતો ? જન્મદાયિની માતા પ્રત્યે પુત્રનુ આવુ વર્તન યોગ્ય છે કે ?

રમેશચંદ્ર કાંઈ બોલ્યો નહિ

વિષ્ણુપ્રસાદે કહ્યું -“ ત્હારા માતાજી શુ ખાય છે ? ”

રમેશચંદ્ર-હું દરેક મહિને તેમને પાચ રૂપિયા આપુ છું

વિષ્ણુપ્રસાદ-એટલી મોટી રકમ ? ! ડીક છે, ત્હારા બાપ-ઓની વહુઓ તથા ખીજા બધા શુ ખાય છે ?

રમેશચંદ્ર-તેની મ્હને શી ખબર ? સૌનો નિભાવ કંવાની શક્તિ મ્હારામા નથી.

વિષ્ણુપ્રસાદ-નહિ નહિ, રમેશ આવુ બોલતા તને સરમ નથી આવતી ? ! ત્હારી શક્તિ નથી એટલે તેઓ ભૂખના દુ ખથી મરી જાય ? તુ અને ત્હારી સ્ત્રી સુખ શાન્તિમા રહે, સારા કપડાલતા પહેરે અને તેઓ સર્વે દુ ખના દરિયામાજ દૂખતા રહે ? તુ જો કમાતો હોય તે કમાણીમાથી ત્હારે સૌનો સાથેજ નિર્વાહ કરવો જોઇએ ત્હારી કમાણીમાથી જો સૌનો ખન્ને વખતનો ખોરાક નબતો ન હોય તો સૌ એક વખત ઉપવાસ કરે અને એકજ વખત જમે હિંદુ પુત્રોનુ આવુજ કર્તાવ્ય છે

રમેશચંદ્ર-તેમ તો થતુજ હતુ

વિષ્ણુપ્રસાદ-ત્હારે પછી હમણા કેમ નથી થતુ ?

રમેશચંદ્ર-સૌએ મળીને એક મઠચુસને કાચર કરી નાખ્યું-અઠગણી દીધુ જો તેની સાથે હળીમળીને સૌ બાધ્યા હોત તો કાંઈ હરકત નહોતી.

વિષ્ણુપ્રસાદ-એ એક માણસ કેવુ ? ત્હારી સ્ત્રીજ કે ? જો તે જ હોમ તો સૌને સહન કરવતો ઉપદેશ આપવા કરતા હું ત્હારી પત્નીનેજ એવો ઉપદેશ કેમ નથી આપતો ? ખીજાઓત્સ કરતા તેના ઉપર ત્હારો વિશેષ અધિકાર છે,

રમેશચંદ્ર ગાંધી બોલ્યો નહિ

વિષ્ણુપ્રસાદે ફરીથી કહ્યું —“ મહે એમ સાબળ્યું છે કે જાલે હરિયાએ આવીને ત્હારા પુત્રને જોગામા લીધો હતો, પરંતુ એ માટે ચચગવહુએ ઘણું અયોગ્ય વર્તન ચલાવ્યું હતું તેમ કંગવાની શી જરૂર હતી ? હરિયાને એ પ્રકારથી ઘણું દુઃખ લાગ્યું છે ”

રમેશચંદ્ર—જેનો છોકરો છે, તેજ ન્યારે તેને આપવાને નાગજ છે તો પછી હરિયાને તેને લેવાને માટે વિશેષ યત્ન કંગવાની શી જરૂર છે ?

વિષ્ણુપ્રસાદે મ્હોટેથી હસી પડ્યા તેમણે ગભીર તેમજ વિજીત સ્વરે કહ્યું —“ રમેશ ! પ્રથમ તો હું તને ઘણો મારો છોકરો વાગતો હતો મ્હને ત્હારે ભવિષ્ય ઉત્તર જણાવું હતું, પરંતુ અરેરે ! આજે મ્હારી એ ધારણા અસત્ય ડગી છે, મ્હારી આશા આસ્માનમા ઉડી ગઈ છે તું ત્હારી સ્ત્રીનો ગુલામ બની ગયો છે, તથા ત્હારી સ્ત્રી પણ રમણી નહિ પરંતુ રાક્ષસી છે એ રાક્ષસીનો તું ગુલામ થઈને શા માટે ત્હારા કુટુંબી માણસો સાથે ત્હારી પોતાની પણ પાયમાલી ટર છે ? શા માટે ત્હારા પૂર્વજોની પ્રતિજ્ઞાને હાનિ પહોંચાડે છે ? મ્હને ચોક્કસ પાયા પર ખબર મળી છે કે, ત્હે નોકરી કરીને લગભગ ત્રણ હજાર રૂપિયા એકઠા કર્યા છે કેમ ખરી વાત છેને ? ”

રમેશચંદ્ર—ના ના, આપ ભૂલો છો. પાગકાના ધરની લક્ષ્મી સૌને વિશેષ જણાય છે

વિષ્ણુપ્રસાદે—ત્યારે જદાય તેનાથી ગાંધક થોડી રકમ હશે, પરંતુ જો સાબળ, તેમથી તું ત્હારી માતાને પાચસો રૂપિયા આપ. તેઓ એ પાચસો રૂપિયાની સહાયતાથી હરિમાદાગ કાંઈક ધંધો કરાવીને સંસારનો નિર્વાહ કરશે.

રમેશચંદ્ર—એટલા બધા રૂપિયા હું આપું ?

વિષ્ણુપ્રસાદે—એટલા ત્હારે આપવાનું પડશે કહે, આપીશ કે નહિ ?

રમેશચંદ્ર—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આવતી કાલે આપીશ

“ ઠીક છે, જાલે ઉત્તર આપજે, પરંતુ જોજે, મ્હારા પ્રશ્નનો

ઉત્તર તેમજ કહેલી ગ્રંથ આપ્યા મિવાય આપ્યો જઈશ નહિ.”
આમ કહીને વિષ્ણુપ્રસાદ ચાલ્યા ગયા
રમેશચંદ્રની માતા સરસ્વતી પણ ધીમે ધીમે રસોડા તરફ
ચાલી ગઈ

પ્રકરણ ૩ બુ.

સુપંદર-માયા બંધનનો નારા

સરસ્વતીના ગ્રંથોડામા ગયા પછી ચચળવલ્લુ પતિ પાસે આના
ચઢી તેણે બારણા પાછળ છપાઈ ગઈને ગયા પ્રકરણની સંધળી
હકીકત સાબળી લીવી હતી તણે રોપાવેશમાજ હાથની એકટીંગ
ડરી મુખને લાલચોળ ડરી દબને કંઈ -“ જેટલા ખુશામનીઆ
કચરાઓ આવે છે તે બસ એમજ કહે છે કે રૂપિયા એમને આપો
રૂપિયા તો જાણે કે ગગાનુ પાણી કમ ન હોય ? ”

રમેશચંદ્રે પાછા ફરીને ચચળ તરફ દષ્ટિ કરી કહ્યું -“ તમે
મંધળી હકીકત સાબળી છે કે ? ”

નથને હલાતી, મુખને ફેરવી, નેત્રો લાલચોળ ડરી તથા ડહમ્બરને
વિકૃત કરીને ચચળે કહ્યું -“ શા માટે ન સાબળું ? ખરીજ વાત
છે કે, ડોસાને સાંક વર્ષ ઉપર ચમ ગયા છે, એટલે તે ‘ માડી
બુદ્ધિ નાડી ’ ની કહેવત ખરી કરી બતાવે છે । ”

રમેશ-પરતુ વિષ્ણુઝાકા કહી ગયા તેનું શું કરવું ?

ચચળ-શું રૂપિયા આપવાનું કે ?

રમેશ-હા

ચચળ-એક પૈસો પણ નહિ રૂપિયા આપણા છે શા માટે
આપણે આપીએ ? તેમને આપીએ એટલે પછી મહારા સુકુમારને તો
ભિક્ષાગ્રતિથી નિર્વાહ કરવાનોજ દિવસ આવે ત્રણ આપણે રૂપિયા
નહિ આપીએ તો તેઓ મઘા મળીને આપણને શું કરી નાખવાના છે ?

રમેશ-કરવાના તો શું હતા, પરતુ. . .

ચચળ-પરતુ શુ ? આપવા છે . તો જાલે આપો. મ્હારા સુકુમારના હાથમા ચપણીઉં આપો ' તુમરી આપો ' । તમે મ્હારા નયનમણિ સુકુમારની તો કાંઈ ફિકર રાખતાજ નથી મ્હારો પ્રાણ-ધિક પુત્ર શુ ખાઈને મ્હોટો થશે ? હુ એડ પણ પૈસો આપીશ નહિ-આપીશ નહિ તે આપીશ નહિજ-જેમ થવાનુ હોય તેમ જાલે થાય

રમેશ-ગામના ઘણાખરા માણસો આપણો નિંદા કરે છે, વળી આ વખતે નવ્વાખ સાહેબનો મોજશોખ વધી પડવાથી હુ પણ કુળે કુળે ત્રણ હજાર રૂપિયા જેટલી મ્હોટી રકમ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી કાઢી લાવ્યો છુ, તેથી તેમથી માત્ર ત્રણસો રૂપિયા ધરમા આપવા દે, એટલે આપણી નિંદા થતી અટકે, અને ધરના માણસો પણ પોતાના દિવસો સુખમા ખસાર કરે

ચચળ-મ્હારા તરફથી એડ પણ પૈસો મેળવવાની તમે આશા રાખશો નહિ

રમેશચંદ્ર-માતાજી તથા ધરની વહુઓ વગેરે વણા દુખી થાય છે । હરિશ્ચંદ્રની હકીકત સાંભળીને વાસ્તવિક રીતે મ્હારો જીવ વિચળિત થઈ ગયો હતો

ચચળ-વધૂરે મ્હારા દયાસાગર । હવે આવી દયાને દૂર કરો, તેમજ એક પણ પૈસો મેળવવાની આશાને અતરમા ન ધરો. મ્હારા સુકુમાર પર માયા રાખનાર આપણા સિવાય કોઈ નથી, માટે હુ કોઈ પણ રીતે મ્હારા સુકુમારનુ અહિત થવા દષ્ટાશ નહિ.

રમેશચંદ્ર શાન્ત રહીને વિચાર કરવા લાગ્યો તેણે વિચાર્યું કે -
“ પત્નીનુ કહેવુ કાંઈ ખોટુ નથી, જો કદાચ આજેજ ન કરે નારાયણ અને મ્હારૂં મૃત્યુ થાય અગર તો જો હુ બિમાર થઈ જાઉં તો પછી સુકુમારની સંભાળ કોણુ રાખે તેમ છે ' ધરના માણસો જૂખના દુખથી રીબાય છે, તે માટે હુ શુ કરું ? મ્હારી પત્નીનુ કહેવુ પણ કાંઈ ગેરવ્યાજબી નથી. મ્હારો સુકુમાર શુ ખાઈને મ્હોટો થાય !

માથેની એક ઓરડીમા સુકુમાર જીવી ગયો હતો-ખરાબર આજ સમયે તે મ્હોટોથી જૂઓ મારતો રહી હત્યો. પતિ પત્ની સંભાળ

હિંને તેની પાસે ગયા

એ ધરમા એક ન્હાના દીપકની ધણી ક્ષીણુ જ્યોતિ પ્રકાશી રહી હતી એ ક્ષીણુ જ્યોતિથી સમસ્ત ચોરડીમા પ્રકાશ પડતો નહોતો. સુકુમાર જુઓ મારીને રડતા રડતા કહેવા લાગ્યો કે —“ ઓ બાપા ! ઓ બા ! મલી ગયો લે ! બલી ગયો લે ! મ્હને મિનિ કરલે છે ”

મિની, એ સુકુમારની સાથે રમતી બિલાડી હતી સુકુમારે આકુળતાથી આવી જુઓ મારી, પોતાના ઉચ્ચ સ્વરથી સમસ્ત ધરને ગજબી મૂક્યુ એ રૂદનસ્વર તે જાણે કે લય કર દુ ખનો હૃદય-મેદક આર્તનાદ હતો !

રમેશચંદ્રે સુકુમારને પોતાના હાથમા લઈ પથારી લીધો, તથા દીપક પામે જઈને જોયુ તો સુકુમારના જમણા પગના અંગુઠા પર સહજ ખાડો પડ્યો હતો તથા એ ખાડામાથી ખર ખર કરતી લોહીની ધારા વહેતી હતી !

સુકુમાર ધીમે ધીમે વિશેષ આકુળ બની જતો હતો તેનુ મ્હો તથા નેત્રા નીલ રંગના ચંદ્ર જતા હતા રમેશચંદ્રે પત્નીને કહ્યું —“ જો જોઈએ, પથારીમા બિલાડી છે કે નહિ ”

ચચળ જલદીથી દીપકને હાથમા લઈ પથારી પાસે ગઈ તથા તેણે તપાસ કરી તો બિહાનામા બિલાડી જણાઈ નહિ, પરંતુ એવામા ઊંચકા તરફ તેની નજર પડતા તે લયથી ચમકી ઉઠી ! એક લય કર વિષધર-સર્પ ઊંચકા પાસે પોતાની ફણા ઉચી નીચી કરીને કુદાડા મારી રહ્યો હતો !

રમેશચંદ્રે પણ આ કાળા નાગને જોયો સાથે સાથે રૂદન કરતો કરતો તે પુત્રને હાથમા લઈનેજ બહાર નીકળ્યો ચચળવકુ પણ રડતી રડતી પતિ પાછળ બહાર નીકળી

રમેશચંદ્રે ધરમાથી બહાર નીકળી મ્હોટેથી જૂમ, મારી “ હરિયા ! ઓ હરિયા ! જલદીથી અહિં આવ લાઈ ! સુકુમારને સાપ કરડ્યો છે રે—”

આ સમયે હરિશ્ચંદ્ર ગામમા રખડી આવીને ઘેર મેડો મેડો

બાજરીનો રોટલો અને મીઠું જમનો હતો તરતજ તે હાથ ધાત્ર એકજ છુટડો પાણી પી ગમશ્યદ્ર પાસે આવ્યો આવતાની સાથેજ તેને જે સમાચાર મળ્યા તે સમાચારથી તેના હૃદયની મીમા ગહા નહિ. ભાઈના કહેવાથી તે તરતજ વાધરીવાડામા સાપ ઉતારના માણસને બે.લાની લાવવા વિનયી લેજે આવ્યો ગયો.

રામલો વાધરી સાપ ઉતારવામા વણે પ્રખ્યાત તેમજ સિદ્ધ હસ્ત હતો. હરિશ્ચંદ્ર તેને બો.નીને ધેગ આવ્યો, પરંતુ તે સમય સુકુમારના શરીરમા જીવ નહોતો સુકુમાર કપી પખી-તે સમયે આ સમારની માથા કૃપી પિંજરનુ બંધન છિજ લિજ કરી નાખી કાઢ અબળપયા પ્રદેશમા ઉડી ગયું હતું. 'નરના તેમજ કુટુંમના મધળા માણસો તેના મૃતદેહની પાસે પછાડા ખાતા હતા. 'પરંતુ અરેરે ! જે જાય છે-જે આ સમારના બંધનને છિજ લિજ કરી નાખ છે તે કદાપિ પોતાની પાછળ રૂદન કરનાર-હાયપિટ કંગનાગની તન્દ્ર એક દષ્ટિપાત મુઠા કરતું નથી !

આડોમ પાડોમના માણસો આવી ચઢ્યા, તથા કેટલાક આશ્રિય પુરૂષો રનેહ-કરૂણાના આધાર, સુકુમારના મુકામળ દેહને તેના માતા પિતા તેમજ સગા બહાલા પાસેથી લઈને ગમશાનમા મૂકી આવ્યા.

જે દેહને માપ કરડે છે, તેને અમિદાહ દેવામા આવતો નથી, જળમા તણાતો મૂકવામા આવતો નથી, પણ રમશાન ભૂમિમા દાટી આવવોજ પડે છે, તેથી સુકુમારના દેહને પણ તેજ પ્રમાણે રમશાનમા દાટી આવવામા આવ્યો !

પ્રકરણ ૪ થું.

અપૂર્વ જ્ઞાન

રાત્રિનો અધકાગ પૃથ્વી પગથી મર્વાગે દૂર થયો નહોતો હજી સુધી ગગનમા એ ચાગ તાગકા પ્રગાશી રહ્યા હતા ગત્રિએ રૂન નગ-

લભા ફરતા પશુઓ અઘાપિ અદ્રશ્ય થઈ ગયા નહોતા અઘાપિ રાત્રિનો વાયુ પ્રભાતના આગમનની રાહ જોઈ ધીમે ધીમે વહેતો હતો.

આ સમયે હરિશ્ચંદ્ર દુખી હૃદયને દબાવી રાખી રમશાનભૂમિમા આવી ચઢ્યો તે જાણે કે સુકુમારને સોંપવા આવ્યો હતો ગઈ રાત્રે એ દેહને આ રમશાનભૂમિમા મૂકી જવામા આવ્યો હતો, પરંતુ અત્યારે એ દેહ ક્યા છે ? સર્વત્ર શૂન્ય છે !

રમશાન તટને ધોઈ નાખીને નદીનો પ્રવાહ સાગર નગ્ન પ્રયત્ન ગતિથી દોડ્યો જતો હતો શૂન્ય વાયુ ‘ઝીમ ઝીમ’ શબ્દ કરતો વહેતો હતો શિયાળવાનો ભયકર અવાજ માલજવામા આવેનો હતો કાંઈ કાંઈ ઠંડાણે ફૂતરા ભમતા હોય એમ જણાતું હતું હરિશ્ચંદ્ર સ્વગત બોલી ઉઠ્યો — “સુકુમાર ! જીવનાધાર ! ભાઈ ! તને કેટલા બધા દિવસથી મ્હે મ્હારા ખોળામા નથી લીધો ! શું એક વખત તું મ્હારી પાસે નહિ આવે ! મ્હારા હૃદયમા અપાર દુખ થાય છે એક વખત શું તું એ વહના દૂર કરવાને મ્હારી પાસે નહિ આવે ? આવ આવ, તદ્દન નિષ્કુર ન થા સુકોમળ ક્ષીણ આવી રમશાનભૂમિમા રહેવાને યોગ્ય નથી હે દેવલોકના બાળક ! નયનમણિ ! આવ, આવ, જલદી આવ, આ ત્હારા દુખી કાકાને વધારે ન સતાવ ” હરિશ્ચંદ્રના આ વચનો રમશાનભૂમિમા સર્વત્ર ગાજી ઉઠ્યા, પરંતુ કોઈએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ કોઈએ એ વાતને સાંભળી નહિ.

હરિશ્ચંદ્રે આટલી બધી ખૂમો મારી, વિનંતિ કરી, તોપણ કોઈએ કેમ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ ? હરિશ્ચંદ્રે વિચાર્યું — “સુકુમાર સિવાય આ જગતમા રહેવાથી શો લાભ છે ? એ સસારનો ત્યાગ કરી ગયો તો હું શું કરી શકીશ નહિ ? આ સરિતાના શીતળ જળમા સ્નાન જવાથી સવળું દુખ શું દૂર થતું નથી ? એમ કરવાથી શું આત્મહત્યાનું પાપ લાગશે ? પાપ ! પાપ શું છે ? પાપમાજ દુખ છે—જ્વાળા છે આ દુખ કરતા, આ જ્વાળા કરતા શું એ દુખ તેમજ એ જ્વાળા વિશેષ અસહ્ય છે ? કોઈએ પણ નજર કરીને જોયું નહિ કે આ હૃદયમા કેટલું બધું દુખ છે અરે ભગવાન !

તમે તો કલ્યાણકર્તા છો, તો પછી તમારા સસારમા આટલું બધું અમંગળ કેમ થાય છે ? સુકુમારને શા માટે તમે મ્હારી પાસેથી તમારી પાસે બોલાવી લીધા ?

આ વચનોને ઉત્તર નદીના સામેના કિનારેથી આવ્યો કોઈએ જાણે કે પેલે કિનારે ઉભા રહીને ગભીર સ્વરે કહ્યું — “આ વિનાશનીતિ નિષ્કુરતાનું ડાગણું નથી ! સસારમા સુખ દુઃખ તેમજ નાશ અને ઉત્પત્તિ ચાલ્યાજ કરે છે ઉત્પત્તિ વિના સૃષ્ટિ થતી નથી ! ”

હરિશ્ચંદ્રે નમ્ર સ્વરે કહ્યું — “ મ્હાગ જીવનનો આધાર તોડી પાડવાથી, મ્હારી મધુર સુરવાળી વીણા બાગી નાખવાથી શો લાભ થયો ? ”

ઉત્તર મળ્યો કે — “ તું અને હું કાણ છીએ ? જડ તેમજ ચેતન સર્વત્ર સમાન વિધિ છે ! શોક શા માટે કરે છે ? ક્રોધ આવે છે, તથા ક્રોધ જાય છે ! એ સંધળી બ્રાતિ તું બૂલી જા અને હરિ-રસનો સ્વાદ ચાખવાને મને આગળ ધા ”

હરિશ્ચંદ્ર-ગુ હું બૂલી જાઉં ? સુકુમારને બૂલી જાઉં ? એ મ્હાં સર્વસ્વ હતો, મ્હારો નયનમણિ હતો, મ્હાગ જીવનનો આધાર હતો, સસારનો સાર હતો

ઉત્તર-ત્હારી બ્રહ્મ છે ! ન્યારે તે આવ્યો હતો ત્યારે તેને બોલાવવો પડ્યો નહોતો બોલાવ્યો હોત તોપણ તે આવત નહિ હવે ચાલ્યો ગયો તોપણ તેને ચાલ્યા જવાનું કહ્યું નથી કહ્યું હોત તોપણ તે જાત નહિ જવું આવવું-બ્રમ છે

હરિશ્ચંદ્ર-તો સુકુમાર ! પ્રાણાધિક સુકુમાર ! એક વખત તું મ્હને દર્શન દઈ જા એકજ વખત મ્હારા બોળામા બેસી જા ત્હારી માતાએ તને મ્હારા બોળામા બેસવા દીધો નથી તેથી મ્હને મર્ણ્ય દુઃખ થાય છે

બીજાબર આજ સમયે હરિશ્ચંદ્રની પાછળ કોઈ જલદીથી આવીને ઉંજી રહ્યું અધકારમા પ્રથમ તો હરિશ્ચંદ્ર આવનાર અગ્નિને ઝોળખી શક્યો નહિ, ત્યાર પછી તેને શાલૂમ પડ્યું કે તેની પાસે તેના મ્હેશ્વિ બાઈ રમેશચંદ્ર આવીને ઉભો રહ્યો છે

“ ત્હારી માતાએ તને મ્હારા ખોળામા લેવા દીધો નથી ! ”
 “ પ્રાણાધિક, હરિશ્ચંદ્ર આટલો બધો પ્રેમ રાખતો હતો ? આવ ભાઈ !
 આજે આપણે એક તીર્થના મુસાફર છીએ, એક દેવતાના દર્શન
 કરનાર છીએ હવે એ વાક્યને મુખમાથી બહાર કાઢીશ નહિ ”

રમેશચંદ્ર ભાઈને ગળે વળગી પડીને દીવાનાની માફક રડી
 પડ્યો હરિશ્ચંદ્ર પણ રડવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી બન્ને ભાઈઓ યેર ચાલ્યા આવ્યા.

રમેશચંદ્રે પોતાની માતા સરસ્વતીને ખોલાવીને કહ્યું - “ જોને
 માટે હું પૈસા એકઠા કરી રાખતો હતો, તે ચાલ્યો ગયો છે અને
 તેને અમારા સિવાય બીજા કોઈની પાસે, તેના ન્હાના કાકાની પાસે
 સુદ્ધા જવા દેતા નહોતા તે જાણે કે તેને અયોગ્ય જણાતું હતું, તેથી
 એ વશતો તિલક, સકળનો નિધિ, અમારો એક માત્રો થઈને ગયો
 નહિ અમારા પાપેજ એ ચાલ્યો ગયો મા ! હવે એવી જૂદાઈ
 રાખવાની જરૂર નથી. આજે મ્હને તથા હરિને એકઠું ખાવાનું આપ
 ખાઈને કુ સદાને માટે જ્યાં તોડરી વડે છું ત્યાં ચાલ્યા જઈ છું જે
 રક્ષમની પ્રાપ્તિ થશે તે રક્ષ પ્રત્યેક મહિને ઘેર મોડલી આપીશ મુંક-
 માર સિવાય અન્ય બની ગયેલ ઘેર હવે કુ પાછો આવીશ નહિ ”

મકરજી પ મું.

બાત-સ્નેહનું એક અપૂર્વ ચિત્ર.

રમેશચંદ્ર પુત્ર શોડથી તદ્દન અધીર બની ગયો તેની માતાએ
 તેને ત્રણ ચાર દિવસ સુધી તોડરી પર જવા દીધો નહિ.

આ ત્રણ ચાર દિવસમા તેમના સસારાની વ્યવસ્થા બધી
 ફેલાઈ ગઈ હતી.

રમેશચંદ્રે હવે જૂદા રહેવાની ઇચ્છા જણાવી નહિ. ચચળવલુ
 પણ પુત્ર વિયોગના શોકથી ગાડી સ્ત્રીના જેવી બની ગઈ હતી. તેણે
 પણ હવે જૂદા રહેવાની વાત તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. સૌ

પૂર્વ પ્રમાણે એકઠા થઇ ગયા રનેહલતા પુત્ર શોકથી વ્યાકુળ બનેલી ચચળવહુને આશ્વાસન આપવા લાગી

સુકુમારના મૃત્યુના સમાચાર જાણવામા આવતાજ ચચળવહુની વિધવા ભાભી પોતાના પચીસ વર્ષની ઉમ્મરના પુત્ર રામપ્રસાદને લઇને તે દિવસે સૂઝ્યા સમયે રમેશચંદ્રને ત્યાં આવી પહોંચી

રમેશચંદ્ર વરમા ખેડેા ખેડેા ચચળવહુને માનવન આપતો હતો એવામા તેના સાળાની પત્ની તથા સાળાના પુત્રે ઘરમા પ્રવેશ કર્યો તેમને જોતાની સાથેજ ચચળવહુ મ્હોટેથી રડવા લાગી રામપ્રસાદની માતાએ પણ પોતે પહેલેવા વસ્ત્રના પાલવને પોતાની આંખો ઉપર દાખ્યો

ચચળવહુએ રૂદન કરતા કરતા કહ્યું - “ વહુ ! મ્હારા સર્વ-સ્વનો નાશ થયો છે મ્હાડ વર, મ્હારો ખોળો, તેમજ મ્હાડ હૃદય શૂન્ય થઇ ગયા છે । ”

રામપ્રસાદની માતાએ અનેક પ્રકારની ઉપમા તેમજ પુરાણની કથાઓના દર્શાવો દર્શાવીને નણુદને માનવન આપવાનો યત્ન કર્યો તથા ત્યાર પછી ગમપ્રસાદનો હાથ પકડી તેને નણુદના ખોળા પાસે બેસાડીને કહ્યું - “ ઉદર અને સહોદરમા કાંઈ જૂદાઇ નથી આ તમારા ભાઇનોજ પુત્ર છે તેને તમાસેજ ગણીને તમારા ખોળામા બેસાડો આજથી એ મ્હારો નહિ પરંતુ તમારોજ છે ”

ચચળવહુએ ભાભીના આ વચનોનો કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ રમેશચંદ્ર અહાર ચાલ્યો ગયો રૂક્મિણી આવીને રામપ્રસાદ તેમજ રામપ્રસાદની માતાને રસોડામા લઇ ગઇ

જમતી વખતે રમેશચંદ્રે માતાને કહ્યું - “ મા ! ભાગ્યમા જે બનવાનુ હતુ તે બની ગયુ છે હવે હુ સુકુમાર સિવાય શૂન્ય બની ગયેલા ઘરમા રહી શકતો નથી તેથી આજે હુ નોકરી પર ચાલ્યો જઇશ ”

સરસ્વતીએ રડતા રડતા પૂછ્યુ - “ ફરીથી ઘેર ક્યારે આવીશ ? ”

રમેશચંદ્ર-હમણા કાંઈ કહી શકતો નથી. મ્હને લાગે છે કે

હમણા થોડા વખતમા તો મ્હારાથી આની શકાશે નહિ !

સરસ્વતી—ભાઈ ! આ ગરીબ માનાને દુખ દષ્ટિ નહિ શાતિ ધારણ કરે જ્યારે સુકુમારના વિયોગથી તને તેમજ મ્હને આટલું બધું દુખ લાગે છે તો પત્રી તું ધણા સમય સુધી મ્હને ત્હારું મુખ બતાવે નહિ એ દુખ મ્હાગથી કેમ કરીને સહન કરી શકાશે ?

રમેશચંદ્ર-દીવાળી પહેલા તો નહિજ આવી શકાય

સરસ્વતી—ડીક છે, પરંતુ તે પહેલાં જો અવકાશ મળે તો જરૂર વવારે નહિ તો માત્ર બે દિવસને માટે પણ આવી જજો હ, પણ તને હજી એક વાત કહેવાની છે

રમેશચંદ્ર—શી વાત ?

સરસ્વતી—હવે હરિયાના વિવાહની કાંઈ બ્યવસ્થા કર હવે મ્હારો બરોસો રાખીશ નહિ—મ્હારું હૃદય અપાર દુખી થયું છે કૃષ્ણચંદ્રને ઘેર તેડી લાવવાનો ય ન કર રામપ્રસાદ તથા તેની માતા આવ્યા છે—મ્હને લાગે છે કે, તેઓ જલદીથી પાછા જવાના નથી. તે માટે તું કાંઈ પણ બોનીશ નહિ હવે મ્હારે એકઠું કરવાની કાંઈ જરૂર નથી—જેને માટે હું કાંઈ સચય કરી રાખવાની ઇચ્છા ગમ્પની હતી તે તો દુઝો દુઝને ચાલ્યો ગયો છે હવે તું મ્હને મહિને જે કાંઈ મોકલીશ તેમાથી ધર ખગ્ગ ચાલ્યા કરશે

રમેશચંદ્ર—તમને જેમ યોગ્ય લાગશે તેમજ મારો તોપણ આટલા બધા કિતાવગા થશે નહિ—મમાગની મધળી બાજી ઇશ્વરના હાથમા છે

માતા ! મહામાયાના સસારમા આ રહસ્યમય પ્રકારો કાંઈ મમજી શકતું નથી તોપણ એટલું તો સમજી શકાય છે કે, સર્વત્ર લોકદષ્ટિથી ગુપ્ત રીતે વિધાતાનો કાંઈ મગળમય ઉદ્દેશ છુપાઈ રહેલો છે મનુષ્યની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ એ ગુહ રહસ્યબેદનો પડદો ખસેડી શકતી નથી.

પુત્રના વિયોગ શોકથી ચિંતાતુર બની ગયેલા રમેશચંદ્રે પછી પત્નીને સમજાવી કે—“ આપણે ધણા ક્ષુદ્ર છીએ. આપણે સસારના

સૌ સ્નેહીઓના સ્નેહપાત્ર કુળતિલક નિધિને સૌના સ્નેહમાથી વિચ્છિન્ન કરી રાખ્યો હતો. મ્હને લાગે છે કે તેથી કરીનેજ એ દુઃખી યદને આપણા સ્નેહનો ત્યાગ કરી નાસી ગયો છે હવે તો સૌની સાથે મળીને સલાહ શાન્તિમાજ બાકીના દિવસો પસાર કરજે ”

ચચળવહુએ પતિના આ વાક્યો પ્રમાણે વર્તવાનું કબૂલ કર્યું. પ્રભાતકાળે રમેશચંદ્રે ઉઠીને હરિશ્ચંદ્રને જગાડ્યો, તથા તેને કહ્યું — “ચાલ તુ પણ મ્હારી સાથે રોશન મુઘી ચલ સદવાર મતામા તો તુ ઘેર પાછો આવી શકીશ ”

હરિશ્ચંદ્ર ભાઈની માથે ચાલી નીકળ્યો બન્ને ભાઈઓ કાંઈ પણ બોલ્યા નહોતા. શાન્તિથી ચાલ્યા જતા હતા ચારે દિશાએ શાન્તિ જણાતી હતી તોપણ હરિશ્ચંદ્ર તેમજ રમેશચંદ્રના હૃદયમાં અશાન્તિનો અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો જાણે કે ગ્ન્તો પણ અનેક યુગ યુગાતરની પસાર થઈ ગયેલી યાદદાસ્તને છાતી ઉપર ધારણ કરીને આગળ વધતો હતો પીપળાના ઉચા વૃક્ષો તેજ પ્રમાણે ઉચુ માથુ કરીને શાન્તિ ધારણ કરી જીવનની જૂતકથાની સાક્ષી આપતા હતા—સચળ તેવું જણાતું હતું માત્ર તેમના હૃદયમાં એ મુખશાન્તિ નથી, એ પ્રકૃષ્ટતા નથી—હમણા તે શન્ય તેમજ ચિંતાપૂર્ણ છે ।

ધીમે ધીમે બન્ને ભાઈઓ બાજવા રોશને આવી પહોંચ્યા આ સમયે પૂર્વ દિશામાં સૂર્યનાગયણના કિરણો પ્રકાશી નીકળ્યા હતા. રાત્રિનો અંધકાર દૂર થઈ ગયો હતો.

રમેશચંદ્રે ગદ્ગદ કંઠે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું — “ભાઈ ! હવે અડધા કલાકમાજ ગાડી આવશે ત્હારે અહિં રોકાઈ રહેવાની કાંઈ જરૂર નથી તુ હવે ઘેર જા હુ પ્રત્યેક માસે જે રકમ પેદા કરીશ તે બધી ત્હારી તરફ મોકલી આપીશ. ”

હરિશ્ચંદ્રે સ્પષ્ટ તેમજ નમ્ર કંઠે કહ્યું — “મ્હારી તરફ ! ભાઈ ! હુ સસારનો ભાર ખેંચી શકુ તેમ નથી વળી મ્હારી સમસ્ત શક્તિ સુકુમારના ચાલ્યા જવાની સાથેજ નાશ પામી છે મ્હારા જીવન બંધન સુકુમાર. કોઈ અગમ્ય દેશે ચાલ્યો ગયો છે. હવે હુ સુકુમાર

સિવાય શૂન્ય બની ગયેલા ધરમા રહી રાખીશ નહિ બાપ ! સસાર સખધીની વ્યવસ્થા કરવાનો બાર તમારે શિર પર છે તો પછી તેને તમારા શિર પરજ રહેવા છો કે જેમ બને તેમ જલદીથી ધરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જવાનો છું । ”

રમેશચંદ્રનું પુત્ર રોકથી સતત હૃદય અનુતાપના ઉષ્ણ અશ્રુથી ઝળી ગયું હતું તેણે ધીમેથી કયું — “ હરિ ! બાપ ! અત્યાર સુધી એક પ્રકારની બ્રમપૂર્ણ મોહભાગથી મ્હારા નેત્રો ઢગાઈ રહેના હતા તે સમયે હું એમ સમજતો નહોતો કે, “ મનુષ્યની દુર્ભાગ શક્તિની પાછળ પ્રકૃતિની મહાન શક્તિ રમ્યા કરે છે—જ્ઞાનભૂમિથી પ્રકૃતિ માત્ર આગળી હવાને છે એટલે મનુષ્ય તેનો વેચાયલો ગુનામ બની જાય છે પ્રાંતિના સરળ ઉત્તર વિધાન આગળ મનુષ્યનો સવળો શ્રમ વ્યર્થ થાય છે મનુષ્યની બુદ્ધિ આમમાતમા ઊડી જાય છે ” ૫૦-માત્રમાએ મ્હારા સુકુમારને પોતાની પાસે બોલાવી લઈને મ્હારા જ્ઞાન ચક્ષુ ઉઘાડ્યા છે—મ્હને સમજાવ્યું છે કે આટલું બધું શા માટે ? સ્વાર્થાધ ચર્ચને પોતાના એજનાને માટે સૌ સ્નેહીજનોનો સ્નેહ વિચ્છિન્ન કેમ કર્યો ? બે જ્ઞાનક્રમા તો એ ચાલ્યો જગે એ બૂલી કેમ જાય છે ? જે કર્તવ્ય છે—જે કાર્ય કરવાનું છે—તે કદાપિ બૂની જઈશ નહિ બૂલી જઈશ તો અસાધારણું દુઃખ ભોગવવું પડશે ”

“ બાપ ! તું કદાપિ ધરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જઈશ નહિ મ્હે ત્હાની માથે વચ્ચું નિષ્કુરતાપૂર્ણ વર્તન ચલાવ્યું છે સુકુમારને ત્હાગે બોલામા આપવામા આવતો નથી, એ હરીકૃત મ્હારા જાણવામા આવ્યા છતાં મ્હે એ સખવી કાંઈ વ્યવસ્થા કરી ત્હારા અધિત ચિત્તને શાન્ત કરું નહોતું, ઉનદું મ્હે મોહાધીન ચર્ચને એ મતમાજ મન દર્શાવ્યો હતો ! મ્હારો એ મહાન અપરાધ બૂલી જજે, મ્હને ક્ષમા કરજે ” અશ્રુથી ભરાઈ ગયેલી આખોએ અસ્પષ્ટ સ્વરે રમેશચંદ્રે આ વચનો કહ્યા

“ ક્ષમા ! શાની ક્ષમા બાપ ? હું તો તમારો ન્હાને ભાઈ છું ” હરિશ્ચંદ્રથી વિશેષ બેલી ચકાયું નહિ ! તેના ક્રુરતા અગને આશ્ચર્યન

કરો રમેશચંદ્રે તેના મરતક પર યુગ્મન કર્યું

આ એક અપૂર્વ દેખાવ હતો । વિગટ અનત સીમા વિનાના આકાશતળમા એ દેખાવ મધુર હતો । એ દેખાવ પવિત્ર ભાતુ-રનેહના અનત લગ્નમાના એક અદ્વિતીય ચિત્ર સમાન હતો ।

ત્યાર પછી અત્રથી લગાઈ ગયેલા નેત્રોએ હરિશ્વર બધુની પાસેથી વિદાય માગી ઘર તરફ પાછો ચાલી નીકળ્યો

પ્રકરણ ૬ હું.

રઝનીચંદ્રનો પત્ર.

ધગધગ આડ વાગતામા તો હરિશ્વર બાળવા મેશનેથી ઘેર આવી પહોંચ્યો સમસ્ત ધગ મુકુમાર મિવાય બાણે કે ' દાહાકાર ' ડરી રહ્યું છે ધરની સામે આવેલા બે ચાગ વૃક્ષો બાણે કે મુકુમારને માટે ચિંતા ધુણી લાવથી વખત વીતાડે છે

હરિશ્વર ઘેર આવીને ચચળનહુ પામે ગયો તે સમયે ચચળ-વહુ શય્યામા પડી પડી મુકુમારને યાદ કરી શોડ કરી રહી હતી હરિશ્વરે કણ્ણસ્વરે કહ્યું -“ લાભી ! ઉઠા હવે ચિંતા કગવાથી ઝાઝ વળવાનું નથી આ શરીરનો ત્યાગ ડરશો તોપણ એ માલિક્ય હવે મળવાનું નથી જો મળી શકે તેમ હોત તો આ હરિશ્વરના નિરૂપ-યાગી દેહના દાનથી એ કાર્ય થઈ ગયું હોત ”

ચચળ ઉઠીને ખેરી થઈ તેણે મહાટેથી ડેદન કરીને કહ્યું -
“ એ તમારી પાસે આવવાને માટે ધણા પછાડા ખાતો હતો તોપણ હું હતભાગિની તેને તમારી પામે આવવા દેતી નહોતી । મ્હને લાગે છે કે તેને પરિણામેજ એ કોયે ભગાડને અમારી પાસેથી ચાલ્યો ગયો છે મુકુમાર । પાછો આવ લાઈ । ત્હારા ન્હાના કાકા પાસે જતા હવે હું તને કદાપિ રોકીશ નહિ એક વખત ત્હારા નયન-મણિ । આ ત્હારી જન્મદાયિની માતા પર કૃપા કરીને પાછો આવ ”

કાઠએ આ વાક્યોનો ઉત્તર આપ્યો નહિ માત્ર હરિશ્વરના

નેત્રોમાથી પ્રબળ જળ-પ્રવાહ વહેવા લાગ્યે. તેણે ધોતીઆથી પોતાની આંખો સાફ કરી

રામપ્રસાદની માતા મરાબર આજ સમયે ત્યાં આવી ચઢી. તેણે હરિશ્વરને કહ્યું - “ અરેરે ! આ નુ ‘ આમ કરીને એ દુખી જીવને વધારે શા માટે રડાવો છો ? જે વાત જૂઠાવી દેવાની છે, તેને શા માટે તાજ કરાવો છો ? રાસુ રાસુ ! આવ, ત્હારી ફોષ પાસે આવ-તને જોતા તેમના જીવને ઝાંઝક ટાંઢક વળશે હરિશ્વર ! તમે હમણાં બહાર ચાલ્યા જાઓ ’

હરિશ્વર ચાલ્યો ગયો

એ દિવસે એવા નિશ્ચય થયો કે રામપ્રસાદ તથા તેની માતા હમ્મેશાંને માટે એ ધરમાળ રહેશે, તથા રામપ્રસાદ પોતાની પુત્ર વિયોગિની ફોષને પાલક-પુત્ર થશે

આ પ્રકારથી હરિશ્વર સતુષ્ટ થયો નહિ હરિશ્વરની માતા મરન્વતી તેમજ બીજા ફોષને પણ આ નિશ્ચય પસંદ પડ્યો નહિ, નોપણ ચચળવહુના નિશ્ચય વિરૂદ્ધ એક પણ શબ્દ બોલી શકવાનું માહસ ધરના ફોષ પણ માણસમા નહોતું

આ પ્રકાર બની ગયા પછી પદર દિવસે હરિશ્વરને ગળતી-ચદનો એક પત્ર મળ્યો. પત્ર મુખ્યથી આવ્યો હતો તેમા રજનીચરે કામ્યુ હતું કે -

‘ ધણા દિવસથી ત્હારો પત્ર નથી મ્હારા સાબળવામા એમ આવ્યું છે કે, મ્હોટા ભાઈનો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો છે આ ધણો દુખ-પૂર્ણ પ્રકાર બન્યો છે, પરંતુ ઇશ્વર લીલા આગળ લાચાર ! ભાગ્યના ઉપર મનુષ્યની ઝાંઝ સત્તા નથી જીવન પર થઈને અનેક પ્રકારના દુખ ચાલ્યા જાય છે હું નોડરી છેડી દઈને મુમઘ આવ્યો છું, અને અહિં એક મ્હોટું દવાખાનું નહે સ્થાપિત કર્યું છે, આ દવાખાનાનું સંધળું કામકાજ હું એકલો સંભાળી શકતો નથી. ઘેર ત્હારું પણ કાંઈ એવું ખાસ કામ હોતું નથી, માટે આ પત્ર મળતાજ તું આ તરફ ચાલ્યો આવજો તું અહિં આવીશ એટલે મ્હને કામ-

કાજ કરવાની ઘણી સુગમતા થઇ પડશે મ્હાગથી પારકાની ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાતો નથી. હારા આવવાથી મ્હારો જીવ નિશ્ચિત રહેશે ધરના સમાચાર જરૂર લખજો એજ

લી૦ શુભેચ્છક

રજનીચંદ્રના શુભાશિર્વાદ ”

હરિશ્વરે આ પત્ર ધરના સૌ માણસોને વાંચી મળાવ્યો. અચળવહુએ પત્રની હકીકત સામળી ખરી, પરંતુ તે ક્ષણ એલી નહિ સસારના કોઇ પણ વિષયમા તે હવે લક્ષ્ય આપતી નહોતી. પુત્ર શોકથી શોકાતુર રહેતી ચચળને અવા મૃહસસારના વિષયોમા મેગવવાનો કોઇ યત્ન પણ કરતુ નહોતુ.

હરિશ્વરની માતા પણ સુકુમારના શોકથી શય્યાવશ થઇ હતી. તોપણ તેને સર્વ વિષયમા લક્ષ્ય આપતુ પડતુ હતુ. આ શોક દુઃખમા પણ જો સસારનુ બધારણુ ફરીથી બધાય તો સાર એવી તેની આશા હતી તેણે કહ્યું —“ તેણે અહમ્મદનગર છોડ્યુ એ એડ રીતે ઠીક કર્યું છે એમ મ્હને લાગે છે ”

સ્નેહનતાએ અનેક દેવતાઓની પ્રાર્થના કરી અનેક પૂજાઓ માની તે મનમાને મનમા ડહા કગતી હતી કે —“ હે દયાળુ દેવ ! પતિની શુદ્ધિને ઠેકાણે લાવો હે હરિ ! પતિ દેવતાને સુમતિ આપો હે સત્યનારાયણ દેવ ! એક વખત આ અમાગિનીની તગદુ હંચુ મુખ કરીને જુઓ—હુ સવાપાય શેરની કથા કહેવડાવીશ ”

દેવતાએ સ્નેહજ્વલતાની આ વિનંતિ, પૂજા, પ્રાર્થના માન્યતા વગેરેને સ્વીકારી કે કેમ એ કહી શકતા નથી, પરંતુ સૌની સમતિથી હરિશ્વરને મુબઇ જવાનુ નક્કી હતું. હરિશ્વર પણ સુકુમાર સિવાયના ધરને ત્યાગ કરી મુબઇ ચાલ્યા જવાથી શાન્ત રહી શકાશે એમ વિચારી તે દિવસે રાત્રેજ મુબઇ જતી ફાગ્ટ ટ્રેનમા બેસી રવાના થયો.

બ્યારે હરિશ્વર ઘેરથી ઝેશન તરફ જવાને વિદાય થયો ત્યારે સ્નેહજ્વલતાને પતિ પ્રત્યે એવો સદેશો મેલ્લવાની ઘણી ઇચ્છા થયા કરતી હતી કે —“ માત્ર એક વખત—એકજ દિવસને માટે ઘેર આવીને

દર્શન હાથ જાઓ ” પરંતુ શરમથી તે કાંઈ બોલી શકી નહિ તેના મનની વાત મનમાં જ રહી ગઈ.

મકરણુ ૭ મું.

ધર જમાવતી દુર્ઘરા.

હવે કૃષ્ણચંદ્રની સ્થિતિ પ્રત્યે લક્ષ્ય આપીશું. વહાલા વાચકો તેને નોકરી પર સહવારના ૧૦ વાગે જવું પડતું હતું અને ત્યાંથી તે સાંજના સાત વાગે છૂટો થતો હતો. કોઈ કોઈ વખતે આઠ નવ પછી વાગી જતા હતા. પ્રભાતકાળે ઉઠીને તે પોતાના સાળા હરિચંદ્રણની ખેતીનું કામકાજ કરવા જતો હતો ત્યાંથી પાછો આવીને તરતજ શીતળ કે ગરમ પાણીથી સ્નાન કરીને ટાઢું ઉત્તુ જે કાંઈ હોય તે જમી લેતો હતો. જો કોઈ દિવસે ટાઢું ખાવાનું ન હોય અને ગરમ ખાવાનું થવાતો વિલગ હોય તો ભૂખ્યે પેટે જ નોકરી પર ચાલ્યો જતો હતો.

એક દિવસ રાત્રિના નવ વાગ્યા હતા. કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ હતી. આકાશ વાદળાઓથી ઢાંકાયેલું હતું. વરસાદ ‘ ટપક ટપક ’ કરતો વરસતો હતો. આ સમયે હાથમાં એક રૂમાલની અંદર શાક ઉંચકીને કાદવવાળા પગે, ભિંમમ્મ જયેશ્વર વસ્ત્રો પહેરીને ઠંડીથી ધુજતો ધુજતો કૃષ્ણચંદ્ર ઘેર આવી પહોંચ્યો.

આ સમયે હરિચંદ્રણ ઘરમાં બેઠો બેઠો તેની માતા તેમજ બહેનો સાથે વાતચિત્ત કરતો હતો. કૃષ્ણચંદ્રને આવતાજ તેમણે દેખાવ બેઠને હરિચંદ્રણ હસી પડ્યો, પછી જો તેની આવી સ્થિતિમાં તે તેની માતા, અગર તો તેના બધાઓ આગળ હાજર થયે હોત તો તેમની આખોમાં આસુ ભરાઈ આવ્યા સિવાય રહેત નહિ. અહિં તો હરિચંદ્રણને હસતો જોઈ, તેની માતા પછી હસવા લાગી અને બામ સ્વરે બોલી-“ બહુ દુર્ઘાંતી છે, તેથીજ વજીવા પગારમાં અત્યાર સુધી મજુરી કરી કરીને મરી ગય છે. ”

કૃષ્ણચંદ્રની પત્ની મકુટી ચઢાવીને સહેજ દૂર ખસાન બેઠી
કૃષ્ણચંદ્ર શાકની પોટલી જમીન પર મૂકી નીચે બેઠો. આ મમયે
સાહજિવ રીતે તેના મુખમાથી એવા શબ્દો બહાર નીળી પડ્યા
કે—“હે પ્રભુ !”

હરિચરણે હસીને પૂછ્યું—“પ્રભુને કેમ યાદ કરો છો ?”

કૃષ્ણચંદ્રે વિરક્તપૂર્ણ સ્વરે કિતર આપ્યો—“આ દુભાગીનું
કુર્ભાગ્ય દૂર કરવાને માટે”

હરિચરણ-તમે તદ્દન મૂર્ખ છો, તેથીજ અત્યાર મુઠ્ઠી ગદ્દા-
નૈતર કરો છો.

કૃષ્ણચંદ્ર-શું કરે ? જેવું ન્હાડે ભાગ્ય

હરિચરણ-કીકે ત્યારે, હવે હુકો ભરી લાવશો કે ‘બળગ’માથી
મ્હારે માટે અરીજી લેતા આવ્યા છો કે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, લાવ્યો છું, પણ કાષ્ટક થોડું લાવ્યો છું

હરિચરણ-થોડું તે કેટલું ?

કૃષ્ણચંદ્ર-પાવલી ભાર

હરિચરણ-એટલું બધું થોડું કેમ લાવ્યા ?

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારી પાસે પૂરતા પૈસા નહોતા. આ માસનો પગાર
કડકે કડકે બાંધને વરખર્ચનાજ ઉપયોગમા લીધો છે. આજે જે કાષ્ટ
થોડા વજા પૈસા મ્હારી પાસે સિલ્લકે હતા તેમાથી શાક અને અફીણ
લાવ્યો છું

હરિચરણ-ધોખીને ત્યાંથી કપડા લાવ્યા છો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, લાવ્યો છું

હરિચરણ-હુકકો ભરો

કૃષ્ણચંદ્ર-હમણા થોડો વખત મજૂર કરો મ્હારી છાતીમા દર્દ
થાય છે

હરિચરણ-આવું સાહસ કરશો તો કોઇ પણ દિવસે તમારો
શુક્રવાર વળવાનો નથી. આજસંથીજ માણસને કુખ બોગવતું પડે છે.
એક વખત હુકકો ભરી આપો. પગીથી હાથ પગ ધોઇ કપડા ઉતારો.

કૃષ્ણચંદ્ર નિરપાય હુકકો ભરી લાવવાને ઉઠ્યો ત્યાર પછી હાથ પગ ધોઈ નાખીને તેણે વસ્ત્રો બદલ્યા.

હરિચરણની માતાએ કહ્યું -“ અમારે મીને ગામમાં એક ઠોકણે જન્મવા જવાનું છે જન્મવાનું મોકુ થવાનું હોવાથી રાત્રે કાંઈ ઘેર જન્મનાર નહોતું, એટલે તમારા એકલાને માટે રાત્રે કેવી રીતે રાધી શકાય ? માટે સહવારની પાચ સાત લાખરીઓ પડી છે તે શાક માથે ખાઈ દ્યો ”

“ ડીક છે, ખાઈ લઉ છું ” એમ કહીને કૃષ્ણચંદ્ર ગમેશમાં ગયો તથા ભાવે અભાવે થોકુ ધણુ જમીને શયનગૃહમાં ગયો.

મદાકિનીએ ગભીર સ્વરે પૂછ્યું -“ લાગ્યા છો ? ”

ધણુ નમ્ર સ્વરે કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું -“ ના ”

મદાકિની-ના ! ડીક છે !

આમ કહીને તેણે પથગ પરથી એક ઉશિકુ ઉઘડીને પલગ પગળ પછાડ્યું અને કહેવા લાગી -“ હે યમ ! તું મ્હને અહિં રાખીને ઉપવાસ કેમ કરે છે ? શું મ્હારા જેરી દુર્ભાગી સ્ત્રીને લઈ જવામાં તને પણ અત્રદ્ધા થાય છે ? મ્હને કેટલી ગૌહત્યા અગર તો બ્રહ્મ-હત્યા કરી હશે તે હું વિચારી શકતી નથી ! હે ભગવાન ! મ્હારા પાપનો છેડોજ નથી કે શું ? ”

પછીથી એક નિશ્વાસ મૂકી મદાકિની ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પલગ પર પડી ગઈ.

આ સમયે ગડગડ કંઠે કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું -“ તું એક વખત મ્હારી વાત સાંભળ મ્હારો કાષ્ઠજ ગુન્હો નથી, મ્હારી પાસે પૈસા હોત તો હું તને એક ગવન ન લાવી આપત કે ? શું કરે ? મ્હારા દુખનો પાર નથી હવે તો પરમાત્મા જો કાષ્ઠ કૃપા કરશે તો જ મનનું દુખ દૂર થશે, નહિ તો આ જીવન નકામું ગયું છે ”

મદાકિની-હવે મ્હારે કાષ્ઠ જોઈતું નથી મ્હને સંધળ મળી ગયું છે મ્હારે લાગ્યજ ફૂટેલું છે હુંજ મૂર્ખ છું કે તમારી પાસે વારંવાર ગવનની માગણી કરું છું

આમ કહીને મદાકિની પાસુ ફેરવીને સૂઈ રહી.

કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું — “ શુ કર ? મહિને માત્ર છ રૂપિયાજ પગાર મળે છે તેમથી શાકપાન નેમજ અફીણનું ખર્ચ મ્હારે કરવું પડે છે ! દરરોજ ઓછામાં ઓછા ત્રણ ચાર ચાના ચાવા ખર્ચમાં જાય છે પછી હું એક પણ પૈસો કયાથી બચાવી શકું ? ત્હારા ભાઈ તો બજારની વસ્તુઓ લાવવા માટે એક પણ પૈસો આપતા નથી ”

મદાકિનીએ કાંઈક ક્રોધાવેશમાં આવી જઈને કહ્યું — “ તમારા જેવું માણસ તો ખીજી એક પણ જોયું નહિ મ્હારા ભાઈ મહા મુશિમને આપણું બંનેનું ખર્ચ નિભાવે છે, તે આપતનો ઉપકાર માનવો ભૂલી જઈને તમે તમારા રોજના શાકપાનના ખર્ચ માટે બચાવ કરો છો ! તમને ન ફાવતું હોય તો હવેથી શાકપાન, તમાકુ અફીણ વગેરેનું ખર્ચ તમે કરશો નહિ તમે તમારે ખીજે કાંઈ સ્થળે નોકરીની તપાસ કરો મ્હારા ભાગ્યમાં જેમ થવાનું હશે તેમ થશે ”

ત્યાર પછી મદાકિની એક પણ શબ્દ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય પલગમાં સૂઈ રહી કૃષ્ણચંદ્ર તેને ફરીથી કાંઈ કહેવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ.

કૃષ્ણચંદ્રને પલગમાં સ્થાન મળે તેમ નહોતું, તેમજ થોડો સમય પસાર કરવાને માટે કાંઈ પુસ્તક પણ મળે તેમ નહોતું તેથી તે નવીન વર્ષના પચાસના પૃષ્ઠોને ફેરવીને તેમની જાહેર બાજરો વાચવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી મદાકિની જ્યારે નિદ્રાધીન થઈ ગઈ ત્યારે કૃષ્ણચંદ્ર ધીમે પગલે પલગ પર ચઢીને બેઠો. બેઠો એક બાજુએ સકાચાઈને સૂઈ ગયો ! અને મહામુશિમતે તેણે રાત્રિ પસાર કરી

— ૦૦૦૦ —
પ્રકરણ ૮ મું.

— ૦ —
જમાઈ કે બનવર ? !

પ્રભાતકાળે ઉઠીને હરિચરણે કૃષ્ણચંદ્રને કહ્યું — “ અંજો બેતરમાં

મજુરોને કેટલુક કામ સોંપવાનું છે, અને ત્યાં તમારે ત્રણ ચાર કલાક રોકાવું પડે તેમ છે, માટે જલદીથી કપડા પહેરીને તૈયાર થાઓ ”

કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું —“ જો ત્યાં ત્રણ ચાર કલાક રોકાવાનું હશે, તો તો મ્હાગથી બપોરે ઘેર આવી શકાશે પછીથી હું નોકરી પર કેવી રીતે વખતસર જઈ શકીશ ? કેટલાક દિવસથી નોકરી પર મોકલે જવાય છે તેથી શેઠ વઢવા કરે છે ”

હરિચરણ—તેઓ વઢે છે તેમાં હું શું કરું ? આ કામ પણ તમારે કરવાનું છે છ રૂપિયામાં યાદ અમારાથી બે માણસોનું બરણ પોખણ નિભાવી શકાય તેમ નથી

આ શબ્દોનો કૃષ્ણચંદ્રે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ તે કપડા પહેરી ખેતર તરફ જવાને નીકળી પડ્યો

લગભગ દશ વાગ્યા પછી થાક્યો પાક્યો કૃષ્ણચંદ્રે જ્યારે ઘેર આવી પહોંચ્યો ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે હરિચરણના મ્હોટા બનેની આવેલા છે

તેમનું નામ રામકૃષ્ણ હતું તેઓ ભરૂચ જિલ્લામાં ફોજદાર હતા તેથી ચેરીમેરીની આવક પણ ઘણી સારી હતી તેમની ઉંમર લગભગ પચાસ વર્ષની હતી દેખાવમાં કાંઈક બેડાળ હતા તેઓના પર સરસ્વતી દેવીની વિશેષ કૃપા નહોતી, પરંતુ શ્રીમતી બક્ષી દેવીની કૃપા હોવાથી તેમની પત્નીના અગ પર ઘણા ધરણા પહેરેલા રહેતા હતા, અને તેથી કરીનેજ તેમના સમાનની સીમા નહોતી.

તેમની આસપાસ અનેક નર નારીઓ વિંટળાઈ વળ્યા હતા તેઓ હસતા હસતા સૌની સાથે વાતચિત કરતા હતા હરિચરણની માતા જમાઇરાજને માટે જમવાની સામગ્રી ખનાવવાની ખટપટમાં પડી હતી

કૃષ્ણચંદ્રે આવતાની સાથેજ રામકૃષ્ણને પ્રણામ કર્યા કૃષ્ણચંદ્રે સંબંધીની સવળી હકીકત પત્ર મારફતે રામકૃષ્ણના જાણવામાં આવી હતી એક વખત હાસ્ય કરી બેગપૂર્ણ સ્વરે તેમણે પૂછ્યું —“ કેમ કૃષ્ણચંદ્ર! ખુશી આનંદમાં છો ને ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, છુ તો ખરો !

રામકૃષ્ણ-ક્યા ગયા હતા ?

કૃષ્ણચંદ્ર-ખેડુતોને થોડુ નાણુ કામ બતાવવાનુ હોવાથી સીમમા ગયો હતો.

રામકૃષ્ણ-વણી મારી વાત છે હરિચણુને બનતી મન કરવીજ નોંધએ

કૃષ્ણચંદ્ર-આપને ત્યા સૌ ખુશી આનંદમા છે ને ?

રામકૃષ્ણ-હા, ખુશીમા છે

ત્યાર પછી કૃષ્ણચંદ્ર ઉતાવળો ઉતાવળો હુકકો ભરી લાગ્યા, અને થોડા સમય સુધી તેણે ધુત્રપાન કરીને હુકકો ગમકૃષ્ણના હાથમા આપ્યો. પછીથી તેણે જલદીથી સ્નાન કરી લઈ ગંગોત્રમા જઈ સાસુને પૂછ્યુ -“ ભોજન થયુ છે ? ”

મહો મરડી સાસુએ ઉતર આપ્યો -“ એટલામા તે ક્યાથી ભોજન થાય ? જોતા નથી કે જમાઈ આવેલા છે ? તમે તે માણુમ છો કે જનવર તે હુ વિચારી શકતી નથી ”

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારે હમણાને હમણા નોકરી પર જવાનુ છે

માસુ-તેથી હુ શુ કક ? આજે ના જગો !

કૃષ્ણચંદ્ર-આજે નહિ જાઉ ના શેક વિશેષ ગુસ્સે ભરાશે

માસુ-ત્યારે તો જેમ કાવે તેમ કરો ગમેછ થવાને હજી વણુ વખતની વાર છે હજી તો વણુ પદાર્થો બનાવવાના આખી છે

કૃષ્ણચંદ્ર-ત્યારે તો આજે મ્હારાથી નોકરી પર જઈ શકાશે નહિ

આમ કહી થોડુ જળ પીને કૃષ્ણચંદ્ર બહારની પરસાળમા ગયો તે દિવસે તેનાથી નોકરી પર જવાયુ નહિ, તેથી તેનુ ચિત્ત ઘણુ ચચળ બની ગયુ, કાગણુ કે તે દિવસે વિશેષ કામ હતુ, પરંતુ તે કવી રીતે જઈ શકે ? ગઈ કાલે ગત્રે તે નજીનુ જમ્યો હતો ત્યાર પછી એક પણ મુડી અનાજ તેના પેટમા પડ્યુ નહોતું-ભૂખના દુખથી તેનુ મર્યાગ ધ્રુજતુ હતુ

રામકૃષ્ણ તથા હરિચણ પણુ સ્નાન કરી થોડો નાસ્તો કર્યા

પછી પાન ચાવતા ચાવતા ખ્હાર પરસાગમા ન્યા કૃષ્ણચંદ્ર બેડો હતો ત્યા આવી ચઢ્યા. આડોસ પાડોસમા રહેતા બે ત્રણ પુરૂષો પણ ત્યા બેસવાને આવ્યા પછીથી સૌની સમિતિ અનુસાર હુકકો ભરવાનું કામ કૃષ્ણચંદ્રને માથે આવ્યું ! કૃષ્ણચંદ્ર ‘હુકકો ભરી લાવ્યો એટલે સા બાજુ રમવા બે’.

લગલગ બે કલાક સુધી બાજુ રમવાનું કાર્ય ચાલ્યું હશે એટલામા રામકૃષ્ણ તેમજ હરિચરણને જમવા ઉડવા મારેનું રસોડામાથી નિમત્રણ આવ્યું કૃષ્ણચંદ્રે પ્રશ્ન કર્યો - “હું જમવા આવું કે ?”

ઉત્તર મળ્યો - “ના, તમારું ભોજન હજી તૈયાર થયું નથી.”
કૃષ્ણચંદ્રે ઝખવાણા પડી જઈને પોતાનું મુખ ખીજી દિશા તરફ ફેરવ્યું રામકૃષ્ણ તેમજ હરિચરણ ઉડીને રસોડામા ગયા.

પાડોસમાથી બેમવા આવલા હરિલાલ નામના એક માણસે પૂછ્યું - “કૃષ્ણચંદ્ર કનારે જમશે ?”

કૃષ્ણચંદ્ર-જ્યારે જમવાનું મળશે ત્યારે
ખીજો એક જીવનલાલ નામનો પાડોશી બોલી ઉઠ્યો - “હરિલાલ-ભાઈ ! જુઓ આ આર્યસંસારની ત્રિવિતિ ! ગુજગાતી ધગજમાઈઓની દુર્દશા ! !”

ત્યાર પછી જીવનલાલે કૃષ્ણચંદ્રને સંબોધીને કહ્યું - “કૃષ્ણચંદ્ર ! તમે કોધે ભરાશો નહિ તમે ભણેલા ગણેતા છો, તમાગ વશની આખર પણ ધણી છે, તો પછી તમે શા માટે અહિં પડ્યા રહો છો ? તમે તમારે ઘેર જશો તો સુખી થશો જો તમને તમારા ભાઈ સાથે ન ફાવતું હોય તો જૂદા રહો, પરંતુ આ શું ‘આવું અપમાન તમારાથી કેમ સહન કરી શકાય છે ? સાસરાના વરની ચુલાગી તમને કેમ આટલી બધી બ્હાલી લાગે છે ?”

કૃષ્ણચંદ્રે આ વાક્યોનો કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

ત્યાર પછી ધણો સમય વીતી ગયો રામકૃષ્ણ અને હરિચરણ ભોજન કરીને ખ્હાર આવ્યા હરિચરણે કૃષ્ણચંદ્રને કહ્યું - “હવે તમે જાઓ જમી યો હુકકો અને ચનમ સાથે લેતા જાઓ - કે ભરી

અહિ મોકલાવી આપીને તમે જમવા બેસજો "

અતિ ચિતાતુર ચિત્તે કૃષ્ણચંદ્ર હુકકો લઈ ધરમા ગયો, તથા સાળાની આજ્ઞાનું પાલન કરીને જમવા બેઠો.

તેને માટે જાડા રમુનના ચોખાનો ભાત તથા બાજરીના બે રોટલા કરેલા હતા. કૃષ્ણચંદ્ર પોતાની પાસેના પૈસા ખરચીને શાક લઈ આવ્યો હતો છતાં તેને સહજ પણ શાક મળ્યું નહિ તેની સાસુએ તેને એમ કહ્યું કે - " રામકૃષ્ણ ! જો દિવસે આવેલા હોવાથી તેમને એકલા જમવા બેસાડીએ તો ખોટું દેખાય માટે હરિચરણને તેમની સાથે બેસાડવો પડ્યો હતો ને તેથી જીને શાક ખલાસ થઈ ગયું છે "

કૃષ્ણચંદ્ર કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય આકાશ પાતાળના વિચાર કરતો કરતો જમવા લાગ્યો. દાળ ખૂટી પડેલી હોવાથી તે જમવા આવ્યો તે પહેલાં તેની સાસુએ દાળમાં જળ ઝમકાવ્યું હતું તેથી તેને દાળ પણ ભાવી નહિ છતાં અસાધારણ ભૂખ લાગેલી હોવાથી ભાવે અભાવે પણ તેણે થોડું ખાઈ લીધું.

મકરણુ ૬ સુ.

જૂની આંખે નવીન તમાસો.

રાત્રે ભોજન કરી લીધા પછી કૃષ્ણચંદ્ર શય્યામાં જઈ સૂઈ રહ્યો. કલાક પર કલાક વીતી ગયા, પરંતુ તેની સ્ત્રી તેની પાસે આવી નહિ, રસોડામાં અધકાર હતો છતાં પત્ની પોતાની પાસે કેમ આવી નહિ ? એ વિચાર કૃષ્ણચંદ્રના અતઃકરણમાં ઘોળાવા લાગ્યો. ધરના સંઘળા માણસો સૂઈ ગયા હતા. કૃષ્ણચંદ્ર પત્નીની તપાસ કરવા માટે ધરમાથી બહાર નીકળ્યો.

કૃષ્ણચંદ્રના શયનગૃહની પાસેના ઓગડામાંથી કાંઈ સ્ત્રીનો કંઈવર સંભળાતો હતો. આ સ્વર કૃષ્ણચંદ્રથી અનુપર્યો નહોતો. એ સ્વર તેની સ્ત્રીનોજ હતો. કૃષ્ણચંદ્ર એ ઓગડા પાસે ગયો, તો એ ઓગડાની એક બારી ખુલ્લી હતી. કૃષ્ણચંદ્રે બારીમાં ડોકાઈ કરી

જોયું તો તેણે રામકૃષ્ણને પલમ પર આપા પડેલા જોયા તથા તેમની પાસેજ પલમ પર બેસીને તેણે પોતાની સ્ત્રીને ગાની જોઇ. તે જ ગાન ગાતી હતી તે પ્રેમગાન હતું કૃષ્ણચંદ્રને આ પ્રકાર ગમ્યો નહિ, પરંતુ તે પોતાની સ્ત્રીને બોલાવવાનું સાહચ પશુ કરી ચક્રેયો નહિ. તે આશ્ચર્યમાં પડી જઇને જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

આ સમયે એકાએક તેની સાસુ ત્યાં આવી પહોંચી કૃષ્ણચંદ્રને ત્યાં ઉભેનો જોઇ તે ક્રોધથી મળગી ઉઠી તેણે કહ્યું — “આમ આવો જોઇએ ”

આ વાક્ય સાંભળતાજ કૃષ્ણચંદ્ર પાછી દૃષ્ટિ ફેરવી તો તેણે પોતાની સાસુને જોઇ તેની સાસુ ઉપર પ્રમાણે કહી કૃષ્ણચંદ્રના શયનગૃહમાં ચાલી ગઇ કૃષ્ણચંદ્ર પશુ જલદીથી સાસુની પાછળ પાછળ પોતાના શયનગૃહમાં ગયો.

મ્હોતે અમાવાસ્થાની ગતિના અધિકાર જેવું કરીને સાસુએ કહ્યું — “ત્યાં ઉભા રહીને શું જોતા હતા ?”

કૃષ્ણચંદ્ર-કાંઈ નહિ ખ્હાજ જતો હતો તેથી એક વખત એ તરફ નજર કરી હતી.

સાસુ-સાળી અને બનેલી વચ્ચે જે વાતચિત ચાલતી હોય તે સાંભળી શકાય ખરી કે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-પરંતુ મ્હને તો એમ લાગે છે કે, આખરદાર વશની સ્ત્રીઓ બનેલીને બાઈ સમાન માને છે આ પ્રકાર તો મ્હને જૂની આખે નવીન તમામાં જેવો માલૂમ પડે છે !

કૃષ્ણચંદ્રના આ વાક્યોથી તેની સાસુના ક્રોધની સીમા રહી નહિ, તેણે ક્રોધાવેશમાંજ કહ્યું — “અમે બધી બજારની વેચાઓ છીએ તેથીજ આમ કરીએ છીએ તમારી મા ખ્હેનો સતી છે, અને અમે બધી કુલ્લટાઓ છીએ !”

ક્રોધાવેશમાં ભગવદ્દી સહજ જોવી રીતે કાંઈ અગત્યના માણસ પર હુમલો કરે તેનીજ રીતે સાસુ તરફથી થયેલા હુમલાથી કૃષ્ણચંદ્ર મંભરાઇ ગયો તેણે બાંધ જોડી નમ્રતાથી કહ્યું — “માતાજી ! મ્હને

માફ કરો મહે કાંઈ તમને ખોટું કહ્યું નથી મહે તો માત્ર એટલું વખત નજર કરી હતી ”

આટલાથી પણ સાસુનો ક્રોધ શાન્ત થયો નહિ તેણે કહ્યું -
“ તમારે નજર કરવાની શી જરૂર હતી ? તમારા જેવા અવિધાસી સ્વભાવના માણસો મર્ખજ ગણાય છે ઠીક છે, એ સમયે જો કદાચ મહારી મદાએ તેના બનેલીના શરીર પર હાથ મુક્યો હોત તો ”

કૃષ્ણચંદ્રનું હૃદય જલદીથી ધડકવા લાગ્યું, પરંતુ તે ટાઈ ખોટો નહિ તેની માસુ તેને શાન્ત જેમને તેના વશ, હુદ્દ હૃદય વગેરે મળી વાંચ્યો બડબડતી ત્યાંથી આવી ગઈ

માસુએ જ્ઞાન જઈ, મદાકિનીને પોતાની પાસે બોલાવી અને હિપગની હકીકત મીઠું મરચું ભેળવી કહી સલામગાવી, તથા તેને તેના શયનગૃહમાં જવાની આજ્ઞા કરી મદાકિની મોડું ચઢાવીને પતિ પાસે જઈ પહોંચી તેણે વિકૃતસ્વરે કૃષ્ણચંદ્રને પૂછ્યું -
“ કમ શું છે ? ”

કૃષ્ણચંદ્રે સ્મિતહાસ્ય કર્યું એ હાસ્ય શુષ્ક હતું-નિરાનદની વિકૃત સ્મૃતિ જેવું હતું તેણે કહ્યું - “ હોય શું ”

મદાકિનીએ નાક મરડીને પૂછ્યું - “ તમે શું જોવાને આવ્યા હતા ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-મહારાજ શ્રાદ્ધ

મ. નકિની-તમારું શ્રાદ્ધ જલદીથી ચાલે તો પણ કાંઈ હરડત નથી

કૃષ્ણચંદ્ર-હું પણ પરમાત્માની પાસે પ્રતિદિન એવીજ પ્રાર્થના કર્યા કરું છું પરંતુ મહારાજ જેવા હતાભાગ્યની પ્રાર્થનાને તેઓ સ્વીકારતા નથી

મદાકિની-વચનમાં તા ધણા દંડ જણાયો છે-મહેને બાળીને ભરમ કરી નાખી જેને તમારા જેવો પતિ મળ્યો હોય તેના જેવી કમનશીબ નારી આ પૃથ્વીમાં મહારાજ મિવાય બીજી એક પણ જન્મી નહિ હોય !

કૃષ્ણચંદ્ર-તમારે કહેવું ખોટું નથી મહે તે શું બય કર કાર્ય કર્યું છે, એવો તે શો અન્યાય કર્યો છે કે તું મહારાજ પર

આટલી નધી કોધે ભરાઇ છે !

મદાકિની—ના ના, તમે તો કાંઈ કંઈ નથી હું ત્હારા અને-
વીની સાથે બેસીને બે ઘડી વાતચિત કરતી હતી એમા પણ તમને
અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો—અને વળી તે માટે તમે ત્હારી માતાને
નહિ ડહવાના શબ્દો કહ્યા ! કેમ ? આટલું બધું કગવાની કાંઈ
જરૂર ? માસરે આવી અનિદાસ થઈ રહ્યા છો છતાં આ સંઘર્ષ
શું કરો છો ?

દૃષ્ટાન્ત—અનિદાસ નહિ પરંતુ ગુલામ થઈને રહ્યો છું ! પર-
માત્મા જ્યારે જે સ્થિતિમા ગમે ત્યારે તે જ સ્થિતિમા રહેવું પડે
તે આ સંઘર્ષ પૂર્વજન્મ ! કે આ જન્મના પાપોના પ્રાયશ્ચિત્ત
મિત્રાય ખીજી કાંઈ નથી !

મદાકિની—તો પછી જે જેવું માણસ હોય તેને ને પ્રમાણે
નહવું ઉચિત છે બે પોતાનું કર્મકૃણ માણસ પોતે ન ભોગવે તો
તને બદલ ખીજી કોણ ભોગવે ?

દૃષ્ટાન્ત—હવે એ બધી વાતને બંધ કર રાત્રિ ઘણી વીની
ગઈ છે સૂઈ રહેવાનો વિચાર છે કે નહિ ?

મદાકિની—ત્હારે સૂઈ રહેવું નથી

દૃષ્ટાન્ત—ત્યારે જા, ત્હારા અનેવી પાસે જઈને એક બે ગાયન
ગાઈ આવું !

કોઈ મિહલુને લક્ષ્ય કરીને તીર છોડવામા આવતા જે-
રીતે તે કૂદકો મારી ઉડે તે જ પ્રમાણે મદાકિની કૂદકો મારી ઉડી
તેણે ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું —“ ત્યારે શું હું ગાયનો ગાનીજ ફર્યા કરું છું
કે શું ? હું મુબઈની કે કલકત્તાની ગાનારી છું કે શું ? ”

દૃષ્ટાન્તે મદાકિનીનો હાથ પકડી કહ્યું —“ એક પણ શબ્દ
મહેટેથી બોલીશ નહિ—મહે તને કાંઈ કહ્યું નથી મ્હને માદ કર. બે
ત્હારી માતા ત્હારો અવાજ સાંભળશે તો મ્હને એકલાને તો શું
પરંતુ ત્હારા પૂર્વજ્ઞેના પૂર્વજ્ઞેને પણ યાદ કરીને વાગ્યાણું છોડશે ! ”

મદાકિની—ત્યારે પછી અહિ રહોછો જ શા માટે ? હું વેસ્યા,

મ્હારી મા વેસ્યા, મ્હારો ભાઈ ખરાબ અર્થાત્ અમે સૌ ખોટા છીએ તો પછી અમારા અનના બિખારી થઈને રહેવાની તમને શી જરૂર છે ?

કૃષ્ણચંદ્રે આ વાક્યોનો કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેણે એક પછી શબ્દ બોલવાનું સાહસ કર્યું નહિ, કારણ કે મદાકિનીનો સ્વર્ગ ધીમે ધીમે સમગ્ર સુધી પહોંચતો હતો. એ સ્વર સામળી બે કદાચ સાસુ આવી પહોંચશે તો મહા સકટ આવી પડશે એમ વિચારીને શાંત થવાનું જ યોગ્ય ધારીને તે તદ્દન શાંત થઈ ગયો.

મદાકિનીએ ધણા સમય સુધી બેઠવાદ કર્યા પછી શય્યાનો આશ્રય સ્વીકાર્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શું સાડું ? અપમાન કે મૃત્યુ ?

બીજે દિવસે સીમમા ફરી આવીને કૃષ્ણચંદ્ર જલદીથી સ્નાન કરી લઈ ગસોડામા જમવા ગયો તે સમયે તેની સાસુએ તેને વધારેલા ભાતનો થાળી પીગસી આપી કહ્યું — “ જમાઈને માટે રસોઈ કરતા વાર થતી હોવાથી રાત્રે વધેલો ભાત વધારી નાખ્યો છે ”

કૃષ્ણચંદ્રે પ્રકુલ મુખે કહ્યું — “ ઘણું સાડું કર્યું, કાલે વખતસર ખાવાનું ન મળ્યું તેથી મ્હારાથી કામ પર જવાયું નહિ ”

“ વખતસર ખાવાનું ન મળ્યું તેથી મ્હારાથી કામ પર જવાયું નહિ. ” આ વાક્ય સાંભળી સહન કરી શકી નહિ. તેણે ક્રોધે બરાબને કહ્યું — “ જુઓ કૃષ્ણચંદ્ર ! તમારા શબ્દો ધણા વિચિત્ર નીકળે છે તેને લીધેજ તમારે તમારા ભાઈ ભાભીઓની સાથે બનતું નથી શું અમારા ઘરમા અનનો દુકાળ પડ્યો છે કે અમે તમને ખાવાનું ન આપીએ ? અતે શું અમારા નામ પર કલ્લક બેસાડશે ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર નહિ નહિ, મ્હારું એમ કહેવું નથી કાલે ગમકૃષ્ણ આબ્યા તેથી વખતસર રસોઈ તૈયાર થઈ નહિ તેને લીધે—

સાસુ-આ જુઓ ! તમે શુ બોલો છો તેનો વિચાર સુદ્ધ કરતા નથી પાચે આગળીઓની વેદના સન્માન હોય છે સમજ્યા ? તમારા મનમાં આટલો બધો દ્રેષ કેમ રહે છે ? રામકૃષ્ણ આવ્યા છે, તેથી તમને ખાવાનુ મળ્યુ નહિ. ઓ ખાપ ! લોકો સાંભળે તો અમને શુ કહે ? તમારા પર આટલા આટલા હિપકારો કર્યા, તમને નોકરી અપાવી તેનો બદલો તો અતે આવી રીતે વાળ્યો કે ? હવે પાછને સાપ હિછેગ્વો તે આનુજ નામ !

કૃષ્ણચંદ્ર જે કાંઈ કહેતો હતો તેનુ પગિણામ વિપરીત આવતુ હતુ આ સ્થળે વિશેષ બોલવુ યોગ્ય નથી એમ વિચારી તે નીચુ મ્હો રાખીને ઘાળીમાનો ભાત જમવા લાગ્યો જમી રહ્યા પછી હાથ મ્હો ધોઈ તે પોતાના ઝોરડામાં ગયો મદાકિની તે વખતે એ ઝોરડામાં હાજર હતી ગઈ કાલે રાતથી તેણે પતિની સાથે વાતચિત કરવી બંધ કરી દીધી હતી કૃષ્ણચંદ્રે તેની પાસે એક પાન માગ્યુ. મદાકિનીએ પતિની માગણી પ્રત્યે મિલકકુલ લક્ષ્ય આપ્યુ નહિ, ઉલટી તે ઝોરડામાંથી બહાર નીકળી ચાલી ગઈ

વખત વીતી ગયેલો હોવાથી પાનની આશાનો ત્યાગ કરીને કૃષ્ણચંદ્ર એક ફાટયો તૂટયો કોટ પહેરી નોકરી પર ચાલ્યો ગયો રસ્તે જતા જતા તેને રાધાચરણ મળ્યો રાધાચરણ તેને ન્હાનો સાળો હતો ધણે દિવસે તે ઘેર આવતો હતો એક ખીનએ અરસ-પરમ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, અને પછીથી કૃષ્ણચંદ્ર નોકરી પર જવા લાગ્યા તથા રાધાચરણ ધર તરફ આવવા લાગ્યો.

કૃષ્ણચંદ્ર દુકાને જઈ પહોચ્યો એટલે તેના શેઠે તેને ધણીજ ઠપકો આપ્યો, અને સ્પષ્ટતાથી કહ્યુ કે -“ તમારા જેવા નોકરથી અમારુ કાંઈ કામ થઈ શકે તેમ નથી કાલે કેટલોક માત્ર ભરત્ય પહોચ્યાવાનો હતો, પરંતુ કાલે તો તમે મ્હો સુદ્ધ બતાવ્યુ નહિ મ્હને કેટલુ નુકસાન થયુ છે તેનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધ નહિ હોય જે માણસ પોતાનુ કર્તવ્ય બળવવામાં પાછી પ્હાની કરે છે તેને માણસજ ગણી શકાતો નથી હવે તમે તમારી લેણદેણનો હિસાબ ચોખ્ખો કરી લ્યો, કાલથી તમે કામ પર આવશો નહિ. ”

કૃષ્ણચંદ્રે કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય હંચળના વાક્યો સાંભળ્યા તેના શેઠ તેને ઘણોજ ઠપકો આપીને છેવટે શાન્ત થયા. અતે તેમણે કહી દીધું કે—“ ફરીથી જો આ પ્રમાણે થશે તો હું તમને ધક્કો મરાનીને કાઢી મૂકીશ ”

કૃષ્ણચંદ્રે મનમાને મનમા વિચાર્યું કે, જે નિર્ધન હોય છે તેણે આવા વચનો સાંભળી રહેવાજ નેપથ્યે, પરંતુ કૃષ્ણચંદ્રની સાથે જો કોઈ તેનું ક્ષેત્ર ઇચ્છનાર માણસ હોત તો તે તેને કહી દેત કે, પૈસાને માટે વારંવાર આવું અપમાન સહન કરવા કરતા મૃત્યુજ ઉત્તમ છે

સમયસર કાંઈ પૂરું કરીને કૃષ્ણચંદ્ર નોકરી પરથી શ્રેય જવા નીકળી પડ્યો, ત્યાંથી બારોમાર એક સુગંધી તેલો ન્યનારની દુકાને તે ગયો અને તેણે એક સુગંધીદાર તેલ તા શીંગા ઉધાર લીધી, અને તેથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને સંતોષવાનો વિચાર કર્યો

પ્રકરણ ૧૧ સું.

સતી—સાધ્વીનો નમુનો

“ સતિ શીરોમણી નાર, વચન પ્રિય પતિનું પાળે,
સતિ શીરોમણી નાર, આપ કુળને અજવાળે,
સતિ શીરોમણી નાર, શિયળવ્રત રહું રાખે,
સતિ શીરોમણી નાર, લગ્ન મુખ મીઠું ભાખે,

જ્યાં પતી વચન નહિ પાળતી, અવગુણનો ભડાર છે,
શ્રેષ્ઠ એવી નારને, શતકોટી ધિક્કાર છે ”

સધ્વા થઈ ગયાને ઘણો સમય વીતી ગયો છે સધ્વાના તારા પિશ્વમ આકાશમા નમી પડ્યા છે, તથા શુકલપક્ષની ચોથનો ક્ષીણ ચંદ્ર ગગનમાથી પૃથ્વી પર અમૃત વરસાની રહ્યો છે એક આરડીમા દીપક બળ્યા કરે છે રાધાચરણ ત્યાં બેઠો બેઠો રામાચણ

વાચનો હતો તેની પામે ગમકૃષ્ણ, હરિચરણ, હરિચરણની માતા, મદાકિની તથા આડોમ પાડોમની ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓ ખેસીને તે સાબળતા હતા.

ગમાયણ વાચતા વાચતા કલિયુગના મહિમાની ચોપાઇઓ આવી - ગદાચરણ આ ચોપાઇઓ એ ત્રણ વખત વાંચી ગયો પરંતુ તે તેના અર્થ સમજી શક્યો નહિ તેથી તેણે કહ્યું - “ આ ચોપાઇ-ઓના અર્થ હું બગમગ કરી શકતો નથી ”

ગદાચરણની માતાએ કહ્યું - “ તને આટ આટલું લણાવ્યો છે, થોડા દિવસમા તો તું મ્હોટો ન્યાયાધીશ થાતો છે, જતા તને આના અર્થ નથી આવડતા ? ”

ગદાચરણ-માનાજી ! આ ચોપાઇના અર્થ કરવા એ કાષ્ટ જેવી તેવી શુદ્ધિ કામ નથી (રામકૃષ્ણ તરફ નજર કરી પૂછ્યું) ‘ તમે આ ચોપાઇના અર્થ સમજાવી શકશો ? ’

રામકૃષ્ણ-અમારો ધધો એવો છે કે, જો અમે આવું સિખવા પ્રેમીએ તો લિખજ માગીએ એ ગરબડ સરમડ આપણે ન જાણીએ !

રાધાચરણ-ત્યારે કદાચ કૃષ્ણચંદ્ર આવીને સમજાવશે ખરા

આ વાક્ય સાબળીને ગદાચરણની માતા ધણી આશ્ચર્યમા પડી ગઈ આટલા બધા રૂપિયા કમાનાર જમાઇ રામકૃષ્ણ જે ચોપાઇના અર્થ સમજાવી શક્યા નહિ તે જ ચોપાઇના અર્થ મહિને માત્ર છ રૂપરડી કમાનાર સાસગના ઘરનો અનદાસ કૃષ્ણચંદ્ર સમજાવશે ! આ વાત પર રાધાચરણની માતાને વિશ્વાસ ખેડો નહિ

એવામા કૃષ્ણચંદ્ર આવી પહોંચ્યો. કપડા ઉતારી હાથ પગ ધોઈ તે સૌની પાસે ખેડો રાધાચરણે તેને કહ્યું - “ તમે આવ્યા કે ? રામાયણમાની કેટલીક ચોપાઇના અર્થ અમે સમજી શકતા નથી, તમે સમજાવી શકશો કે ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-કુધી ચોપાઇના અર્થ ?

“ સાબળો ” કહીને રાધાચરણે પેલી ચોપાઇઓ ફરીથી કૃષ્ણચંદ્રને વાંચી સંભળાવી.

થોડા સમય સુધી વિચાર કરીને કૃષ્ણચંદ્રે એ ચોપાઈઓના અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજાવી દીધા.

“ આ કળીકાળમા માકડુ જેમ મદારી પાસે નાચે છે તેમ પુરુષો સ્ત્રીઓ પાસે નાચશે અને તેને આધીન વર્તશે સ્ત્રીઓ પોતાના શુભ્યુક્ત પતિને ત્યાગી પરપુરુષની સાથે પ્રીતિ જોડશે સૌભાગણી સ્ત્રીને પહેરવા વસ્ત્ર પણ મળશે નહિ અને વિધવા નવા નવા શ્રીગાઠ ધારણ કરવામા કોઈથી ડરશે નહિ જેથી વર્ણસકર પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ અધોર પાપ કરી મહા દુષ્ટો ભોગવશે

વળી તુલસીદાસજી કહે છે કે જો મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે તો ક્ષત્રિયુગના જેવો ખીજો એક યુગ નથી, કેમકે સતયુગમા, ત્રેતામા અને દ્વાપરમા જે પ્રભુ તપશ્ચર્યા કરવાથી, ધ્યાન ધરવાથી અરે નાના પ્રજારના પૂજન યજન કરવાથી રીઝતા હતા તે જ પ્રભુ આ કડીન કલ્પીકાલમા વિના મૂલ્યે અને વિના પ્રયાસે વિશ્વાસ સહિત કુક્ત રામ નામનો ઉચ્ચાર કરવાથીજ રીઝે છે માટે હે જગતના જીવો ! આ સોધામા સોધો અને મોધામા મોધો શ્રીગમ નામનો ઉચ્ચાર કરો ઉચ્ચાર કરો ”

આમ છતાં કૃષ્ણચંદ્રની સાસુને કૃષ્ણચંદ્રે દ્રવેલા અર્થ ખરા લાગ્યા નહિ તેણે વિચાર્યું કે, જો કૃષ્ણચંદ્રનામા આટલી બધી વિદ્યા હોય તો તેની આવી દુર્ગતિ કેમ થાય ? તે તેમનો અન્નદામ શા માટે થઈ ગયું ?

રામકૃષ્ણના ગુરુસાની સીમા રહી નહિ ગુરુસાની સાથે તેમના મનમા અભિમાને પણ પ્રવેશ કર્યો પરંતુ તેમના ક્રોધનો ભોગ રાધાચરણ નહિ થતા કૃષ્ણચંદ્ર થઈ પડ્યો, પણ કૃષ્ણચંદ્ર અત્યાર સુધીમા તો પોતાના શયનગૃહમા જતો રહેલો હોવાથી તેઓ તરતને માટે તો શાન્ત રહ્યા, અને સાક્ષાત અગ્નિશર્માનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને પોતાના શયનગૃહમા ગયા.

આ સમયે સાસુએ પુત્રીને કહ્યું — “ જમાઈને પાન આપી આવ ” જમાઈ એટલે રામકૃષ્ણ પુત્રી એટલે કૃષ્ણચંદ્રની પત્ની મદા-

કિની મદાકિની ઉડીને ચાલી ગઇ પછીથી હરિચરણ પણ ઉડીને સૂઇ રહેવા ગયો આડોસી પાડોસી ચાલ્યા ગયા રાધાચરણે રામાચણનો પાઠ બંધ કર્યો

મદાકિની રામકૃષ્ણના શયનગૃહમાં ગયેલી હોવાથી કૃષ્ણચંદ્ર સુગંધિત તેવની શીશીને એક ડેકાણે મૂકી, ચોકડીમાં પગ ધોવા ગયો, પરંતુ ત્યાં બિનકુલ પાણી નહોતું તેથી નિરૂપાયે શય્યામાં બેસીને પત્નીની ગંદ જોવા લાગ્યો, પરંતુ ઘણા સમય સુધી મદાકિની આવી નહિ.

કૃષ્ણચંદ્રના ધૈર્યનો અત આગ્યો તેણે પોતાના શયનગૃહમાંથી બહાર નીકળી ધીમેથી કહ્યું -“ એક વખત અહિં આવી જ તારૂં ઝામ છે ”

રામકૃષ્ણે મદાકિનીને કહ્યું -“ તમે જતા રહો હું વાઘ છું તમારા પતિને આશંકા રહે છે કે વખતે હું તમને કરડી ખાઈ તો ! ? ”

કૃષ્ણચંદ્રને આ વાક્યનો ઉત્તર આપવો યોગ્ય લાગ્યો નહિ મદાકિની યુસ્સે ભરાઈને પોતાના શયનગૃહમાં આવી તેની પાછળ પાછળ કૃષ્ણચંદ્રે પણ શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો

મદાકિનીએ મહોડુ ચઢાવી, આખો ફેરવીને કહ્યું -“ કેમ શું છે ? આ પ્રમાણે કરતા તમને શરમ નથી આવતી ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-હું ક્યારનોય અહિં આવીને બેસી રહ્યો હતો છતાં તું એક મિનિટને માટે પણ મ્હાગે પાસે કેમ આવી ગઇ નહિ ?

મદાકિની-નમારૂં આવું અયોગ્ય વર્તન જો લોકોના જાણવામાં આવશે તો તેઓ શું કહેશે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારી પાસે આવવાથી લોકો ત્હારી નિંદા કરશે, અને તને બનેલી પાસે જતી જોઈને તેઓ ત્હારી નિંદા નહિ કરે કેમ ?

ગરમ થતા ધીની ડઢાઇમાં પાણી રેડવાથી બચકર અવાજ સાથે જો પ્રમાણે અમિ સગી છૂંડે છે તે પ્રમાણે આ વાક્યથી કપતા સ્વરે તેણે કહ્યું -“ હે યમ ! હવે તમે મ્હને લઇ જાઓ. હવે હું ક્યા જીઉં ? બનેલી પાસે ગઇ એમાં આટલો બધો તિરસ્કાર ? ”

કન્યાના આ વાક્યો માતાના સાંભળવામાં આવ્યા. તે કોધથી

કપતા શરીરે ડબ્બા પાસે આવી ચઢી માતાને જોતાજ મદાકિની બોલી ઉઠી—“ માતા ! હવેથી હું મ્હાગ ચરિત્ર પર આવું અસત્ય ક્ષણે ગાંધીને જીવવાની ઇચ્છા રાખતી નથી હું ફાસો ખાધને મરી જઈશ મ્હારા જેવી માધીના પર પણ કલ્લક ! ”

માતા બોલી ઉઠી—“ કૃષ્ણચંદ્ર ! તમને વાગવાર હહેવામા આવ્યું છે તોપણ તમે તમારી મૂર્ખતા છોડતા નથી ! પેટ પૂરતું ખાવાનું મેળવવાની શક્તિ તો છે નહિ, અને આટલો બધો મિળજ શાના પર કરો છો ? મ્હારી ગાય જેવી દીકરી તરફ એક કૂર ડસાઈના જેવું વર્તન કેમ ચલાવો છો ? જો હવેથી આવો અન્યાયાગ કરશો તો તેનું પરિણામ સારું નહિ આવે, ગમન્યા ! ”

કૃષ્ણચંદ્ર તો પત્થરના પુતળા પ્રમાણે બન્યા ઉભો હતો ત્યાંજ ત્યાજ સ્થિરતા ધારણ કરીને ઉભો રહ્યો તેને પોતાના જીવન પર કટાણો છૂટ્યો જો આ વખતે તેના પગ નીચેની પૃથ્વીએ તેને જગ્યા આપી હોત તો તે અવશ્ય તેમા અમાર્ષ જાત

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સદાને માટે વિદાય

કૃષ્ણચંદ્રની સાસુના અમૃતમય વાક્યોથી સમસ્ત મકાન ગાજી ઉઠ્યું કોઈ બચકર પ્રકાર બન્યો છે, એમ વિચારીને ઘણાખરા માણસો ત્યાં આવીને એકત્ર થઈ ગયા કૃષ્ણચંદ્રની સાસુએ સૌને એમ સભળાવી દીધું કે—“ મ્હારી પુત્રી મદા એક વખત માત્ર તેના બનેલીને પાન આપવાને ગઈ હતી એટલામા તો કૃષ્ણચંદ્રે તેનો ધણો તિરસ્કાર કર્યો છે—ન હહેવાના શબ્દો કહ્યા છે ”

ગમકૃષ્ણ પ્રથમથીજ કૃષ્ણચંદ્ર પર ક્રોધે ભરાયા હતા તેથી આ સમયે સુયોગ મળતાજ તેમણે કહ્યું—“ ઘર જમાઈ તથા પાળેલો ફૂતરો બન્ને જણ જો કોઈને ઘેર આવેલું જુએ છે તો બળી જાય છે હવે હું અહિં રહેવાનો નથી ગમે સંવારેજ આ ગૃહનો ત્યાગ

કરી ચાલ્યો જઇશ ”

સાસુ બોલી ઉઠ્યા—“ ઓય બાપરે ! હવે હું કયા જાઉં હમણાં જે વરમા હરિચરણના વડિન હયાત હોત તો મ્હારે આ સધળી ફિકર શાની ગહેત ? આ અનાગિયા જમાઇએ મ્હારી સોનાની પુતળી સમાન પુત્રીને હતભાગિની બનાવી દીધી છે પૂર્વજન્મે મહા અનેક પાપો કર્યા હશે તેને લીધેજ મ્હને આવો જમાઇ મળ્યો છે ”

હરિચરણે કહ્યું —“ કૃષ્ણચંદ્ર ! તમે તમારે બીજી નોકરીની તપાસ કરો હવે તમારે અહિં ગહેવાનું નથી ”

અત્યાગ સુધી કૃષ્ણચંદ્ર શાત હતો તેણે કહ્યું —“ હું પણ એમજ ઇચ્છુ છું ”

“ પરંતુ તમારે જેમ બને તેમ જત્નદીથી આ ગૃહનો ત્યાગ કરવાનો છે ” એમ કહી હરિચરણે ચાલ્યો ગયો ગમકૃષ્ણ પણ કૃષ્ણચંદ્રના ચગિર થગ અનેક પ્રકારના દોષ મૂકતા મૂકતા ત્યાથી ચાલ્યા ગયા ક્રમે ક્રમે સાં ચાલ્યા ગયા, માત્ર પરાજય પામેલા ગિપાહીની માફક એકલો કૃષ્ણચંદ્ર ત્યાં બેસી ગયો

તેના હૃદયમા ભય કર દાવાનલ સળગી ગયો હતો “ કાને માટે શું કયું ? મદાકિની ! હું તને મ્હારા જીવથી વિશેષ મ્હાઉં છું તેનો બદલો આવોજ આપ્યો કે ? ” હૃદય-પ્રદેશને ભેદી નાખીને એક ગાઠ નિશ્વાસ તેનાથી મૂકી દેવાયો પત્ની તે શય્યામા સૂતો

ધીમે ધીમે ઘણી રાત્રિ વીતી ગઇ રામકૃષ્ણ તેમજ હરિચરણે બોજન કરી લીધું કૃષ્ણચંદ્રને જમવા માટે બોલાવવામા આવ્યો તો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે—“ મ્હારું શરીર ઠીક નથી, તેથી હું અત્યારે જમીશ નહિ ”

સાસુએ કહ્યું —“ ગુસ્સો ભરાયો હોય તો છો ભરાયો એમા આપણે શું કરીએ ? ”

કેટલાક સમય પછી જમી પરવારીને યાત્ર આવતી આવતી મદાકિની રાયતગૃહમા આવી, પરંતુ તેણે કૃષ્ણચંદ્રની સાથે બિલકુલ ચાનચિત કરી નહિ તે ગુપચુપ શય્યામા મૂકી ગઈ કૃષ્ણચંદ્ર પણ

કાંઈ બોલ્યો નહિ

ધણે સમય પસાર થઇ ગયો ધરના સૌ માણસો ન્યારે શાન્ત થઇ ગયા-નિસ્તબ્ધ બની ગયા-નિદ્રાધીન થઇ ગયા ત્યારે મદાકિનીને બોલાવીને કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું -“ તું ઉડીને મ્હારી એક વાત સાંભળ ”

અત્યંત વિરક્તપૂર્ણ સ્વરે મદાકિનીએ કહ્યું -“ મધ્યગત્રિને મમયે તે વળી તમારે શી વાત કહેવાની છે ? હવે તો યમ મ્હને લઇ જાય તો હું તમારા જીવનમાથી છૂટું ”

કૃષ્ણચંદ્રે એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું -“ આજેજ છેવટનો દિવસ છે-આજથીજ તું સુખમાં રહી શકીશ મદાકિની ! મ્હે મ્હારા જીવ કરતાં પણ ત્હારી પર વિશેષ પ્રેમ ગાખ્યો છે ત્હારે માટે મ્હે માતાજીનો, લાઇલાહનો ત્યાગ કર્યો છે-ત્હારે માટે વરને ત્યાગ કરી ધરજમાઇ થઇ રહી પારકાની ગુલામગીરી કરે છું, પરંતુ ત્હે મ્હને મ્હારા આવા ત્હારા પ્રત્યેના પ્રેમપૂર્ણ વર્તનનો ધણે સારો બક્ષો આપ્યો છે. ”

મદાકિનીએ મ્હોડું મરડી, આખો લાનચોળ કરી વિકૃત કંઈ કહ્યું -“ મ્હારે માટે સધળાનો ત્યાગ કર્યો છે ‘ હુંજ તમારી શત્રુ છું, તો પછી હવે મ્હારી પાસે શા માટે રહેં છો ? ’ ન્યા સુખ હોય-આનંદ હોય ત્યા આપ્યા જાઓ ”

કૃષ્ણચંદ્ર-ત્યા ! ના, ત્યા હવે જઈશ નહિ જગતને જોઇ લીધું છે-જન્મતના મોહને જાણી ગયો છું હવે તો ન્યા રૂપિયા છે ત્યાજ જઈશ.

મદાકિની-તમારે ફાવે ત્યા જાઓ, તેમાં મ્હને શું ? મ્હને શા માટે બોલાવો છો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-જો મ્હારા બોલસવવાથી તને દુઃખ થતું હશે તો હવે હું તને બોલાવીશ નહિ-ત્હારે માટે સુગંધિત તેલની એક શીશી લાવ્યો છું આ તેલની શીશીનો તું સ્વીકાર કર, કદાચ હું દુર્ભાગી તને હવે બીજી કાંઈ આપી શકીશ નહિ

આટલું બોલતાંમા કૃષ્ણચંદ્રની આખોમાં આસુ ભરાઇ આવ્યાં.

તેણે તેલની શીશી મદાકિનીના હાથમા મૂકી

“આટલા બધા લાડ લગાવવાની કાંઈ જરૂર નથી” આમ કહીને મદાકિનીએ તેલની શીશીને પતિની તરફ ફેંકી મદાકિની અત્યારે પતંગ પર મિછાવેલી શય્યામા સૂઈ રહેતી હતી, તથા ઉસિડા પર ઝાંખો હાથ મૂકી તેના પર તેણે પોતાનું મસ્તક ટકારી રાખ્યું હતું અને કૃષ્ણચંદ્ર પતંગથી થોડે દૂર જમીન પર બેસે હતા શીશી આનીને કૃષ્ણચંદ્રના કપાળમા વાગી તે ભાગી ગઈ નહિ, પરંતુ કૃષ્ણચંદ્રને તેનો ગંધ વાગવા લાગે તેના કપાળમાથી લોહીની ધાગ વહેવા લાગી શીશીનો છુય દીધો થઈ જવાથી તેમાથી થોડું તેલ જમીન પર ફળ્યું મદાકિની એક વખત પતિને થયેલા આવાન તરફ દૃષ્ટિ કરી સૂઈ ગઈ. તેણે લોહીને વહી જતું અટકાવવાનો કાંઈ યત્ન કર્યો નહિ

કૃષ્ણચંદ્રે ઉડી પાણીથી વાને ધોઈ નાખી કપડા પહેરી, હાથમા ત્રાંસા લઈ મદાકિનીને કહ્યું—“તું ઉડીને બાગણા મ’પ કરી દે હું હવે મ્હારા ભાગ્યની પરીક્ષા કરવા નીકળી પડું છું હવે કદાપિ તું મ્હારું દર્શન કરી શકીશ નહિ મ્હને લાગે છે કે આ મ્હારી છેવટની વિનય છે.”

મદાકિનીએ માથું ઉંચું કરીને જોયું તેા કૃષ્ણચંદ્રની આંખો માથી આંસુઓ સરી પડતા હતા તેનું મુખ અવાન અને ચિત્ત ચિંતાનું બની ગયું હતું કપાળમાથી હજી પણ થોડું થોડું લોહી નીકળતું હતું

કૃષ્ણચંદ્ર શાન્ત થયો નહિ એ નિસ્તબ્ધ રાત્રિએ વરમાથી મ્હારા નીકળી પડીને શાન્ત-નિર્જન ગ્રામ્યમાર્ગ પર તે જવા લાગ્યો.

મદાકિનીએ વિચાર્યું કે હમણાજ પાછા આવશે ઘરમા એક દીપક મંદ મંદ બળતો હતો ખુલ્લી બારીમાથી વાયુ પ્રવેશ કરીને દીપકને નુજવતો હતો, તથા શીશીમાથી ઢળી ગયેલા તેલની સુગંધથી મમસ્ત શબ્દગૃહને સુગંધિત બનાવતો હતો હમણા આવશે, હમણા આવશે એમ વિચારીને મદાકિનીએ ધણો મમય પાન કર્યો, પરંતુ કૃષ્ણચંદ્ર પાછો ફર્યો નહિ અતે મદાકિનીએ વિચાર્યું કે—“ત્યારે

શુ તેઓ પાછા નહિજ આવ ? મ્હે તેમને શા માટે જના અટકાવ નહિ ? મ્હે તેમને અટકાવ્યા હોત તો તેઓ જડગ જાત નામિ મદાકિનીના નેત્રોમા આમુઓ ભરાઇ આવ્યા પહેલેલા વચ્ચના પાન વથી ચક્ષુજગને સાફ કરી તેણે બારી પાસે જઇને એક વખત જગતા તરફ દૃષ્ટિ કરી, પરંતુ સર્વત્ર શાન્તિ માત્રમ પડી, તેથી નિઃશ્વાસ તે પાછી પલ્લગમા જઇને સપ્ત ગઇ

પ્રકરણ ૧૩ મુ.

પાપનો પશ્ચાત્તાપ

“ હા પસ્તાનો વિપુલ ઝગણ સ્વર્ગશ્રી ઉતર્યું છે ।
પાપી તેમા રૂબકી દઇને પુણ્યશાળી બને છે ।
ઓહો ! કેવુ સ્મરણ મધુર પાપનુ એ ધરે છે ।
માફી પાડિયુ કદરવુ કે એ એમ માની ગયો છે । ”

કલાપી

મદાકિનીએ સ્થવારે ઉડીને નપામ કરી નો તેને સમન્ત મહાન નાન્ય જણાયુ હરિચરણે તેની માતાને પૂછયુ - ‘ મા ! તમાગ ન્હાના જમાઇ ક્યા છે ? મીમમા જવાના નથી કે શુ ? ’

માતા-હુ શુ જાણુ બાઇ ! તેમના વચ્ચનોથી ગમકૃષ્ણ કાલે ગુસ્સે ભગયા હતા, તથા આજે સ્થવારે તેમણે ચાવ્યા જવાનુ જણાવ્યુ હતુ-હમણા તેઓ ગુ રહે છે ?

હરિચરણ-તેમને શુ કહેવાનુ હતુ । તેઓ કાઇ નથી સમજતા કે, કૃષ્ણચંદ્રમા એક પૈમાભાર પણ અક્રમ્મ નથી ?

માતા-ત્યારે તો ઠીક, પરંતુ બાઇ ! તુ દક્ષિણ તરફની સીમમા જઇને કૃષ્ણચંદ્રની તપાસ કરી આવ જોઈ

હરિચરણ-પ્રથમ તમે મદાબહેનને તો પૂછી જુઓ

માતાએ તગતજ પુત્રીને પોતાની પામે મોહાવીને કહ્યું -

‘ શાહુડાગના પુત્ર ક્યા ગયા છે ? ’

કૃષ્ણચંદ્રની સાસુ કૃષ્ણચંદ્રને માટે ઘણીખરી વખતે “ શાહુ

કાના પુત્ર ” તુજ મબોધન વાપરતી હતી મદાકિનીએ ઉત્તર આપ્યો - “ તેઓ કાલે ગત્રેજ કાંઈ ફેંકાણે ચાલ્યા ગયા છે ”

માતા-ત્યારે તો ઘેરજ ગયા હશે-ખીજે ક્યા જવાના હતા ?

પગ તુ આની રત્નજીવ મારી ન ડહવાય

પૂર્વે મદાકિનીની માતા તેના પતિને જે કાંઈ ડહોતી તેથી તેને કાંઈ પણ પ્રકારનું દુખ લાગતું નહોતું, પરંતુ આજે તેના પતિને ઉદ્દેશીને તેની માતા જે વચનો ઉચ્ચાર્યા લાગી તે વચનો તેના હૃદયને બેઠી નાખવા લાગ્યા તેણે કહ્યું - મા ! એ ગયા તો ભલે ગયા, હમ્મેશા કાંઈ તમારે યેગજ પડી ગઈ ને શું ? ”

માતા પુત્રીનું આ વાક્ય માલગી શકી નહિ કૃષ્ણચંદ્ર કાંઈ ગત્રે કાંઈ ફેંકાણે ચાલ્યો ગયો છે એ અમાર્યા તેણે હરિચરણ પાસે જઈને કહ્યા હૃદયજીવે વણા ગુસ્સે ભગધને કહ્યું - “ કેવા નિમકકરામ જમાઈ મળ્યા છે તે જોયા હમણા કામકાજ થોડું વધારે કરવું પડતું હતું એટલે કાંઈ પણ કલ્યા કર્યા સિવાય સોટકી ગયા ”

આ અમયે મદાકિની અને રાધાચરણ ત્ય જઈ ચઢ્યા રાધાચરણે ધણું દુખ પામીને કહ્યું - “ કાલે તમે તેમને જે વચનો કહ્યા હતા તે વચનો તેઓ કવી રીતે સહી શકે ? તમે તેમને તુચ્છ સમજો છો, પરંતુ ખરી રીતે તો તેઓ તુચ્છ નથી. તેઓ બુદ્ધિશાળી છે, પરંતુ ભાગ્યના દોષથી તેમની આવી સ્થિતિ છે સાના દિવસો કાંઈ હમ્મેશા સરખી સ્થિતિમા પસાર થતા નથી. ”

મદાકિનીએ કંઈપણ પૂર્ણ દૃષ્ટિથી રાધાચરણ તરફ જોયું પછી તેણે હૃદયનો દીર્ઘ નિશ્વાસ હૃદયમાજ દબાવી રાખીને કહ્યું - “ મ્હે અનેક અપરાધ કર્યા છે-છતાં તેમણે કદાપિ મ્હારો તિરસ્કાર કર્યો નથી સૌનો સમય કાંઈ સરખી સ્થિતિમા પસાર થતો નથી સુખ દુખનું એક હમ્મેશા ફેરવું કરે છે ”

મદાકિનીએ રાધાચરણને પોતાના શયનગૃહમા લઈ જઈને કહ્યું - “ જાણ ! મ્હારી એક વસ્ત માલગશે ”

રાધાચરણ-શી કહો ?

મદાકિની-હું તમને પૈસા આપુ છું તમે એક માણસને મ્હારે

સાસરે જઈ આવવાને માટે ખોજાવી લાવે

રાધાયરણુ-કેમ, કૃષ્ણચંદ્રના સમાચાર લઈ આવવા ?

મદાકિની-હા, તેઓ રાત્રે ચાલ્યા ગયા છે, તેથી સુખરૂપ પહોંચ્યા છે કે નહિ તે આપણે જાણવું જોઈએ

રાધાયરણુ-હુ માણુમ મોકલવા સખધીની વ્યવસ્થા કરે છું તમારે પૈસા આપવાની જરૂર નથી મહારી પાસે પૈસા છે હ, પણ બહેન ! તમારા શયનગૃહમાંથી આવી ઉત્તમ સુગંધ કપાથી આવે છે

મદાકિની કાંઈ ઉત્તર આપી શકી નહિ તેના નેત્રોમાં આમ જરાઈ આવ્યા તેણે વસ્ત્રના પાલવથી ચક્ષુજળ સાફ કરીને કહ્યું - “ભાઈ ! આ કામ વગર કોઈ માણુસ ન જાણી શકે તેની રીતે કરવાનું છે તમે જે માણુસને મ્હારે મામર મોકલ્યા તેને અહિં તેડી લાવ્યા સિવાય બારેબાર મોકલજો તથા તે ત્યાંથી મમાચાર લઈ આવે તે પણ મ્હને જ્ઞાપી રીતે કહી મળાવાવે એવી ચૂચના કરી દેજો ”

“વારૂ, તેમજ કરીશ ” કહીને રાધાયરણુ ચાલ્યો ગયા

જે દિવસે આ પ્રમાણે વાતચિત થઈ તે દિવસે માણુસ મળી આવ્યો નહિ તેને બીજે દિવસે એક માણુમને જાણી ગામ તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો

એ દિવસમાંજ એ માણુસ આવીને એવી ખબર આપી કે, કૃષ્ણચંદ્ર ઘેર ગયા નથી

રાધાયરણુ આ હકીકત પોતાની બહેનને કહી સંભળાવી આ હકીકત સાંભળી મદાકિની ધણી ચિંતાતુર બની ગઈ તે પૂર્વે એમ નહોતી જાણતી કે, પતિના ચાલ્યા ગયા પછી તેના આત્માને આટલું બધું દુઃખ થશે તેણે વિચાર્યું - “અરેરે ! જ્યારે કપાળમાં ધા થતા તેમાંથી લોહીની ધારા નીકળતી હતી ત્યારે મ્હે હતભાગિનીએ એ લોહીની ધારાને વહેતી અટકાવવાનો કેમ કાંઈ યત્ન કર્યો નહિ ? જ્યારે તેઓ ચાલ્યા જવાને તૈયાર થયા ત્યારે મ્હે શા માટે તેમના ચરણોમાં નમી પડીને તેમને શાન્ત થવાની પ્રાર્થના કરી નહિ ? ”

એથી ખંડ સમાપ્ત.

મિલન-મંદિર.

જાંડ પાંચમો.

સતીત્વની પરીક્ષા.

તૈયાર છે તાકીદે મંગાવો તૈયાર છે
સામાજિક
સચિત્ર નવલકથા સચિત્ર

રતિસુંદરી.

આવૃત્તિ બીજી

સારા જ્ઞેજ કાગળ પાકા સોનેરી

પુઠા સાથે કી. રૂ. ૨-૮-૦

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુક્સેલર

૩૦૩૫, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

◎◎◎◎◎

પ્રકરણ ૧ કું.

પતિનું સુખ એજ પત્નીનું સુખ છે

“રોજતા ચક્ર આ તુજ નસીબની લ્હાણ મળશે !

અરે રો ના, હૈયા ! તુજ સહુ અધીરાઈ અમથી " ક્વાળી

મધ્યા રાત્રી થઈ ગયા પછી સ્નેહવતા જાયતી પાસે બેગીને રૂઢન
કયા કરતી હતી આ રૂઢન રાત્રન હતુ

જયતીએ કહ્યું - “આમ ગે છે કેમ ? હું થોડા દિવસમાજ પાઠી આવી પહોંચીશ મારે માટે ફક્ત કેમ કરે છે ?”

અનેહયતાએ હાથથી આપોમાનુ જળ સાફ કરતા કગતા કચ્છ -
 બહેન ! જગતમા હવે મહાર દોષ નથી તમે પણ આજે મહેન
 મૂકીને ચાલ્યા જાઓ છો ! સામુજ્ય હવે વગડા થયા છે-લોકો કહે છે
 કે તેઓ ગાડા બની જઈને રમ્તે નહિ બહડતા ધગમાજ રહ્યા છે એ
 આપાક મહા સાંભામ્ય છે ચચળવહનો સ્વભાવ તો બદલાતોજ
 નથી, મહે માત્ર તમાગે એકવાનોજ છેડો પડ્યો હતો હવે તમે
 ચાલ્યા જશો એટલે હુ એકલી આ મસારમા કેવી રીતે ગઈ સફારા ?

જયતી-મહેન ! મ્હારા ગયા સિવાય ચાલી શકું તેમ નથી
તમને આરામ થશે કે તગતજ હું પાછી આવીશ

સ્નેહલતા-ના જાઓ તો ચાલે નહિ કે ? તેઓ તમારા શા
મયા થાય છે ? માગીની સાસુને ? એટલું દુનુ સગુ ગિમાર થાય
તો કોણ તેની સેવા ચાકરી કરવા જાય ?

જયતી-જો કાંઈ ન જાય તો તે બુદ્ધ ગણાય બહેન સ્ત્રીને
એવા ધર્મ નથી, આ વાત તને કેટલી વખત કહી છે. સબધને
વિચાર નહિ કરતા 'રોગમા સેવા ચાકરી, દુખમા દયા તેમજ શોકમા

સાત્વના આપવી એ રમણીનો મુખ્ય ધર્મ છે જે આશ્રય લેવા આવે તેના પર ઉપકાર કરવો જોઈએ.

સ્નેહલતા-ત્યારે જાઓ પરતુ જોજો હો, પાછા વહેલા આવજો જયતી-તે માટે ફિટ્ટ કુર્ગીશ નહિ જો મુમાધથી નેમનો કાકા કાગળ પત્ર આવે તો મ્હને સમાચાર લખજો.

સ્નેહલતા-એ આશા રાખવી વ્યર્થ છે હરિશ્વરભાઈને મુમદ ગયાને ત્રણ માસ થયા છે, એટલામા તો તેમના પાંચ છ પત્રા આવ્યા છે, પરતુ તેમનાવી તો એક પણ પત્ર લખી શકાયો નથી વળી હરિશ્વરભાઈના પત્રોમાની હકીકત તો તમે જાણો છોને.

જયતી-હા હું જાણુ છું કે, એ ગડા હજી પણ જૂતડીની માડ-તેમની પાછળ વળગી રહેલી છે.

સ્નેહલતા-તેમા એ ગડાનો ગો દોષ ? રમણીચંદ્ર જાતજા હિન્મત બની જઈને શા માટે તેની તગ્ન ધાય છે ?

જયતીએ હસીને કહ્યું - 'તને વશીકરણ મત્ર નથી આવડતો માટે પતિને સ્નેહવશ કરવાનો મત્ર પ્રત્યેક પત્નિને આવડવો જોઈએ.'

સ્નેહલતા-એ વાત તો ખરી છે જો મ્હને વશીકરણ મત્ર આવડતો હોત તો આજે હું શા માટે તમને મ્હારી પામેલી જવા દેત ?

જયતી સ્નેહલતાના મસ્તક પર ચુબન કરી ધન કામ કરવાન ચાલી ગઈ સ્નેહલતા પણ તેની પાછળ પાછળ ગઈ.

ખીજે દિવસ પ્રભાતકાળે એક બગ્ગાડીમા બેસીને જયતી પોતાની મામીની સાસુને ત્યાં ચાલી ગઈ.

જ્યા પીડા હોય, જ્યા શોક હોય, જ્યા પાતના હોય, જ્યા જઈને જયતી પોતાનાથી બની ગઈ તેટલી સેવા ચાકરી કરતી હતી મેવા કરતી એજ એના જીવનનું મુખ્ય કાર્ય થઈ પડ્યું હતું આવી નિસ્વાર્થ મેવા કરીને તે અપૂર્વ આનંદ પામતી હતી.

જયતી ચાલી ગઈ ધરસસારમા ચચળવદ્ધ, સ્નેહલતા, સરસ્વતી, રામપ્રસાદ તથા ગમપ્રસાદની માતા ગણા.

સરસ્વતી ધરડી થઇ હતી તથા દુઃખ-શોકથી તેનું હૃદય અસ્થિગ્ર રહેતું હોવાથી, તેમજ શરીર બિમાર રહેતું હોવાથી તે કદાપિ રસોડામાં પ્રવેશ કરતી નહોતી ચત્તજીવહુ પુત્ર-વિયોગના શોકથી શોકાતુર રહેતી હતી તેથી તે પણ કદાપિ રસોડામાં પ્રવેશ કરતી નહોતી ગમ-પ્રમાણની માતા પણ ગ્સોષ કરવા તરફ તેમજ ગૃહસંસારના કોઈ કામકાજ તરફ લક્ષ્ય આપતી નહોતી સંસારનું તેમજ ગ્સોષનું મન્થન કામકાજ સ્નેહલતાને રૂક્ષિમણી માથે મળીને કરવું પડતું હતું, પરંતુ કામકાજ કરવામાં સ્નેહલતાને સહજ પણ દુઃખ જણાતું નહોતું. પ્રણાવકાળથી તે મધ્યરાત્રિ સુધી કામ કરવું પડતું હોવા છતાં સ્નેહલતાને થાક જણાતો નહોતો આ જ્યતીનું શિક્ષણ હતું જ્યતીએ તેને શિક્ષણ આપ્યું હતું—નારીકર્તવ્ય ગિખવ્યું હતું સેવાવ્રત એજ તેનું મહાવ્રત હતું 'સ્નેહલતા આ વ્રત પ્રમાણે સંવાશે વર્તતી હતી

ઉચ્ચ તેમજ વિશાળ પર્વતના ગગનને ચુબન કરી રહેલા શિખર ઉપર ઉભુ રહેતું માણસ જે પ્રમાણે વાયુની પ્રમળ તાડના, સખ્ત તાપ તેમજ વૃષ્ટિના નિર્ભય પ્રહાર વગેરેમાં પણ તન્મય થઈ રહે છે તે જ પ્રમાણે સ્નેહલતા સ્વામિના તિરસ્કાર, સ્વામિના વિયોગ, સમારના તદ્દન અભાવ વગેરેમાં પણ પતિદેવતાના મંદિરનું માર્ગન કરવામાં તન્મય રહેતી હતી આ શિક્ષણ તેને તેની શિક્ષયિત્રી જ્યતીએ આપ્યું હતું તેણે સ્નેહલતાને એમ સમજાવી દીધું હતું કે, “ રમણીએ સ્વામિના સુખમાં સદૃઢપ શા માટે થયું ? તેઓ જેથી સુખી થાય તેમજ કરવું જોઈએ નારીને ખીજી સુખ શું છે ? જગતનો આનંદ એજ નારીનો આનંદ છે નારીને જોઈએ પવિત્રતા અને કામકાજ જેના અતરમાં અનંત પ્રેમનો પ્રવાહ પ્રત્યેક ક્ષણે વહી છે, જે અઢેલ પ્રેમબંધનમાં પોતાના સ્વામિને પોતાના હૃદયમાં રાખી શકે છે, તેને સ્વામિના વિયોગમાં પણ શું દુઃખ છે ? તેનો પતિ જો ખીજી સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ કરીને સુખી થતો હોય તો પછી સ્વામિને સુખ ભોગવેના જોઈને નારીએ શા માટે દુઃખ માનવું ? ”

જ્યતીએ સ્નેહલતાને આવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપ્યું હતું.

તેથી કરીનેજ સ્નેહમતા ક જે પૂર્વે પતિના વિયોગે રાત્રિ દિવસ દુ બથી
 મુર્ચ્ચા કરતી હતી-જેને માત્ર સ્પર્શ કરવાને માટે તેનું તૃપિત શરીર
 અધીક ચંદ્ર જતુ હતુ, જેના પ્રકુલ મુખના પ્રેમવચનો સાલજવાને
 માટે તેના કાન પ્રત્યેક ક્ષણે આતુર રહેતા હતા, તેજ અર્થાત્ દેવતા
 હમણા અન્ય નારીના મોહમા પડી પોતાને મુખી માને છે, બિચારી
 નિર્દોષ પત્નીને દર્શન સુદ્ધા આપતા નથી આ મર્વ હકીકત બાણુવા
 જતા સ્નેહમતા જયતીના શિક્ષણને પ્રભાવ હવે ધૈર્ય ધાગણુ કરી
 પોતાનું જીવન ટકારી રહી છે જે વિદસિત યોવનનો ઉછાગતો અનુરાગ
 પતિદેવતાને ગાઢ આક્રિગન બધનમા આધી રાખવાની ઇચ્છા રાખતો
 હતો-જેના પ્રેમ વચનો સાલજવામા ન આવે તો અભિમાનથી આખા-
 માથી આસુઓ સરી પડતા હતા, જેના અનાદગની આશઙ્કાથી હૃદય
 જોરથી ધબકી ઉઠતુ હતુ-તે જ તેના પતિદેવ હમણા અન્ય ગમણીના
 કે ' જ્યારે આ મર્વળી હકીકત સ્મરણમા આવતી હતી ત્યારે તેની
 જાતી ફાટી જતી હતી તે એમ વિચારતી હતી કે- ' હું તેમની
 મવા કરવાનું સુખ પાતી શકતી નથી નોપણુ તેમના લાઇ, લાભી
 તથા તેમના ધરમાગનું કાર્ય કરી શકુ છું એ મહા' માટે મહા
 મોલાચ્ચની વાત છે-એજ મ્હારા નારજન્મની સાર્થકતા જે ' તેઓ
 ગુણુવાન છે, અને હું અશિક્ષિત મૂર્ખ છું હું તેમના ચિત્તને આનંદમા-
 વિનોદમા રાખી શકુ તેમ નથી તો પછી તેમના આનંદ-વિનોદનો
 મ્હારે શા માટે નાશ કરવો ' તેઓ સુખમાજ રહો-તેમના માથા
 પરના એક પણ વાળને આચ ન આવો-એવી ઇચ્છાને હૃદયમા
 ગાખીનેજ હું અભાગિની મ્હાગ જીવનના ખાકીના દિવસો પમાર કરીશ "

પગતુ સ્નેહ-તાના દુ ખનો આટલેથી અત આવ્યો નહિ રામ-
 પ્રસાદની પાપદષ્ટિ એ સતી શીયળવતી ગમણીની પવિત્ર મત્તિ પર પડી

પ્રકરણ ૨ બું.

હેવ કે દાન ?

ગમપ્રસાદે કટલાડ માસમા આ ગામની અદર સારી અપ્પ્યાતિ મેળની લીધી હતી, છતાં કાંઈ સારા માણસને ત્યાં તે બૂલે ચુકે પણ જતો નહિ મહવારે આઠ વાગ્યે તો તે ઉઠતો હતો તેમજ કોઈ દિવસે નેથી પણ વધારે મોડા ઉઠતો હતો એમ કહેવું બૂલી જવાય છે કે, કાંઈ પણ દિવસે તે ખૂબ પાડચા સિવાય ઉઠતો નહિ ! ઉઠીને તન્તજ દાતણ પાણી ક્યા મિવાય તે ખીડી મળગાવીને વણા સમય સુધી શય્યામા બેસી ગહીને આખ્યો ચાલ્યા ડરતો હતો અગાઅર એ ચાગ ખીડીઓનો ખુમાડો ઢાઢચા પછી તે દાતણ પાણી ડરવાને માટે ઉઠતો હતો

ત્યાર પછી તે તળાવ પગ જતો હતો અને સ્ત્રીઓના સ્નાન કરવાના સમયે તો તે તળાવ પગ હાજર રહેવાનું કદાપિ બૂલી જતો નહિ. જે ઘાટ પર એ બેસતો હતો તે ઘાટ પર મળને અનેક સુદરીઓ તળાવ પગ સ્નાન કરવા, વામણ માફ કરવા અગર તો પાણી ભરવાને જતી આવતી હતી. ગમપ્રસાદ એ સુદરીઓની તરફ લાલ-મામય દષ્ટિથી જોઈ ગહેતો હતો ત્યાર પછી તે ઘેર આવીને રસોડામા બેસી રહેતો હતો તેની માતા તેમજ ફાંઈ તે સમયે ત્યાં બેસી રહેતા હતા—એ સમયે સ્નેહચતા રસોડામા બેઠી બેઠી રસોઈ બનાવ્યા કરતી હતી. રામપ્રસાદ વારવાર પાપપૂર્ણ દષ્ટિથી સ્નેહચતા તરફ નજર કરતો હતો, તથા પોતાની વિદ્વતા, સાહસિકતા તેમજ રસિકતાનો પરિચય કરાવતો હતો આ સધળો પરિચય પ્રાપ્ત થતા તેની માતાના આનંદની સીમા ગહેતી નહિ તે એમજ વિચારતી હતી કે, જન્મ જન્માતર સુધી તપચ્યા કરીનેજ આ રત્ન ગર્ભમા ધારણ કર્યું હતું ! પરંતુ ગમપ્રસાદની ફાંઈ આ સધળા પ્રકારોથી આનંદ પામતી નહોતી.

તેને એમજ લાગતું જતું કે રામપ્રસાદ જે ઢાંઢ બોલે છે તે અધુ તેની મૂર્ખાઈને લીધેજ બોલે છે ।

ત્યાર પછી રામપ્રસાદ સ્નાન કરવા જતો હતો, તથા ન્નાન કરી સફેદ માચેટરનું ધોતીડું પહેરી ડાસકીથી વાળ ઓળીને છેનખટાઉ જેવો વાકો સેથો પાડતો હતો, અને કપાળમા ડુડમની એક ન્હાની દીપકી કરી જમવા બેસતો હતો. ભોજન કરી રહ્યા પછી પાછો તે સ્થળ જતો તે મધ્યા સમયે ઉડતો હતો.

સધ્યા સમયે ઉડી, પચ્ચો પહેરી, વાળ મમાગી તે ગામમા કન્ના નીકળી પડતા હતો.

હવે રામપ્રસાદની રાત્રિની લીલાતું વર્ણન કરીશું તે દરમિયાન કેાંઈ સફેદહરચને ત્યા જતો નહિ, એટલાનમાહેમ તરીકે મમમ્મ ગામમા પ્રખ્યાત થયેલા યુવકની પરસાળમા હમ્મેશા સાધ્ય-સમિતિ એટલે થતી હતી રામપ્રસાદ એ સમિતિ-મંડળનો પ્રમુખ હતો. હમ્મેશા એ ત્યા જતો હતો.

આ મંડળમા રાજનીતિ, સમાજનીતિ, ધર્મનીતિ, વિજ્ઞાન-દર્શન વગેરે વિષયો પર ચર્ચા ચાલતી હતી સંગીતશાસ્ત્રની ચર્ચા પણ આગ રહી જતી નહોતી રામપ્રસાદ આ મંડળી ચર્ચા કરવામા નિપુણ ગણાતો હોવાથી ખીજા મેમ્બરો તેના શબ્દો સાલજવાને અતિ આનુ રતા ધરાવતા હતા તથા રામપ્રસાદની વકતૃતા માલગી તેઓ અપર્વ જ્ઞાન મેળવતા હતા ।

રામપ્રસાદ કહેતો હતો કે -“ મુમુક્ષુની સુદરીઓ ગુનામજ્જાથી પોતાના અગ પ્રત્યગને માફ કરીને ધુએ છે ઇએજો પોતાના બાળમન્યાને નાકથી નહવડાવે છે તેથીજ તેમના બાળમન્યા વણ્યા સફેદ થઈ જાય છે । રવિંદ્રનાથ ટાગોર મિત્રકુલ ભણ્યા નહોતા-આ દુ ખથી તેઓ એટલે દિવસે મધ્ય રાત્રે ગંગા નદીમા ડૂબી મરવાને ગયા હતા એ સમયે સાક્ષાત સરસ્વતીએ આની તેમને વરદાન દીધું, અને તેથી કરીનેજ તેઓ ધીમે ધીમે સર્વોત્તમ કવિ તરીકે પૂજવા લાગ્યા । ”

રામપ્રસાદ આવા આવા અનેક દડા પહોળાના ગંધા હાકતો હતો તે જ્યારે વાતચિત કરતો હતો ત્યારે શ્રીતાઓ તેની તરફ એકી ટમે જોઈ રહેતા હતા અને કેટલીક વખત ‘વાહવાહ’ ‘વાહવાહ’ કહીને તેના વખાણુ કરતા હતા.

આ સિવાય ગમપ્રસાદ છાણી ગામમાં વિશેષ પ્રખ્યાતિ પામ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે તે ગામમાં ધાર્મિક પુરુષ તરીકે તે પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના ગળામાં સ્ફાક્ષની માળા પહેરતો હતો માથાની વચ્ચે મોટી ચાટલી રાખતો હતો તથા હંમેશા પોતાના કપાગમાં કુકુમની ટીકડી કરતો હતો આ સિવાય તેણે ભક્તિગમના મેટલાડ ગાયનો મુખે ચાદ કરી હતા દયાગમ કવિનું પ્રત્યેક કાવ્ય તને કહ્યું હતું વળી તે પુષ્કળ ગાળો પીતો હતો ધર્મશાસ્ત્રની ચર્ચા કરવામાં તે અદ્વિતીય હતો તે મિત્રાચ મારણુ, ઉચ્ચાટન, વર્ણ કરણ વચ્ચે, વનસ્પતિનું આયુષ્ય વગેરે વિષયો સંબંધી મહિની ત વગવતો હતો.

તે જે દિવસે ધર્મશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કરતો હતો તે દિવસે શ્રીતા-મહા ભક્તિપૂર્ણ હૃદયે તેના વચનો સાંભળતું હતું ન કેાઈ દિવસે યોગશાસ્ત્ર સંબંધી બોલતો તો કેાઈ દિવસે મહાભારતની કથા કહી સંભળાવતો અને બાકી ખરે દિવસે મજાલીલાનું વર્ણન કરતો હતો આથી કરીને ગમપ્રસાદ વગડા ખેડૂનોના પ્રેમને પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા કાંઈ કેાઈ સમયે કેાઈ પ્રતિયોગી મળતા રામપ્રસાદ વાદવિવાદ પણ કરતો હતો.

એક દિવસે ધનેશ્વર શમાનો ભાણેજ મહેશ્વર તેમને ત્યાં આવ્યો હતો તે જહાર ઓટલા પર બેસીને ધર્મશાસ્ત્ર સંબંધી વાતચિત કરતો હતો મહેશ્વર દૈતન્ય ભાગવત, વૃન્દાવનવિહાર, વગેરે બે ચાર મથનો અભ્યાસ કરતો હોવાથી તે એ વિષય સંબંધીજ વાતચિત કરતો હતો, એવામાં રામપ્રસાદ ત્યાં જઈ ચઢ્યો તેના બે ચાર મિત્રો પણ તેની પાછળ પાછળ ધનેશ્વરને ત્યાં જઈ ચઢ્યા અને વાતચિત ચાલવા લાગી રામપ્રસાદે ગાળના દમ કાંઈક વધારે મારેલા હોવાથી

તેની આંખો લાલચાળ થઇ ગઇ હતી તેણે મદુહાગ્ય કરી ગર્વિત સ્વરે કહેવા માડ્યું કે-“ એક દિવસે શ્રીમતી ગધા મયુરામાથી ખૂબ નીડણી યમુના કિનારે આવતા હતા તે સમયે કૃષ્ણ ભગવાન યમુનાના કિનારા પર ફરતા હતા તેમનું તથા શ્રીમતી ગધાનું દષ્ટિ-મિલન થયું ! એ સમયે કૃષ્ણપરમાત્મા રાધાજીનું દર્શન કરી વણો મોહ પામ્યા, અને બોલી ઉઠ્યા કે -

“ રાધા આવો કેવો તારો વેશ,
નહિ હું તો જોઈ શકું રે
વેણી ચુંચાઈ, આ કયલી કાયા,
સ્વેદાબુજો મુખ ઉપગી આવ્યા,
મન બળી ખાખ થાયે રે ”

ગમપ્રસાદે ઉગ્ય સ્વરે આ લીટીઓ ગાઇ, અને તે સાંભળી તેનું મિત્રમડળ ‘ શાહવાહ ‘ ‘ શાહઆશ ‘ ‘ ખૂબ કરી ‘ ‘ ઓહા ‘ વગેરે શબ્દો બોલવા લાગ્યું, પરંતુ મહેશ્વરને આવી કરીને આનંદ થયો નહિ. તેણે કહ્યું -“ પ્રભુ અદ્વિતીય છે આપણે મૂઢ છીએ-પરમકૃપાળુ પરમાત્માને પ્રણામ કરીએ છીએ તેનો અર્થ સુદ્ધા આપણું બળ્યતા નથી કૃપા કરીને મૂઢને એ મમનવશો ? ”

રામપ્રસાદે કહ્યું -“ કહો કહો, તમે કયા મત્રનો અર્થ સમજી શકતા નથી ? ”

મહેશ્વરે કહ્યું :-

“ અજ્ઞાન-તિમિરાન્ધસ્ય જ્ઞાનાંજન-શલાકયા ।

અધુરુન્મીલિતં યેન તસ્મૈ મીશુરવે નમઃ ”

રામપ્રસાદે કાંઈ ગાળ્યો નવ એવો નહોતો. એક ક્ષણ સુધી વિચાર કરીને તેણે કહ્યું -“ હે ભાઈ ! આવા અતિ રહસ્યમય શાસ્ત્ર-મત્રનો અર્થ તમારા જેવા સાધારણ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યથી ઓછો જ કરી શકાય છે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી હું આ મત્રનો અર્થ થોડો બધો સમજી શકું છું અજ્ઞાન-તિમિરાન્ધસ્ય જ્ઞાનાંજન-શલાકયા-એટલે કે અજ્ઞાનીની આગળ જે ત્રણ મણુને દશ રોર

માત્ર પડે છે ત જાનીની પાસે સોજ શેર માથમ પડ છે 'બાકીનો અર્થ' તો કાઢ મહેલાઈથી સમજી શકે તેમ છે । । ”

ગમપ્રસાદનો અર્થ સામળી મહેશ્વર વણ્યા આશ્ચર્યમાં પડી ગયો પરંતુ બીજા બધાઓએ તો રામપ્રસાદનો જયજયકાર કર્યો. કહેવાનું નાતપર્ય એ કે ગમપ્રમાદની માધ્યસ્થીના આરી રીને પૂરી થતી હતી

ગમપ્રમાદના આવા વિરિવ ગુણોને અભાવે દુઃ સમયમાંજ તે પોતાની સેવામાં વણ્યા શિષ્યો મેળવી ગડ્યો તેઓ પ્રથમ તો રામ-પ્રમાદની ગામ્મની ચનમના એક મે દમ મારીનેજ તૃપ્ત થતા હતા પરંતુ ધીમે ધીમે તેઓની તૃપ્તિ ઉડી ગઈ, અને તેઓ જૂદી જૂદી જનના વ્યવસાય ક્રમાંના તેમના પૈમાનું પારણી થવા લાગ્યું

શિષ્યા તરફથી ગાળે મઠ, વગેરે વ્યવસાય વસ્તુઓ મન જેમ મળતા બાકી તેમ તેમ ગમપ્રમાદ વિશેષ વ્યવસાયી બનવા લાગ્યો, તથા મધ્ય નાત્રિ મુધી મિત્રમહામા ગગગગ ઉડારી, ગુરુતાન થઈને ઘેર આવવા લાગ્યો પારકા આતે દેવ કે દાનવ ।

પ્રકરણ ૩ જી.

મહાન્ થોગી કે વિષય લોગી ?

ગમપ્રમાદ કાઢ પણુ દિવમે મધ્યરાત્રિ પૂર્વે ઘેર આવેનું નહોતો આમ જના પણુ તે ચચચવહુતો એહપાત્ર હોવાથી તેને માટે મધ્યરાત્રિ મુધી ભોજન ગરમ રાખવું પડતું હતું આ માટે સ્નેહ-હતાને ધણુ દુષ્ણ ભોગવવું પડતું હતું. ધરમા બીજા કાઢ પુરુષ માણસ નહોતું-જયતીના આલ્યા ગયા પછી સ્નેહહતાનેજ રસોઈ વગેરેનું કામકાજ કરવું પડતું હતું તેની સાસુનું શરીર લોગી પડ્યું હતું, હમ્મેશા સંધ્યા સમય પૂર્વે સરસ્વતીને થોડો ધણુ તાવ બરાતો હતો. રાત્રે તે ગ્રોડામાં નજર કરવા સૂઢા જઈ શકતી નહોતી. ચચચવહુ સંધ્યા સમયે સૂઈ જતી હતી, ત્યારે બિચારી સ્નેહહતા એસાંને મગડી પગ રાખીને ગમપ્રમાદની રાક જેમ એસી રહેતી હતી

જે દિવસે રૂદિમણીને સ્નેહલતા ઉપર દયા થઈ આવતી હતી તે દિવસે તે રસોડાના આરણ્ય પાસે સ્થઈ રહેતી હતી, તથા જે દિવસે તેને દયા નહોતી થઈ આવતી તે દિવસે તે પોતાને ત્યાં જઈને સ્થઈ રહેતી હતી સ્નેહલતા મિચારી એકલીજ મધ્યગત્રિ સુધી રસોડાને ગંભ રાખીને બેસી રહેતી હતી

પહેલાં તે આ પ્રકારમાં કાંઈ વિશેષ ખટપટ ઉત્પન્ન થઈ નહિ પણ પછીથી જ્યારે રામપ્રસાદની રમિકતાના અરફના દુઝડાઓ વગસવાની શરૂઆત થઈ ત્યારે સ્નેહલતાએ પોતાના શિર પર મોઢું સજ્જત આવેલું વિચાર્યું જે દિવસે રામપ્રસાદ વિગેષ નિશાચી ચંચૂર બનીને ઘેર આવતો હતો તે દિવસે તેની રસિકતા પણ વધી પડતી હતી, તથા તે શું બોલે છે, તેનું તેને પોતાને લાન સુઝા રહેતું નહિ તેનું લાભચોળ મોઢું તેમજ શરીરના હાવભાવ નજરે પડતાજ સ્નેહલતા તેને રસોડા પીરસી શરૂતી નહોતી—તે રામપ્રસાદની માતાનેજ બોલાવી લાવતી હતી આથી કરીને રામપ્રસાદની માતા સ્નેહલતા પર વણી ગુસ્સે બેસતી હતી તે સ્નેહલતાને એમ કહેતી હતી કે—“ એ મ્હારો હજી ન્હાનડડા છેકરો છે તેની શરમ શા માટે રાખે છે ? વળી તને બહીડ પણ શી છે ? જેની આખમા કમળો હોય તેને બધું પીળુંજ દેખાય ! ”

આવા વાગ્યાણે સ્નેહલતાની ઉપર વરસાવીને તે ભાગ્યનની થાળી રામપ્રસાદ આગળ મૂકતી હતી રામપ્રસાદ લાલચોળ મુખ કરી, ગુસ્સે બેસતો એમ કહેતો કે—“ મા ! જે તો ખરી ! હું શું વાલ છું કે ઘોડીનું લોહી ચૂસી ખાઈશ ! ”

સ્નેહલતા રામપ્રસાદની સાથે વાતચિત કરતી નહોતી રામપ્રસાદ નજરે પડતાજ તે લાજ કાઢતી હતી આથી કરીને પણ તે તેની મણી કદા મસ્કરી કરતો હતો પછીથી સ્નેહલતા જ્યારે ઉઘાડે માથે ધર કામ કરતી હોય ત્યારે રામપ્રસાદ છૂપી રીતે તેની પાછળ જઈને તેનું મુખ જોવાની આશાથી સ્થિર ઉભો રહેતો હતો પછી સ્નેહલતા જ્યારે પાછી દૃષ્ટિ ફેરવતી હતી ત્યારે રામપ્રસાદ તેના

મુખનું દર્શન કરી લેતો હતો એવે પ્રસંગે તે પોતાના પાપિષ્ઠ નેત્રોને હવાથી, સ્મિતહાસ્ય કરી ચાલ્યો જતો હતો. સ્નેહલતાનો જીવ ભયથી ગભરાઈ જઈ લાડકાના જેવો સ્થિર થઈ જતો હતો તે જલદીથી મ્હોટો ધુમટો ખેંચીને ન્યા કામ કરતી હોય ત્યાંથી ઊડી બીજે સ્થળે ચાલી જતી હતી જ્યારે તે આ હકીકત પોતાની સામું મરસ્વતીને કહેતી ત્યારે સરગવતી ચચળવહુને ડહેવાનું જણાવી નિશ્ચિત થતી હતી જ્યારે સ્નેહલતા ચચળવહુને આ વાત કહેતી ત્યારે તે ઉત્તમ જણાવતી હતી કે—“સ્નેહલતા ! ત્હારું મન ધણુ પાપી છે ! રામુ તો પેટના ફિકરા જેવા છે—એ હસે છે તેમા શું થઈ ગયું ? એમા એનો ગાંધ દોષ નથી તુ ત્હારે ચાલી જ રૂંડીથી આવી વાત કહી મ્હને કટાણો આપીશ નહિ.”

સ્નેહલતા અતે નિરૂપાયે રાત્રી ગહેતી હતી તેની આખોમાથી આસુની ધારાઓ વહેતી હતી. મનમાને મનમા તે વિયોગી પતિને યાદ કરીને કહેતી હતી કે—“હે પ્રાણેશ્વર ! હૃદયદેવતા ! હવે મ્હને આવા મહા દુઃખમા કંટલા દિવસ સુધી રાખરો ! અરેરે ! પહેલાં હું કેટલીયે આશાઓ કરતી હતી—કે તમે ભણી રહેશો—ખે પૈસા કમાતા થશો એટલે હમ્મેશા મ્હને તમારી સેવા કરવાને માટે તમારી સાથે ગાખશો તો પછી હું દેવ ! મ્હને આની રીતે હડસેલી કેમ મૂકી ! હું વધારે ભણી ગણી નંધી—હું માતા વગાડતા જણુની નથી એ ખરૂં છે, પરંતુ મહારાથી તમારી ચરણુ-સેવામા કદાપિ ખામી આવત નહિ મહારી સેવા ચાકરીથી શું તમારા હૃદયને આનંદ થાત નહિ ? વળી જ્યારે તમારી આવીજ ઇચ્છા હતી તો પછી તમે મ્હને લખતા વાચતા, માતા વગાડતા શા માટે શિખવ્યું નહિ ? તમને સંતોષ આપવાને માટે હું શું ન કરું ? તમે જ્યારે મ્હારો અસ્વીકાર કર્યો છે, તો પછી આ ક્ષુદ્ર જીવન શા માટે આ મૃત્યુલોકમા જીવ ધારણુ કરી રહ્યું છે ? હે ધર્મરાજ ! હવે મ્હને માત્ર તમારોજ બરોસો છે—તમેજ માત્ર મ્હારૂં આશ્રયસ્થાન છો ! પતિએ મ્હારો ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ તમે મ્હને બૂલી જશો નહિ તમે જેમ બને તેમ જલદીથી

જીને તમારી પાસે બોલાવી દ્યો ”

પરંતુ સ્નેહલતાના આ મર્મભેદ વચનો તેના પતિદેવ નુંના કે મર્મરાજ સુધી પહોંચતા નહોતા.

એક દિવસે સ્નેહલતાને એકાતમા જોઈને ગમપ્રસાદે કહ્યું -
“ હુ પાપી નથી હુ એક મહાયોગી અને ભક્ત છુ ’ તુ જીને મદદ કર-જ્ઞાતી માથે ગસલીલા કર-એટલે પછી આપણે બન્ને આ મૃત્યુલોકમાજ વ્રજવાસી વ્રજવિહારીની વ્રજલીલાનુ દર્શન કરી શકીશ તથા પુષ્પના રથમા ચઢીને મોક્ષ પામીશુ ”

સ્નેહલતાએ આ વાક્યો સાંભળ્યા નહિ-આભળી શકી પણ નહિ તે ગડતી ગડતી રસોડામાથી જ્ઞાત નામી ગદ્ય એ દિવસની વાત પણ તેણે પોતાની માનુ તેમજ ચચળને ડહી, પરંતુ તેનુ ડાઘ કળ ફળ્યુ નહિ પગિણામે રામપ્રસાદનુ સાહમ પણ વધી ગયુ

પ્રકરણ ૪ થું.

પાપીના પાપની પરિસીમા.

“ બીક તે નરને જર તુલ્ય જલો, વફડે રસોઠા જ્વલિયાર તણો,
ફાપ ભોજવરો સુખ શું મળશે ? જપટી અત પાણી ચિના મશ્વો
વળી લાજ જયે ફાપ દેહ થયે, નિજ નૂર ગુમાવી બધે ફરશે,
પણ કોઈ નહિ વિશ્વાસ કરે, છટકેલ તણી કયમ દાઝ ધરે ? ”

ગયા પરિચ્છેદમા દર્શાવેલો પ્રકાર જીની ગયા પછી એક દિવસે ગમપ્રસાદે ઘણું તોફાન કર્યું. સ્નેહલતા રાત્રે જેવી તેની થાળી પીર-મીને રસોડામાથી જ્ઞાત નીકળતી હતી તે જ સમયે રામપ્રસાદે તેનુ ગવન પકડી તેને ઊભી રાખી, તથા તેણે જે સખ્દો કહ્યા એ સખ્દો સાંભળી સ્નેહલતા મનમાને મનમા મરી ગદ્ય ધરમા જઈને તે છૂટે ન્હોડે રડી પડી

મગજર આજ સમયે રામપ્રસાદની માતા ત્યા આવી ચઢી

અગાઉથી જ સ્નેહવતાએ તેને બોલાવી હતી, પરંતુ તેને આવવામાં થોડો વિનય થયો હતો. સ્નેહવતાને રડતી જોઈને તેણે પૂછ્યું - “કેમ રે, રડે છે કેમ? વળી આજે માથું તને શું થયું છે?”

સ્નેહવતા કાંઈ કહેવા જતી હતી તે પહેલાં તેા રામપ્રસાદે આવીને કહ્યું - “હવે આપણાથી આ ધરમાં રહી શકાશે નહિ. ચાળી પીરમવાની રીત તેા જો, મા! ચાળી પીરસીને મૃત્યુ પડે છે, એના પણ આટલો બધો રોષ કરવાનું શું કારણ?”

રામપ્રસાદની માતા સળગી ઉઠી તેણે કહ્યું - “કેમ રે સ્નેહવતા! અમે શું એ મૂડી અનાજને માટે તમારે ઘેર આવ્યા છીએ કે? રામુની ફાઇનો એકનો એક પુત્ર મૃત્યુ પામવાથી અમે તેમને શાન્તિ આપવાને આવ્યા છીએ અમે શું કાંઈ ત્હારા માથાએ કે પહેરીએ છીએ? વળી તું આટલું સતીત્વ બતાવે છે, પરંતુ ત્હારા ટોચ કાંઈ મ્હારાથી અબણ્યા નથી.”

સ્નેહવતા કાંઈ બોલી શકી નહિ. તેનું હૃદય ફાટી જવા લાગ્યું. પગના તળિયા પાસેની જમીન જાણે કે સરી જવા લાગી તે ચમુજળને સાફ કરતી કરતી ચચળવટના ઓરડામાં ચાલી ગઇ તે જમુજળી હતી કે સામુને આ વાત કહેવાથી કાંઈ બદોબસ્ત થવાનો નથી.

આ સમયે ચચળવટ ગાઢ નિદ્રામાં હતી અતિ નમ્ર સ્વરે સ્નેહવતાએ કહ્યું - “ચચળબહેન! ઉઠો જોઈએ મ્હારી એક વાત સાંભળોને.”

ચચળવટની ઉંઘ ઉઠી નહિ. સ્નેહવતાએ તેનું અગ્ર હાથાવીને કહ્યું - “ખેડેમ! ઉઠીને મ્હારી એક વાત સાંભળો.”

ચચળવટએ પાસું ફેરવ્યું, તમા અર્ધ નેત્રો ઉઘાડીને તેણે કહ્યું - “કેમ, શું છે?”

સ્નેહવતાએ રડતા રડતા સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. રામપ્રસાદે તેને એમ કહ્યું હતું કે - “જો સહેલાઈથી નહિ માને તેા બળાત્કાર કરીશ મ્હારા મ્હોડાને કોળિયા કાઢી લેવાની નાંકત કે નામાં નથી બસો ખેડૂનો મ્હારી આત્માને આધી. રહે જ-હુ તો

કાષ્ઠ જુદાજ દેશમાં લઈ જઈ શકીશ કાષ્ઠ કાષ્ઠ બન્યો શકશે નહિ એમ માય તેના કરતા તું ધરમાને ધરમાજ માની જા, એટલે બન્નેના દિવસો બંધાજ આનંદમાં પસાર થશે ”

સ્નેહલતાએ સંધળી હકીકત ચચળવહુને કહી મલળાવ્યા પછી તેના પગ પડીને રડતા રડતા કહ્યું — “ બહેન ! મ્હારે રક્ષણ કરો હું તમારીજ વહુ છું—મ્હારે તમારોજ આશ્રય છે—હું તમારી ન્હાની બહેન છું—તમે મ્હારે રક્ષણ નહિ કરો તો બીજા કોણ કરશે ? ”

કાચડનો લય પામીને મૈત્ર-પ્રીએ પણ આવી રીતેજ વિરાટ મહિષીના પગ પડીને આશ્રય માગ્યા હોય ચચળવહુ ગમે એવી પણ સતી ગમણી હતી, તેથી સતી સ્નેહલતાનું અપમાન સાંભળીને તેના મનને લાગણી થઈ આવી એવામાં ગમપ્રસાદનો માતા કોવા-વેશથી ડપતી ડપતી ત્યાં આવી પહોંચી, તથા ગરીમ મિચ્છારી સ્નેહલતાને સમોધીને તેણે કહ્યું — “ અહિ ! કેમ તું મ્હાનું નિર્દોષ પુત્રની પાછળ લાગી છે ? એ એની ફોષ્યાને ઘેર આવ્યા છે—છતા તુ શા માટે તેને દુષ્કર્મ છે ? શા માટે તેનું અપમાન કરે છે ? ચચળમા મ્હને વિદાય કેવે અમે અમારે ઘેર ચાલ્યા જઈએ ” આમ કહી વજ્રતાનો પ્રવાહ વહેતો કરીને, પછીથી ઉપસહારમાં રામ-પ્રસાદ જે કાષ્ઠ બોલ્યો હતો, તે હકીકત ફેરવી નાખીને સાલકારથી તેણે ચચળને કહી સંભળાવી. આ હકીકત સાંભળીને ચચળવહુએ સ્નેહલતાનો દોષજ વિચાર્યો, તથા તેને ધમકાવીને પોતાની પાસેથી વિદાય કરી દીધી

સ્નેહલતા બિચારી હવે કોની પાસે જાય ? તે સાસુની પાસે ગઈ તે દિવસે સરસ્વતીને સખત તાવ આવ્યો હતો સ્નેહલતાએ બે ત્રણ વખત સરસ્વતીના અંગ પર હાથ મૂકી જોયો તો ગરમીની લાલ્ચથી સાસુનું સમસ્ત અંગ બળી જતું હોય એવો તેને ભાસ થયો ત્યાંથી પાછી ફરીને તે પોતાની ઝોરડીમાં જતી હતી તે સમયે નરાધમ રામપ્રસાદ તેની ઝોરડી પાસે ઉભો રહ્યો હતો તેણે બચકર હાસ્ય કરીને કહ્યું — “ રાધાજી ! તમે ભલેને ન્યા ફાવે ત્યાં જાઓ,

પર તુ યાદ ગાળને કે આ સાક્ષાત કૃષ્ણકનૈયાજીના પંજમાથી તમારી મુક્તિ થવાની નથી તમારે મ્હારી સાથે રાસલીલા ગમવીજ પડશે ”

શિકાર કરવાને માટે લક્ષ્ય તાકી રહેતા નિર્દય શિકારીના લક્ષ્યને ચૂકારી, બ્હીકણ, ચચળ હૃગિણી જે પ્રમાણે ઝડપથી નાસી છૂટે છે તે જ પ્રમાણે સ્નેહલતા રામપ્રસાદનુ લક્ષ્ય ચૂકારી ઝડપથી નાસી ગઇ તેણે પોતાની ઓરડીમા પ્રવેશ કરી જલદીથી દાર બધ કરી, સાકળ વાસી દીધી પછીથી તે શય્યામા સૂઇ રહીને મ્હોટેથી રૂદન કરવા લાગી. રૂદન કરતાં કરતાં તે સ્વગત ઝહેવા લાગી—“હે પ્રભુ ! હૃદયદેવતા ! તમે રમણીના રક્ષક છો-છતાં ક્યા છો ? તમારાજ વગમા તમારી હતભાગિની દામી એક પાપથી પીડાય છે-તિરસ્કાર પામે છે ! એ પાપિષ્ઠ પુરુષ સ્ત્રી જન્મના સારને-આધારને-ધર્મને-પવિત્રતાને હરી લેવાનો ભય દર્શાવે છે શુ તમે આ દાસીનુ રક્ષણ કરવા આવશો નહિ ? હુ કોઇ પણ દેવને ઓળખતી નહીં તમેજ મ્હારા દેવ છો, પ્રભુ છો. તમારા સિવાય બીજા કોઇ દેવને મોક્ષાવતા મ્હને શરમ આવે છે હે મ્હારા પ્રભુ ! ભક્તને દુખમા જોઇ તમે સ્થિર રહી શક્તા નથી-શાન્તિ ધારણ કરી સુખ ભોગવી શકતા નથી તો પછી કેમ આવતા નથી ? હુ તમારી પૂજની પદ્ધતિ જાણતી નથી-તમને ખોનાવવાની ભાષા જાણતી નથી, તેવીજ શુ નથી આવતા કે ? ”

સ્નેહલતા ત્યાર પછી ઘણા સમય સુધી વ્યાકુળ ચિત્તે શય્યામા સૂઇ રહી સૂતી સૂતી વિચારવા લાગી કે—“એ પાપિષ્ઠે જે વશુ છે, જે ભય દર્શાવ્યો છે, તેને એ કાર્યમા ફેરવવાનો યત્ન કરશે તો મ્હારુ રક્ષણ કરે એવુ કોઇ નથી જે કદાચ એકાએક કોઇ દિવસે રાત્રે થોડા ઘણા ખેડૂતો માથે આવી, તે મ્હારુ મુખ બધાની મ્હને ઉચ્ચકાવીને અહિંથી ઉપાડી જાય તો મ્હારુ રક્ષણ કોણ કરે તેમ છે ? એમ થાય તો મ્હારી કેની દશા થાય ? ”

આવા વિચારોથી સ્નેહલતાનુ સર્વોગ કપી ઉઠ્યુ અગ પ્રત્યગ-આથી સ્વેદાણુઓ ઉપસી આવ્યા. તેનાથી સૂઈ રહી શકાયુ નહિ તે

હિંમતે બેઠી થઈ એસી રહેતા જણુ શાન્તિ મેળવી શકી નહિ ફરીથી સઘ ગઘ અને પાછી ફરીથી હિં ત્યાર પછી તેણે નાસી છૂટકાનો નિશ્ચય કર્યો

સસારજ્ઞાનથી વિમુખ રહેલી રમણી સમજી શકી નહિ કે, આ અસાર સસારમા સુખમા રળી શકાતુ નથી. સ્નેહલતાએ એમ વિચાર્યું કે, “ જો આ ગણસના અધિકારવાળા ધરનો પરિત્યાગ કરી ખુલા જગતમા જઈ શકીશ તો મહાગ શીયળ સ્વરૂપ અમૃત્ય નિધિનુ મરણુ થશે ” કોઈ તેને સમજાવનાર નહોતુ, કોઈ તેને ભરોસા આપનાર નહોતુ પ્રાણુની જ્વાળાથી-રાક્ષસના ભયથી તેણે પલાયન કરી જવાનો સકલ્પજ નક્કી કર્યો

સાસુને સખ્ત તાવ આવ્યો છે અને એવે પ્રમગે જો પોતે પલાયન કરી જશે તો કોણુ સાસુની સેવા ચાકરી કરશે એવો સ્નેહ-લતાને એક વખત વિચાર થઈ આવ્યો. નેના નેત્રોમાથી અશ્રુધાગઓ સરી પડવા લાગી વળી તેણે ફરીથી વિચાર કર્યો કે, પલાયન કરો ગયા સિવાય ગણુનો ખીજો એક પણ ઉપાય નથી, પરંતુ અરેરે ! તેણે એમ વિચાર્યું નહિ કે તે ક્યા પલાયન કરી જશે ? તે ક્યા આશ્રય મેળવી શકશે ? લાલચોળ આખોમાના આસુઓને પહેરેલા વસ્ત્રના પાલવથી સાફ કરી નાખીને, તેણે એક વખત પોતાના પ્રિય ત્રગ તરફ નજર કરી પોતાની પ્રિય વસ્તુઓને નિહાળી ત્યાં પછી એક માઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું -“ તમે સૌ અહિં કાયમ રહો. હું અભાગિની તમારી પાસેથી હમ્મેશાને માટે વિદાય લઉં છું જો ક્ષાય મહારા પતિ દેવ અહિં આવે તો તેમને એમ કહેજો કે તમારી અભાગિની પતિપ્રાણી સ્નેહલતા અમને સૌને તમારા ઉપયોગને માટે મૂકી સદાને માટે વિદાય લઈ ચાલી ગઈ છે ”

આટલું બોલતામા જો સ્નેહલતાનાં નેત્રોમા આસુ લગાઈ આવ્યા, તે રડતી રડતી, એ અધઢારમથી રાત્રિએ ધરનો ત્યાગ કરી પહાર રસ્તા પર નીકળી પડી

રસ્તા પર જઈ પહોંચતાજ તેની અતી કપી હિં તેણે ચારે

નિશાએ દષ્ટિ ફેરવી તો સર્વત્ર તેને ભયકર અધકાર માલુમ પડ્યો
જ્ઞાના પાદડાના અવાજથી-ખડખડાટથી તેનું સર્વોગ કપવા લાગ્યું
અતે કાણુ જાણે કયા બળથી તેની હૃદય-વૃત્તિ સ્તબ્ધ થઇ ગઇ-તેણે
જ્ઞાન શુભાવ્યુ-આત્મજ્ઞાન બૂલી ગઇ વિદિર્ણુ વેદનાપૂર્ણ હૃદયે એકાત
ગત્રે તે અનપ્રયે માર્ગે આગળ ચાલી નીકળી

મકરણુ પ મુ.

સોંદર્યજ સંકટ લાવે છે

‘ આ દરબાર દરવાજો ડમ પ્રેમના બાજે,
પરતુ બેવક્ષણના ઉપર નિગ્ધાન ફરકે છે. ’

સ્નેહસતાએ બાહ્યજ્ઞાન બૂલી જઈને દીવાનીની માફક સમસ્ત
ગત્રિ અધકારપૂર્ણ માર્ગે ઉપર ચાલ ચાલ કર્યું ક્યે રમ્ને થઇ કયા
જનુ છે તેનો તેણે નિશ્ચય કર્યો નહોતો તેને કાંઈ જ્ઞાન પણ એ સમયે
ગ્યું નહોતું તે માત્ર ચામ્યાજ કગતી હતી ચાલના ચાલતા તે એક
નદી કિનારે જઈ પહોંચી નદીમા પુષ્કળ જળ હતું તથા તેનો પ્રવાહ
પ્રચડ સ્વરૂપથી વહેતો હતો

નદી કિનારે આની પહોંચતાજ સ્નેહવતાને કાંઈક જ્ઞાન થયું
તે નમજી શકી કે નદી કિનારો સિવાય આગળ જઈ શકાય તેમ નથી
જ્ઞાનની સાથે સાથે ભયે આવીને તેના હૃદય પર પૂર્ણ પ્રતાપથી
અધિકાર મેળવ્યો. સ્નેહસતા વિહ્વળતાથી નદી કિનારા પર આવેદા
એક જક્ષ નીચે બેઠી

તેના મનમા હવે પોતાની સ્થિતિ અબધીના અનેક વિચારો
ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા, એ વિચારોએ તેને આકુળ આકુળ બનાવી
દીધી તેના બન્ને પગો કાઢા તેમજ માર્ગ પરના કાકરા વાગવાથી
ક્ષત વિક્ષત થઈ ગયા હતા. ‘ થાકથી સમન્ન શરીર અવસન્ન થઇ
ગયું હતું ધણી સમય સુધી એ સ્થળે બેસીને તેણે રૂદન કર્યા કર્યું
ગડતા રડતા તેણે ચૈતન્ય શુભાવ્યુ’ એવામા એકાએક નદી કિનારા પર

આવેલા વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા એક પક્ષીએ પ્રભાતકાળ થયાની સૂચના પોતાના સુમધુર સ્વથી જણાવી એ સૂચનાથી સ્નેહલતામા પાછું ચૈતન્ય આવ્યું તેણે ચચળ તેમજ ચમકિત નજરે પુનઃ ચારે દિશાએ દષ્ટિ કરી તેણે જોયું કે, પૂર્વ દિશામા પ્રભાતનાળની જ્યોતિ પ્રકાશી રહી છે અનેક પ્રકારની અમંગળ આશંકાઓથી સ્નેહલતાનું હૃદય કંપા ઉઠ્યું તેણે વિચાર્યું કે—“ જ્યારે સહવાર થશે ત્યારે આ અમા ગિતીની શી દશા થશે ? ”

એવામા કોઈ માણુમનો અવાજ સ્નેહલતાને ઝાને પડ્યો પરંતુ સ્નેહનતાએ એને એક પ્રકારનો ભ્રમ વિચાર્યો તેણે પોતાની દુઃખમય જીવન લીલા પૂરી કરવાનો—આ સંસાર નાટકમા પોતાની અભિનયની સમાપ્તિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તેણે સ્વગત કહ્યું—“ મૃત્યુ ! પ્રાણાધિન મૃત્યુ ! તુજ હવે મ્હારા દુઃખને દૂર કરી શક તેમ છે આ અભાગિની હવે તેને આશ્વિનન કરી આ સંસારના સમસ્ત દુઃખને દૂર કરવાની ઇચ્છા ગામે છે આ શીતળ જળમા ડૂબી મગવાથી સંભળા સંકટો દૂર થશે, મનની વદના ઉડી જશે હે યમદેવતા ! આ નિરધાર રમણીને હવે માત્ર તમારોજ આધાર છે ! હે દેવ ! દાસી પા દયા કરો અને તમાગ ચરણોમા સ્થાન આપો જહેવત છે કે આત્મધાન એ મહા પાપ છે—આત્મવાત કુનારની સર્ગાત ચતી નથી, પરંતુ હું નથી ધાગતી કે આ સંસારના અસાધારણ દુઃખ આગળ આત્મવાતનું દુઃખ વિશેષ હોય ! જીવન—નારીજીવન—એનો હેતુ શો ? પતિસેવા હાય ભાગ્ય ! જ્યારે આ નારીજીવન પતિસેવાથી વચિત છે, ત્યારે પછી તેને ટકારી રાખવામા શો સાર છે ? જે જીવનાધાર છે, આ રમણીના સાક્ષત્ વૃષ્ટિ છે, હૃદયનું લોહી છે, નેત્રોના નયનમણિ છે, કંઠના અવકાર છે, ભક્તિમા સાક્ષાત્ પરમાત્મા છે તેજ જ્યારે આ નિરાધાર નારીની સેવા સ્વકારતા નથી, તેને પોતાના ચરણ યુગલમા સ્થાન આપતા નથી તો પછી જીવનનું સાર્થક શું ? જીવનનો ધર્મ શું ? અને એવા ધર્મ વિનાના જીવન કરતા મૃત્યુજ કલ્યાણકર્તા છે—સમસ્ત દુઃખહર્તા છે પતિના સુખમાજ

પતિના આનંદમાજ, રમણીના સુખ તેમજ આનંદ સમાયલા છે પતિ-પ્રભુ-દેવ તમે સુખી રહો એજ મ્હારી વિશ્વાધાર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે હું જાઉં છું—આ સસાર સાથેનો સબધ છોડી-માયાના બંધન ત્રોડી, મૃત્યુને આર્થિગન ડગવા જાઉં છું દેવ ! મ્હને ક્ષમા કરજો આ નારી આપની સેવા કરવાને યોગ્ય નથી. હું મૂર્ખ છું તમે વિદ્વાન મહાપ્રાણુ પડિન છો બમ એજ વિદાય—”

એવામા એકાએક ફગીથી કોઈ મનુષ્યનો ગ્વર ગ્નેહલતાએ સાલજ્યો નદીમા ફૂંખી મગવા જતા તે સક્રોચ પામી ક્ષણ સુધી નેણે ચારે દિશાએ દષ્ટિ ફેગવી, પછીથી કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કરી તે સ્મશાનભૂમિ તરફ જવા લાગી

પ્રભાતઝાગનો શીતળ વાયુ મપાટાથી વહેતો હતો. સ્મશાન-ભૂમિના ચરણોને ચુબન કરી પ્રમળ વેગવતી મરિતા પ્રચડતાથી સમુદ્ર સ્વામિને આર્થિગન ડગવાને દોડતી ચાલી જતી હતી પૂર્વા-ઝરામા પથગાઇ ગ્રહેલી જ્ઞાન જ્યોતિ થોડા સમયમાજ સૂર્યદેવતાના આગમનની સૂચના કરતી હતી

સ્નેહલતાનો જીવ ઉદામ હતો સ્મશાનમા તેણે શિયાળ તેમજ ફૂતરાઓનો અવાજ સાલજ્યો એક શમને તેઓ જમીનમાથી જહાગ કાઢી કરડી ખાતા હતા માસ તેમજ ચામડા સિવાયની અનેક મસ્ત કોની ખોપરીઓ સ્મશાનભૂમિમા પડી રહેલી જણાતી હતી તેઓ જાણે કે માણસને ખોજાવીને કહેતી હતી કે—“ સાલજ ! અમારામા રૂપ હતુ, ચોવન હતુ, ધન, મદ, કામ, ક્રોધ, હ્રદય, મનોવૃત્તિ સર્વ હતુ, પરંતુ હવે તેનુ પરિણામ જો ! જો ! જો ! કે, હવે અમારી કેવી શોચનીય સ્થિતિ થઇ ગઇ છે ? ! ”

સ્નેહલતા આ દેખાવ જોઇ ડરી ગઇ નહિ કોણ જાણે કે શાથી સ્મશાનભૂમિનો ત્યાગ કરી જવાની તેને ઇચ્છા થતી નહોતી. જાણે કે તેના મનમા એમ કેમ ન લાગતુ હોય કે, આ સ્થાને અત્યાચાર નથી, મૂર્ખતા નથી—ગામપ્રસાદ જેવા પાપીઓની પાપદષ્ટિ પણ નથી.

પરતુ સ્નેહલક્ષ્મ વધારે વખત સુધી ત્યાં ઉભી રહી શકી નહિ સ્થાનભૂમિમાંથી આવતી દુર્ગંધ તે સહન કરી શકી નહિ તે એ સ્થાનનો ત્યાગ કરી આખા આલસા લાગી ધીમે ધીમે મહવાર થયું મર્યોદયનો આલાસ જોઈને હિમા સતી સભયે ચાલી ગઈ સ્નેહલક્ષ્મી ધણે લય પામવા લાગી હવે તે કેવી રીતે આત્મરક્ષણ કરશે ? એ વિચારથીજ તે આકુળઆકુળ બની ગઈ

વૃક્ષો પગ પક્ષિઓ મધુર ગુન્નરવ કરના લાગ્યા મગિતાના ન્યૂન પરતુ ઉછળા મારતા જળમાં મર્યોદયો ઉછળવા લાગ્યા ભયથી, ક્ષેભથી, લગ્નથી તથા અપન પરિશ્રમથી ઝાનર બની જઈને “ હે પ્રભુ ! ” કહી સ્નેહલક્ષ્મી ભૂમિ ઉપર ઝેરી પડી

આ સમયે પાછળથી કોઈએ પૂછ્યું — “ તુ કોણુ છે ? અગતા કે દેવાગતા ? તારા કપથી આ પૃથ્વી પ્રગટી રહી હોય એવા લામ યા છે, માટે હું જ્યોતિર્મયી દેવી ! તુ કોણુ છે ? ”

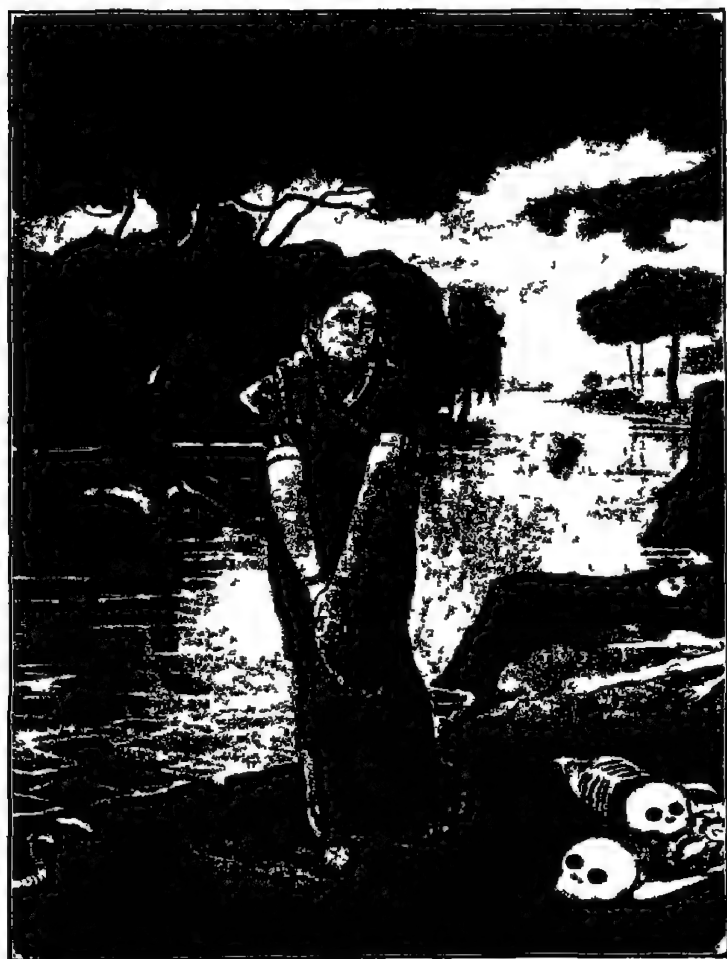
સ્નેહલક્ષ્મીએ આશ્ચર્ય પામીને પાછું જોયું તો તેણે એ પ્રૌઢ સ્ત્રીઓને માથા ઉપર તેમજ હાથમાં મગાઓ સાથે ઉભી ગહેલી જોઈ

તેમને જોતાજ સ્નેહલક્ષ્મી નાગી જવાનો યત્ન કરવા લાગી પરતુ નાસી શકી નહિ તેના થાકી ગયેલા ચરણો એક પણ પગલું આગળ ભરી શક્યા નહિ તે રડી પડી

એક સ્ત્રીએ કહ્યું — “ બહેન ! રડે છે શા માટે ? અમે તો સ્ત્રીઓ છીએ કહે તો ખરી કે તુ ક્યા જાય છે ? ”

અસ્પષ્ટ સ્વરે ગરગદ્ કરી સ્નેહલક્ષ્મીએ કહ્યું — “ માણ ! હું નિગધાર છું ક્યા જવું છે તેનું ઢાંઢાં કેડાણું નથી—યમદંવતાના વરનો માર્ગ શોધું છું, પરતુ બિલકુલ પત્તો લાગતો નથી ! ”

બન્ને પ્રૌઢ સ્ત્રીઓએ એમ વિચાર્યું કે—“ સામું નણુ દના તિર-ગકાંથી, અથવા પતિના મારથી આ છોકરી સાસરેથી નાસી છૂટી પિયર તરફ જતી જણાય છે ” બન્ને સ્ત્રીઓના દયાર્દ્ર હૃદયે નિરાધાર દુખી સ્નેહલક્ષ્મીને આશ્રય આપવાનો આગ્રહ કર્યો એક જણીએ કહ્યું — “ તું અમારે ઘેર આવીશ ? કોઈ પણ પ્રકારનો ભય ગમીશ

શમસાન બૂમિમા સ્નેહલતા ઉભી રહી જુઓ ચિત્ર ૨ જી

નહિ. અમે શ્રીમત નથી તોપણ વશમર્યાદામાં હિંમત છીએ ”

સ્નેહવતા તેમને ત્યાં જવાને કબૂલ થઇ તેણે મનમાને મનમાં વિચાર્યું—“ હું એકલી રખડલી રઝખતી ક્યા જઈશ ? વળી સ્ત્રીજાતિએ હિંમત કરી અજાણ્યે માર્ગે આગળ વધવાથી ઘણાં સડો સહન કરવા પડે છે તેથી હાલ તરત તો આ દયાળુ સ્ત્રીએને ત્યાં જઈ તેમના આશ્રયમાં ગઈ, ત્યાર પછી અમુક નિશ્ચય પર આવીશ ” આમ વિચારી સ્નેહવતા ઉઠી ઉભી થઇ

બન્ને પોતા સ્ત્રીઓ સરિતામાથી સ્વચ્છ જળ ભરી લઇ સ્નેહવતાને સાથે લઇ ઘર તરફ જવા લાગી

હજી પણ મૂર્ચ્છિરણોની જ્યોતિ પ્રગટાશી રહી હતી—પ્રભાતગળને વીતળ સમીપ વહેતો હતો પક્ષીઓનો મધુર ગુન્ગરવ માલગવામાં આવતો હતો

ગામના પટેલ શબુપ્રસાદ સહવાડે ફરવા નીકળી પડ્યા હતા. અને તેઓ આમાં મળ્યા તેમની ઉંમર ચાળીસ વર્ષ ઉપરની હતી ગામમાં તેઓની ગણના એક મુખ્ય પુરુષ તરીકે થતી હતી શ્રીમતી વદનીની તેમના પગ કૃપા હતી, અને તેને પરિણામેજ તેઓ પોતાની મર્મ પ્રકારની ઇચ્છાઓને પરિતૃપ્ત કરતા હતા

જે ખેડૂત સ્ત્રીઓની સાથે સાક્ષાત્ કિષાદેવી મમાન સ્નેહવતાને જોઇને શબુપ્રસાદ અમકી ઉઠ્યા આટલું બધું ૩૫-આડુ કુસુમ નુકુમાર લાવણ્ય ક્યાથી આવ્યું ? કાળા નામના જેવો, મુનિજનને પણ મોહ પમાડે એવો કેશકક્ષાપ, વિશાળ નેત્રો, લાલચ્છેળ અધરોઇ, ગુલેગુલાબી ગાન વગેરે નજરે પડતાં શબુપ્રસાદ આત્મભાન બૂલી ગયા, તથા વિષયવાસનામાં તક્ષીન થયા તેઓ આ રૂપ જોતાજ એકે વખત અમકી ઉઠ્યા તેમણે પૂછ્યું —“ કમળાવહુ ! આ કોણ છે ? ”

કમળાલક્ષ્મીએ માથા ઉપરનું વસ્ત્ર સહજ આગળ ખેંચી નમ્ર તેમજ પવિત્ર સ્વરે કહ્યું —“ મ્હને ખબર નથી નદી કિનારા પર એકલી એસીને રડ્યા કરતી હતી તેથી તેને હું મ્હારે ત્યાં લઇ આવી છું ”

શબુપ્રસાદ ઘણી વખત તૃપ્તિ દૃષ્ટિથી સ્નેહવતાના મુખનું

દર્શન કરીને આદ્યા ગયા અને ખેડૂત સ્ત્રીઓ પણ સ્નેહલતાને સાથે લઇને ઘેર ગઇ

શલુપ્રસાદ સ્નેહલતાને બૂલી શક્યા નહિ ઘેર જવા છતાં એ અપૂર્વ મૌદર્ય તેમના હૃદય-પ્રેશમાથી દૂર થયું નહિ વળી શલુપ્રસાદનું ચરિત્ર પણ સારું નહોતું, છતાં રૂપમાદકતાનો આવો નિશા-પૂર્વે તેમને કદાપિ લાગ્યો નહોતો તેમણે પાડોસમા રહેતી સતોડ નામની એક સ્ત્રીને બોલાવી કમળાલક્ષ્મીને ત્યાં મોકલી, તથા તેની સાથે કાંઈ સમાચાર કહેવડાવ્યા

સતોડની ઉમ્મર લગભગ આડત્રીસ વર્ષની હતી તે રાતે ઉદીચ્ય બ્રાહ્મણી હતી ત્રણ વર્ષથી તેનો પતિ પરલાડ પ્રયાણ કરી ગયો હતો તેને ત્રણ કન્યા અને એ પુત્ર હતા પતિ જીવતો હતો ત્યારથીજ ન એક યોગાનંદ નામના કહેવાતા સાધુ અર્થાત બગ ભગતની સાથે પ્યારમા પડી હતી, અને એ સાધુ મહાત્મા પાસથી કોઈ કોઈ મમત્ત્વ ભાગતી પ્રમાદી લઇ તેમની માથે રાસલીલા રમતી હતી પતિના મૃત્યુ પછી પણ તેણે એ સાધુનો સગ છોડ્યો નહોતો અને પરિણામ તેની વિધવા ગ્રિથિતિમા તે ગર્ભવતી થવાથી સમસ્ત ગામમા કુલટા સ્ત્રી તરીકે તે પ્રખ્યાત થઇ હતી

સતોડે કમળાલક્ષ્મીને ત્યાં જઈને તેને સઘળી હકીકત સમજાવી ત્યાર પછી તેણે સ્નેહલતા પાસે જઈ તેના ઉપર થયેલી ગામના મુખી પટેલની રૂપા તેમની અથાગ સપત્તિ, તથા સ્નેહલતાના ભાવી સુખસર્થની કથા તેને કહી સંભળાવી । સ્નેહલતા એ હકીકત માલગી રડી પડી અને તેણે મતોકનો તેમજ શલુપ્રસાદનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો સતોડે શલુપ્રસાદ પાસે જઈને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી પરંતુ તેમનું ચિત્ત વિષય વાસનાને શાન્ત કરી શક્યું નહિ

પ્રકરણ ૬ હું.

જળ-સમાધિ

“ રજની ગઈ એ, વાયુ ફૂંચ્યા ! લોકન થયા પૂરા !
 ઝળઝળ થતો કળો સાત ! તુષાર હરી ગયા !
 હીપક કુશળતા તે બુઝાઈ ગયા સવિમા બાળી !
 ધપતી ધપતી વહેતી નદી દરિયે મળી ! ” કલાપી

૩૫ ત્હાગ વખાણુ કરૂં, કે તિરસ્કાર કરૂં તે વિચારી શકતો નથી પરંતુ તુ વિશ્વપ્રિય છે તુ સ્વર્ગવાસી છે, નહિ તો સ્વર્ગમાં ત્હાર આટલું બધું માન ક્યાથી હોય ? તિલોતમા, રલા, મેનકા તેમજ ઉર્વશી સખધી અનેક વ્યાખ્યાનો કેમ થાય ? તુ સ્વર્ગવાસી ૬ તરીકે ત્રિભુવનનું યૌવન છે ત્હારા ઝટાક્ષમા રૂપિ મુનિઓ ધ્યાન મમાપન કરી ત્હાગ ચરણોમા પોતાની તપસ્યાનું ફળ હાજર કરી દે છે કવિની કલ્પના ત્હારી આસપાસ ફરે છે વિશ્વ-સસાગના યૌવન-પ્રમાગિત હાથમા ત્હારા મિલનની ઇચ્છા રાખે છે ત્હારા આ મવળા ભાવનો જ્યારે વિચાર કરૂં છું ત્યારે તને માનથી બોલાવવાનો, ત્હાગ વખાણુ કરવાનો વિચાર થાય છે-ત્હારી પ્રકટ મૂર્તિ જોવાની ઇચ્છા થાય છે, પરંતુ જ્યારે તુ આ કમનસીબ મૃત્યુલોકમા આવીને મૃત્યુલોકના યૌવનને જાગ્રત કરોને શાત થતું નથી-તું વ્યાકુળતાપૂર્ણ લામસા ઉત્પન્ન કરે છે-ત્યારે ત્હારો તિરસ્કાર કરવાની ઇચ્છા નથી થતી કે શું ? વાદળોની વિદ્યુત્ આકાશમાંથી ટૂટી પડી-નેજ ધણુખરાનો વિનાશ કરે છે

શબુપ્રસાદ રૂપના અગ્નિમા વ્યાકુળ બની જવા લાગ્યા. મૃત્યુ-લોકનું રૂપ આની રીતેજ માણસોને બાળે છે શબુપ્રસાદ શાન્તિ ધારણુ કરી શક્યો નહિ તેમણે કમળાલક્ષ્મીના પતિ ગોપાળદાસને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

ગોપાલદામ બહીતો બહીતો શલુપ્રસાદ પાસે જઈ પહોંચ્યા શલુપ્રસાદે તેનો વણો સત્કાર કર્યો ત્યાર પછી બન્ને જણા એક એકાંત સ્થાને જઈને બેઠા બન્ને વચ્ચે ઘણા વખત મુઠી વાતચિત થઈ ત્યાં પછી ગોપાલદાસે કહ્યું -“ ત્યારે તેમ કંઈ મહાશય ! આપની વિરક્તિવર્તન ચલાવવાની મ્હાત્મા તાજાત નથી । ”

ગોપાલદામ ઘેર આવ્યો ગયો તેનું મુખ ઘણું ચિંતાપૂર્ણ થઈ ગયું હતું

સંધ્યા સમય પછી ગોપાલદામ તેની પત્ની કમળાલક્ષ્મી સાથે વાતચિત કરતો હતો ત્યાં આગળ બીજી કેાંઈ હાજર નહોતું, પતિ પત્ની ઘણું ધીમે સ્વરે વાતચિત કરતા હતા કમળાલક્ષ્મીએ બ્રહ્મી અઢારીને વિરક્તિપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું -“ એમ કદાપિ બનશે નહિ ”

ગોપાલદાસ-એમા શો દોષ છે ? એ આપણી શી સગી છે ?
કમળાલક્ષ્મી-તે ગમે તે હોય, પરંતુ નિરાધાર છે-આપણી આશ્રિતા છે આશ્રમમા આવી ગહેનારનું પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપીને પણ રક્ષણ કરવું એ હિંદુઓનો ધર્મ છે પવિત્ર હિંદુઓ આ ધર્મને ભૂલી ગયા છે-તેઓ સ્વાર્થાધ થયા છે

ગોપાલદાસ-આ સસારમા ધર્મનું આટલું મ્હોટું પૂછડું પકડી રાખવાથી રહી શકાતું નથી.

કમળાલક્ષ્મી-રામ ગમ ! આ તમે શું કહો છો ? તમારા અતકરણમા લેશ પણ દયા માયા નથી ? આવી ગરીબ નિરાધાર સૂકુમાર યુવતીને તમે વાધનો શિકાર બનાવશો ? સતીના સતીત્વનો નાશ કરવાના સહાયકાર થશો ? હે પ્રભુ ! હવે હું કયા બહિ ?

ગોપાલદાસનું મ્હાન મુખ વિશેષ મ્હાન બની ગયું તેણે કહ્યું -
“ શું કરે ? તું નથી જાણતી કે શલુપ્રસાદના કેાપનો લોભ અંધ પડવાથી આપણું અહિત થશે ? ”

કમળાલક્ષ્મીએ વિરક્તિપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું “ ધર્મ કરવા જતા અહિત થાય તો તેને હું હિત થયા સમાન સમજી છું તમારી માન્યતા પણ બૂન ભરેલી છે ધર્મનોજ જય અને પાપનો ક્ષય થાય

છે, માટે ધર્મ માર્ગે આગળ વધો અને પાપ મામલો ત્યાગ કરો. ધર્મશૂન્ય જીવન તે જીવન નથી વળી આ સમસ્ત ૫૪૪ી ઉપર હિંદુ-ઓજા યુક્ત ધર્માભિમાની ગણાય છે, તો એ યુક્ત હિંદુધર્મ ઉપર કંઈક ન બેસાડો. ધર્મનું રક્ષણ કરવા જતા આપણે આપણો જીવ આપણે પડશે તો બેલાશક આપીશું અને દેવલોક નિવાસી થઈશું ”

ગોપાળદાસ-પરંતુ તું જાણે છે કે, શત્રુપ્રસાદનું આપણી પામે બધું શહેણ છે તેથી જો આપણે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તીશું તો તેઓ આપણું ધરખાર તેમજ સંબંધો મરમામાન વેચી નાખી આપણને ગતે રખડતા નિરાધાર, કગાલ બન્યાની દેશે. તે આવી રીતે ક્રૂતાથી પોતાના વગની વમુજ્જાન લેશે

કમળાલક્ષ્મી-ત્યારે પછી હું શત્રુપ્રસાદના ધર્મનિષ્ઠ પત્ની પામે જઈશ આ ગરીબ નગધાર ગમચીનું રક્ષણ કરવાની તેમને પ્રાર્થના કરીશ સતીજ સતીના આન મર્યાદાનું રક્ષણ કરશે

ગોપાળદાસે ચમકીને કહ્યું-“ નિદ્રાધીન થઇ ગયેલા વાવને જાગ્રત કરી હું સર્વગ્વનો નાશ કરવા ચક્રાય છે ? ”

કમળાલક્ષ્મીએ કાંઈક આવેશમાળ કહ્યું-“ ત્યારે શું તમારે ધર્મને વેચી ખાવો છે ? કદાચ આપણા દુર્દૈવે આપણે ધરખાર વગરના થઇ પડીશું તો બિલા કરી જીવનનો નિર્વાહ કરીશું, પરંતુ ધર્મત્યાગ નહિજ કરીશું

ગોપાળદાસ-ખીજો પણ એક જામ છે

કમળાલક્ષ્મી-શો ?

ગોપાળદાસ-તેમણે એમ કહ્યું છે કે, સંખ્યા સમય પછી ચાર આણસો આવશે

કમળાલક્ષ્મી-હીક છે, આવવા થો હું જોઈશ કે સતીના અગને સ્પર્શ કરવાની તાકાત કયા નરાધમશા છે ? ! ”

ગોપાળદાસ મદમદ પ્રકાશતા દીપકની જ્યોતિથી જોઇ શક્યો કે, તેની પત્નીના સર્વાંગમાથી વારંવાર વિજળીની જ્યોતિ પ્રકાશી નીકળે છે તે કાંઈ પણ બોની શકવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ, પરંતુ

શ શુભસાદના લયથી તેનું હૃદય ચચળ બની ગયું । આ સમયે ડમ-
ગાલક્ષ્મી કોધાવેશમાજ રસોડા તરફ ચાલી ગઇ

સ્નેહલતા આ સમયે આ ઓરડાની એક બાજુએ બેસી બેઠી
રૂઢન કર્યા કરતી હતી જ્યારે પતિપત્ની વચ્ચે વાતચિત્ત શરૂ થઇ
ત્યારે તેણે ઓરડાની બહારથી ડાન દઇ એકાગ્ર ચિત્તથી સમગ્ર વાત-
ચિત્ત સાંભળવા માડી હતી એક રીતે તેની સ્થિતિ પ્રવાહમા તણાતા
નૃણુના જેવી થઇ ગઇ હતી—નેમા પશુ વળી જ્યારે ગોપાળદાસ તેમજ
તેની પત્નીની વાતચિત્ત તેના સાંભળવામા આવી ત્યારે તેનો જીવ
ત્રણો દુ ખી થયો લ વી લયની ભાવનાથી તે આકુળ બાકુળ બની ગઇ
તે ઘણા સમય સુધી વિચાર કરી ગતી ગતી મનમા ખેલવા લાગી કે -

“ જીલ્મી જમાનો આવીઓ છે, હાથ હાથ હરી હવે,
પાપીઓ પીડા કરે છે, ગાય રકે ગરીબને
શેઠીઆઓ સુખ માણે, બેસી ઘાડગાડીએ
રાતદિન કરે મજૂરી, પશુ ન સુખ ગરીબને,
ક્ષત્રીઓ જે શર પારી, તે ભરાયા જીતણે,
પેદા થયા નિર્માલ્ય હાથ, રજગવાજ ગરીબને,
વ્યભિચારીઓના વમળમા અટવાઇ બાળા અબળ બે,
કીરતાર છે આધાર એકજ, તારો આરે ગરીબને ”

કલિયુગની સતી

અતે તેણે વિચાર્યું કે—“ અહિં બેસી રહા રૂઢન કરવાથી કાંઇ
સારૂ પરિણામ આવવાનું નથી જ્યારે મુખર્ષીનું કામ કર્યું છે—સાસુઝને
કાંઇ પણ કલ્યા સિવાય શ્વસુરગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે—જ્યારે મહાપાપ
કર્યું છે ત્યારે પછી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુંજ પડશે એ પ્રાયશ્ચિત્ત જીવ-
નનું બળિદાન દઇનેજ કરીશ. ”

તેના મનમા થઇ આવ્યું કે—“ હવે જો અહિં રહીશ તો
કદાચ મહારા સર્વસ્વનો નાશ થશે એક પાપી પુરૂષની તરફના અસખ્ય
માણુસોના જીલ્મમાથી મહેને એક ધર્મનિષ્ઠ નારી કેવી રીતે બચાવી
શકશે ? વળી જો તે મહારૂ રક્ષણ કરવાનો યત્ન કરશે તો તેને પણ

મહા સકટને સ્વાધીન થવું પડ્યું મ્હારે લીધે હું એમને શા માટે દુઃખી કરું ? આ જીવનની વ્યાહુતિ સિવાય આ કર્મ-હોમનું જ્યારે અવસાન થાય તેમ નથી ત્યારે પછી તેમના સર્વસ્વનો વિનાશ શા માટે કરું ? નદી કાંઈ વિશેષ દૂર નથી-વણી સહેલાઈથી હું મ્હારે કાર્ય પૂર્ણ કરી શકીશ ”

આમ વિચારી સ્નેહવતાએ એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યો નહિ. કોઈને કાંઈ પણ કહ્યા સિવાય તે છૂપી રીતે કમળાક્ષમીના વગમાંથી જેમ બને તેમ જલદીથી બહાર નીકળી ગઈ.

જ્યોતિર્મયી રાત્રિ હતી-સ્નેહવતા સહેલાઈથી સરિતાતટ પર જઈ પહોંચી. પછીથી તીર પર ઉભી રહી, અને બન્ને હાથ જોડી, આકાશ તરફ દષ્ટિ કરી તેણે કર્ણ સ્વરે કહ્યું -“ પ્રભુ ! મ્વામિન ! હું જાણ છું એક વખત તમારા દશન કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા હતી-પરંતુ મ્હારી અભિલાષા મનમાને મનમાજ રહી જાય છે ! જેવું દેવ ! જેવું ભાગ્ય ! !”

ખીજું કાંઈ તે બોલી નહિ તેણે નદીના ઉચ્ચ કિનારા પરથી ઉછાળા મારતા જળમાં દૂદકા માર્યો.

થોડે છેડે એક ન્હાનો નૌકામાં દીપક મળ્યો. હતો તેમાં બેઠેલા માણસે માછીને કહ્યું -“ જલદી જો જોઈએ, નદીમાં કાંઈ માણસ પડ્યું હોય એમ લાગે છે !”

પ્રકરણ ૭ સું.

પાપીયું પાપ પકડાયું.

સ્નેહવતા મૂલત્યાગ કરી ચાલી ગઈ છે સર્વત્ર તેના નામ પર કલક લાગ્યું છે. સવળા માણસો તેનો ધિક્કાર કરે છે, પરંતુ કોઈએ વિચારી જોયું નહિ, શોધ કરી નક્કી કરું નહિ કે કેવા બચકર જીવજીવી, કેટલા બધા અવિચારથી આત્મભાન બૂલી જઈને તેણે આવું મૂર્ખાઈનું કામ કર્યું છે !

સોકાએ વળી જૂદોજ વિચાર કર્યો—તેમણે સાબળી ખણુ જૂદીજ હકીકત ' રામપ્રસાદ તથા તેની માતાએ સમસ્ત ગામમા એવો ઢંદો પીટ્યો કે, કોઈ એક છોકરો રાત્રે દૂધપાન સ્નેહલતા માસે આવતો હતો પ્રથમ તો એ બાગતની કોષ્ટને ખચ નહોતી, પરંતુ ગમ-પ્રસાદના આવ્યા પછી તેમને પોતાના મિલનમા ધણી અડચણ નડતી હતી, કારણ કે રામપ્રસાદ મધ્યરાત્રે ઘેર આવતો હતો અર્થાત્તરીને સ્નેહલતા એ છોકરાની સાથે નાસ્તી ગઇ છે કેટલાક દિવસમા તો આ વાત સર્વત્ર જાહેર થઇ ગઇ સવળા લોકો આ પ્રકારનીજ ચચા કરવા લાગ્યા. સ્ત્રીમંડળમા, તળાવના વાટ પર, નિશાળમા ગૃહસ્થ માણસોના મંડળમા માત્ર આ હકીકતની આલોચના—અભિવ્યક્તિ ચાલવા લાગ્યા ત્રણ ચાર દિવસ સુધી થતી ચચા થયા પછી આ વાત કાષ્ટક ધીમી પડી

પાડોસમા ગ્રહેતા વિષ્ણુપ્રસાદે આ વાત પર ત્રણે વિચાર કર્યા, પરંતુ તેઓ કોઇ પણ પ્રકારનો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. તેઓ જાણતા હતા કે, સ્નેહલતા જેની કુલલક્ષ્મી સમસ્ત ગામમા બીજી એક પણ નહોતી વળી સુખ્યત્વે કરીને સદ્ગતિમા જન્મ પામેલી અને ભદ્રકુળમા પરણેલી કુલવધુ ઇન્દ્રિયોને આધીન થઇ કુળને કલક લગાડ-સ્વામિભક્તિ પર પાણી ફેરવે એ સહજ પણ વિશ્વાસ રાખવા જેવો પ્રકાર નહોતો. તેઓ એક દિવસે સધ્યા સમયે પોતાના નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઇ હાથમા એક નાડી જાકડી બાંધને રમેશચંદ્રને ત્યાં આવ્યા.

આ સમયે રમેશચંદ્રની માતા સરસ્વતીનો તાવ કાષ્ટક ઉતર્યો હતો ખરો, પરંતુ તેણે શય્યાનો ત્યાગ કર્યો નહોતો પોતાના લાગ્યમા આવું બનવાનું હશે એવો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો શય્યામા સૂઇ રહીને રાત્રિ દિવસ તે રૂઢન કર્યા કરતી હતી

વિષ્ણુપ્રસાદ સરસ્વતીની પાસેજ આવી ચઢ્યા, તથા તેમણે પૂછ્યું —“ વહુ કેમ છે ? ”

તેમને જોતાની સાથેજ સરસ્વતી ઝહોટેથી રડી પડી.

વિષ્ણુપ્રસાદે લાકડીને નીચે ઝૂલી એક આસન ખેંચી લેતા પર

બેસતા કહ્યું—“ વહુ ! શુ થયું છે, તે ખરો તો ખરા ? ”

મેત્રામના આસુઓને પહેરેલા વસ્ત્રના પાલવથી સાફ કરી, અશ્રુવેગને કાબડ ધીમે કરી સરસ્વતીએ કહ્યું—“ હું તો કાંઈ જાણતી નથી. ”

કાંઈક વિરક્તિપૂર્ણ સ્વરે વિષ્ણુપ્રસાદે કહ્યું—“ તમે કાંઈ જાણતા નથી એ તો હું પણ જાણું છું. તમે કાંઈ પણ વિષય અત્યે લક્ષ્ય રાખતા નથી. કાંઈ પણ વિષય પર ખરાખર વિચાર કરી જોતા નથી જરૂર જેવું હોય તોપણ તમે કાંઈને પણ ઉપયુક્ત શાસન કરતા નથી તેથી કરીનેજ તમારો સસાર આવી રીતે માટીમા મળી જાય છે જે ગૃહિણી પોતાના ગૃહસસાર તરફ આવી રીતે દુર્લક્ષ કરે છે, સસારને સુમાર્ય બનાવવાનો યત્ન કરતી નથી તેના સસાર મુખનો આવીજ રીતે વિનાશ થાય છે ”

સરસ્વતીએ એક માઠ નિશ્વાસ મૂક્યો, વિષ્ણુપ્રસાદે કહ્યું—“ મ્હને લાગે છે કે આ ક્ષણકર્ણુ પ્રકારમા રામપ્રસાદનોજ હાથ છે ”

સરસ્વતી—જેનો હાથ હોય તેનો ખરો, પરંતુ હવે મહારાથી દુનિયામા કાંઈને પણ મ્હાર મુખ બતાવી શકાય તેમ નથી

વિષ્ણુપ્રસાદ—રામપ્રસાદને ધમકાવીને હું આ હકીકત પૂછી જોઉં ?

સરસ્વતી—ના ના, એવું કામ કરશો નહિ એમ કંઈશો તો વળી આજ્ઞા હું ખમા બુદ્ધિ પણ હું ખનો વધારો થશે—મહારાથી આ થરમા રહી શકાશે નહિ

વિષ્ણુપ્રસાદ—તમારા આવા બીરૂ સ્વભાવને ક્ષીણે તો આમ થયું છે અને તેમ થાય તોપણ કાંઈ પૂછ્યા કર્યા સિવાય ખરી વાત બહાર નીકળશે નહિ વળી ખરી વાત જાહેર થયા સિવાય આપણા ઘરની મુશ્કેલી રહેજીવતાનો શો દોષ છે તે કાંઈ જાણી શકશે નહિ. માટે તમારો મહાસસારના હિતથી ખાતર, સ્નેહજ્વાલાના રક્ષણની ખાતર તેમજ તમારી પ્રતિધાની ખાતર ખરી હકીકત શી છે તે જાણવું જોઈએ.

તમાર પછી વિષ્ણુપ્રસાદે ‘ રૂદ્ધિમણી, રૂદ્ધિમણી ’ કહીને હાક મારી, તરતજ રૂદ્ધિમણી ત્યાં આવી હાજર મઠ. વિષ્ણુપ્રસાદે તેને

પૂજ્ય —“ રામપ્રસાદ ક્યા છે ? ”

રૂદિમણી—કપડા પહેરીને ગામમા જવાને તૈયાર થયા છે

વિષ્ણુપ્રસાદ—તેને બોલાવ જોઈએ

રૂદિમણીએ જઈને રામપ્રસાદને આ હકીકત કહી રામપ્રસાદ પાન ચાવતો ચાવતો, અભિમાનથી પૃથ્વી પર પગ મૂકતો મૂકતો વિષ્ણુપ્રસાદ તથા સરસ્વતી પાસે આવી પહોચ્યા

વિષ્ણુપ્રસાદે બકુરી ચઢાવીને વક્ષસ્થિતી એક વખત તેનું સમસ્ત અંગ નિહાળી કહ્યું —“ બેસ, ત્હારી સાથે કેટલીક વાતચિત કરવાની છે ”

રામપ્રસાદ—હમણા મ્હને બેસવાની પુરસદ નથી, જે વાત કહેવાની હોય તે દુકમાજ કહી નાખો

વિષ્ણુપ્રસાદ—ખરી રીતે જોવા જતા તું જ એકલો આ ઘરમા પુરૂષ વર્ગનો છે તેથી ત્હારે વરની મર્વ પ્રકારની સલાહ રાખવી જોઈએ

રામપ્રસાદ—આપ એમ કહીને મ્હને બાળો છો શા મારે ‘ હું શી બાખતમા તપાસ રાખતો નથી ? આજે સ્નેહહતા મ્હારી આખોમા ધુળ નાખીને નાસી ગઈ છે તે કાંઈ ઓછી વાત છે ’

વિષ્ણુપ્રસાદ—હું પણ તે જ પૂછવાની ઇચ્છા રાખુ છું શું બન્યું છે તે મ્હને કહે જોઈએ ?

રામપ્રસાદ—શું કહું, વહુની ટેવ સારી નહોતી

વિષ્ણુપ્રસાદ—કદાચ એમ હશે, પરંતુ શું બન્યું છે ?

રામપ્રસાદ—તમે જાણુતાજ હશે કે હું મધ્યરાત્રિના સુમારમા ઘેર આવું છું તેથી શો પ્રકાર બનતો હતો તે કાંઈ મ્હારી બ્યાન ખંદાર નથી.

બરાબર આજ સમયે રામપ્રસાદની માતા હાફતી હાફતી ત્યાં આવી ચઢી વિષ્ણુપ્રસાદ ધણી વિચિત્ર માણસ હોવાથી તેઓ કદાચ પોતાના પુત્રને કાંઈ કહે, એ બચને લીધે તે ત્યાં આવીને ઉભી રહી.

વિષ્ણુપ્રસાદ—ત્હારા બ્યાનમા શું આવ્યું ? ત્હે શું જોયું ?

રામપ્રસાદની માતા બોલી ઉઠી —“ એણે એકલાએ તો શું પરંતુ મ્હે પણ ધણી વખત એ દેખાવ જોયો છે—એ દેખાવની

કલ્પના કરવા જતા સ્વર્ણ અગ મુજે છે । ”

વિષ્ણુપ્રસાદ—ક્યા દેખાવની કલ્પના ? રામપ્રસાદ !

રામપ્રસાદ—એક મહારા જેટલી ઉમ્મગનો છાકરો રામપ્રસાદ આગળ બોલ્યો નહિ

વિષ્ણુપ્રસાદે પૂછ્યું —“ હ પછી । ”

રામપ્રસાદ—એક એ વખત તો મહે જાતેજ તેને હાકી કાઢ્યો હતો.

વિષ્ણુપ્રસાદ—એ સ્નેહલતાનેજ મળવા માટે આવતો હતો એમ ત્હે શા ઉપરથી જાણ્યું ?

રામપ્રસાદ—એક દિવસે રાત્રે મહે બન્નેને એક બીજાની સાથે વાતચિત કરતા જોયા હતા, તેમજ તેમની વાતચિત મહે સાંભળી પશું હતી

વિષ્ણુપ્રસાદ—એ વાત ત્હે ધરના કોઇ માણસને કહી હતી ?

રામપ્રસાદ—રૂક્મિણીને કહી હતી

વિષ્ણુપ્રસાદે રૂક્મિણીને બોલાવી રૂક્મિણી આવી, અને તેને એ બાબતની હકીકત પૂછવામાં આવી તો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે —
“ ના, મહેને કોઇએ એવી વાત કદાપિ કહી નથી ”

રામપ્રસાદની માતાએ કોષે ભરાયલી નાગણના જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરીને કહ્યું —“ એ હરામજદી ! અસત્ય કેમ બોલે છે ? ”

રૂક્મિણી કાંઈ ડરી જાય તેવી નહોતી તેણે કહ્યું —“ અસત્ય કાણુ બોલે છે તે તો પરમાત્મા સારી રીતે જાણે છે વળી હું કાંઈ કોઇના ઉપકારમાં આવી નથી કે કોઇથી ડરી જઈને અસત્ય બોલું અહિં આવી લૂટી લૂટીને ખાવું, અને વળી પાછી ઉપરથી આવી ધમકી આપવી એ સારું નથી, સમજ્યા ? ”

વિષ્ણુપ્રસાદ—તકરાર કરશો નહિ, હું પૂછું એટલી વાતના જવાબ આપો ડીક, રામપ્રસાદ ! ધરની ચાકરડીને આ વાત કહેતા પહેલાં ત્હે આ વાત ધરમાં બીજા કોઇને કેમ જણાવી નહિ ?

રામપ્રસાદ—હું જણાવ્યા જઉં તો તેઓ કહે કે તું તેની તરફ દ્રષ્ટિ રાખે છે.

વિષ્ણુપ્રસાદ—તહે ત્હારી ફાઇને આ વાત કદાપિ કહી હતી કે ?
તે તો તને પારકે નથી ગણ્યતા ને ?

રામપ્રસાદ—હા, તેમને કહી હતી

વિષ્ણુપ્રસાદ—હુ તેમને પૂછી નેહ ?

રામપ્રસાદ—તેઓ આપની સાથે વાતચિત કરશે નહિ

વિષ્ણુપ્રસાદ—શા માટે તેઓ મ્હારી સાથે વાત નહિ કરે ?

રામપ્રસાદ—પુત્ર વિચારના શોકથી તેઓ ઘણા ચિંતાગુર રહે છે.

તેઓ કોઈની પણ સાથે કાંઈ વાતચિત કરતા નથી

વિષ્ણુપ્રસાદ—કેમ મન્યો હવે રામપ્રસાદ ! તુ મ્હારી એક
વાત સાંભળ

રામપ્રસાદ—શી વાત ?

વિષ્ણુપ્રસાદ—તુંજ આ પ્રકારનું મૂળ છે

રામપ્રસાદ—કોણ હુ ?

વિષ્ણુપ્રસાદ—હા તુંજ, તુંજ ગરીબ મિત્રારી સ્નેહલતા ઉપર
અત્યાચાર સલાવવાને તૈયાર થયો હતો, અને તેથીજ તેણે કાંઈ પણ
મિત્રાર કર્યા મિત્રાય નહિ કરવાનું નામ કર્યું છે

રામપ્રસાદ—કેમ ત્યારે એમ

વિષ્ણુપ્રસાદ—એમ છે કે ! તુ એમ ધારીશ નહિ કે આવી
રીતેજ ત્હારા દિવસો પસાર થશે “ લગવાનની દષ્ટિ જગતમાં ચાલતા
સર્વ પ્રકારોમાં છે જે પાપ કરે છે તેને તેની મળ મળ્યા મિત્રાય
રહેતી નથી ”

રામપ્રસાદે કહ્યું —“ કીક છે, સજ મળવાની હશે તો મળશે ”

આમ કહીને રામપ્રસાદ ચાલ્યો જતો હતો એવામાં વિષ્ણુપ્રસાદે તેને
કહ્યું —“ સાંભળ રામપ્રસાદ ! હજી પણ માયુ બોલ નો કદાચ એ
બાલિકા ભયની ભાવનાથી પલાયન કરી ગઈ હોય તો અમે તેની
શોધ કરીએ ”

રામપ્રસાદે ઉભા રહીને કહ્યું —“ નાસી ગયેલી વહુને શોધી
લાવવા જવું કે કેમ એ સમઘી હુ કાંઈ સલાહ આપી શકતો નથી ”

ગમપ્રસાદ આલ્યો ગયો. તેની માતાએ આ વાતનો પ્રતિધ્વનિ કર્યો વિષ્ણુપ્રસાદ માન મુખે આલ્યા ગયા.

રમેશચંદ્રની માતા ધણી સમયથી પરલોકવાસ પામેલા પોતાના પતિ તથા મ્હોટા પુત્ર અને રજનીચંદ્રનું નામ લઈને રૂઢ કરવા લાગી અતે પાપીનું પાપ પકડાયું.

પ્રકરણ ૮ મું.

નિરાશામાં આશા

“ કહ લાગ્યો નિશ્ચયમાં અમર આશા કુષ્મઠ છે. ”

મં ૦ નં ૦ દિવેદી.

વાદળાઓને બેદી નાખીને મધ્યાહ્નના સૂર્યકિરણો ચારે દિશાએ મમસ્ત પૃથ્વી પર પ્રકાશી રહ્યા હતા સખન તાપતે લીધે લાલ્લ લાલ્લ વરસી રહી હતી રસ્તે કોઈનો અવર જવર જણાતો નહોતો. ખેતરો પાક વિનાના જણાતા હતા ખેડૂતોએ ધણી દિવસથી ધાન્યની કાપણી કરી નાખી હતી.

રસ્તાની એક બાજુએ એક મ્હોટું તળાવ આવેલું હતું આ તળાવમાં અનેક કમળો ઉગેલા હતા રસ્તો પણ તળાવને ઝિનારે થઈને જતો હતો. આ રસ્તે થઈને એક ધ્રુવેજ માયકલ પર ખેસીને જતો હતો. એવામાં એકાએક એક ટોળાવ પરથી ઉતરતા સાયકલ ઉધી થઈ ગઈ, તથા સાહેબ ત્યાં આગળજ કઠિન માટીવાળી જગ્યા પર પછડાઈ ગયો.

એક મુસાફર થોડે દૂર આવેલા એક વિશાળ વૃક્ષની નીચે ખેસીને વિશ્રામ લેતો હતો. સાહેબને આકૃતમાં પડેલો જોઈને તે ત્યાં ફોડી આવ્યો. આ મુસાફર બીજો કોઈ નહિ પણ કૃષ્ણચંદ્ર હતો.

કૃષ્ણચંદ્રે સાહેબની પાસે આવીને જોયું તો સાહેબને સખત વાગ્યું હતું માથામાં પણ એક ઠેકાણે વાગવાથી ધા પડ્યો હતો, તથા એ ધામાંથી લોહી વહી જતું હતું ધીમે ધીમે સાહેબ જોવાન

ખની જતો હતો. તેની સાયકલ લાંચી ગઇ હતી.

કૃષ્ણચંદ્રે પોતાના ખિસ્સામાંથી એક રૂબાલ ખંડાર ઢોળીને સાહેબના મસ્તક પર બાધી દીધો, તથા તળાવમાંથી કમળપત્રમાં જળ લઇ આવીને તે સાહેબના મુખ પર, તથા તેને માથામાં થયેના અઘાત પર છાટવા લાગ્યો. ઘણા સમય સુધી આવા પ્રકારની સેવા થયાથી સાહેબ ગુદ્ધિમાં આવ્યો.

શુદ્ધિ આવતાજ તે ઉડીને ખેડો થયો. એક વખત તેણે ચાર દિશાએ દૃષ્ટિ ફેરવી જોઇ જાણે કે થોડા સમય સુધી આ પ્રમાણે ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવીને તે પોતાની સ્થિતિ વિચારી ગયો ત્યાર પછી તેણે પોતાના મસ્તકમાં થયેના ધા પગ હાથ ફેરવીને, કૃષ્ણચંદ્ર તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને પૂછ્યું - “ તમે કોણ છો ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-હું એક દરિદ્ર મુખાર છું આ સામેના વૃક્ષ નીચે વિશ્રામ લેતો હતો, પરંતુ આપને એકાએક મકટમાં ફસાઇ પડના જોઇને અહિં દોડી આવ્યો છું આપ કોણ છો અને ક્યા જાઓ છો ? આપની ગાડી તો ભાગી ગઇ છે હવે કેવી રીતે આગળ જઇ શકશો ?

સાહેબ-હું આ ગામડાંઓ જોવાને માટે ખંડાર નીકળી પડ્યો છું હું કટલાહ ઈંગ્લીશ વર્તમાનપત્રોનો લેખક છું લેખકોએ હવે પ્રકારનો અનુભવ લેવાની જરૂર છે, અને હું પણ એજ ઉદ્દેશથી આ તરફ નીકળી પડ્યો છું તમે ક્યા જાઓ છો ?

કૃષ્ણચંદ્ર-મ્હારે માટે જવાનું કોઇ આશ્રયસ્થાન નક્કી નથી સાહેબ ! હું ઘણો દરિદ્ર છું-નોકરી ચાકરી મેળવવાની આરાથી ભટકતો ફરે છું

સાહેબ-તમે યુજરાતી હો એમ લાગે છે નમારા જેવા માણુ અને નોકરી માટે ભટકવું પડે છે એ સાબળીને મળે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે આ દેશ ઘણો દરિદ્ર છે મુબાઇ ગયા હતા કે ? ત્યાં કોઈ ટેકાણે નોકરી ન મળી ?

કૃષ્ણચંદ્ર-ના હું મુબાઇ ગયો નથી. વળી મુબાઇમાં સિફારસ વિના નોકરી ભાગ્યેજ કોઇને મળે છે.

કૃ'ણ્યદે કલ્પુ —“ હુ એક ગરીબ મુસાફર છુ ” જુઓ ચિત્ર ૩ ની

સાહેબ-આમ છતાં ભારતવાસીઓ પોતાને હિન્દુ જાતિના ગણવાનો યત્ન કરે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે. તમારા જેવા દરિદ્રને માસિક પચાસ રૂપિયાની નોકરી મળે તોપણ તેથી તમને સંતોષ થાય તેમ છે-કુટુંબ પરિવારને લઈ સુખમાં દિવસો પસાર કરી શકાય તેમ છે મુબાઇમાં ઘણા શ્રીમતો પડ્યા છે કે જેઓ મોજશોખમાં તથા રાડોની ચુલામી કરવામાં હજારો રૂપિયાનું ખર્ચ કરે છે, મોટરો અને ઘોડાગાડીઓ દોડાવે છે, અનેક પ્રકારના વ્યસનોના દાસ થઈ સારાસારનો વિચાર કરતા નથી, અને તેને પરિણામેજ તેમના તમારા જેવા દેશીય ધુઓને નોકરી વિના રખડવું પડે છે. મિક્કારસ સિવાય નોકરી ન મળે એ એક પ્રકારના અન્યાયજ કહેવાય માણસની નીતિ રીતિ તેમજ તેના ચરિત્રની પરીક્ષા કર્યા પછી તેને યોગ્ય સહાયતા કરવી એ શ્રીમતોનો ધર્મ છે પરંતુ તેઓ પોતાના ધર્મનો કર્તવ્યનો ત્યાગ કરી, અવનતિના લેડા ખાડામાં પડી પૈસાનો ધુમાડો કરે અને પછીથી પાતાને દુનિયાની સંવર્ણી જાતિઓમાં શ્રેષ્ઠ જોતિના મનાવવાનો યત્ન કરે એ કેટલી મૂર્ખતા ભરેલી વાત છે? તેમને શ્રેષ્ઠ જાતિના થવાને માટે હજી યુગ યુગાનરની જરૂર છે.

કૃષ્ણચંદ્ર-સાહેબ! સધા સમય થવા આવ્યો છે આપની ગાડી ભાગી ગઈ છે હું ધાર છું કે આપ જે ગામ જવા ધારો છો તે ગામ અહિંથી હજી આઠ નવ ગાઉ દૂર છે હવે આપ કેવી રીતે જશો?

સાહેબ-તેથી તો હું તમને પૂછું છું કે તમે ક્યા જશો?

કૃષ્ણચંદ્ર-હું પણ આપની માફક આ જીલ્લાથી અભણો છું. અહિંથી થોડે દૂર એક ગામ આવેલું હોય એવું અનુમાન આ તળાવની પરિસ્થિતિ પરથી હું કરી શકું છું એ ગામમાં જઈનેજ રાત્રિ પસાર કરીએ, એવો મ્હારો વિચાર છે.

સાહેબ-આલો, હું પણ તમારી સાથે આવું છું ઇંગ્લેન્ડ ભાષાથી ગામડાના લોકો હજી અચાની રહેલા છે આ જીલ્લામાં તેમજ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં અઘાપે ઇંગ્લેન્ડ ભાષાનો જોષ એવો પ્રચાર થયો નથી. તમે મ્હારી સાથે હશે તો મ્હને ઘણી સુગમતા મળે પડશે. હું ધાર

હું કે, ખઠારી સાથે રહેવામા તમને કાંઈ અડચણુ તો નહિજ હોય
કૃષ્ણચંદ્ર-અમકમણુ શાની હોય ! આપ ચાલો અનુમાનથી
એમ લાગે છે કે, ગામ અહિંથી લગભગ એક માહિ દૂર હશે. હ,
પણુ સાહેબ ! અપની ગાડીનુ શુ કરીશુ ?

સાહેબ-તમે કહ્યો છો તે ગામમા જઈને એક બે માણુઓ મોકલીશુ.

કૃષ્ણચંદ્ર-હીક ત્યારે તેમજ કરીશુ

આમ કહીને કૃષ્ણચંદ્ર ઉડીને ઉભો થયો. સાહેબ પણ ઉઠ્યો
કૃષ્ણચંદ્ર જાણુતો હતો કે, સાહેબને મરતડમા થયેલા મખત ધામાથી
ધણુ લેાહી વહી ગયેલુ છે અને તેથી તે કાંઈક દુર્બળ બની ગયો છે
માટે બન્ને જણુા ધીમે ધીમે ગામ તરફ ચાલી નીડળ્યા.

સાંધ્યા સમયને થોડાજ વખતનો વિલબ હતો એટલામા તો
કૃષ્ણચંદ્ર સાહેબને સાથે લઈને ગામમા જઈ પહોંચ્યો. ગામ ધણુ
ન્હાનુ હતુ માત્ર કેટલાક ખેડૂનો તેમજ મજુરો એ ગામમા ગહેતા હતા.
પ્રથમ તો સાહેબને જોઈને તેઓ લયના માર્યા નાસી જવા લાગ્યા.
પરંતુ કૃષ્ણચંદ્રે તેમને સમજાવ્યા કે તેઓ બન્ને સકટમા ફમાયા છે,
અને તેમના અતિથિ તરીકે અમ્યા છે-લય રાખવાનુ કાંઈ કારણુ નથી.

એક જીર્ણ મકાનના આગણુમા બન્ને જણુાને વિશ્રામ માટે
જગ્યા મળી. કૃષ્ણચંદ્ર સાહેબને એ સ્થાને રાખી, એક મજુરને સાથે
લઈને સાહેબની સાયકલ લઈ આવવાને માટે તળાવ તરફ ચાલી
નીકળ્યો, અને મોડી રાત્રે તે સાયકલ ઉચકારીને સાહેબ પાસે આની
પહોંચ્યો. ત્યાર પછી કેટલાક ફળ વગેરે મગાવી તેણે સાહેબને
ખવડાવ્યા, અને પોતે પણ કેટલાક ફળ ખાઈને રાત્રિ પમાર કરી.
બીજે દિવસે એક બળદ ગાડી મગાવી સાહેબને આગળ વધવાની
તેણે વ્યવસ્થા કરી આપી. એક મજુરને માયડલ ઉચકી લેવાનુ કામ
સોંપવામા આવ્યુ.

જતી વખતે સાહેબે કહ્યુ-“ મિ કૃષ્ણચંદ્ર ! તમારા આવા
પરોપકારી વર્તનથી હું ધણુા સતોષ પામ્યો છું તમે પણ ખઠારી
સાથે ચાલો. આપણે થોડા સમય સુધી આ દેશનુ નિરીક્ષણુ કરી

પછીથી મુળજાળ પહોચીશુ, તથા મુળજાળા હું તમારે જાણે નોકરીની વ્યવસ્થા કરી આપીશ. ”

કૃષ્ણચંદ્ર-જા ત્યાં સુધી આટલામાં કાંઈ ઠેકાણે નોકરી મળી જાય ત્યાં સુધી મ્હારો મુળજા નોકરી કરવાનો વિચાર નથી, કારણ કે ‘મુળજાની કમાણી મુળજાના સમાણી’ એવી જે લોકવાયકા છે તે કાંઈ ખોટી નથી.

સાહેબ-હાં છે, ત્યારે તો જોયી તમારી મરજી, પરંતુ જો બીજો કાંઈ ઠેકાણે નોકરી ન મળે તો મ્હારી પાસે મુળજા જરૂર આવજો તમારે નિરાશ નહિજ થવું પડે હોય આ મ્હારી મુલાકાત કરવાનું શિરનામું છે.

આમ કહીને સાહેબે એક વિઝિટિંગ કાર્ડ કૃષ્ણચંદ્રના હાથમાં મૂક્યું, તથા સાહેબના કહેવાથી કૃષ્ણચંદ્રે સાહેબની ડાયરમાં પોતાનું શિરનામું પણ લખી આપ્યું.

સરોજ સુંદરી.

અર્ધદેવ-ધર્મશૂન્ય કેળવણીથી થતી જીવનની કુદૃષ્ટની અને સમારની પાશમાંથી સુધરેલા જમાનામાં છુપાઈ રહેલો સડો, પરદેશમન સંબંધીના ઉત્કૃષ્ટ વિચારો; સતી સાખી આર્થપત્નોનો અપૂર્વ પતિ પ્રેમ, સુધરેલી સોસાયટીઓમાં ચાલતા ઉછળતો આચાર, રેલ્વે ટ્રેનોમાં ક્લબિસ્ટ બોમ્બવો પડતી હાકમાફી, વિશ્વજાતિ આદર્શ જીવન, પ્રાણહારક પ્રણય નિરાશા વગેરે અસખ્ય વિષયોથી ભરપૂર પૃથ મખ્યા ૩૫૦ સુંદર છપાઈ, ઉત્તમ સફેદ કાગળ, સુંદર સોનેરી બાઇન્ડિંગ, કીમત માત્ર રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ભુલુ.

તૈયાર છે!

તૈયાર છે!

દરેક કુટુંબની હાથપેરીમાં ખાસ રાખવા જેવી

અને

બાળ, યુવાન તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષોને

ખાસ વાંચવા લાયક

સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.

લેખક—મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ

આર્ય ધર્મસાર વ્યવહારના આદ્ય નમુનારૂપ કદપના પ્રદેશમાં સંસારિક વિષયેના આદ્ય નમુના રૂપ પાત્રા કદપી નિર્દેષ અને ઉપદેશક સંસારિક વિષયોને એવી મારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક મીરી અને મોહક ભાષામાં આલેખવામાં આવ્યા છે કે એક વાંચક હાથમાં લીધા પછી અડુર ગમવું ગમશેજ નહિ સ્ત્રીઓએ વાંચી ખામ ધરમાં રાખવા જોગ અને પોતાની પાછળના સતાનોને ખામ વચ્ચે વચ્ચે જોગ કિત્તમ પુસ્તક છતાં પાકું સોનેરી પુઠા સાથે કીંમત રૂ ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ભુદુ રાખવામાં આવેલ છે માટે આજેજ તેને મંગાવી ગ્રાહક થાઓ અને વાંચી ભુઓ.

સોલ એજન્ડ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકોટ નાકા—અમદાવાદ.

મિલન-મંદિર.

ખંડ છઠો.

કર્મ-ફળ.

તૈયાર છે તાકીદે મળાવો તૈયાર છે.

એક રાજબાળાનું કર્ણાબ્જનક

આત્મવૃત્તાંત

કુસુમકુમારી.

પાને પાને અશ્રુ ટપકાવતું

સારા શ્લેષ કાગળ પાકા સોનેરી

પુઠા સાથે કીં. રૂ. ૧-૮-૦

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૩૦૩૫, પાનકેર નાકા-અમદાવાદ.

5-53과 5-54의 5-53과 5-54

“क्या करे आइनेवाला बरोसा काँध,
सब डब इनियाभा फिरीका नही होता काँध,
अब बड़ाकार नही मेरी बड़ाबोका फियाव,
मुली कर देता डब पत्थरका कबेल काँध”

મુમુષુમા કાલ્યાણેથી રોડ પા એક ઔષધાલય આવેલું હતું
આ ઔષધાલયનો લપકો ઘણો હતો એમા હમ્મેશા પાંચ છ માણસો
કામ કરતા હતા ખૂબાર બાસ્થાની ઉપર એક પાટીઉ ટાંગવામા
આવ્યું હતું કે—“ મિસિમ ખી. દેસાઇનો એલોપેથિક સ્ટોર-ડૉક્ટર
રુઝનીયદ્ર એલ, એમ એન્ડ બેસ, હમ્મેશા હાબર રહીને ઔષધા-
લયની વ્યવસ્થા કરે છે, તથા-આવનતર રોગીઓની વગર ચાર્જ પરીક્ષા
કરીને દવાની વ્યવસ્થા કરે છે ”

આ સુખના એ કુટુંબ રહેતા હતા એક ભાગમાં કેશવજી નામના સૌંદર્ય પાતાના કુટુંબ સહ રહેતા હતા બીજા ભાગમાં પુષ્પાચારી રાજાચાર ડોક્ટરની સાથે રહેતી હતી. હરિશ્ચંદ્ર પણ આવીને તેમના ભેગાજ રહેવો હતો.

પુષ્પાવતી વારવાર હરિશ્ચંદ્ર તન્મૃદુ શ્રેયશ્વિદ્યુત્તમજાદૃષ્ટિથી જ્યેષ્ઠ
રહેતી હતી વેશવતી સરિતામાં પ્રવૃત્ત પ્રવહતી એ પ્રમાણે નક્ષત્રો
આશિષા પુષ્પા આશવાઓ સાથે અગ્રગણને વિશેષ પ્રવૃત્ત તેમજ
હિન્દુઓ જની જન્ય છે તે જ પ્રમાણે પુષ્પાવતીના હજારની ઘાસતા
હરિશ્ચંદ્રની આસપાસ-તેના સર્વ શ્રેયશ્વો સાથે અગ્રગણને વિશેષ

હિંમત બની ગઇ તે તેના હૃદયના વેગને દબાવી શકી નહિ—ચિત્ત પર મયમ રાખી શકી નહિ.

સંધ્યા વીતી ગઇ છે ત્રીજા માળના અગાસીમા બે આરામ-ખુરસીઓમા પુષ્પાવતી અને હરિશ્ચંદ્ર બેઠા છે.

ઉપર અનંત આકાશ છે આકાશમા તેજસ્વી ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે—પૃથ્વી પર પ્રેમધારા વરસાવી રહ્યો છે એ પ્રેમધારાથી જગત રસબસ બની ગયું છે શીતળ વાયુ વાય છે નીચે રસ્તા પરથી પસાર થતી દ્રામનો, ગાડીઓનો, ઝાટરોનો તેમજ ખટાગઓનો ખડખડાટ સાબળરામા આવે છે, અનેક મનુષ્યો રસ્તા પર ચાલે જતા આવતા જણાય છે વીજળીના દીવાના પ્રકાશથી રમ્તો પ્રકાશિત બની ગયો છે.

પુષ્પાવતીએ આજે અપૂર્વ વેષ ધારણ કર્યો છે તેણે પોતાના મન સાથે એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે, “ હવે સહન કરી શકતી નથી—ક્ષણે ક્ષણે વિરહાગ્નિમા બળી શકતી નથી આજેજ હું મ્હારા વિરહાગ્નિને શાત કરીશ આજેજ હું તેમને મ્હારા હૃદયમિહાસન પર બેસાડીશ અમર તો મ્હારા પગમા પછાડી, ઉત્તમવના અતની પુષ્પમાળાની માફક તેને કચરી નાખીશ.” આવા નિશ્ચયને લીધેજ પુષ્પાવતીએ આજે મનોહર કિંમતી વસ્ત્રોથી તેના શરીરને સુદરતા પૂર્ણ બનાવ્યું છે સફેદ રેશમી સાડીમાથી જણાઇ આવતા તેના મોહક અવયવો જોનારના હૃદયમા વિદાસ-વાસના ઉત્પન્ન કરે તેમ છે તેમજ સફેદ રેશમી પોશકાના મધ્ય ભાગમાના સોનાના આકાશો ચોળાને બન્ને તરફથી બેચી પોતાની અદર છૂપાઇ રહેલા મોહક અવયવોને છૂપાઇ રાખવાના યત્નમા નાસીપાસ થાય છે તેના પગમા ઉચી એડીના લેડિઝ શૂઝ છે ગળામા એક નેકલેસ છે. હિંમતભર્યું સુગંધિત ફેશકલાપ વાયુની સાથે આશ્વિનન સુખન કરી રહ્યો છે પુષ્પાવતીના વસ્ત્રોમાથી સુગંધિત સેન્ટ તેમજ ઓડોની સુવાસ આસપાસ ફેલાઇ રહેલી છે આકાશમાથી કૌમુદી પૃથ્વી પર છતરી આવીને તેના સર્વાંગમા છીછળી રહી છે તેની સામેજ એક બીજી

અરામ ખુશરસીમા હરિશ્વર બેઠો છે તે ધીર, સ્થિર તેમજ ગભીર છે આ ગભીરતા ધણી પવિત્ર, ધણી મધુર, તેમજ ધણી કડિન છે । પુષ્પાવતીના વેષમા જે ખૂબી છે, બાધામા જે કમનીયતા છે, કાળા કેશકલાપમા જે રમણીયતા છે, કટાક્ષમા જે કુટિલ બાણ છે, અધ-રોહ પર જે વિજળી છે, વર્ણુમા જે લાલિત્ય છે એથી ભાગ્યેજ કોઈ પુરૂષ સ્થિરતા ધારણ કરી શકે તેમ છે હરિશ્વર પણ સ્થિરતા ધારણ કરી શકે એવા વિરલ પુરૂષોમાનોજ એક છે.

હરિશ્વર શુ યોગી છે ? આવી મોહિની મૂર્તિના દર્શનથી મહાન્ યોગીશ્વરનું મન પણ ચલિત થઈ જાય તેમ છે-ત્યારે હરિશ્વર કોણ છે ? હરિશ્વર માતૃ-ઉપાસક શક્તિસાધક છે. તેથી કરીનેજ તે આ સત્તા સિવાયના અનત સૌદર્યને તેની ઉપાસ્ય દેવી માતૃ-મૂર્તિના વિકાસ વિચારીને ગભીર તેમજ સ્મિત વદને વિચારો કર્યા કરે છે, તથા ભક્તિથી મદ્મદ કંઠે મનમાને મનમા તે માતૃ સ્મરણ કરે છે મા ધણો મધુર શબ્દ છે માના નામ માત્રથી મહાન્ શત્રુ નિર્બળ બની જાય છે, જીવ આત્મદથી નાચે છે, નેત્રોમાથી આનંદાશ્રુઓ સરી પડે છે તે માને બોલાવતા શિષ્યો છે-રૂપ-રસ-ગંધ-શબ્દ સ્પર્શ-મયી અનત સૌદર્યશાલિની માને ઓળખતા શીખી શક્યો છે, તેવીજ હરિશ્વર આત્મજયી છે જ્યાં સુધી દ્રવિયો રૂપ, રસ, ગંધ, શબ્દ તેમજ સ્પર્શની કગાન રહેશે-જ્યાં સુધી ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છાને આધીન રહેશે ત્યાં સુધી નવી નવી વાસનાઓ ઉત્પન્ન થશેજ. મનમા વાસનાનો ઉદય થશે એટલે પછી તેનું કૃળ ઉત્પન્ન થયા સિવાય તેનો નાશ થશે નહિ. પ્રકૃતિ આપણને એવીજ રીતે બાધે છે, પરંતુ જો આ અનત પ્રકૃતિને માતા તરીકે પિછાનવામા આવે તો જોઈ શકાય કે, કરૂણામયી માતા જે માર્ગે આવી છે તે જ માર્ગે ચાલી જશે. ચાલી જઈને, જે જીવનના માર્ગચિહ્ન વગરના મરૂપ્રદેશમા માર્ગ હાર્યું હોય છે, તેને ફરીથી માર્ગ દર્શાવવાને પ્રવૃત્ત થશે. આનેજ શક્તિસાધન કહે છે એ સાધનાના સાધકોને શક્તિસાધકો કહેવામા આવે છે 'હરિશ્વર સાધનાથી સિદ્ધપુરૂષ હોતા. એણે કહી શક્યો કે

આત્મબળથી-પૂર્વજ-મંત્રી સાધનાના પરિણામે હરિશ્વર આત્મબળી
નહોતો ? !.

પુષ્પાવતીએ કહ્યું - “ સાંભળો હરિશ્વર ! મહારા હૃદયને તપાસી
જુઓ-તેમાનું પ્રત્યેક અણુ પરમાણુ તમારા હૃદય સાથેજ મળી
મળેલું છે હુ માત્ર તમનેજ ચ્હાઉ છુ ”

હરિશ્વરે ગભીર સ્વરે કહ્યું - “ શા માટે આની ખોટી વાસના
રાખો છો ? હુ તો તમારો પુત્ર છુ ! ”

પુષ્પાવતી-એ બધી જુના જમાનાની વાતને મૂકી છો મ્હે
તમને કમ્બા દિવસથી કહ્યું છે કે, હુ સ્વતંત્ર મમણી છુ-કોઈની પશ્ચ
સાથે મ્હારો કામ સંબંધ નથી. હુ મ્હારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાને
માટે શક્તિમાન છુ હુ મ્હારી ઇચ્છાથી તમને મહણુ ઝરે છુ-તમે
મ્હારા માઓ.

હરિશ્વર-તમે તો મ્હારા મા છો

પુષ્પાવતી-ફરી પાછા એવું જોડ્યા કે ! એમ ન ધારશો કે
તમારા ભાઈ આપણા સંબંધને બળી જશે છપી રીતે આપણે
આપણી વાસના સહેલાઈથી પૂર્ણ કરી શકીશુ

હરિશ્વર-તમે મ્હારી આજગ આવા મળ્દો જોશશો નહિ.

પુષ્પાવતી-સાંભળો હરિશ્વર ! તમે કોણ છો કે હુ તમારા
ચરણોમા નખી પડીને તમારી કૃપાલિક્ષા મારુ છુ ? આ જીવનમા
આવું નિષ્ફળ ફળ મ્હે કદાપિ કયું નથી ! મ્હારા સંકેત માત્રથી
સેકેડો પતંગો આવીને વાસના અમિમા બળી ગયા છે તોપણ હું
સમજુ છુ કે-મ્હારાથી તમને જુલ્લી જવાશે નહિ તમે વધારે નહિ
તો માત્ર એકજ દિવસ મ્હને “ તને ચ્હાઉ છુ ” કહીને પ્રેમલિંગન
કરો એટલે હુ મ્હને પોતાને કૃતાર્થ થઈ સમજુ-હુ મ્હામ જીવ-
નને સદૃશ થયુ સમજુ

હરિશ્વર-પુષ્પાવતી ! હુ ક્રોધુ છુ ? મ્હારે માટે શા સારું તમને
આટલી બધી લાજસા માય છે ? મ્હારે દેહ કાપી જુઓ-તે શિયા-
ળવાઓ તેમજ ફેતરાઓનો ખોરાક થશે માટીની કાચક માટીમા

મળી જશે, તો પછી એથી મળી પર આ માટે મોકલ રાખેા છો ?

પુષ્પાવતી—હે પાપાજી હજવા નિજુર માણસ ! આટલી બધી શક્તિ ! આટલી બધી નીચતા ! !

હરિશ્ચંદ્ર—હું તમને માતા સમાન સમજી છું. ફરીથી કહું છું કે માતાજી તમારે રક્ષણ કરે—મરેને શાક કરે !

પુષ્પાવતીના નેત્રેશ્વર દેવાગિ સળગી ઉઠ્યો. ગભીર તીવ્ર તેમજ ઉત્તેજિત સ્વરે તેણે કહ્યું —“ મહારી આર્થના, મહારી વિનંતિ તેમજ મહારી વિશ્વા તમે કળુશ નહિ કરો ? ”

હરિશ્ચંદ્રે હલ્તાથી કહ્યું —“ ના ”

પુષ્પાવતી દીવાનીની માફક ઉઠીને ઉભી થઈ તેણે ક્રોધાવેશમાં ખોલામાં બંને હાથ હજારી તીવ્ર સ્વરે કહ્યું —“ તો પછી તૈયાર થાઓ એમ નહિ ધારતા કે મરેને પ્રેમાગિમાં સળગાવી તમે સુખી મ્હી શકશો. આ જુઓ, તમારે પણ બળ મરવું પડશે ”

પુષ્પાવતીએ પાસેની ખુરશી નીચેથી એક વસ્તુ હાથમાં લઈ તે હરિશ્ચંદ્રને બતાવીને કહ્યું —“ આ શું છે, જાણો છો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર—જાણું છું

પુષ્પાવતી—તમારી સ્થિતિ કેવી છે તે જાણો છો ?

હરિશ્ચંદ્ર—હા, ધણી સારી રીતે

પુષ્પાવતી—હું તમનેજ ગુન્હેગાર તરીકે પકડાવીશ, મહારી હજી બર લાગીશ, મહારા વેશનું વસુલાતમાં હું સર્વેશી ફાવીશ.

હરિશ્ચંદ્ર—મેં શો ગુન્હે કર્યો છે ?

પુષ્પાવતી—આ પુષ્પાવતીના સમસ્ત પ્રાણને તમે તમારા ચરણો નીચે છુટી નાખ્યો છો ! હવે હું જોઈશ કે, તમે કેવી રીતે સુખમંત્રી રહી શકો છો ? જોઈશ કે, કેવી રીતે આત્મરક્ષણ કરી શકો છો ? હજી પણ કહો કે મહારા ચરણ કે નહિ ? હજી વચ્ચત છે. એક વખત હાથમાંથી છોડું તો પાછું નહિ ફરશે—બસ મહારા ધારૂજી થરો તમારું સુખ સમક્ષે માટે ઉઠી જશે. કહો પ્રિયતામ ! મહારા ચરણ કે નહિ ?

હલ્તાથી હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું —“ આ પ્રતીક્ષા નાશ આપ, ચાલ, મરે

પૃથ્વી પર આગેાદતા થઇ જાય, પ્રકૃતિ સર્જના પ્રકાશથી પ્રકાશિત ન થાય તોજ મ્હારા વચનો મીથ્યા થાય ”

પુષ્પાવતી-હજી પણ દુરાગ્રહ કરો છો ? દુખની સાથે પ્યાર કરવાનો માર્ગ અહણુ કરો છો ?

હરિશ્ચંદ્ર-માતાની સાથે પુત્રનું વર્તન હમેશા એક સરખું જ હોય છે.

પુષ્પાવતી હવે એ સ્થળે એક ક્ષણુ પણ ઊભી રહી નહિ. રાક્ષસીના જેવી ગતિથી તે અગાસીમાથી અદ્રસ્ય થઇ ગઇ ! તેણે હરિશ્ચંદ્રને જે વસ્તુ બતાવી હતી તે વસ્તુ પણ જતી વખતે તે પોતાની સાથે લઇ ગઇ.

હરિશ્ચંદ્રે ધણા સમય સુધી બેસી રહીને કાંઇ વિચાર કર્યા કર્યો ત્યાર પછી મધુર કંઠે એક ભક્તિરસપૂર્ણ ગાનની લીટીઓને લલકારતો લલકારતો તે નીચે ઉતર્યો

અકરણુ ૨ જી.

ધર્મી પર ધાડ.

“ રમણી અનતનો મહિમા, વિશ્વની કીર્તિ, તેમજ સૃષ્ટિનું નૈપુણ્ય છે નારી વિલાસીનો વિલાસ, સાધકની સાધના, યોગીનું ખ્યાન તેમજ તપસ્યાનો પ્રાણ છે નારી સ્વરૂપમા સેફલિકા, માધુર્યમા અનરાજિતા તેમજ સતીત્વની કીર્તિમા સુગંધિત પારિજાતક છે નારી સ્નેહની મદાકિની, પવિત્રતામા ગૌમુખી, દયા દાક્ષિણ્યમા ભાગિ-રથી તેમજ પ્રેમની પ્રુલ્હ છે આ નારીજ દુઃખ સહન કરવામા સીતા, પાતિવ્રત્યમા સાવિત્રી તથા તેજસ્વિતામા ક્રૌંપદી છે નારી શ્રેષ્ઠકાર્યમા શ્રદ્ધેશ્વી, સતપાનનું પાલન કરવામા જનની, જૂખ્યાની અજપૂર્ણ અને દુઃખીઓની દયામયી માતા છે. નારીનો અપાર મહિમા ભાષાથી દર્શાવી શકાતો નથી-વ્યાખ્યાથી સંપૂર્ણ થતો નથી.”

દેવી કેમ દાનવી થાય છે ? માનવી કેમ નાગજી થાય છે ? ત્યારે દેવી દાનવી થાય છે, માનવી નાગજી થાય છે, મુલાબની સુગંધ

હી જતા તે નકામું થઇ પડે છે, સ્વર્ગનું પારિજાતક મુગધિ વિનાનું થઇને મૃત્યુલોકમા સાધારણ પુષ્પ ગણાય છે પુષ્પાવતીએ ઉન્નત ઇન્દ્રિયોની ઉત્તેજનાથી સતીત્વ જેવા અમૂલ્ય ધનને લાલસાથી કચરા-પટ્ટીના ફૂવામાં ગુમાવી દીધું છે તેથીજ દેવી દાનવી થઇ છે તેથીજ એ રમણી નાગણુ થઇ હતી. હરિશ્ચંદ્રના સયમ આગળ તેની લાલસા નિષ્ફળ થવાથી તે સળગી હી હતી-તેથીજ તેણે નાગણુનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું લાલસાની પ્રયત્ન શિખા તેના નેત્રોમા ધગ ધગ સળગી રહી હતી. તેના પ્રત્યેક વચનમા ક્ષણે ક્ષણે ઝેર જણાતું હતું

પુષ્પાવતી ત્રીજા માળની અગાસીમાંથી બીજા માળે આવી એક અનેકાસન પર પડી, તથા તેણે એક નોકરને ડોકટર સાહેબને બોલાવી લાવવા મોકલ્યો

નોકર ચાલ્યો ગયો ધરમા ગ્યાસનો દીવો સળગતો હતો. પુષ્પાવતીએ હીને દિવાલ સાથે ટાંગેલા આથના પાસે જઈને એક વખત પોતાની પ્રતિમૃતિનું દર્શન કર્યું ત્યાર પછી પાછી તે અનેકાસન પર આવીને બેઠી, તથા ધણે ધીમે સ્વરે દંઢ કંઠે બોલવા લાગી -“ હે મૂર્ખ ! ત્હે આવા અપ્સરાના જેવા સૌંદર્યનો તિરસ્કાર કર્યો ? આવા નરીન યૌવન, આવા ઉન્નત શિક્ષણ, આટલી બધી વિદ્યાસ લાલસા વગેરેને લઈને હું ચાર માસથી ત્યારે માટે ઝુપ્યા કરું છું, વિરહાભિમા બળી મરું છું અને તે બધું તારા જોવામા આવ્યા છતાં તું આટલો બધો અહંકાર રાખે છે ? તું કોઇ પણ રીતે કબૂલ ન જ થયો ! તેથી કરીને તો આ કારસ્થાન રચીને આજે છેવટનો ઉત્તર લઇ લીધો. હવે તું તારા આવા અવિચારી કૃત્યનું ફળ બરાબર ભોગવજો-જ્યાં સુધી હરિશ્ચંદ્ર જીવતો હશે ત્યાં સુધી આ પુષ્પાવતીના પ્રાણને શાન્તિ મળશે નહિ, હવે તો બસ તારૂં મૃત્યુ કરવું એજ મારૂં લક્ષ્ય છે-એજ મારો ઉદ્દેશ છે ।”

બરાબર આ સમયેજ ડોકટર રજનીચંદ્ર ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેને જોઇકાચલી પુષ્પાવતી આ સમયે અતિ સુદર માલુમ પડી. રજનીચંદ્ર તેને જોતાજ ચમકી લેક્યો. તેણે કહ્યું.-“ આજે આટલા

ખાસ હાથમાંથી કેમ છે ?”

પુષ્પાવતી—ના સહજજ, પરંતુ મહારા સમજાવવામાં એક વાત આવી છે તમે સાંભળી છે ?

રજનીચંદ્ર—હારા કલ્યા સિવાય હું કંઈ રીતે જાણી શકું કે શી વાત ?

પુષ્પાવતી—લક્ષ્મી મંદીર તેમજ મહત્વની વાત છે.

રજનીચંદ્ર—શી વાત ?

પુષ્પાવતીએ બે વસ્તુ હરિશ્ચંદ્રને બતાવી હતી તે જ વસ્તુ રજનીચંદ્રને બતાવી તે જોવાજ રજનીચંદ્રે આશ્ચર્યથી ચમકી ઉઠીને કહ્યું—“એ આ મહાનમા ક્યાથી આવ્યો ? !”

પુષ્પાવતી—તમારા ભાઈની બહાદુરીથી આવ્યો !

રજનીચંદ્ર—તારે હવે કાંઈ વિધાય ? તુંજ એ આપદને બેચી લાવી છે મહે તેને અહમ્મદનગરથી ફાટી કાઢ્યો હતો તેપણુ તહે તેને પુત્ર આગ્રહ કરીને બોલાવ્યો. હવે શું કરવું ? આખર ત્યાંથી જશે, પ્રતિકાને હાનિ પહેલ્યશે તુ શું કરવાની સલાહ આપે છે ?

પુષ્પાવતી—કરવાનું શું છે ? હમણાજ હું કેશવજી રોકની પાસે જાઉં. તમે તેમની પાસે ક્ષમા માગવા સમર્થીનો એક પત્ર મળે લખી આપો. એ પત્રમાં એવું રખજ લખી દો કે, “હરિશ્ચંદ્રને હું ત્વરથી આ ઘરમાંથી ફાટી કાઢીશ, અને તેથી પરિણામે તમને કોઈ પણ પ્રકારની બિંતા રાખવાનું કારણુ મળશે નહિ.”

રજનીચંદ્રે કાંઈ વિચાર કર્યો ત્યાર ખંજી તેણે કહ્યું—“હું અગાઉથીજ લખીને ગુન્હો કપાલ કરે ?”

પુષ્પાવતી—હા, તેઓ આ પ્રકાર જાણી શક્યા છે હમણાં જો આપણે હરિશ્ચંદ્રને અહિંથી કાઢી મૂકીશું તેપણુ તેઓ કેસ ચલાવ્યા સિવાય રહેશે નહિ તેઓ મહારીજ સાક્ષી મૂકશે, અને હું મરી જઈશ તેપણુ મહારથી બુદ્ધિ એકાદી નહિ. વળી આ બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટનું રાજ્ય છે—હરિશ્ચંદ્ર વાસી વાસીને જણુ ક્યા જાઈ શકશે ?

રજનીચંદ્ર—ત્યારે એવો લખવો પત્ર લખી આપુ કે, અમે

પ્રકાર શ્રુતો ન થઇ ગય.

પુષ્પાવતીએ આ વાતમા સમતિ આપી રજનીચદ્રે લખ્યુ કે -
“ મહારા સુખ તરફ નજર કરી દયા ભાવે ક્ષમા કરજો. તેને જાણ-
દીથીજ હું અહિંથી દૂર કરીશ, અને જ્યાં સુધી તે અહિં રહેશે
ત્યાં સુધી હું તેના પર બરાબર દેખરેખ રાખીશ આપની વસ્તુ મ્હે
આ સાથે મોકલી છે

ક્ષમાભિલાષી-રજનીચંદ્ર ”

પુષ્પાવતી આ પત્ર તેમજ હાર લઇને છોડી છોડી થઇ રજની-
ચદ્રે હરિશ્ચંદ્રને બોલાવ્યો.

ખરી વાત એ હતી કે પુષ્પાવતી જે મકાનમા રહેતી હતી
તે જ મકાનમા પહેલે માળે રહેતા કેશવજી શેઠની પત્નીનો એક કઠકાર
તેમજ એક વિંદી ચોરાયા હતા કેશવજી શેઠની સ્ત્રીએ પતિના બચને
લીધે એ વાત પતિને કહી નહોતી પછીથી શેઠને જ્યારે તપાસ કરતા
માલુમ પડી આવ્યુ કે તેમની સ્ત્રીના બે ધરેણા બોવાયા છે, ત્યારે
તેમણે એ સબંધી થુ બન્યુ છે તે જાણવાને પત્નીને પૂછ્યુ તેમની
પત્નીએ કહ્યું - “ ચોરાઇ બચા હશે હું કાંઈ જાણતી નથી ” કેશવજીને
પત્નીના ચરિત્ર ઉપર વિશ્વાસ નહોતો. તેમનું ચિત્ત સદિગ્ધ હોવાથીજ
તેમને પત્નીના ચરિત્ર ઉપર અવિશ્વાસ હતો, નહિ તો ખરી રીતે તેમની
પત્ની લક્ષ્મીસ્વરૂપા હતી. કેશવજી શેઠે આ ચોરી ઉપર થયુ ધણે
સંદેહ કર્યો ત્યાર પછી આ ચોરી સબંધીની હકીકત તેમણે પોલીસમા
જાહેર કરી આ પ્રકાર ત્રીજે દિવસે બન્યો હતો તેમજ મકાનમા
રહેતા સઘળા માણસોના જાણવામા આવ્યો હતો.

આ કુકર્મ પુષ્પાવતીનું હતું જ્યારે હરિશ્ચંદ્રદ્વારા પેતાની ઇચ્છા
તૃપ્ત થાય એમ નથી એમ તેના જાણવામા આવ્યુ ત્યારે તેણે એક
નવોજ માર્ગ સ્વીકાર્યો કેશવજી શેઠના દિવાનખાનામા પુષ્પાવતી ગઈ
હતી, અને તે જાતેજ આ ધરેણા ચોરી લાવી હતી તેના હૃદયમા
પ્રેમને બદલે શત્રુતાએ સ્થાન લીધું હતું તેણે રમણીને બદલે રાક્ષ-
સીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તેથીજ તેણે હરિશ્ચંદ્રનો જીવ લેવાની
ખટખટ કરવા માંડી હતી !

સિપાઈની સાથે હરિશ્ચંદ્ર રજનીચંદ્ર પાસે આવી પહોંચ્યો. સિપાઈને વિદાય કરી રજનીચંદ્રે ક્રોધથી-કર્કશ કંઠે કહ્યું -“ તું આવું નીચ કામ કરવાને માટે મહારી પાસે શા માટે આવ્યો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર-કેમ ? મહે શું કર્યું છે ?

રજનીચંદ્ર-હજી પણ શું કર્યું છે ? ફજી ! ત્હે અમારો વિનાશ કરવાના માર્ગનેજ સ્વીકાર્યો છે તું કાનો હાર ચોરી લાવ્યો હતો ?

હરિશ્ચંદ્ર-હું કાંઈનો હાર ચોરી લાવ્યો નથી

રજનીચંદ્ર-ત્યારે શું, મહે ચોરી કરી છે ?

હરિશ્ચંદ્ર-બાપ ! હું તમારા સોગન ખાઈને કહું છું મહે ચોરી કરી નથી એ હાર પહેલવહેલો મહે પુષ્પામાઈના હાથમા નેચો હતો

રજનીચંદ્ર-ત્યારે પુષ્પાવતીએ ચોર્યો છે, કેમ ?

હરિશ્ચંદ્ર-એ સખી હું કાંઈ જાણતો નથી.

રજનીચંદ્ર-નિમકહરામ ! પુષ્પાવતી ત્હારે માટે આટલું બધું કરે છે, તે ત્હારા ઉપર અસાધારણ પ્રેમ રાખે છે, તે ત્હારે માટે ક્ષમાબિક્ષા માગવાને ગઈ છે, તેના પર ચોરીનું કલ્પક મૂકતા તને બિલકુલ શરમ નથી આવતી ? નિમકહરામ ! ફતરા ! અહિંથી ચાલ્યો જા !

હરિશ્ચંદ્રના નેત્રોમા આસુ ભરાઈ આવ્યા તેણે ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું -“ પુષ્પાવતી મહારા માતા છે તેઓ શા માટે મહારા પર પ્રેમ ન રાખે ? હું આવતી કાલની સવારની ગાડીમાજ ચાલ્યો જઈશ પરંતુ બાપ ! મ્હને અલય આપો. મ્હારે તમને એક વાત કહેવાની છે-તમે મહારા મ્હોટા બાપ છો-તમારા કલ્યાણમાજ મ્હારૂં કલ્યાણ છે. તમે કૃપા કરીને આ રમણીનો સગ છોડી છો ધરની લક્ષ્મી શ્રૂખના હું ખથી રીખાય છે, રાત્રી દિવસ તમને યાદ કર્યાં કરે છે, અને તમે અમૃતને બદલે ઝેરને પીઓ છો ! ”

રજનીચંદ્ર આ વાક્યોનો કાંઈ ઉત્તર આપ્યા સિવાય ક્રોધે ભરાઈ બડબડતો બડબડતો ચાલ્યો ગયો હરિશ્ચંદ્ર રહવારે વિદાય થવાનો હોવાથી પોતાના વસ્ત્રો એકઠા કરવા લાગ્યો.

હરિશ્ચંદ્રે રજનીચંદ્રને કહ્યું —“ તમે કૃપા કરીને આ રમણીને
સગ છોડી દો ”

જીઓ ચિત્ર / યુ

પ્રકરણ ૩ બું.

ભયંકર કાવત્રું

“ શાસથી આમ જે વરસાવે તે અજગર છું હું,
જિદમા વૃક્ષન તેા ગુસ્સામા સમન્દર છું હું,
હું બાળીરા, હડાવીરા, કૂળાવીરા તને;
ફેરી મચેલા તહાના સાગ્યનુ ચક્રને છું હું! ”

કેશવજીશૈઠની અટક ગમે તે હોય, પરંતુ સૌ તેમને રાજ-
સાહેબ કહીને બોલાવતા હતા આ ખિતાબ તેમને કેમ તથા કેવી
રીતે મળ્યો તેનું કાંઈ ખાસ કારણ કાંઈના જાણવામા નહિ હોવા
છતાં સૌ તેમને રાજસાહેબના સબોધનથીજ સબોધતા હતા અમે
પણ તેમને રાજસાહેબ સબોધનથી સબોધીશું

રાજસાહેબની રીતસાત, તેમનો પહેરવેશ વગેરે સબ્યસમાજને
ચોખ્ખ થઈ પડે એવા હતા, છતાં એ સઘળું જાતીયતા વિવર્જિત
જણાતું નહોતું તેમના પિતાએ સ્વદેશમાથી ખાલી હાથે મુબમ્મ
આવી કૃપાની ફેરી કરીને કાળક્રમે અદળક દ્રવ્ય એકઠું કર્યું હતું,
પરંતુ તેઓ એ દ્રવ્યને ભોગવી શકવાને માટે જાગ્રદાણી થયા નહોતા
તેમણે પોતાની પેના કરેલી સઘળી સપત્તિ પુત્રના હાથમા સમર્પણ
કરી, મુશ્વરનું આમ ત્રણ ચતાજ પરલોકે-ત્રયાણુ કર્યું હતું. રાજસાહેબનો
જન્મ મુબમ્મ થયો હતો, તથા મુબમ્મની વિસ્તન કાલેજમા તેમણે
ઇંગ્લેન્ડ વિદ્યાનું શિક્ષણ સપાદન કર્યું હતું

રાજસાહેબની ઉંમર ત્રીસ વર્ષ કરતા વધારે નહોતી તેઓ
કાંઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર ધંધો કરતા નહોતા. માત્ર પિતૃસપત્તિને
બાંહે ફેરવીને પોતાના ક્વિસો પસાર કરતા હતા કાલજાહેની ઉપર
તેઓ જે મકાનમા રહેતા હતા એ મકાન તેમનું પોતાનું હતું, તથા
મકાનના બે માળા બાડે આપી ત્રીજે માળે તેઓ પોતે રહેતા હતા.

રાગસાહેબનો દયાદષ્ટિ પુષ્પાવતી પ્રત્યે કાંઈક આકર્ષાઈ હતી, પરંતુ પુષ્પાવતી હવે પૂર્વાના જેવી નથી તે હવે સ્વચ્છતાથી વર્તી શકતી નથી. તેના હૃદયમાં વેદના ઉત્પત્તિ થઈ છે તે એક માણસને તેનું હૃદય સ્વાધીન કરી ચૂકી છે. રાગસાહેબ પોતાની પાછળ દીવાના બન્યા છે, એ પુષ્પાવતી સ્મરી રીતે જાણે છે, પરંતુ તેણે કદાપિ રાગસાહેબને તેમની ઈચ્છાને ઉત્તેજન મળે એવા બાવથી તેમના તરફ નજર સુઝાઈ જતી નથી.

આજે પુષ્પાવતી સ્વચ્છતાથી રાગસાહેબની પાસે ગઈ, અને તેમને એકાત્રા લઈ જઈને તેમની પાસે ખુરસી નાખી બેઠી.

રાગસાહેબે કહ્યું :—“ ડૉક્ટરસાહેબા ! શા કારણે આજે મ્હારે ઘર પવિત્ર કર્યું ? તમે મ્હારા પ્રત્યે ધણી રૂપા દર્શાવી છે ! ”

પુષ્પાવતી-રાગસાહેબ ! સૌભાગ્ય ફુર્લાઈએને હું સમજતી નથી હું તમને મ્હાઈ છું. ન્યા સુધી હું જીવતી હોઈશ-ન્યા સુધી મ્હારા જીવમાં જીવ હશે-ન્યા સુધી હું આપનું છું. થતું જોઈ શકીશ નહિ, તેથીજ હું આપની પાસે આવી છું.

રાગસાહેબ-તમે મ્હને મ્હાઓ છો ! કેવી મધુર અમૃતધાગ્યે મ્હારી ચિત્તબૃમ્મિને પવિત્ર કરી ? ડૉક્ટર સાહેબા ! મ્હારે છુરે કાણે કર્યું છે ?

પુષ્પાવતી-એ હકીકત સાંભળવાથી આપના પરમ પવિત્ર કોમળ હૃદયને દુઃખ થશે.

રાગસાહેબ-એવા તે શા સમાચાર છે ? તમે મ્હારે માટે નિર્ભય રહો, અને જે હકીકત બની હોય તે બેધાશયક કહો.

પુષ્પાવતી-હું આપને અત કરજીથી મ્હાઈ છું, તેથીજ કહેવાને માટે આવી છું, નહિ તો આપના અનિજની, આપના કુળકલ્પની વાત કહેવાને માટે હું શા માટે આપની પાસે આવત ? મ્હારે શા માટે આપના આત્માને ખોદુ લગાડવું જોઈએ ?

રાગસાહેબ-શુ થયું છે તે કૃપા કરી જણાવી કહે. તમારો એક જીવ મ્હારી ઉત્સુકતાને વધારી દઈ મ્હને આકુળ બાકુલ

બાપવી દે છે

પુષ્પાવતી-આપની પત્ની ખવિત રમણી છે-પરંતુ તેના ચૌકાની ઉછામલ લાલસા ડોકદર સાહેબના ન્હાના ભાઈ હરિશ્વર પર પડી છે.

રાજસાહેબ ફૂંકો ખારીને છડી ઉભા થયા. તેમના કષ્ટભાની સમજી નસો ઉપસી આવી ઉત્તેજિત સ્વરે તેમણે કહ્યું.-“ આ વાત તમને કાણે કરી ? ”

પુષ્પાવતી-સાલજો રાજસાહેબ ! હું આપને પ્રથમથીજ કહી ચૂકી છું કે હું આપને મ્હારા જીવન કરતા પશુ વિશેષ મ્હાઉં છું તેથીજ આપને આ શુભ કલંકપૂર્ણ હકીકત નિવેદન કરવાને આવી છું વ્યાકુળ ન બની જાઓ-ચોગ્ય ધૈર્ય ધારણ કરો, અને મ્હારી હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાલજો.

રાજસાહેબ-હું તમારી હકીકત સાલજી શકતો નથી તમારે હવે જે કાંઈ કહેવું હોય તે વણી સક્ષિતભા કહો, હવે વિલંબ ન કરો

પુષ્પાવતી-આપની પત્નીએ તેનો કઠહાર તથા હાથમાની સુવર્ણમુદ્રિકા હરિશ્વરને આપ્યા હતા

રાજસાહેબે સવિશેષ ઉત્તેજિત સ્વરે કહ્યું -“ તદ્દન ખોટી વાત ! એ વસ્તુઓ ચોરાઈ ગઈ છે ! તમને આવી ખોટી હકીકત કાણે કહી છે ? ”

પુષ્પાવતી-જો એ વસ્તુઓ ચોરાઈ ગઈ હોત તો આપની પત્નીએ એ હકીકત આપને તરતજ નિવેદન કરી હોત. આ બુદ્ધિએ એ કઠહાર અને સુવર્ણમુદ્રિકા.

રાજસાહેબના નેત્રોમાથી અભિવ્યક્ત થવા લાગી તેમનું મસ્તક ફરી મધુ હૃદય છિનવિછિન થઈ ગયું કાતથી એણે દબાવીને તેમણે કહ્યું -“ આ શું !! ”

પુષ્પાવતી-હિતાવળા ન જાઓ. આપ મરદ માણસ છો. સાધારણ સ્ત્રીઓતરી આફકે આ પ્રકારથી અસ્થિર બની ન જાઓ. સાલજો-સાલજી હકીકત એક જામત સર્વજ્ઞ.

રામસાહેબ-હવે કાંઈ સાંભળવાની મ્હારી પૂજ્યા નથી, છતાં તમારું અપમાન કરી શકતો નથી, જે કહેવાનું બાકી રહ્યું હોય તે જલદીથી કહી નાખો.

પુષ્પાવતી-આથી કરીને ડૉક્ટર સાહેબે એક પત્ર લખી આપ્યો છે. આ જુઓ. આપને હરિશ્વરનો ગુ-હો માફ કરવો પડશે-દયા દર્શાવવી પડશે.

પુષ્પાવતીએ રજનીચદ્રનો પત્ર રામસાહેબના હાથમાં મૂક્યો. રામસાહેબે દીપક પાસે જઈ એ પત્ર વાંચી જોયો, અને ત્યાર પછી તેના અસખ્ય ટુકડા કરી નાખ્યા. પછી તેમણે કઠોર સ્વરે કહ્યું - “ક્ષમા ! હા, હરિશ્વરના લોહીથીજ આ ગુ-હાની તેને ક્ષમા મળશે તમારે હવે જવું હોય તો જાલે જાઓ.”

પુષ્પાવતી-આપ આટલા બધા ઉતાવળા કેમ થઈ ગયા ? હું ફરીથી કહું છું કે, રામસાહેબ ! પ્રાણાધિક ! જીવન-સર્વસ્વ ! હું આપને મ્હાઉં છું ધણા દિવસથી હૃદયમાં રાખેલી વાત આજે આપને જણાવું છું આપની હિતાકાંક્ષિણી તરીકે હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે, આ પ્રકારને સહન કરો. આપને હું ખી કરવાનો મ્હારો ઉદ્દેશ નથી.

રામસાહેબ-પાપીને તેના પાપનો બદલો આપવામાં કાંઈ પાપ નથી.

પુષ્પાવતી-પરંતુ એમ કરવાથી આપને શિરે સકટ આવશે, એ આપ જાણો છો ?

રામસાહેબ-જેની સ્ત્રી પરપુરુષ સાથે પ્રેમ કરે છે તે પુરુષને માટે સુખ કું બ છેજ ક્યા ?

પુષ્પાવતી-નહિ નહિ, આપ જૂલો છો. પ્રેમ કાંઈ જળરદસ્તીથી ઉત્પન્ન થતો નથી. ડૉક્ટર સાહેબ મ્હને ખુશી રાખવામાં ક્યા પાછી મ્હાની કરે છે, છતાં મ્હારો જીવ આપની તરફ કેમ આકર્ષાય છે ? આપને જોતાજ મ્હારો જીવને કેમ અપૂર્વ આનંદ થાય છે ?

રામસાહેબ-ડૉક્ટરસાહેબા ! કાંઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર-

વાનો અવકાશ નથી—સમસ્ત હૃદય બળીને ખાખ થઇ જાય છે. હરિશ્ચંદ્રનું લોહી રેડાયા સિવાય મહારા હૃદયમાં સળગી રહેલો ક્રોધાગ્નિ શાંત થનાર નથી

પુષ્પાવતી સમજી ગઈ કે તેના શ્રમ વ્યર્થ ગયો નથી, વિષ-ક્રિયાની શરૂઆત થઇ ગઇ છે એવો સમય વિચારીને તેણે પૂછ્યું — “ત્યારે આપની શી ઇચ્છા છે ?”

રાજસાહેબ—હરિશ્ચંદ્રનું લોહી રેડાયેલું જોવાનીજ ઇચ્છા છે

પુષ્પાવતી—નજીવા કારણથી ઉત્તેજિત બની જઈને આપ શા માટે આપનો જીવ જોખમમાં નાખો છો ? આ ન્યાયી સરકારનું રાજ્ય છે—માટે ખૂનના બદલામાં આપનું ખૂન થશે, અને તેને પરિણામે મહારો જીવ બળીને ખાખ થઇ જશે ?

રાજસાહેબ—મૃત્યુની ચિંતા નથી

પુષ્પાવતી—નહિ નહિ, હું આપને શ્વિરે સકટ આવેલું જોઇ શકીશ નહિ.

આમ કહીને પુષ્પાવતી પુરસી પરથી ઉઠીને ઉભી થઇ તેનાં નેત્રોમાં અગ્નિ સળગી રહ્યો તેણે કહ્યું — “ત્યારે તેમજ કરીશું. આજેજ હું આપની ઇચ્છા પૂરી કરીશ. સાબળો રાજસાહેબ ! હરિશ્ચંદ્રે મહાગ સર્વસ્વનો નાશ કર્યો છે—જગતરક્તીથી મહારા સતીત્વનો નાશ કર્યો છે મહારી પાસે જે દ્રવ્ય હતું, તે ચોરી કરીને તેણે ઉડાવી દીધું છે—તેનું મૃત્યુ નિપજે તો મહારા વેરની વસુલાત પણ થઈ ગઈ શકાય તેનું લોહી રેડાયાથી મહારા જીવને પણ શાંતિ થાય ! એ આવતી કાલે સ્વહારેજ ઘેર ચાલ્યો જવાનો છે, માટે આપણે આપણું કામ આજેજ આટોપી લેવાનું છે આપ મૃત્યુને એક ગુપ્ત-ચાતક સોંપજો ! હરિશ્ચંદ્ર દવાખાનામાંજ સૂઇ રહે છે. હું આજે દવાખાનાનું પ્રવેશદ્વાર ખુલ્લું રાખીશ.”

રાજસાહેબ કાંઈ સમજી શક્યા નહિ. તેમણે કાંઈ વિચાર કરી જોયો નહિ. રાક્ષસી પુષ્પાવતીએ પાથરેલી ભગવાં તેઓ ફસાઈ પડ્યા. પોતાના હેતુમાં સફળતા પ્રાપ્ત થયેલી જોઈને પુષ્પાવતી આનંદ પામી

ત્યારી આવી ગઇ.

રાખસાહેબે પેલાના પરમ વિશ્વસપાત્ર રસોઇયાને બોલાવી તેને હરિશ્ચંદ્રની હત્યા કરવાનું કહ્યું. રસોઇયો હરિશ્ચંદ્રને ઓળખતો હતો. રાખસાહેબે તેને તે કાર્યના બદલામાં બે હજાર રૂપિયા ધનામ તરીકે આપવાનું કહ્યું, તથા જણાવ્યું કે - “કાર્ય પૂરું કરી, રૂપિયા લઇ તું તારા સ્વદેશમાં ચાલ્યો જાશે.”

રસોઇયો બે હજાર રૂપિયાના લોભને ભાગ કરી શક્યો નહિ તેણે કહ્યું સમય સુધી બેસી રહીને કાંઇ વિચાર કર્યા કર્યો, અને ત્યાર પછી તે આ કાર્ય કરવાને કમ્બલ થયો.

પ્રકરણ ૪ યુ.

પ્રમ.

હરમેશ પ્રભાતકાળે નોકર દવાખાના આગળ આવી ખારણી ખખડાવીને હરિશ્ચંદ્રને જાગાડતો હતો, અને હરિશ્ચંદ્ર જાગૃત થઇને દાર ઉઠાડતો એટલે નોકર દવાખાનામાં પ્રવેશ કરી સાફસુફ કરતો હતો.

આજે પણ નોકર નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પ્રભાતકાળે જ આવી ચઢ્યો, તથા તેણે બારણું ખખડાવ્યા કે તરતજ ઉઘડી ગયા. નોકરે આશ્ચર્ય પામીને બહાર પ્રવેશ કર્યો, તથા હરિશ્ચંદ્રની પથારી પાસે જઇ પહોંચ્યાજન તે જુમ પાડી ઉઠ્યો.

હરિશ્ચંદ્ર શય્યામાં નથી બેઠેલી તેની પથારી હીંગલ ગઇ છે. પથારીની આસપાસ પૃથ્વી પર પાથરવામાં આવેલી શેતરૂળ પણ બેઠેલી હીંગલ ગઇ છે આ દેખાવ જોઇને નોકર “આલો-હોઇ જલદી આવો-ખૂન થયું છે” કહીને ધુમો મારવા લાગ્યો.

આ ખૂસ રજનીચદ્રે સાંભળી તે બીજો માળે જઇ રહેલો હતો ત્યારી ઉઠીને એકદમ નીચે દવાખાનામાં આવ્યો. અગત્યની સાથેજ તેણે જો દેખાવ જોયો તેથી તે પ્રજા આક્રમ કરવા લાગ્યો. રક્ત પર પહોંચે બરખાર સિંચાઇ પણ નોકરની ખૂસ સાંભળીને અહીં

ચઢ્યો. મકાનમાંથી રાગસાહેબ, પુષ્પાવતી વગેરે સૌ દવાખાનામાં એકઠા થઈ ગયા.

હરિશ્ચંદ્રની સમ્પ્રાપ્તિ જાણીને રાગસાહેબે એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂક્યો. પુષ્પાવતીના નેત્રો મીંચાઈ જવા લાગ્યા. તેના અંતરમાં ભય કરૂં દુઃખ થવા લાગ્યું તેની છાતી જોરથી ધડકવા લાગી. તેણે મર્મભેદક સ્વરે કહ્યું - ‘ હરિશ્ચંદ્ર નથી ! ’

તેના નેત્રોમાં આસુ નથી શ્વાસ ત્વરાથી આલે છે મુખ મલિન થઈ ગયું છે જાણે કે તે દીવાની બની ગઈ છે-ઉન્માદિની થઈ ગઈ છે !

પૂર્વે તે જાણતી નહોતી કે હરિશ્ચંદ્રનું મૃત્યુ થવાથી-તેનું લોહી રેડાવાથી-તેને આટલું બધું દુઃખ થશે. તેને પૂર્વે એવો અનુભવ પણ થયો નહોતો કે જેની તરફ પ્રેમ હોય છે તેના પર એક ક્ષણને માટે અભિમાન સુદ્ધા ટકતું નથી નો પછી તેનું લોહી રેડાવ્યું તો ક્યાયજ નોંધ શકાય ? પૂર્વે પુષ્પાવતીએ કોઈના પર પણ અત કરણપૂર્વક પ્રેમ કર્યો નહોતો-લોકોનું હૃદય, મન, પ્રાણ લઈને તે રમ્યા કરતી હતી-પ્રેમને ચરણો નીચે ચગદી નાખતી હતી, પરંતુ હરિશ્ચંદ્રના પર તેનો અત કરણનો સ્નેહ હતો. તે તેને પોતાનું હૃદય અર્પણ કરી ચૂકી હતી આટલે દિવસે તે સમજી કે તેણે હરિશ્ચંદ્રનું ખૂન કરાવી ભય કર અમિ સજાઓ છે એ અમિમાં તેનું અંગ પ્રત્યગ, જીવ વગેરે બધી મરવા લાગ્યું છે.

પુષ્પાવતી હરિશ્ચંદ્રની સમ્પ્રાપ્તિ જાણ કર દેખાવને નોંધ શકી નહિ. તેનાથી ઉઠા રહી શકાય નહિ, તેમ બેસી શકાયું પણ વહિ. સમસ્ત સસાર તેને નરકગાર જેવું જણાયું. તે ત્વરાથી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

રત્નનીચંદ્ર રૂદન કરવા લાગ્યો, તે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શક્યો કે, રાગસાહેબના કોઈ પ્રાણને તેના સ્નેહ-મમ્મતાના આધારે કનિષ્ઠ બાળને જીવતો મારી નાખ્યો છે.

રૂદન કરતાં કરતા તેણે નોકરને પોશિસનેદ ખજ બાંધી ફેંક-

દારને બોલાવી લાવવાનું કહ્યું.

થોડા સમયમાજ કેટલાક પોલિસના માણસો સાથે પોલિસ-ઇન્સ્પેક્ટર આવી પહોંચ્યો. તેણે લક્ષ્યપૂર્વક સમસ્ત દવાખાનાની તપાસ કરીને એક છરો શોધી કાઢ્યો. ત્યાર પછી નોંકરને પૂછ્યું -“ તું અહિં ક્યારે આવ્યો હતો, તથા બારણા ખુલા છે એમ તને કેવી રીતે માલુમ પડ્યું ? ”

નોંકરે ઉત્તર આપ્યો -“ હું હમ્મેશાના નિયમ પ્રમાણે લગભગ પાંચ વાગ્યાના સુમારે આવ્યો હતો. આવતાની સાથે મહે હરિશ્વર-ભાઈને ખૂબ મારી હતી, પરંતુ તેમના તરફથી કાંઈ ઉત્તર નહિ મળવાથી મહે બારણા હલાવ્યા, એટલે બારણા તરતજ ઉઘડી ગયા.

ઇન્સ્પેક્ટર-દરવાજો હમેશા અદરથી બંધ રહેતો હતો કે ?

નોંકર-હા. કાલે રાત્રે જ્યારે હું અહિંથી ગયો ત્યારે મહે હરિશ્વરભાઈને બારણા બંધ કરતા જોયા હતા. તેમજ તેમણે અદર સાકળ પણ મારી હતી એમ સાકળના ખખડવાથી હું સમજી શક્યો હતો.

ઇન્સ્પેક્ટરે રજનીયદ્ર તરફ નજર કરીને કહ્યું -“ મહેને લાગે છે કે આ મકાનમાનાજ કોઈ માણસે ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. મકાનમાથીજ આવીને કોઈએ આ છરાથી ખૂન કર્યું છે, તથા તપાસના માર્ગ બંધ કરવાના હેતુથી શબને અહિંથી ખસેડી નાખવામા આવ્યું છે તોપણ ખૂનીનું કોઈ મદદમાર જણાતુ નથી ! એક માણસ નિર્વિદ્ધે ખૂન કરી, શબદેહને છૂપાવી શકે એ સંભવિત નથી.”

“ ત્યારે શું હું મહારા પ્રાણાધિક ભાઈને ફરીથી નહિજ જોઈ શકું ? ” આમ કહીને રજનીયદ્ર એ રથાને બેસી પડ્યો. તેના અતરંગા અપાર ફુબ થવા લાગ્યું.

ઇન્સ્પેક્ટરે થોડા તપાસ કરીને-પોતાનું કાર્ય સંપૂર્ણ કરીને લગભગ દસ વાગ્યે ચાલ્યો ગયો.

રજનીયદ્ર હજી સુધી ત્યાં બેસી રહ્યો હતો. નોંકરે પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરની રજા મળવાથી બધું લોહી ઘેાઘ નાખ્યું. લોહીથી ભીંજાયેલું ગોદડું, ઉશ્કેડેલું અને શેતરણ પોલિસ જેટલા લઈ જવામાં

અભ્યાસ હતા.

રજનીચદ્ર અસાધારણ દુઃખથી દીવાના બેવેલા થઈ ગયો છે. હૃદય અસ્થિર બની ગયું છે. આટલા લાંબા કાળને અંતરે તેને પોતાના ન્હાના ગામડાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. સ્મરણ થઈ આવતાજ તે એક ન્હાના બાગડોરી માફક રડવા લાગ્યો. સાથે સાથેજ તેને તેની માતાના વચનો યાદ અભ્યાસ રડતા રડતા તે બોલી ઊઠ્યોઃ—
“મા મા ! ત્હારો હરિ હવે આ સસારમાં નથી. મા ! બ્યારે આ સમાચાર ત્હારા જાણવામાં આવશે ત્યારે ત્હારી કેવી શોચનીય સ્થિતિ થશે ? મા ! ત્હારો બુદ્ધને લીધેજ ત્હારા નયનમંજિનો નાશ થયો છે.”

બરાબર આજ વખતે પોસ્ટમેન આવીને રજનીચદ્રની આગળ બે પત્રો મૂકી ગયો. એક પત્ર ઘેરથી આવ્યો હતો, અને બીજો પત્ર દમ્ભણથી ચદ્રશકર નામના એક સ્નેહીએ લખેલો હતો. બીજો પોસ્ટ-કાર્ડ હતો તેથી રજનીચદ્રે બીજા પત્રનેજ પ્રથમ વાંચવા માંડ્યો. તેમાં તેના સ્નેહી ચદ્રશકરે લખ્યું હતું કે—“આ પત્ર મળે ને તરતજ અહિં આવજો અહિં એક બાલિકા બિમાર છે વખત ધણે બચકર છે, માટે વિશ્વં કરશો નહિ. તમને તમારી મહેનતનો મણો સારો બદલો આપીશુ ગમે એવું જરૂરી કામ હોય તે પછુ પડતું મૂકીને આવજો. અમારે લાના બે ચાર માણસોને તમારા ઔષધથી આરામ થયેલો હોવાથી તમારા પર અમારી સૌની અસાધારણ શ્રદ્ધા છે.”

ત્યાર પછી ક્વચર ફેફડી રજનીચદ્રે ઘેરથી આવેલા પત્ર વાંચવા માંડ્યો એ પત્ર વિષ્ણુપ્રસાદે લખ્યો હતો. તેમણે લખ્યું હતું કે—

“શ્રી ૨જનીચદ્ર !

ત્હારા વશમાં ત્હેજ સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો છે સગા બહાણ ત્હારી તરફથી ધણી આજ્ઞા રાખતા હતા, પરંતુ તું છેકજ અધ્યાત્મિતે આધીન થયો. ત્હારા ઘરની શોચનીય સ્થિતિના સમાચાર લખતાં લખતાં ત્હારા હાથમાની લોખની પછુ ધ્રુજ ઊઠે છે. ત્હારી પત્ની સ્નેહભરત તેના પર એક મહારનો ભુદ્ધ થયેલો હોવાથી કામને કાંઈ કલા સિવાય અહિંથી આવી ગઈ છે. તેના નાસી જવાથી કેટલાક

નીચ બેઠો તેને માથે કલ્લ ક મૂકીને અનેક આડા અવળા ગર્યા હાકે છે, પરંતુ હું નાણું છું કે, એ નિર્દોષ બાલિકા વિશેષ જીમ્મને સહન કરવાને અશક્ત હોવાથીજ આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા સિવાય શાન્તિ મેળવવાની આશાથી કોણું નાણું કે કયાય ચાલી ગઈ છે ! ત્હારી માતાની સ્થિતિ પણ ઘણી શોચનીય છે પરંતુ વાચતાની સાથેજ ધર તરફ આવજો ત્હારી સાથે હરિશ્ચંદ્રને તેડતો આવજો ”

સ્નેહલતા ! સ્નેહલતા ! શું તું કલ્લ કિની છે ! હાથરે હલભાગ્ય રજની ! આટલા દિવસ પછી તુ ક્યે મુખે સ્નેહલતાના નામનો ઉચ્ચાર કરવાનું સાહસ કરે છે ? ”

રજનીચ દ્રે પોતાના મન માથેજ આ પ્રમાણે કંઈ ત્યાગ પછી વિધ્વજ્જપ્તિ વાક્ય યાદ આવ્યું કે “ ત્હારી સાથે હરિશ્ચંદ્રને તેડતો આવજો ” પરંતુ હાય ! હરિશ્ચંદ્ર ક્યા છે ? !

પ્રકરણ ૫ મું.

ખૂન પર ખૂન કે આત્મહત્યા ?

રજનીચ દ્ર દવાખાનાના ઓરડામાં ઘણા સમય સુધી બેસી રહીને દેશ વિદેશ, આકાશ પાતાળ, સ્વર્ગ નર્ક વગેરેના વિચારો કરવા લાગ્યો. વિચારોને અતે તેણે પોતાના મન સાથે કહ્યું —“ અરેર ! ત્હારા હું ખની સીમા નથી ! હું ક્યા જાઉં ? શું કરું ? ક્યા જવાથી આ ભય કર હું ખામિ શાન્ત થશે ? ચક્રવર્તી કરને ત્યા જાઉં ? દ્રેનની મુસાફરી કરવાની છે—ત્હારના માણસોની મુદ્દાકાતથી આ ભય કર હું ખને થોડા સમયને માટે ભૂલી શકું એવો સભર છે. ”

રજનીચ દ્ર હિંમતે હિંમતે થયો તથા પોતાના દિવાનખાનામાં ગયો. રસોઇઓ રસોઇ તૈયાર કરી તેની રાહ બેઠ રહ્યો હતો. રજનીચ દ્ર સ્નાન કરી બોજન કરવાને બેઠો જમતા જમતા તેણે નોંધરે પ્રશ્ન કર્યો—“ પુણ્યાવતી જમી ? ”

નોકરે કહ્યું —“ ના. તેમની તબિયત ધણી ખરાબ છે. હરિશ્ચંદ્ર બાપને માટે તેઓ હાહાકાર કરી રહ્યા છે ! તદ્દન ગાડા બની ગયા છે ! ! ”

રજનીચંદ્રને ક્યા છે ?

નોકર—સૂવાના ઓરડામાં ?

રજનીચંદ્ર નામ માત્રનું બોજન કરી, વચ્ચે પહેરી પુષ્પાવતીની પાસે ગયો.

પુષ્પાવતીની મૂર્તિ ધણી ભયંકર છે, મસ્તક પરના વાળ વિખરાઇ ગયા છે, નેત્રોમાથી અમિક્ષણ વરસી રહ્યા છે, તે નદન ઉન્માદિનીના જેવી બની ગઈ છે ! તે શાન્તિથી બેસી રહી શકતી નથી અથવા તો ઉભી રહી શકતી નથી કવચિત્ બેસે છે, કવચિત્ ઉઠી ઉભી થાય છે તો કવચિત્ શયનાલયમાં આમ તેમ આટા મારે છે.

રજનીચંદ્રે શયનાલયમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે પુષ્પાવતીએ તેની પાસે આવીને કહ્યું —“ કોણુ ડૉક્ટર સાહેબ કે ? ન્હાના બાપનું લોહી પી હજી તમ નથી થયા કે ? હજી રૂપિયા લેવા બગ્યા છે ? અરેરે હરિશ્ચંદ્ર ! હું ત્હાર નામ લેવાને પણ અચોખ્ખ છું ! ”

પુષ્પાવતીના વચ્ચેના સાબળતાજ રજનીચંદ્રનું હૃદય વધી પડ્યું. તેણે પ્રશ્ન્ય —“ પુષ્પા ! તું હરિશ્ચંદ્રને ચ્હાની હતી કે શું ? ”

પુષ્પાવતીએ ઉન્માદ—નીવ્ર કઠોર સ્વરે કહ્યું —“ ચ્હાતુ ? કેને ચ્હાતુ ? શું હરિશ્ચંદ્રને ચ્હાતુ ? બગ્યા બગ્યા, તમે દીવાના બની ગયા છો ! એ મહાન હતો, હું છુદ્ધ છું એ પ્રુવ્યાત્મા હતો, હું પાપી છું એ દેવતા હતો, હું દાનવી છું ! તેને હું કેવી રીતે ચ્હાઉ શકું ? તેને ચ્હાવાને માટે સ્વર્ગના પવિત્ર એહની જરૂર હતી તેના તરફ આટલો બધો બુદ્ધ મુખ્યો, નેત્રોમાથી શ્રાવણ બાદરનો વરસાબો તોપણ તે ચ્હારો ગયો નહિ ! કેવી રીતે ચ્હારો થાય ? એ મહાન હતો—પવિત્ર હતો, મહે ચ્હારા મવની વાત તેને કહી દીવી હતી, છતાં તેણે ચ્હારો કશકવી વાત કોઇને પણ કહી નથી વ ”

એકાએક સર્પનો દશ ચતાજ માણસ જેવી રીતે અચભીત

તેજા અશ્વર્યચક્રિત બની જાય છે તેવી ફરિયાદ પુષ્પાવતીના આ વાક્યો સાંભળી રજનીચદ્ર ભયભીત તેમજ આશ્ચર્યચક્રિત બની ગયો. કેટલાક સમય સુધી શાત રહીને તેણે કહ્યું — “પુષ્પાવતી ! આ તું શું કહે છે ?

દાનવીના જેવી વિકટ-તીવ્ર દૃષ્ટિથી રજનીચદ્રના સુખ તરફ નજર કરી ઉ-માદિની પુષ્પાવતીએ કહ્યું — “ના ના, હું કાંઈ કહેતી નથી. હું બધું જોતું જોતી મધ છું, પરંતુ હું સમજી જાણુ છું — મોડા સમય સુધી રાહ જુઓ. મહેને વિચારવા છો-હરિશ્ચદ્રનો વિચાર કરવા છો, ત્યાર પછી હું તમને સમજાવી દેશીશ.”

બરાબર આ સમયે ત્રીજા માળ પર ધણી ગડબડ થવા લાગી. એક માણસે ટીકો મળીથી હાકતા હાકતા નીચે ઉતરી આવી કહ્યું — “કાકતર સાહેબ ! આપ જાણીશી ઉપર પધારો. મહારા રોડના પત્ની ગળે ફરિયાદો બાંધીને મરી ગયા છે. બહુ વખત મધ ગયો છે-જીવ હીડી ગયો હોય એમ લાગે છે.”

રજનીચદ્ર રાજસાહેબના નિવાસસ્થાને ત્રીજા માળ પર ગયો ત્યાં જઈને તેણે જોયું તો અનેક માણસો એકઠા થયા છે-શબદેહને પૃથ્વી પર સવાડવામાં આવ્યો છે. કેહનો રંગ લીલો થઈ ગયો છે.

પોતીસે આવી રજનીચદ્રને પૂછ્યું — “ડોક્ટર સાહેબ ! આ પ્રકાર જોતા શા હેતુથી મૃત્યુ નિપજેલું તમે ધારો છો ?” ધણી આશ્ચર્યથી વાત છે ! એકજ દિવસે એકજ મકાનમાં એક યુવક અને એક યુવતી મૃત્યુ પામ્યાં આ બંને હત્યામાં કાંઈ સુખ રહસ્ય સમાઈ રહેલું હોય એવું અવસાન થાય છે.”

રજનીચદ્રે તપાસ કરીને કહ્યું — “બહારના લક્ષણો અસાધી તો આત્મહત્યા કેવી જણાય છે, બસુરીની ત્રિશેષ તપાસમાં સમજાવી દેશીશ બરાબર જાહેર થશે.”

પોલીસે મૃતદેહને યથાસ્થાને મોકલી દીધો. હરિશ્ચદ્રના પૂત સાથે આ યુવતીની આત્મહત્યાનો કાંઈ સંબંધ છે એવું પોલીસ અધિકારીઓને લાગ્યું. આ સમયે અગ્રસરીનેજ તપાસ કરવાની જરૂર છે, એનો ખબર તેમણે નિધન કર્યો.

રાજસાહેબના તો હાંનજ ગવડી ગયા. તેમણે રજનીચંદ્રને જ્યાં દીધું નહિ. તેમણે કહ્યું - “ડોક્ટર સાહેબ ! થોડા વખતને માટે રાહ લુઓ. આ પ્રકારનો કાંઈ નિર્ણય થઈ જવા ઘો ન્યુરીનો રિપોર્ટ બેઝા પછી આપ જાઓ. ઉપરા ઉપરી જે ખૂન થવાથી ચકાફ મન લાડું અસ્થિર બની ગયું છે !”

પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર ત્યાં હાજર હતો. તેણે રાજસાહેબને ધણું અસ્થિર બની ગયેલા બેઝા તેથી તેના મનમાં સંદેહ ભરાયો. તેણે વિચાર્યું કે હરિશ્ચંદ્રની સાથે રાજસાહેબની ક્ષીણ ખરાબ સંબંધ હોયો બેઝાએ, તથા તેઓ પરિણામે રાજસાહેબે અમર તો તેમના કોઈ વિચારમાં માણસે હરિશ્ચંદ્રનું ખૂન કર્યું હોતું બેઝાએ; તથા એ કારણને લીધેજ રાજસાહેબે પોતાની પત્નીને પણ મારી નાખી હશે. ” ન્યુરીની તપાસ પછી વિશેષ ચિકિત્સા કરવાનો નિશ્ચય કરીને તે ચાલ્યો ગયો, પરંતુ એ ત્રણ ડોક્ટરોને તે મક્કનની આસપાસ તપાસ રાખવાને માટે મૂકી ગયો.

રજનીચંદ્રના પ્રાણમાં ભયકર અશાન્તિ હતી તોપણ તે ચત્રથી આશ્વતા પુતળા પ્રમાણે રાજસાહેબને સાથે લઇને કોરોનરની તપાસનું પરિણામ જોવાને માટે ગયો. ત્યાં જતાંજ તેણે સાંભળ્યું કે રાજસાહેબની પત્નીએ ફાસો ખાઇનેજ આત્મહત્યા કરી છે. રાજસાહેબને વિદાય કરીને તે ચંદ્રસ કર તરફ જવાને માટે રોશને બંધ પહોંચ્યો.

સાબના ચોર વાગ્યા હતા. દેન ઉપડવાની તૈયારી હતી. રજની-ચંદ્ર દમ્ભણી દીકીટ કહાવી જલદીથી દેનમાં જઈને બેઠો. દેન ઉપડી દેનમાં રજનીચંદ્ર અનેક પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો અનેક પ્રકારની દુઃખપૂર્ણ કલ્પનાઓ તેના દુઃખમાં વધારો કરતી હતી. તેણે વિચાર્યું - “ પુણ્યાવતી શું દીવાની બની ગઈ છે ? તે શું કહેતી હતી ? હરિશ્ચંદ્ર તેની પાપપૂર્ણ પ્રાર્થના કબૂલ કરી નહિ તેથી તેણે તેનું ખૂન કર્યું છે ? અરે ! કેવો નાશ ! ત્યારે શું ચકાફો પુણ્યાત્મા ખંધુ એક નીચ વેસા બેઝા કીને હાથે માર્યો ગયો છે ? હું નરાધમ છું. દેવી

સ્વરૂપ પત્નીને ભૂલી જઈને આ વેશ્યાની મોહનનમા દસાઈ પાચો છુ અરેરે ! મ્હારે લીધેજ મ્હારી સ્ત્રીને પણ મૃહત્યાગ કરવો પડ્યો છે હૃદય ! આ સઘળી હકીકત સાલળીને હજી પણ તું વિદિર્ધુ કેમ ચતું નથી ? સ્નેહલતા ! હુ અધમ છુ, પાપી છુ, ઇન્દ્રિયોનો મુલામ છુ. તુ હિંદુ કુલવધૂ છે ત્હે શા માટે આવુ કાર્ય કર્યું ? તુ શા માટે ધરનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ ? શા માટે મ્હારી પ્રત્યે વિરૂપ થઈ ? ત્હે શા માટે મ્હારા હૃદયને વિશેષ દુખી કર્યું ? ”

આ સમયે ટ્રેન દમ્ભણુ રોક્ષને જઈ પહોચી. રાત્રિનો વખત હતો, મજૂરોના અવાજથી રજનીચદ્રની વિચારમાળા અટકી ગઈ રજનીચદ્ર ટ્રેનમાંથી નીચે ઉતર્યો રોક્ષને તેને લેવાને માટે સામી ગાડી આવી હતી, એ ગાડીમાં બેસીને તે દમ્ભણુ જઈ પહોચ્યો

અકરણુ ૬ ફું.

સ્વપ્ન કે સત્ય ?

ચંદ્રશ કરની સ્થિતિ ઘણી સારી હતી. બેતીમાંથી તેમને ઘણી સારી આવક હતી. વર્ષે લગભગ દસહજાર રૂપિયાની આવક હતી

ચંદ્રશ કર-વિદ્વાન તેમજ ધાર્મિક પુરૂષ હતા. ઉમ્મર લગભગ પચોતેર વર્ષની હતી તેમને એક અને બે કન્યાઓ હતી પુત્ર હાઇકોર્ટનો વકીલ હતા અને બે પુત્રીઓ પરણેલી-તેમજ સતાન-વતી હતી.

રજનીચદ્ર ગાડીમાં બેસીને ચંદ્રશ કરના વિશાળ મકાન પાસે આવી પહોચ્યો. તેણે ગાડીમાંથી ઉતરી ચંદ્રશ કરના દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. ચંદ્રશ કર આતુરતાથી ડોક્ટરની રાહ જોઈનેજ બેસી રહ્યા હતા. રજનીચદ્રને જોતાની સાથેજ તેઓ ઉઠીને ઉભા થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું — “ આપ બપોરે આવી પહોંચશો એવી રહેને આશા હતી; કદાચ કમની વિશેષતાને કારણેજ આપ બપોરે નહિ આપી શક્યા

હો. ફીક પ્રશ્ન- તી તપાસ કરીને પછી નિરાતિ મેલો."

અદ્રશ કરે-એ નોકરને હાથમા વાલસિટ લઇને આગળ આગળ ચાલવાનુ કુમારુ, અને પછીથી તેઓએ ડોક્ટરને સાથે લઇને ઘરમા પ્રવેશ કર્યો.

રજનીઅદ્ર-પૂછ્યુ -" રોગીને શો રોગ થયો છે? અત્યાર પહેલા કાંઈ ડોક્ટરે તપાસ કરી છે?"

અદ્રશ કરે-રોગી નથી, રોગિણી છે

રજનીઅદ્ર-રોગ શો છે?

અદ્રશ કરે-ભય કરે તાવ આવે છે, અને છાતીમા દર્દ થયા કરે છે

રજનીઅદ્ર-કાણુ તપાસ કરે છે?

અદ્રશ કરે-હરિલાલ ડોક્ટર

રજનીઅદ્ર-તેમણે રોગનુ કાંઈ નામ કહ્યુ છે?

અદ્રશ કરે-હા, પહેલા તેઓ ન્યુમેનિયા કહેતા હતા, પરંતુ કાલે સંખ્યા સમયે તેમણે એમ કહ્યું કે, હુ રોગ બરાબર પારખી શકતો નથી. આથી કરીનેજ મહે આપને તસ્દી આપી છે.

રજનીઅદ્ર-તાવ ક્યારે આવે છે?

અદ્રશ કરે-આખો દિવસ ૧૦૪ ડીગ્રી સુધી તાવ રહે છે. સંખ્યા અમય થતાજ પાછો ધીમેક પડે છે તે રાત્રિના બાર વાગતાં સુધીમા ૧૦૦ ડીગ્રી સુધી રહે છે, વળી ફરીથી પ્રભાતકાળ થતા વધતો જાય છે છાતીમા ધણુજ દર્દ થાય છે તાવ વિશેષ ભરાય છે ત્યારે વિશેષ દર્દ બહુતું નથી તાવ નરમ પડે છે, ત્યારે દર્દ ધણુ વધી પડે છે

રજનીઅદ્ર-રોગિણી ભાનમા રહી શકે છે કે?

અદ્રશ કરે-વિશેષ તાવ ભરાયેલો હોય છે ત્યારે તેને ભાન રહેતુ નથી. તાવ ઓછો હોય છે, અને જો પૂછવામા આવે છે તો ઉત્તર આપે છે

રોગિણી સખધી આવા અનેક પ્રશ્નો પૂછી લઇને તેઓએ રજનીઅદ્રના ઘરમા પ્રવેશ કર્યો.

રોગિણીની પાસે ચદ્રશ કરના પત્ની ઉભી રહી હતી. તે સિવાય બીજી કશું ચાર સ્ત્રીઓ પણ હતી. ચદ્રશ કરે તેમને સંભળીને કહ્યું - “તમે બધા થોડા સમયને માટે ખતી જાઓ એટલે ડોક્ટર સાહેબ રોગિણીની તપાસ કરે.”

ચદ્રશ કરના પત્ની તથા બીજી સઘળી સ્ત્રીઓ પાસેના એક ઓરડામાં જઈને ઉભી રહી, તથા ડોક્ટર સાહેબ મત દર્શાવે છે તે જાણવાને માટે અતિ ઉત્સુક થઈને રહી.

રોગિણીનું સમસ્ત અંગ સફેદ વસ્ત્રથી ઢાંકેલું હતું. ઘરમાં એક વૌશસિટમાં મિથુનમતી સળગી રહી હતી ચદ્રશ કરે રોગિણીને માથે હાથ ફેરવતા કહ્યું - “બહેન ! હમણા કેમ છે ?”

કોઈએ ઉત્તર આપ્યો નહિ. જે ઓરડામાં સ્ત્રીમંડળ ઉભું રહ્યું હતું તે ઓરડા તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી ચદ્રશ કરે કહ્યું - “આજે હજી સુધી ભાન આવ્યું જ નથી કે શું ?”

ચદ્રશ કરના પત્નીએ પોતાની પાસે ઉભી રહેલી સ્ત્રીઓ તરફ દ્રષ્ટિ કરી કહ્યું - “કહો કે, સંખ્યા સમય પછી ભાન આવ્યું હતું. પછીથી ઔષધ આપતાની સાથે જ નિસ્તબ્ધ બની ગઈ છે કદાચ ઉંમતી હશે.”

આ વાક્યો રજનીચદ્રના સાબળવામાં આવ્યા તેણે તેની પુનઃકિત સાબળવાની રાહ જોયા સિવાય કહ્યું - “ત્યારે તમારામાંથી એક જણ આવીને રોગિણી પાસે બેસો, હું નાહી તેમજ હૃદય તપાસુ.”

એક વિધવા પ્રૌઢ સ્ત્રી આવીને રોગિણીના ઉચ્છ્વિકા પાસે બેઠી. રજનીચદ્ર પણ રોગિણીની સ્થિતિ પાસે જઈને બેઠો. પ્રૌઢ સ્ત્રીએ રોગિણીના મસ્તક પરનું વસ્ત્ર એક બાજુએ સરકાવી દીધું.

એ મદ પ્રકાશમાં સંખ્યાના કમળ જેવું, રોગથી મલિન થઈ ગયેલું મુખ જોઈને રજનીચદ્ર અમકી ઉઠ્યો ! તેને મૂર્ચ્છા થઈ આવવાની આશંકા થઈ, પરંતુ મહા મુશ્કિલને ધણો સામંતેલીથી તેણે પોતાની જાતને સંભળી રાખી.

પ્રૌઢ સ્ત્રીએ રોગિણીને બોલાવતાં કહ્યું - “બહેન ! તમે હજી

આવી છે કે શુ ?”

રેગિષ્ટ્રી ઉઘી મધ હતી પ્રોહના બોધાવવાથી તેણે નેત્રો વિકસ્યા. નેત્રો વિકસી તેણે કુ જ્યેષ્ઠ તેની આગળ તેના જન્મ જન્મોત્તમની આરાધ્ય મૂર્તિ-તેના નારી જીવનનો દેવતા રજનીચદ્ર બેઠો છે । આ શુ કાષ્ઠનિક સ્વપ્નની માત્ર છાયાજ છે કે સત્ય શરીરવાળી અવિત મૂર્તિ છે ।

રેગિષ્ટ્રી સ્નેહલતા છે

રજનીચદ્રે ચદ્રશકરની તરફ નજર કરીને કહ્યું-“ મહાશય ! થોડા સમય સુધી રાહ જોવી પડશે. હમણા કુ રેગ પારખી શકતો નથી. થોડા સમય પછી ફરીથી તપાસ કરી એકસ નિર્ણય પર આવીશ. મહાર મસ્તક હમવા લાગ્યું છે । ”

સ્નેહલતા ઉઠીને સ્થ્યામા બેઠી થવાનો વત્ન કરતી હતી, પરંતુ તે બેઠી થઈ શકી નહિ. સ્થ્યામાજ પાછી ઢળી પડી. સૌ “ હા હા, આ શુ કરે છે ? ” એમ બોલી ઉઠ્યા સ્નેહલતા ઉન્મદિનીની માફક બોલી ઉઠી-“ મહારી છેવટની આસા પૂરી થઇ છે, હવે હું મુજેથી મરી શકીશ ફરીથી એક વખત તેમનું દર્શન કરવા હો-મહારાથી બરાબર જોઇ શકાતું નથી ”

ધણાએ એમ વિચાર્યું કે, છોકરીનો રોગ આજે વધી ગયો છે, તેથીજ તે બેઠાનમા જોમ ફાવે તેમ બેઠે છે. તે ઉઠીને બેસવા જતી હતી તે પછુ રોગનાજ વિકારથી, એમ અમિડગે વિચાર્યું, પરંતુ સસાર-રસ-અભિપ્રાય ચદ્રશકર સમજી શક્યા કે, હજવાનના આ ચિત્રવિચિત્ર સસારમા કણે કણે શુ થશે તે કાંઈ સમજી શકતું નથી. આ કુવક યુવતીમા એક પ્રકારનો ગૂઢ સબંધ છે એનો તેમણે હદ વિચાર કર્યો. અત્યાર સુધીમા રજનીચદ્ર તો ખહાર દિવાત્રમાનાશાં આસ્થો ગયા હતા.

ચદ્રશકરે રજનીચદ્રને સંબોધીને ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું-“ ડોક્ટર સાહેબ ! જલદીથી અર્ધિ આવો, રેગિષ્ટ્રી તબિબત મારફતે મળી. હવા આપવામા વિલંબ કરવાથી કલ્પક માલુ મરિચુરમ આપશો. ”

પરંતુ રંગનીચદ્ર પાછો રોગિણી પાસે આવ્યો નહિ. તે આકાશ પાતાળના વિચારો કરતો, જોરથી ધડકતા હૃદયને ક્યાવી રાખી દિવાનખાનામાં બેસી રહ્યો તેને એમ લાગવા માંડ્યું કે આતે સ્વપ્ન કે સત્ય ?

પ્રકરણ ૭ મું.

નવીન પરિચય.

“ ધણુ તાબુ-ધણુ ટપકયુ-ગિચાઈ નીણું હેડું,
દ્રવ્યો કરશે હજી જોતો, ગિચાઈ પ્રેમનું પ્યાલું ”

* * * *

“ હેયુ હનુમાનનું ચીયુ, નિહાળી સમગી મૂર્તિ,
હૃદય માંડ અરીસો છે, ક્યાકી ઇ બલે જો તે ” કલાપી.

કેટલાક સમય પછી રંગનીચદ્ર રોગિણીને ફરીથી તપાસી આવીને દિવાનખાનામાં આવીને બેઠો. ચદ્રશકર પણ દિવાનખાનામાં આવીને બેઠો એટલે બન્ને વચ્ચે વાતચિત ચાલવા લાગી.

ચદ્રશકરે કહ્યું—“ રોગિણીને આરામ નહિ થાય ત્યાં સુધી આપ અત્રેથી જઈ શકશો નહિ. ”

રંગનીચદ્ર—હું વિશેષ વખતને માટે રાકાઈ શકું તેમ નથી. કેટલાક ભયકર રોગવાળા રોગીઓ મ્હારી સારવારમાં છે—મ્હારે હમણાજ જવું પડશે કોઈ જાતનો ભય નથી. આપની રોગિણીને જલદીથી આરામ થશે. જળમાં ડૂબી જવાથી તેનાથી ધણુ પાણી પીવાઈ જવાય છે—એ પાણીમાંનું કેટલુંક બહાર નીકળી ગયું છે, અને કેટલુંક ફેફસામાં ભરાઈ ગયું છે—તાવ પણ વિશેષ છે અને તેથીજ તમને આવી ભયકર સ્થિતિ જણાય છે. મ્હેં જો આપધની વ્યવસ્થા કરી છે તે આપધથી તેને વિના વિશ્રાંતિ આરામ થશે.

ચદ્રશકર—ડૉક્ટર સાહેબ ! ખરી વાત મ્હને કહેશો કે ? આ રોગિણી સાથે આપનો શો સબંધ છે ?

રજનીચદ્ર-મહારો ! ! મહારો તેની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

ચદ્રશકર-નહિ નહિ, હું ધારું છું કે તે આપની પત્ની છે.

રજનીચદ્ર-મહારી પત્ની ? ! તમને ક્યાથી મળી આવી ? !

ચદ્રશકર-હું મહારા કુટુંબ સાથે આણંદ યાત્રાએ ગયો હતો. ત્યાં થોડા દિવસ રહીને અમે ગુજરાતમાં પ્રખ્યાતિ પામેલી મહી નદીમાં સ્નાન કરવાના હોવાથી ટ્રેન માર્ગ ત વાસદ ગયાં હતાં વાસદ ગામથી મહી નદી અડધો માઇલ દૂર થાય છે ચોમાસાનો વખત હોવાથી અમે ગયા ત્યારે મહી નદીમાં કાંઈ વિશેષ જળ હતું જે દિવસે અમારે અહિં પાછા ફરવાનું હતું તેને આગલે દિવસે જહાર ફરવા જવાના વિચારથી હું એક બે માણસોને સાથે લઈને નદી કિનારે ગયો હતો. નદીમાં થોડે દૂર એક હોડી હતી અને તેમાં બે ત્રણ માછીઓ બેઠા બેઠા એક ગાન લલકારી રહ્યા હતા. મહેને હોડીમાં બેસી થોડે સુધી ફરી આવવાની ઇચ્છા થઈ તેથી અમે હોડીવાળાને હોડી કિનારે લાવવાનું જણાવ્યું. હોડીવાળો પણ બે પૈસાની પ્રાપ્તિ થશે એવા વિચારથી હોડી કિનારે લાવ્યો. અમે સૌ તેમાં બેઠા અને હોડીને માથે કિનારે લઈ જવાનું જણાવ્યું ચોમાસુ વીતી જવા આવેલું હોવાથી પ્રવાહનો વેગ અંશમાં નહોતો. માછીઓએ સામા કિનારા તરફ હોડી હકારી જવા માડી. કિનારો લગલગ પચાસેક ફીટ દૂર રહ્યો હશે એવામાં નદીમાં એક જળરદસ્ત પથ્થર પડ્યા જેવો અવાજ, અમે સાંભળ્યો, પરંતુ હવે ત્યાં આગળ જઈ પહોંચતાજ કોઈ માણસને અમે ડૂબી મરતું જોયું, તરતજ મહે માછીઓને કહ્યું -“ જલદીથી તપાસ કરો, કાંઈ ડૂબી ગયું હોય એમ જણાય છે.” માછીઓએ તરતજ નદીમાં પડીને આ રમણીના મરણતોલ દેહને ઉચકીને નૌકામાં આણ્યો. પછીથી નૌકાને બીજી તરફને કિનારે લઈ જઈ રમણીના પેટમાં ભરાઈ ગયેલા પાણીને જહાર કઢાવી નાખ્યું, અને તે જ દિવસે અમે ટ્રેનમાં બેસીને અહિં આવ્યાં આ પ્રકારે બન્યાને પછર દિવસ થયા છે; પછર દિવસથીજ સારવાર આપે છે. તેથી બેલાન સ્થિતિમાં તે બે કાંઈ બગડે છે તે ઉપરથીજ એ પરમ પવિત્ર રમણી જન્મી.

છે. તસારમાં બહુ દુઃખ પડ્યાથી અત્યંત કષ્ટ પડ્યું. તેણે પત્ની કહ્યો હોય એવું અનુમાન લાગ્યું છે । ”

રજનીચંદ્રના મેત્રીઓથી અત્યંત કષ્ટ પડ્યું. તેના હૃદય પ્રેમમાં જાણે કે અત્યંત વીણીઓ દશ દશ રજા હોય એવી બધી વસ્તુઓ તેને થયા હતા. તેણે કહ્યું — “ ના ના, આ રમણી સાથે મારા કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી ”

આ સમયે જ દુરનીએ આવીને ચક્રવર્તી કરતો કહ્યું — “ એક વખત ધરમાં આવી જાઓ બેઠાઓ ”

ચક્રવર્તી કરે રજનીચંદ્રને કહ્યું — “ ડૉક્ટર સાહેબ ! આપ થોડા વખત બેસો. હું હમણાં જ પાછો આવી આપને રોડેને પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરું છું ” આમ કહીને ચક્રવર્તી ધરમાં ગયા.

રજનીચંદ્રના ઉચ્છ્વિત્ત પાસે બેસીને ચક્રવર્તી કરતા પત્ની ચૂકુ ચૂકુ હાસ્ય કરતા હતા, તથા પેટાના કમળ સમાન હસ્ત રજનીચંદ્રના લગાડ પર ફેરવતા હતા. ચક્રવર્તી કરે ત્યાં આગળ જઈને કહ્યું — “ મહેને કેમ બોલાવ્યો છે ? તમે કાંઈ આનંદમાં જાણ્યો છો ! ? રજનીચંદ્રની સ્થિતિ સારી હોય એમ જણાય છે — કેમ ?

રજનીચંદ્રે કહ્યું — “ જણી સારી સ્થિતિ છે ડૉક્ટર સાહેબની દવાનો જેટલો ગુણ નથી લાગ્યો તેટલો ગુણ તેમના દર્શનનો લાગ્યો છે । આ બાળા કોણ છે તે તમે જાણો છો ? ”

ચક્રવર્તી — હું કેવી રીતે જાણી શકું ?

રજનીચંદ્ર — એ મહારા બહેનની પુત્રી ‘ રમેશવતી ’ છે.

ચક્રવર્તી — તમારા બહેનની પુત્રી ?

રજનીચંદ્ર — મારે કયા પાંચ સાત બહેનો હતી ? એક જ બહેન હતી.

ચક્રવર્તી — ત્યારે તો બાગિરથી, કેમ નહિ ?

રજનીચંદ્ર — હા, મહારી માતાને પુત્ર સત્તાન બધું નહોતું. આમે જોઈ માત્ર બહેનો હતી. મહારા બહેનનો વિવાહ સુરતમાં થયો હતો. વિવાહ થયા પછી થોડા સમયને અંતરે જ મહારા બહેનનું મૃત્યુ બિચારું હતું. વળી થોડો સમય પસાર થતા મહારી પ્રાણીય બહેન

પણ બચકર કાળને ભોગ થઇ પડી હતી. તેને એકની એક પુત્રી હતી તે જ આ સ્નેહલતા છે. મહે સ્નેહલતાનું નામ સાંભળ્યું હતું, કદાપિ તેને નજરે નોંધ નહોતી. આપણે ધેર ડોક્ટર સાહેબ આવ્યા છે તે જ આપણી સ્નેહલતાના પતિ અર્થાત આપણા જમાઇ છે. આજનો દિવસ કેવો આનંદનો છે ? ! આપણા ગૃહમંદિરમાં આજે કેવું આનંદજનક મિલન થયું છે ? ! તમે હવેથી આપણા ઘરને ‘મિલન-મંદિર !’ તરીકે ઓળખાવજો !

ચંદ્રશંકર-સ્નેહલતા અત્યારે બરાબર ભાનમાં છે ?

ગૃહિણી-હા, હું એને પૂછીનેજ આ સંઘણી હકીકત જાણી શકી છું. જો કે મહે સ્નેહલતાને કે જમાઇને કદાપિ જોયા નથી તોપણ સ્નેહલતાનું નામ તથા તેનું સાસરું જે ગામમાં છે તે જામનું નામ સાંભળેલું હતું. હું હવેભાગિની છું-મહારા પિતાના વશમાં કાંઈ જીવવું રહ્યું નથી-મહારી બહેન પણ નથી !

ચંદ્રશંકર-તમે સ્નેહલતાને પૂછ્યું કે, શા માટે તે નદીમાં પડી હતી ? શા માટે તેણે ધસરગૃહને ત્યાં કર્યો હતો ?

સ્નેહલતા આ સમયે પાસુ ફેરવીને ઉઠીને બેઠી થવા જતી હતી- તે ચંદ્રશંકરના પ્રશ્નનો હિતર આપવાનેજ બેઠી થઈ હોય એમ લાગ્યું, પરંતુ તેની માસીએ તેને ઉઠીને બેઠી થવા દીધી નહિ. તેણે કહ્યું - “હમણાં એ બધી વાતચિત્ત કરવાથી કદાચ એની સ્થિતિ પાછી બગડશે. એ સંઘણી હકીકત પછીથીજ સાંભળીશું.”

સ્નેહલતા ઉઠી પણ નહિ તેમ કાંઈ બોલી પણ નહિ.

ચંદ્રશંકરે થોડા સમય સુધી સ્થિર બેસી રહીને કાંઈ વિચાર કર્યો. પછીથી તેમણે કહ્યું - “મહેને આજે અપાર આનંદ થયો, પરંતુ-” ગૃહિણીએ આતુરતાથી પૂછ્યું - “પરંતુ શું ?”

ચંદ્રશંકર-ડોક્ટર સાહેબના મન પર જીવે કે એક પ્રકારનો પ્રભુ લાગ્યો છે, છતાં હું ખાતરીથી કહી શકું છું કે આપણી સ્નેહલતા પવિત્ર છે. આજે કેને બધાં આજે આજે આજે સ્નેહલતા મિલન થઈ છે તે પછી તેનું પારખાવ પણ સારું જ આવશે ! કાંઈ પણ

મંત્રારનો બચ રાખવાનું કારણ નથી હવે કુ જાણે છું.

ગૃહિણી કાંઈ કહેવા જતી હતી, પરંતુ તે કહી નહીં ચડશકર એ સમયે બહાર ચાલ્યા ગયા હતા.

ચંદ્રશકર જો કે ટૂંક હતા તોપણ તેમના શરીરમાં મથેજ બળ હતું. તેઓ ત્વરાથી દિવાનખાનામાં ગયા.

રજનીચંદ્ર એ સમયે દિવાનખાનામાં બેઠો બેઠો અસંખ્ય વિચારો કરતો હતો. તેના વિચારોનો અંત નહોતો. બાત શોક, પોતાના નિષ્ણળ અપવિત્ર પ્રેમ-રહસ્યની તીવ્રવેદના, તથા સ્નેહલતાના વિચારોથી તે અસ્થિર બની ગયો હતો તે મનમાને મનમાં કહેતો હતો કે—“સ્નેહલતા” તું શા માટે મરી ન ગઈ ? ફરીથી તને જોવાનું મહારા નસીબમાં કેમ નિર્માણ થયું ? હરિચંદ્ર મરી ગયો છે—તું પણ કેમ ન મરી ગઈ ? તું મરી ગઈ હોત તો હું પણ નિગતે મરી શકત સ્નેહલતા ! શું તું કલકિતી છે ? ના ના, મહારી સ્નેહલતા અપવિત્ર હોઈ સંકેત નહિ, કુળ અપવિત્ર છે ! સ્નેહલતા સતી સાધ્વી છે ! પરંતુ તે ગૃહત્યાગ કરીને ગુપ્તગુપ નાસી કેમ છૂટી ? ઘેર તેના પર શો જુલ્મ ગુજર્યો હશે ?”

રજનીચંદ્ર આવા આવા અનેક વિચારોમાં નિમગ્ન હતો એવામાં ચંદ્રશકર તેની પાસે આવી પહોંચ્યા.

ચંદ્રશકરને જોતાજ રજનીચંદ્ર બાણે કે ચમકી ઉઠ્યો ત્યાર પછી ધડીઆળ જોઈને તેણે કહ્યું—“મહારે હમણાંને હમણાંજ સ્ટેશને જવું જોઈએ જો થોડો પણ વખત નકામો જાય તો ટ્રેન કાપમાં આવશે નહિ.”

ચંદ્રશકરે કહ્યું—“ના ના, આજ રાત્રે તમારાથી જાંઈ શકારો નહિ.”

“તમારાથી !” જો કે ચંદ્રશકર વ્યોવૃદ્ધ હતા તથાપિ તેઓ કદાપિ રજનીચંદ્ર પ્રતિ ‘તમે’ તમારું વગેરે સંબોધનોનો ઉપયોગ કરતા નહોતા, તો પછી આજે તેઓએ એકાએક પોતાના સંબોધનમાં ફેરફાર કેમ કરી નાંખ્યો ? રજનીચંદ્રે બાણે કે કાંઈક વિરક્તિપૂર્ણ સ્વરે

કહ્યું.—“ ના મહાશય ! મ્હારે હમણાને હમણાજ જવાની જરૂર છે ”
 ચદ્રશકરે હસતા હસતા કહ્યું —“ મ્હારા પત્ની તમને રજા
 આપવાની ઇચ્છા રાખતા નથી તેથી હું શું કરું ? તમે તેમની પાસે
 જવો અને તેમની રજા મળે તો બેલાશક આશ્વા જામે ”

રજનીચદ્ર આ વાક્યોનું રહસ્ય સમજી શક્યો નહિ. તે ચદ્ર-
 શકરના ગભીર તેમજ હાસ્ય-વિકસિત મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. ચદ્ર-
 શકરે તેની સ્થિતિ કળી જાંધને કહ્યું —“ તમને આશ્ચર્ય લાગે છે ?
 આશ્ચર્ય લાગે એવીજ વાત છે ! તમે હજી સુધી કાંઈ હકીકત જાણતા
 નથી ! મને તેમ હોય, તમે હાલ તરત માત્ર એટલું જ લક્ષ્યમા રાખજો
 કે, તમે અમારા જમાઈ છો ! હમણા હું મ્હારા પત્ની પાસેથી તમારી
 તેમજ મ્હારી સ્નેહલતાની હકીકત સાબળી આવ્યો છું ”

ત્યાર પછી ચદ્રશકરે પોતાની પત્ની પામેથી માલબેલી સઘળી
 હકીકત રજનીચદ્રને કહી મહાભાવી

રજનીચદ્રે કહ્યું —“ આપનું કહેવું વાતવિક છે મ્હે પશુ ઘણા
 મમય પૂર્વે એમ માલવ્યું હતું કે, મ્હારા એક માસીસાસુ છે, પરંતુ
 તેમના સબધી બીજી વિશેષ હકીકત મ્હને માલૂમ નહોતી. ”

ચદ્રશકરે કહ્યું —“ હું પશુ તમને પિછાનતો નહોતો. અત્યાર
 સુધી હું તમને મુળધના એક સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટર તરીકે જ ઓળખતો
 હતો ! તમારૂં મૂળ વતન કયું ? કુટુંબ કયું ? એ વગેરે મ્હે તમને
 કદાપિ પૂછ્યું નથી આલો હવે ધરમા આલો ”

રજનીચદ્ર—મ્હને ક્ષમા કરો. મ્હારે જલદીથી મુળધ જવાની
 જરૂર છે હવે તો હું આપનોજ બાળક છું આપ આજ્ઞા કરશો
 એટલે મ્હારે રહેવુંજ પડશે, પરંતુ... ..

રજનીચદ્રને બોલતો અટકાવીને ચદ્રશકરે કહ્યું.—“ મનમા કેઈ
 પશુ પ્રકારનો સંદેહ કરશો નહિ. મ્હારી સ્નેહલતાનું ચરિત્ર નિષ્કલક
 છે, એ હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક તમને જણાવું શકું છું કલકિની જીવનત્યાગ
 કરવાનું સહસ કરી શકતી નથી ! ત્યાર પછી અમે ત્યારે તેને
 મેલ્લન સ્થિતિમાં નૌકામાં લીધી ત્યારે પશુ ને સ્વામિ દેવતાનું

સ્મરણ કર્યા કરતી હતી. જોવી સઘી પછી પર સહેલ આવવો સર્વાશ અયોગ્ય છે. ”

રજનીચદ્રે એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું — “ એ સખધી પછી વિચાર કરીશુ. હમણા મ્હારે શિરે એક ભય કર સકટ આવ્યું છે ”

ચદ્રશકર-જાનુ સકટ ?

રજનીચદ્ર-મ્હારો સાથી ન્હાનો બાપ મ્હારી સાથે રહેતો હતો. તે દવાખાનામાંજ સૂઈ રહેતો હતો. આજે પ્રભાતકાળે તોડે આવે દવાખાનાના બારણા ઉઘાડ્યા તો મ્હારા બાપનું ખૂન થયેલું જણાયું.

ચદ્રશકર ધ્રુજી ઉઠ્યા તેમણે ધ્રુજતા સ્વરે પૂછ્યું — “ ખૂન ! ”

રજનીચદ્ર-જી, હા

ચદ્રશકર-એ તો ઘણી દુખી થવા જેવી વાત છે

રજનીચદ્ર-હજી પોલીસની ખટપટ ચાલે છે તેથી મ્હારે હમણાને હમણા અર્થિથી વિદાય થવું જોઈએ

ચદ્રશકર-ત્યારે તો હું તમને રોકી શકતો નથી હું તમારા માસીસાસુને આ વાત કહી આવું.

રજનીચદ્ર-ભલે, પરંતુ ગુપ્ત રીતે કહેજો રોગિણી જો આ હકીકત જાણશે તો તેને રોગ વધી પડશે, અને તેનો આરોગ્ય થતા વિશેષ વખત લાગશે

ચદ્રશકર-હીક છે, એ માટે હું સાવચેત રહીશ

ત્યાર પછી તેમણે મુનીમને બોલાવી રજનીચદ્રને સો રૂપિયા વિઝિટ શી આપવાનું કહ્યું ગાડી પણ તૈયાર કરવામાં આવી. રજનીચદ્રે કહ્યું — “ રૂપિયા હમણા રહેવા છો, વળી એક દિવસે લપ્સ ”

ચદ્રશકરે સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું — “ છોકરી તેના પિતાને ઘેર માઠી થતા જમાઈ ડૉક્ટર વિઝિટ લે એ રિવાજ તો મુજરાતી ડૉક્ટરોમાં પરાપૂર્વથી ચાલ્યોજ આવે છે ! ”

રજનીચદ્ર આ વાક્યોના ઉત્તરમાં કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય માત્ર શુષ્ક હાસ્ય કરી, ચદ્રશકરને પ્રણામ કરી માડીમાં બેઠા. ગાડી રેલવેન તરફ જઈદીથી જવા લાગી.

પ્રકરણ ૮ સું.

નિરપરાધીના નમુના !

રામપ્રસાદની માતા ખરનો કારભાર ચનાવતી હતી તેથી રામ-પ્રસાદ ધર્મમાં સર્વાંશે નિરકુશ હતો. ચચળવહુની સ્થિતિ તો પૂર્વ પ્રમાણે કાયમજ હતી ચચળવહુની સાસુ સરસ્વતી બિચારી ઉ-મા-દિનીના જેવી થઈ ગઈ હતી. તે સારી સ્થિતિમાં હતી ત્યારે પણ સસાર પ્રત્યે વિશેષ લક્ષ્ય આપતી નહિ. તે પ્રત્યેક પ્રકારથી અલગ રહેતી હતી રાત્રિ દિવસ તે ચિંતાજ કર્યા કરતી હતી રૂઢિમણી આવીને ન્યારે સ્નાન કરાવતી ત્યારેજ સ્નાન કરતી, નહિ તે. તેને સ્નાન જગવાની સુદ્ધા ફિકર રહેતી નહિ રસોડાનું કામકાજ હવે રામપ્રસાદની માતાજ કર્યા કરતી હતી. તેની દયા તેમજ કૃપાથી સરસ્વતીને જે બોજન મળતુ હતુ તેને તે રૂઢિમણીના આગ્રહથી ન્યાય આપતી હતી ખાનપાનની પણ તેને પોતાને ચિંતા નહોતી.

એક દિવસે રામપ્રસાદની માતા દશ વાગ્યાના સુમારે રસોડા કરતી હતી અને રામપ્રસાદ રસોડાની દિવાલ સાથે અઢેલીને બેઠો બેઠો તેની માતા સાથે વાતચિત કરતો હતો માતા પુત્રની દિન પ્રતિદિન ઉન્નતિ થતી બેઠને આનંદભેલી બની જતી હતી, તથા વચ્ચે વચ્ચે આનંદસૂચક ઉત્તર આપતી હતી. વાતમાને વાતમાં રામપ્રસાદે કહ્યું - “ જે સમયે જે મનુષ્યની ઉન્નતિનો કાળ આવે છે તે સમયે તેની આવીજ રીતે ઉન્નતિ થાય છે ”

માતાએ ગવિત સ્વરે કહ્યું - “ તું મહારા કેટલા દેવદેવાદિની પ્રસાદી સ્વરૂપ છે, એ તો માત્ર મહારા આત્માજ બાણ છે. તું ચિર-કાળ સુધી જીવતો રહીને વચન મુખ ઉજ્જવળ કરે કુ તને સુખી બેઠને આ સસારમાંથી વિદાય થાઉં એવીજ મહારી પરમકૃપાળુ પર-માત્રા પ્રત્યે યાચના છે. ”

• રામપ્રસાદ-હુ ખોટું બોલતો નથી. હમણા મ્હારી ઉત્તિ થતી જાય છે આ જો તો ખરી કે માત્ર થોડાજ સમયમા એક વૈદ્યરાજ તરીકે હુ કેટલો બધો પ્રસિદ્ધ થયો? એક મહિનામા લગભગ ત્રણ ચાર રૂપિયા મહે પેદા કર્યા છે, તથા ઘણાખરા ખેડૂનો મ્હારા શિષ્ય છે હુ તેમને જે કાંઈ કહુ છુ તે તેઓ નીચુ માયુ રાખીને સાંભળી રહે છે ખીજ એક વાત કહુ કે ?

માતા-શી વાત ?

રામપ્રસાદ-રામનારાયણ હરિભક્તની એક કોમળ કિશોરી કુમારિકા કન્યા છે ને પરીના જેવી સુદર છે, સ્વર્ગની દુરીના જેવી તેજસ્વી છે, દેવલોકની અપ્સરાના જેવા ડિમર કઠવાળી છે, અરે ! સાક્ષાત કામદેવની ગતિ સમાન છે મ્હારી માથે એ દેવી સમાન કન્યાનો વિવાહ થવાની વાતચિત આવી રહી છે તેના પિતા વડોદરામા ન્યાયાધીશ છે

માતા-ભાઈ એ કુત્તા વિગેય આનંદ થાય એવી ખીજ ક્યા વાત હોઈ શકે ? પરંતુ વિવાહ કરવામા પૈમાની જરૂર પડશે તેનુ શુ કરીશુ ?

રામપ્રસાદ-આ દુનિયામા મો કાંઈ પૈમાને જોતુ નથી. સેડલ એકાદ વ્યક્તિ નિર્લોભી પણ નીકળે છે વળી મ્હારા જેવો સાક્ષાત કામદેવ સમાન જમાઈ મેળવવાને માટે તો ઘણી સુરસુદરીઓ સમાન કન્યાઓના માતા પિતા હિત્સુક થઈ રહેલા છે મ્હારા વાકા સેથા તરફ જોઈને ભલભલી કુમારિકાઓ માથા પરના ખેડા પૂંચી પર પછાડી નાખે તેમ છે, તો પછી પૈસાની શી ચિંતા છે ? રૂપ આગળ પૈસાની એક કોડીની પણ કિંમત નથી

માતા-ત્હાંને કહેવુ સત્ય છે, ત્હારા જેવો જમાઈ મેળવવા જેવા સદ્ભાવ્ય ભાગ્યેજ કોઈના હોઈ શકે !

પરાગર આ સમયે બે પોલીસ સિપાઈ રસોડાના દારની બહાર આવીને ઉભા રહ્યા. તેમનો પહેરવેશ કાળો હતો અથા પર લાલ પાંચડી હતી, કમર પર ન્હાનો પગતુ મજબૂત રૂ લટકી રહ્યો

હતો. ભોમના એક સિપાઈએ કહ્યું શ રવરે કહ્યું -“ રામપ્રસાદ છે કે ? ”

સિપાઈ દાદાએને જોતાજ રામપ્રસાદનું હૃદય કપી ઉડ્યું રામપ્રસાદ જેવો રસોડામાંથી ઉઠીને બહાર જતો હતો કે, તેની માતાએ કહ્યું -“ રામપ્રસાદ ! કપડા પહેરી આવ જોઈ ”

રામપ્રસાદ-હવે કપડા પહેરવાની ઝાંઝ જરૂર નથી.

માતા-ત્યારે ઉભો રહે આવનો, કાસકી વગેરે લાવી આપુ લગ્નર સેથો પાડતો જા ત્હારો સેથો મહને ઘણો સુદર જથ્થાપ છે !

એક સિપાઈએ રિમત હાસ્ય કરી પૂછ્યું -“ કેમ ? સેથો પાડવાથી શુ વિશેષ છે ? ”

માતા-તે તમારા જેવા ડાળી ડગલીવાળા ફૂર પુરૂષો ક્યાથી સમજી શકે ? રામપ્રસાદ એક રત્ન સમાન છે દેવદેવાઈ કરતાં પણ તે વિશેષ ગુણવાન છે, લગભગ ન્યાયાધીશનું તેમજ તેમની કોમળાગી કુમારિકાઓનું મહારા આ અમૂલ્ય રત્નમાં ધ્યાન છે, તથા મહારા આ રત્ન પર તેમનો જીવન પણ કુરબાન છે

બીજા સિપાઈએ હાસ્ય કરીને કહ્યું -“ ફોજદાર સાહેબ તમારા આ ગુણવાન, વિદ્યાવાન દેવપુત્રનો વિવાહ કરવા માટેજ આવ્યા છે, માટે બિલકુલ વિલમ્બ કરશે નહિ, નહિ તો લક્ષ્મી ચાલ્લો કરવા અવેલી હોવા છતાં મહો ઘોવા ક્યા જરૂર બરો.

આમ જતા રામપ્રસાદ એક પ્રકારની ભયંકર અસાધ્યી મુજતો હતો. બહાર ફોજદાર પાસે જવાને તે આનાકામી કરતો હતો. એવામાં એક સિપાઈએ જોઈથી તેને લક્ષ્મી માથે, અને પરિણામે રામપ્રસાદને બહાર નીકળતું પડ્યું

ન્યાયાધીશ સાહેબના જર્ણિબમાં જમાઈ મનાર પુત્ર પર પોલીસનો આવો જીદમ થતો, રામપ્રસાદની માતા જોઈ સકી નહિ. તે પણ બહાર જઈને રોડ પ્રકાર બને છે, તે જોવાને ઉભી રહી.

ફોજદારે રામપ્રસાદની તરફ બકુટી મઠાવી કોંઠર નળરે કરીને કહ્યું -“ ત્હારું નામ શુ ? ”

રામપ્રસાદે કપતા કપતા કહ્યું -“ રામપ્રસાદ.”

ફોજદારે એક મિપાઇ તરફ દ્રષ્ટિ કરી કહ્યું —“ હાથકડી નાખો. ”

તરતજ રામપ્રસાદના બન્ને હાથમા લોઢાની બેડી પડી.

આ પ્રકાર જોઇને રામપ્રસાદ તથા તેની માતા બન્નેો મારવા લાગ્યા! થોડે દૂર આવેલા એક ઓટલા પર વિષ્ણુપ્રસાદ બેઠા હતા. તેઓ મુઠ્ઠા હાથ કરતા કરતા આ પ્રકાર જોઇ રહ્યા હતા. એક સિપાઇ ગામના બેચાર માણસોને ઓલાવી લાવવા ગયો હતો તે પણ આવી પહોંચ્યો. આવનાર ગૃહસ્થોમા એક માણસનું નામ રાયજી હતું. રાયજીએ વિષ્ણુપ્રસાદને પૂછ્યું —“ કેમ આ શી ધમાલ છે ? ”

વિષ્ણુપ્રસાદે કહ્યું —“ અમારા કુટુંબમાની સ્નેહલતા નામની વડુ પલાયન કરી ગઇ છે એ તો તમારા સાબળવામા આવ્યુંજ હશે. મહેને લાગે છે કે આ પાપિષ્ઠ રામપ્રસાદજી એ પ્રકારમા કારણ— જૂત છે મહે તેની પાસેથી ખરી હકીકત જાણવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ મ્હારો યત્ન વ્યર્થ ગયો છે તેથીજ મ્હારે ફોજદાર સાહેબની મદદ લેવી પડે છે તમે બધા હાજર રહો એટલે ખરી હકીકત શી છે તે જાણવામા આવશે, અને નિર્દોષ ગમણીના નિષ્કલક ચરિત્ર પર લાગેલું કલક દૂર થશે. ”

“ લાઇ તમે તો હદ કરી, હો ! ” આમ કહીને ગયજી હમવા લાગ્યા. પછીથી વિષ્ણુપ્રસાદ ફોજદાર સાહેબ, રામપ્રસાદ તેમજ બીજા ગૃહસ્થોને લઇને તેમના બેઠકખાનામા ગયા. ત્યાં વિષ્ણુપ્રસાદે ફોજદારને કહ્યું —“ ફોજદાર સાહેબ ! તમે આ બિચારાને શા માટે પકડ્યો છે ? એ તો તદ્દન બલો માણસ છે. ”

ફોજદાર સાહેબ કાંઈ બોલવા જાય તે પહેલાજ રામપ્રસાદે રડતા રડતા અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું —“ જુઓ ફોજદાર સાહેબ ! સૌ એમજ કહે છે કે, હું તદ્દન બલો માણસ છું. ”

રામપ્રસાદની માતા પણ બેઠકખાનાના બારણા પાસે આવીને બિમી રહી હતી. તેણે કહ્યું —“ ફોજદાર સાહેબ ! મ્હારા નિર્દોષ પુત્રને છોડી દો. મ્હારો પુત્ર તદ્દન બલો માણસ છે. ”

ફોજદાર—ખૂન કરનાર માણસને છોડી દેવાને માટે કાયદો સાક્ષી ના પાડે છે.

રામપ્રસાદે બાયથી ધ્રુજતા સ્વરે કહ્યું —“ મહે ખૂન કર્યું છે ? ”
ગમપ્રસાદની માતા બોલી ઉઠી —“ કેવી જૂઠી વાત ! શું મહારો
પુત્ર ખૂની છે ? ”

વિષ્ણુપ્રસાદે રિમત હાથ્ય કરીને કહ્યું —“ શુ કહ્યું ફોજદાર
માહેબ ! રામપ્રસાદે ખૂન કર્યું છે / કોનુ ખૂન કર્યું છે ? ”

ફોજદાર—રજનીચદ્રની નિર્દોષ પત્ની મ્નેહસતાનું
રામપ્રસાદ—તદન ખોટી વાત હુ નિર્દોષ છુ—બિનગુન્હેગાર
છુ એ જાનીમાની નાસી ગઈ તેને હુ શુ કરે ? મહે કયા તેનુ
ખૂન કર્યું છે ?

ફોજદાર—ચૂપ રહે બદમાશ ! જ્યારે ફાસીને લાકડે ઝુલતો થઈશ
ત્યારેજ તુ સાચુ ઝહીશ

ગમપ્રસાદની માતા—ઓ બાપરે ! મહાર હવે શુ થશે રે ! હુ
શા માટે અહિ મરવાને આવી હતી રે ! મહારા પુત્રનુ રક્ષણ કરનાર
કોણ નથી રે !

આ પ્રમાણે બીજો મારતી રામપ્રસાદની માતા અસ્થિત બની
ગઈ રામપ્રસાદે પણ માતાનુ અનુકરણ કરીને રડતા રડતા કહેવા
માડ્યુ કે —“ અરેરે ! હુ શા માટે અહિ મરવાને આવ્યો ? મહાર
કોણ નથી રે ! ”

વિષ્ણુપ્રસાદે ફોજદારના મ્હો તરફ નજર કરી મ્હોટેથી હસીને
કહ્યું —“ પરતુ ફોજદાર સાહેબ ! જો રામપ્રસાદ ખરી વાત કહી દે
તો તમે તેને માફ કરશો ? ”

ફોજદાર પણ હસી પડ્યો તેણે કહ્યું —“ હા, જો એ ખરી
હકીકત કહી દે તો હુ એનો ગુન્હે માફ કરી ચકીશ, પરતુ એ
બંધો બદમાશ છે, તે કદાપિ ખરી હકીકત કહેશે નહિ. ”

રડતા રડતા રામપ્રસાદની માતાએ કહ્યું.—“ એના વશમા પાછ
કે બદમાશનો જન્મ કદાપિ થયો નથી, એ વહુ બદમાશ હતી તેથીજ
આજે મહારો નિર્દોષ પુત્ર ગુન્હેગાર ગણાય છે, નિર્દોષ પર જુલમ
થાય છે, પાપની પરિસીમા જણાય છે ! ”

વિષ્ણુપ્રસાદે રામપ્રસાદની માતાને ધમકાવી તેમણે કહ્યું -
 “ તમેજ તમારા છોકરાને આટલો બધો બગાડ્યો છે તમારે લીધેજ
 તેની આવી દુર્દશા થઇ છે હજી પણ જો તેને ખરી વાત નહિ કહેવા
 દો તો પછી કોઇ પણ પ્રકારે તેનું રક્ષણ થશે નહિ ! હજી પણ જો
 તે સાચું બોલશે તો ફોજદાર સાહેબ તેને છોડી દેશે ફોજદાર
 સાહેબ સઘળું જાણી ગયા છે ”

રામપ્રસાદે રડતા રડતા કહ્યું.-“ હું જહું છું-બધી ખરેખરી
 હકીકત કહું છું. મ્હારી માને કાંઇ બોલ્યું જ ફાસીને લાકડે ચઢવાનું
 છે ફાસીએ જવાનું તો મ્હારે છે હવે મ્હારી મા કહેશે તોપણ હું
 જાડું નહિ બોલુ, વળી મ્હારા ગળામા ફાસની માળા છે ”

ફોજદાર-કહે, જલદીથી કહે, કે સ્નેહલતા ક્યા ગઇ છે ?

રામપ્રસાદ-ફોજદાર સાહેબ ! એ ક્યા ગઇ છે તેની મ્હને
 માહિતી નથી. મ્હે કેટલાક માણસો માર્દત તેની શોધ કરાવી હતી
 પરંતુ પતો લાગ્યો નથી.

ફોજદાર-એક સપ્ત પછી જાડો બોલીશ નહિ. તુ જો સાચું
 બોલીશ તો જ તને છોડી દઇશ કીડ કહે જોઇએ કે તે સા માટે
 જતી રહી ?

રામપ્રસાદ-મ્હે તેની મશ્કરી કરી હતી તેથી

રામપ્રસાદની માતા બોલી ઉઠી.-“ મ્હારા છોકરાને મશ્કરી
 કરવી બહુ ગમે છે હું તેને વારવાર સ્થિખામણ આપ્યા કરું છું કે
 સૌની મશ્કરી કરવી એ સારું નથી, પરંતુ મ્હારો છોકરો તદ્દન
 મૂર્ખ છે ! તદ્દન બોબો માણસ છે ! ”

વિષ્ણુપ્રસાદે રામપ્રસાદની માતાને ધમકાવીને કહ્યું -“ તમારાથી
 ચૂપ નથી રહેવાતું કે ? છોકરાને ફાસીને લાકડે ચઢાવવાનોજ તમારો
 વિચાર છે કે ? ”

રામપ્રસાદની માતા ગભરાઇ જઇને શાત રહી. ફોજદારે
 ફરીથી રામપ્રસાદને પૂછ્યું -“ ત્હે મશ્કરીમા તેને શું કહ્યું હતું ? ”
 રામપ્રસાદ-તે મ્હારી સાથે વાતચિત કરતી નહોતી તેથી હું

વારવાર તેને મ્હારી સાથે વાતચિત કરવાનો આગ્રહ કરતો હતો.

ફાજલદાર-તેથી તે શુ કરતી હતી ?

રામપ્રસાદ-અરે ફાજલદાર સાહેબ ! હુ શુ કહુ ? એ તો એવી બુચ્ચી હતી કે હુ જે કાંઈ કહેતો હતો તે બધી હકીકત મ્હારા ફાઇને ટૂંકી દેતી હતી કાંઈ દિવસે ફાઇ મ્હને કપડા પશુ આપતા હતા તો કાંઈ દિવસે કાંઈ પશુ કહેતા નહોતા, અને જ્યારે તેઓ શાત રહેતા ત્યારે સ્નેહલતા ગડ્યા કરતી હતી

ફાજલદાર-પછી ?

રામપ્રસાદ-એક દિવસે તેને મ્હે જખરદસ્તથી કહ્યું કે, “ જો તુ મ્હારે કશું કબૂલ નહિ કરે તોપશુ હુ ત્હારા સતીત્વનો ભગ કરીશજ-એક દિવસે મધ્યરાત્રે મ્હારા કેટલાક ખેડૂત શિષ્યોની સહાયતાથી હુ તને કાંઈ ગુપ્ત સ્થાને લઇ જઇશ-જેથી ત્હારે કાંઈ રક્ષણ કરી શકશે નહિ.” પરંતુ એ એવી તો મૂર્ખ હતી કે મ્હારી વાત ખરી માની તે ભય પામીને છ પાંચ અગીઆર ગણી ગઇ.

ફાજલદારે વિષ્ણુપ્રસાદ તરફ જોયું વિષ્ણુપ્રસાદે ક્રોધાવેશમાળ કહ્યું -“ રામપ્રસાદ ! સામળ, તુ અત્યાર સુધી આખા ગામમાં શુ ત્યાં કરતો હતો તે તને યાદ છે કે ? ”

રામપ્રસાદની માતા બોલી ઉઠી -“ ઓ બાપ ! તમે તો સારા ગલસ્થ માણસ છો ને આમ કેમ પૂછો છો ? પોતાનો ગુન્હો કાંઈ પોતાની જાતે કબૂલ કરે ખર કે ? ”

ફાજલદારે રામપ્રસાદની માતાને ધણી ધમકારી તેથી તે મરવા જેવી થઇ જઇને દૂર ખમી ગઇ

રામપ્રસાદ-હા ભાઈસાહેબ ! મ્હારી જૂલ થઇ છે હુ સૌને એમજ કહેતો હતો કે તે એક છોકરા સાથે નાસી થઇ છે મ્હારો આ ગુન્હો માફ કરો, નહિ તો ન્યાયાધીશ સાહેબની છોકરી સાથે મ્હારો વિવાહ થવાનો છે તે બધું રહેશે !

વિષ્ણુપ્રસાદ-ત્યારે તુ સૌને કહેતો હતો એ વાત ખોટી છે ને ?

રામપ્રસાદ-હા, ભાઈસાહેબ !

વિષ્ણુપ્રસાદ-કમી વાત ખોટી છે ? તહે કબજ કરી તે કે તુ
સૌને કહેનો હતો તે ?

રામપ્રસાદ-હુ સૌને કહેતો હતો તે

વિષ્ણુપ્રસાદ-તેની સમિતી શી ?

રામપ્રસાદ-સાબિતી મ્હારા ફાઇ જે દિવસે મ્હે તેને મ્હારી
સાથે વાત કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો તે દિવસે તેણે મ્હારા ફાઇ પાસે
જઈને મ્હારા નામ પર ફરિયાદ કરી હતી, બાણુ રડી હતી, પરંતુ
ફાઇબાએ કાંઈ કર્યું નહોતું હુ પણ મ્નેહલતાને જોઈને ચક્રમ બની
ગયો હતો, તેથી ..

“ બસ કર, હવે કાંઈ બોલીશ નહિ ” આમ કહીને વિષ્ણુપ્રસાદે
ધરમા જઈને એક ઓફિસરને રૂક્મિણીને બોલાવી લાવવા મોકલ્યો.
રૂક્મિણી વિષ્ણુપ્રસાદના મકાનની બહાર આવીનેજ ઉભી રહી હતી
તે તરતજ હાજર થઈ વિષ્ણુપ્રસાદે તેને પૂછ્યું -“ તુ અહિંજ હતી
કે શુ ? ”

રૂક્મિણી-હા, મ્હારા માલગવામા સંઘળી હકીકત આવી છે
વિષ્ણુપ્રસાદ-ત્યારે તુ ચચળવડુને પૂછી આવ કે, રામપ્રસાદ
ખરી હકીકત કહે છે કે નહિ ?

રૂક્મિણી ચાલી ગઈ સૌ આતુરતાથી તેના પાછા ફરવાની ગાફ
જેવા લાગ્યા. કેટલાક સમય પછી રૂક્મિણીએ પાછી આવીને કહ્યું -
“ ચચળબા કહે છે કે સંઘળુ હુ જાણુ છુ મ્નેહલતાનો કાંઈ દોષ
નથી રામપ્રસાદના જુસ્મના લયથીજ તે ધરમાથી ગુપચુપ નાસી
ગઈ છે જો હુ પ્રથમથી સાવચેત રહી હોત તો આમ થાત નહિ ”

આ સમયે વિષ્ણુપ્રસાદે સૌને મજોધીને કહ્યું -“ હવે આપના
સૌના જાણવામા આવ્યું કે, સતી લક્ષ્મીના નામ પર મિથ્યા કથક
બેઠું છે. તે જીવતી હોય અગર તો તેણે પોતાના સતીત્વરૂપી અમૃત્ય
ધનનું રક્ષણ કરવાને માટે મૃત્યુને આર્લિંગન કર્યું હોય તોપણ તે
સતીજ છે દુષ્ટના જુસ્મથી-પાપીના પાપમાથી આત્મરક્ષણ કરવાને
માટે તે ગૃહનો ત્યાગ કરી જતી રહી છે, અને તેણે પોતાના સતીત્વ

ધર્મનું સંરક્ષણ કરી પવિત્રતાનો મહિમા દર્શાવ્યો છે !”

આ વચનો સાંભળતાજ સૌના નેત્રોમાંથી આસુ ઉભરાઈ જવા લાગ્યા ફેાજદારની આજ્ઞાથી એક સિપાઈએ રામપ્રસાદના હાથમાંની બેડી કાઢી નાખી સૌ રામપ્રસાદનો તિરસ્કાર કરતા કરતા ચાલ્યા ગયા.

રામપ્રસાદ પોતાના હાથ પર પડેલા હાથકડીના ડાઘને જોતો જોતો, ગડનો ગડતો ધર તગ્દ ચાલ્યો ગયો રસ્તે કેટલાક માણસો તેને ‘નિરપરાધીનો નમુનો !’ કહીને ખિજવવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૯ મું.

સતીને માટે સાસરે દેવમંદિર છે

મધ્યાનો સમય થવા આવ્યો હતો શીતળ મમીર વહેતો હતો પશ્ચિમે પૃથ્વી પર આહાર શોધીને પોતાના બચ્ચાને મળવાને માટે બાકુળ બની ગયેલા જણાતા હતા.

મદાકિનીની પાડોશમાં શારદા કરીને તેની એક સહિયર રહેતી હતી. તેણે બરાબર સધ્યા સમયે મદાકિની પાસે આવીને કહ્યું — ‘મદા ! તુ તે બળ્યુ ક્યા સતાઈ મઈ’તી ? કાલે હું સાસરે જવાની છું તેથી આજે તને મળવા આવી છું.’

મદાકિની આ સમયે દીપક સળગાવતી હતી. તેણે કહ્યું — “આવ બહેન ! આજે તુ તો વણે દહાડે આ તરફ ભૂલી પડી કાઈ ! તુ સાસરે જવાની છું ? બીના મહાતીર્થસ્નાન સ્વરૂપ સામરે જવાની છું.”

આટલું બોલતા બોલતા તો મદાકિનીના નેત્રોમાં આસુ ભરાઈ આવ્યા પ્રથમથીજ તેનું મુખ મ્હાન હતું, ચિત્ત ચિંતાતુર હતું, હૃદયમાં અસાધારણ વેદના થતી હતી.

શારદાએ કહ્યું — “તું વળી અસુર-સ્થાન પ્રત્યે આટલી બધી ભક્તિ રાખતાં ક્યારથી સિખી ?”

મદાકિની-તુ એક વખત ધરમા તો ચાલ બધા દિવસથી તને મળાય નથી આ હૃદયમા કેટલુ બધુ દુખ માય છે તે તુ બુજીતી નથી ! ત્હારૂં સરીર આમ છેકજ કેમ સુકાઈ ગયું ?

શારદા-તુ ખ મજિન બની ગયુ તેણે કહ્યું - ' બહેન ' ત્હારા માવ જોતા મ્હને લાય લાગે છે શુ બન્યુ તે કહે તો ખરી ? "

મદાકિની હાથમાનુ કામ પૂર કરી, શારદાને લઇ ધરમા ગઇ શારદા-ત્હારી બહેન આવ્યા છેને ' સગલમ એક મામથી તેમના આવ્યાની વાત મ્હે સાંભળી છે, છતાં બિલકુલ દેખાતા કેમ નથી ?

મદાકિની-હા, તેમને પ્રસવનો વખત છે તેઓ મ્હોટા ધગના મહારાણી સાહેબ છે તેથી તેમનાથી હાથ કે પગ કાંઈ પણ હલાવાતુ નથી હું હતભાગિની છું-મ્હારો પતિ ગરીમ છે નેથી મ્હોટા બહેનનુ ઝામકાજ, તેમના બાળબચ્ચાનુ કામકાજ વગેરે ગદ્ગદૈતરૂં મ્હારેજ ડરતુ પડે છે જો મ્હારાથી કદાચ કાંઈ કામ રહી જાય છે તો મા પણ મ્હને ભાડવામા બાકી રાખતી નથી તે મ્હને જેમ ફાવે તેમ કહે છે શારદા ! બહેન ! અરેરે ! હું પહેલાં બુજીતી નહોતી કે પતિની મેવામાજ રમણીનુ સમસ્ત સુખ સમાયલુ છે રહવારથી તે ગરિના દશ વાગ્યા સુધી કામ કરી કરીને મરી ગઈ છું-જના કોઇ ઝાઇ કરવા લાગતુ નથી મ્હે પાણી સુદા પીધુ છે કે કેમ તેની કોઇ સલાખ ગાખતુ નથી અરેરે ! હું અભાગિની છું-પાપિણી છું એ મમયે હું નમજતી નહોતી કે, ' ભાઇ હોય, મા હોય અગ તો બહેન હોય તો પણ પતિના જેવો રનેહ તેમજ દયા રમણીને કોઇની તરફથી પણ મળતા નથી ' તે સમયે હું સમજતી નહોતી કે, પતિના માન માજ પત્નીનુ માન સમાયલુ છે હું બિમાર પડી ગઇ હતી ત્યારે તેમણે ધણુ કષ્ટ વેડીને મ્હારી સેવા આકરી કરી હતી દવા દારૂં માટે મહા મુશ્કિલતો વેડીને પણ તેમણે ધણુ ખર્ચ કર્યું હતુ પરતુ હું અભાગિની તેમના પ્રેમને પિછાની શકી નહિ-ગૌરવને સમજી શકી નહિ. હવે હું સારી રીતે સમજી છું તે દિવસે સખ્ત તાવ આવ્યો હતો-દશ દિવસ દુખ ભોગવ્યું-ઉપવાસ કર્યા-કોઇએ બરાબર ખવડા-

વચાની પણ સલાજ લીધી નહિ ! બહેન ! ત્યારેજ મને કાઢબરીના પુત્રકમાનુ એક ગાયન યાદ આવ્યું બે તહેને પણ તે સલાજાતુ.

શારદા-સલાજાવ એમએ બહેન !

મ દાકિની-એ સાલગ્ર -

“ પતિ વિના પ્રેમદાતા મનના પૂસય ક્યાથી કાડ,

કહે સખી પૂસય ક્યાથી કાડ

સરજનદારે સરજ જમમા નર નારીની જોડ (૨)

પશુ પક્ષિ વન વૃક્ષ નિહાળો-સુષ્ટિ માહી સપને જઈ લાગો,

નાના મોઢા છવ જતુમા, પણ એવી નથી જોડ-કહે સખી

પતિ બન્નયે પાતક સહુ ટળતા, અખડ સુખડા સેજે મળતા,

પતિ વિના સાહેલી જમમા, હસય છતી હોડ-કહે સખી

બહેન ! હવે હું પતિનું અપમાન કરીને ધણીજ પસ્તાઈ છું, મારાથી તેમનો વિયોગ મહન કરી શકાતો નથી શું હવે હું તેમની ધવિત્ર પ્રેમમયી પ્રતિમાનું દર્શન કરી શકીશ નહિ ?

વર્ષાતુમા ખીલેલા પુષ્પ પરથી ઝાકળના બિંદુ સરી પડે તે પ્રમાણે મદાકિનીના નેત્રામાંથી આસુઓ સરી પડ્યા તેણે રૂઢ કહે કહ્યું -“ શારદા ! બે સાલજ, હું હતભાગિની છું-પાપના અમિમા બળી મરે છું મ્હારી સ્થિતિને ધ્યાનમા રાખજો ‘સ્વામિ તથા શસુરપક્ષ જોને માટે આ સસારમા કીમતી સુખ-ભંડાર છે.’” સ્વામિની સેવા કરવામા, ભક્તિ કરવામા પાછી પ્હાની કરીશ નહિ તેમને તું તહાઈ મર્ત્ત્વ સમર્પણ કરી દેજો મહાત્મા સુરદાસજ જેઓ આગળના વખતમા એક પ્રખ્યાત ભક્તારાજ ઘણ ગયા છે તેમની સ્ત્રીએ પણ એક ઠેકાણે કહેલું છે કે -

“ સતી સિર મણી પતિની સેવ, કરીને સુદરી સોહાતી,

રમણી ભતી કુદન ચાતી (૨)

વિશ્વમા ખ્યાતી ફેલાતી .

સકળ તિર્થનું પ્રામ છે સ્વામી, ગયા જયુના ચરણે વિશ્વમી;

પતિ પ્રણુ ગુણ આતી . “ રમણી ”

માટે બહેન પતિની સેવા કરવાથી તને અપાર પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે.”

શારદાની આખોમા પણ આસુ ભરાઇ આવ્યા. તેણે કહ્યું -
“ બહેન ! તારા પતિનો ક્યાય પત્તો ન લાગ્યો ? ”

મદાકિનીએ ઉત્તર આપ્યો - “ ના ! પરમાત્મા તેમને દીર્ઘાયુ કરે ! મ્હારા પર તેમનો અપાર પ્રેમ હતો, પરંતુ હું હતભાગિની છું મ્હે તેમને જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે તેમણે કર્યું છે ! મ્હારા કહેવાથીજ તેઓ વૃદ્ધ માતા, ભાઈ, ભાભીઓ વગેરેથી છૂટા પડીને અહિં આવ્યા હતા ! હું સુખી છું એમ વિચારી તેમણે અપાર અપમાન તથા અપાર તિરસ્કાર સહન કર્યા હતા ! તેમની સેવા ચાકરી કરવાનું, તેમની ભક્તિ પૂજા કરવાનું તો દર રજુ, પરંતુ શારદા ! હું જાણુ છું કે મ્હે જે મહાન પાપકર્મ કર્યું છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હમણાં હું કરી રહી છું મ્હારા હૃદયમા જે કુખ થાય છે તેનો અંત નથી ! શારદા ! હવે હું તેમનું દર્શન કરી શકીશ નહિ-તેમના જેવો સ્નેહ તેમજ દયા મ્હારા પ્રત્યે કાંઈ દર્શાવશે નહિ તેઓ આસુ ભરેલી આખોએ મ્હારી પાસેથી વિદાય થયા છે-વિદાય થયા તે થયા-પાછા આવ્યાજ નહિ ! મ્હે અભાગિનીએ એ સમયે તેમને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ-તેમને જતા રોકી પણ રાખ્યા નહિ ! ”

મદાકિનીથી વિશેષ બોલી શકાય નહિ તેનો કહ્યવગ અટકી જવા આવ્યો.

શારદાએ સહિયરને દુખે દુખી થઇને કહ્યું - “ તું હમણાજ ત્હારે સાસરે જા ત્યાં જવાથી તને થોડી ધણી શાન્તિ મળશે ”

મદાકિની-શારદા ! મ્હારાજ પાપોને પરિણામે મ્હારા શ્વસુર-પક્ષનો સુખપૂર્ણ સસાર બળાને ખાખ થઇ ગયો છે સ્વર્ગ સ્મરણ સમાન બની ગયું છે-ત્યાં હમણાં જઇને હું શું કરું ?

શારદા-તું પૂરો વિચાર કરી જે પરમાત્માનું સ્મરણ કર તેઓ ત્હારા પર કૃપા કરશે, અને ત્હારું દુખ હરશે ફરીથી ત્હારા પતિદેવ પાછા ઘેર આવશે તું જા-ત્હારે સાસરે જા

મદાકિની-પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનો મ્હારો અધિકાર મ્હે જાતેજ ગુમાવ્યો છે ‘ જે પાપિણીએ પતિને દુખ દીધું હોય છે,

પતિનું અપમાન કૃત્તિ-હોય છે, જે પાપિણીએ પતિને ભય કર દુઃખ-
મિર્મા સળગાવી દીધા છે એ પાપિણીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનો
અધિકાર નથી.' મ્હે જેવું કર્યું કર્યું છે તેવું જ ફળ મ્હે ભોગવ્યું
છે અને ભોગવું છું—અને હજી પણ કેટલું ભોગવીશ તેની કલ્પના
સુદ્ધા કરી શકતી નથી !

બરાબર આ મમ્મે હરિચરણ પોતાના હાથમા એક પત્ર લખને
હસતો હસતો ઘરમા આવ્યો માતા તથા ભગિનીએ મદાકિનીને બોલાવી
મદાકિની ગારદાને માથે લખને માતા તથા મ્હોટી બહેન પાસે ગઇ

હરિચરણે હસતા હસતાજ મસ્કરીના સ્વરે કહ્યું —“ મા !
ભાગ્યક ફરી ગયું છે ન્હાની બહેનને તેડવાને માટે તેમની સાસુએ
ગાડી તથા માણસ મોકલ્યું છે ”

હરિચરણની માતાએ કહ્યું —“ ઠીક છે પરંતુ પેલા રાવસાહેબના
દિકરા ઘેર પધાર્યા છે કે ? ”

હરિચરણના જો માબળ, હું આ પત્ર વાચું છું

આમ કહીને હરિચરણ હાથમાનો પત્ર વાચવા વાગ્યો —

‘ સ્વસ્તિશ્રી ગામ વિદાયત મધ્યે મહાશુભસ્થાને અનેક સર્વે
ગુણોપમાધાયક સંયુક્તાશ્રુત શેઠજી હરિચરણ વજેરે. જાણીથી લી.
તમાગ વહેવાણ સરસ્વતીના ઘટિત ખીલુ અમારા દુર્ભાગ્યની સઘળી
હકીકત મ્હારા ધારવા પ્રમાણે તમે સાબળી હશે રામપ્રસાદ તથા
તેની માતા અહિંથી ચાલ્યા ગયા છે હવે ઘેર રાધી શકે એવું કાઠ
પણ માણસ નથી ચચળવહુ પુત્રવિયોગથી શોકાતુર રહે છે ! તેથી
મ્હે ગાડી મોકલી છે તોએ ગાડીમા મદાકિનીવહુને જેમ અને તેજ
જલ્દથી મોકલી દેજો. રૂક્મિણીને પણ મોકલી છે રમેશચંદ્ર નોકરી
પર છે રૂબરૂચંદ્ર, રજનીચંદ્ર, તથા હરિમદના કાંઈ સમાચાર મળ્યા
નથી. મ્હારી સ્થિતિ કેવી દુઃપપૂર્ણ છે તે તો માત્ર મ્હારો જીવન
જાણે છે, માટે મદાકિનીવહુને જરૂર મોકલી દેજો, એજ.

લી. તમારાં વહેવાણ

સરસ્વતીના મથાપટિત વાંચણ. ”

હરિચરણની માતા કોપથી બેદામ બની જઈને બોલી હતી -
“ હા શા માટે ના મોકલુ ? મ્હારી છોકરીને ત્હારી ગુલામગિરી કરવાનેજ હું મોકલીશ, કેમ ? ” કયા છે, રૂક્મિણી ! તેને બોધાવો એટલે હું મ્હારી મદાને મોકલવાની માફ ના પાડી દઉં ”

શારદાએ ધીમેથી કહ્યું - “ ના ના કાફી ! એમ ન કરો મદાને સાનરે જવા છો સાસરે જઈને દુઃખી સાસુની સેવા કરવી એ અત્યારે મદાનું કર્તવ્ય છે. ”

હરિચરણની માતાએ વિશેષ ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું - “ ત્યારે શું આટલા દિવસ સુધી મ્હારી પુત્રીએ તેમની સેવા કરી નથી કે ? હમણા મ્હારી મ્હોટી પુત્રીને એક બે દિવસમા પ્રસવ થાય તેમ છે, એટલે હું મદાને મોકલી દઉં તો અહિંનું કામકાજ કોણ કરે ? ”

મૃદુ પગલુ દદ સ્વરે મદાકિનીએ કહ્યું - “ હું તો સાસરે જઈશ ”

માતા - જવું હોય તો ભસે જા, પગલુ પાછી રડતી કકળતી અહિં આવીશ નહિ ! અહિં હવે તને સ્થાન મળશે નહિ, મમજી પિયર કરતા પણ સાસરાની કિંમત આ કસિયુગની પુત્રીઓ વધારે ગણે એમા કાંઈ અસંભવ પામવા જેવું નથી ! ”

મદાકિનીએ માતાના આ વચનોનો કાંઈ ઉત્તર ન આપ્યો તેણે મનમાને મનમા કહ્યું - “ હા હા એમજ થશે-જો એ પવિત્ર તીર્થમા મ્હને સ્થાન નહિ મળે તો પછી હું મ્હારું આન સગિતા-ભાજ કરી લઈશ ”

આ સમયે રૂક્મિણી પણ તળાવ પર ન્હાવા ગઈ હતી ત્યાંથી સ્નાન કરીને આવી પહોંચી

સંધ્યાને વિશેષ વિલબ નહિ હોવાથી શારદાએ કહ્યું - “ મદાકિની ! ત્યારે તું જઈશને ? ”

મદાકિનીએ આસુ ભરી આંખોએ શારદા તરફ જોઈને નમ્ર પગલુ દદ સ્વરે કહ્યું - “ હા, હું અવશ્ય જઈશ કોઈનું કહ્યું પણ સાબળનારે નથી, આભય કર દુ ખામિમા હવે વિશેષ બળ મરનાગ નથી.

છૂટે મૃદુ સમાપ્ત.

મિલન-મંદિર.

ખંડ સાતમો.

કર્મ-ફળ. (ચાલુ).

અને

મિલન-મંદિરની સ્થાપના.

તૈયાર છે તાજાં મગવાં તૈયાર છે
બે રમિડ ડિટેક્ટિવ નવલકથા

ભેદક ખૂન.

શનિમત્ર કે શયતાન.

સારા શ્લેષ કાગળ પાકા સોનેરી
પુંઠા સાથે દરેકની કીં. રૂ. ૧-૦-૦

હરગોવિન્દાસ હરશવનદાસ બુકસેલર
૩૦૩૫, પાનકોર નામ-અમદાવાદ.

અંડ ૭ મો.

પ્રકરણ ૧ હું.

ખૂની કાણુ : રાજસાહેબ !

હાથા સમના અનુભવ આકાશ, તથા વ્યર્થ પ્રયાસે પુષ્પા-
વનીના હ રમા જે દુ ખ જામન કરું હતુ તે દુ ખમા હરિશ્ચંદ્ર
લોહી રેડાયાથી ધણો વનાગે થયો તેનુ દુ ખ સુનીક્ષ્ણુ, અસહ્ય
તેમજ ગભીર બની ગયુ આવાર સુની તેણે વિનાસ-જાનસાની સેવાથી
હિન્મત બની જઈને કામજી મ્વર્ગીય પવિત્ર પ્રવૃત્તિને અવિચારથી
પોતાના ચરણો નીચે છુદી નાખી છે તેણે અતે માત્ર એકલા હરિ-
શ્ચંદ્રને પોતાના હૃદયમા સ્થાન આપ્યુ હતુ, પરંતુ તેના પર પોતાનો
પ્રેમ છે તેનો એ પૂર્વ નિશ્ચય કરી શકી નહોતી હરિશ્ચંદ્રનો
હિન્મેશાને માટે વિયોગ થના પોતાને દીવાની, હિન્માદિતી બની જવું
પડ્યે એમ તેને માલુમ નહોતુ જે એમ માલુમ હોત તો તે હરિ-
શ્ચંદ્રનો હૃદય કરવાનુ ધારસ્થાન રચન નહિ એ સમયે તો તેણે
એમજ વિચાર્યું હતું કે “ હરિશ્ચંદ્રની હન્યા કરવાથી પોતાના સમસ્ત
દુ ખનો અત આવશે ! ” વળી આજકાલની નવલકથાઓમા પણ જો
પ્રેમાતુર નાયિકા નાયકને મેળવી વિષય સુખ મેળવી શકતી નથી
તો પછી તેનો પ્રેમ પ્રયત્ન વૈરમા બદલાઈ જાય છે, અને રમણી
ભયકર રાક્ષસી મની જાય છે પુષ્પાવતીને પણ નવલકથાઓ વાચવાનું
કાર્ય વિશેષ પ્રિયકર હોવાથી તેના મનમા આવી ભાવના ભરાઈ જાય
એ સંભવિત છે હરિશ્ચંદ્રનો વિનાશ થવાથી પોતાનુ જીવન પણ વ્યર્થ
થઈ પડશે, અને પોતાને પશ્ચાત્તાપના અભિમા બળી મરવું પડશે
એવો તેને પ્રથમ વિચાર સુદ્ધા નહોતો આવ્યો સર્પિણી કાંઈ મનુષ્યની

જીવનલીલાનો અત લાવવાનો નિશ્ચય કરીને, એ નિશ્ચયનું હૃદયમાં પોષણ કરી રાખી દશ દેતી નથી-તેટલા કદાચ વિચાર પણ કગતી નથી, તે તો ગુસ્સે ભરાતાજ દશ દષ્ટને નિશ્ચિત ધાય છે !

પુષ્પાવતી કોઇ પણ પ્રકારે હૃદયને સ્થિર કરી શકતી નહોતી નોકરે સ્નાન કરવાનું કહ્યું, રસોઇયાએ આહાર કરવાની પ્રાર્થના કરી પરંતુ તેણે સ્નાન કે આહાર કાંઈ કર્યું નહિ એ સમયે તેના નેત્રો લાલચોળ થઇ ગયા હતા વેશ વિચિત્ર હતો, ચોટલો વિખરાયલો હતો

રજનીય તના ચાલ્યા ગયા પછી તેણે નોકરને રાગસાહેબને ત્યાંના સમાચાર લઇ આવવા મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈ આવીને સમાચાર આપ્યા કે - “ રાગસાહેબની સ્ત્રી પણ ગળે કાસો ખાઈને મરી ગઈ છે ! ”

પુષ્પાવતીનું વ્યાકુળ હૃદય વિશેષ વ્યાકુળ બની ગયું બરાબર ત્રીજા પ્રહરે નોકરની ઘણી વિનંતિથી તેણે એ કાળિયા ભોજન કરી, અને માત્ર એક પ્યાલો પાણી પીધું

સંખ્યા સમય પછી તે શાન્ત ગઈ શકી નહિ તેણે નોકરને પોલિસ જેટ પર મોકલ્યો, તથા પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરને જલદીથી પોતાને મળી જવા તથા ખૂન સંબંધી પોને ઘણી હકીકત જાણે છે એમ કહેવડાવ્યું

સમાચાર મળતાજ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર પુષ્પાવતી પાસે આવી પહોંચ્યો પુષ્પાવતીની ભૂતિ જોઈને તે ચમચ ગયો કે, આ રમણીનું ચિત્ત મરામર સ્વસ્થ નથી કદાચ એણે જાતેજ ખૂન કર્યું હશે, અને અતે પોતાના પાપકાર્યના પશ્ચાત્તાપથી પોતાના ચિત્તની અશાન્તિને લીધે તે ખૂન કરેલું કબૂત્ર કરશે, અગર તો આ ખૂન સંબંધીના કારસ્થાનમાં તે સામેલ હશે

પુષ્પાવતીએ ગંભીર મુખે તેમજ ઉદાસ સ્વરે કહ્યું - “ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ! એ નથી-હવે આવશે પણ નહિ-તેની હત્યા કરનાર કેદ પકડાય-શિક્ષામાં સંપડાય એજ મહારી ઇચ્છા છે. ”

ઇન્સ્પેક્ટર-મહારી પણ એવીજ હજી છે, પરંતુ કાંઈ પણ આધાર મળી આવ્યા સિવાય ખૂનીને કેવી રીતે પકડવું ?

પુષ્પાવતી-આધાર ! હું તમને સઘળી હકીકત જણાવું છું

ઇન્સ્પેક્ટર-જણાવોને, હું હમણાજ ખૂનીને કેદ કરીશ-કોણ છે ખૂની ?

પુષ્પાવતી-રાજસાહેબ

ઇન્સ્પેક્ટર-રાજસાહેબ ! ?

પુષ્પાવતી-જી, હા

ઇન્સ્પેક્ટર-તેઓ પોતે ! ?

તેઓ પોતે નહિ તો તેમનોજ કાંઈ માણસ તેમને કેદ કરશે એટલે સઘળી હકીકત તમને જણાવી શકશો.

ઇન્સ્પેક્ટર-મહેને કૃપા કરી સઘળી હકીકત સ્પષ્ટ રીતે કહો.

પુષ્પાવતી-રાજસાહેબની પત્ની સાથે હરિશ્ચંદ્રનો ગુપ્ત સંબંધ હતો. બન્ને એક ખીજને ચ્હાતા હતા આ પ્રકાર રાજસાહેબના જાણવામા આવ્યાથી તેમણે હરિશ્ચંદ્રનું ખૂન કર્યું છે, અને તેમણે પોતાની પત્નીને સખ્ત માર માર્યો તથા તેને કેટલાક એવા ખરાબ વચનો કહી સજાગાવ્યા કે જેથી ગુસ્સાના, ઘોમના તેમજ અભિમાનના આવેશમાજ તેમની પત્નીએ ગળે ફાંસો ખાંધને આપધાન કર્યો.

ઇન્સ્પેક્ટર-મહારી ધ્યાણા પણ એવીજ છે, પરંતુ પ્રમાણ સિવાય રાજસાહેબને કેવી રીતે કાયદાની બારીમા પકડી શકાય ?

પુષ્પાવતી-પ્રમાણ ! પ્રમાણો જોઇએ એટલા છે

ઇન્સ્પેક્ટર-શા શા છે ? કહો જોઇએ ?

આ સમયે પુષ્પાવતીએ ઇન્સ્પેક્ટરને અનેક પ્રમાણો કહી સજાગાવ્યા. પુષ્પાવતીના હૃદયમા જે નરકાગ્નિ સળગી ઉઠ્યો હતો. તે નરકાગ્નિની પ્રચંડ શિખાઓ સ્વરૂપજ આ પ્રમાણ હતા. ' મનુષ્યના પ્રાણમા એક વખત પાપની પ્રતિજ્ઞા થતા તેનું પાપ ધીમે ધીમે વધતુંજ જાય છે ! '

સઘળી હકીકત સવિશેષ લક્ષ્યથી સાબળી લખને ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું -“ હવે હું આપના પ્રમાણેની અનુસરીનેજ તપાસ ચલાવીશ, અને મહારી તપાસનું જે પરિણામ આવશે તે હું તમને યથા સમયે જણાવીશ. ”

આમ કહીને ઇન્સ્પેક્ટર ચાલ્યો ગયો.

મકરણ ૨ જી.

દિવ્ય-આમિ.

“ અહાહા ! ઈશ જીગરે, ચડયો તો દાવ શો ત્યારે !

પડયો ખાસો હવે ઇધો ! ફરી આ રહી મહારે ! ” કલાપી

રજનીયદ્ર બીજે ગુદિવસે સહવારે ઘેર આવી પહોંચ્યો જે ઓરડામા પુષ્પાવતી સૂઈ રહેતી હતી ત્યાં જઈને જોયું તો, તેણે પુષ્પાવતીને એક સોફા પર ઉન્માદિનીના વેષમા પડી રહેલી જોઈ આ મમયે તે નિદ્રાધીન હતી ! પરંતુ તેની નિદ્રા સુખનિદ્રા નહોતી રજનીયદ્ર સ્પષ્ટ ગીતે સમજી શક્યો કે પુષ્પાવતી નિદ્રામા ચિત્ર વિચિત્ર સ્વપ્ન જી મે છે-એ સ્વપ્ન દુઃખદાયક હતો તેનું સુખ લીલાશ પડતું થઈ ગયું હતું તેની નસે નસ અસ્વાભાવિક ઉછળી રહી હતી રજનીયદ્ર સમજ્યો કે-પા યિનાતો પ્રવાહ સ્વામરૂપે વિકાસ મેળવીને પુષ્પાવતીના હૃદયને બાળી દે છે

રજનીયદ્રે પુષ્પાવતીને બોલાવી પુષ્પાવતી જાગી ઉઠી જલદીથી સોફા પર બેઠી થઈ તેણે ઉદાસ તેમજ ઉન્માદ બની ગયેલા નેત્રોએ ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરી તેણે તીવ્ર દૃષ્ટિથી રજનીયદ્ર તરફ જોઈને કહ્યું -“ તમે તો હરિશ્ચંદ્ર નથી ! તમે શા માટે અહિં આજ્યા છો ? પુષ્પાવતીનો પ્રેમ સ્વીકારવાને ? પ્રેમ ! ખોટી વાત ! તમે તો હૃદય-સમામના વાદક છો-પ્રેમ-પ્રકાશને લક્ષ્યમા રાખી કેવી રીતે મરવું જોઈએ તે માત્ર હરિશ્ચંદ્ર સમજી શકે છે-નેથીજ તે મહત્ત્વ છે, તે

પવિત્ર છે ! તમે જાઓ-હવે ફરીથી આવશે નહિ. મહારા સુખપૂર્ણ
ખ્યાનનો ભગ કરશે નહિ

રજનીચદ્ર-પુષ્પા ! તું શું દીવાની બની ગઈ છે ?

પુષ્પાવતી-દીવાની ? ના ના, અત્યાર સુધી હું દીવાની હતી,
હવે શાણી થઈ છું ! ‘જે મનુષ્ય પોતાના સ્વરૂપને સમજી શકતું
નથી તેજ દીવાનું કહેવાય છે.’ તમે હજી સુધી દીવાના છો પાણલા
કૂતરાની માફક હજી પણ મહારી પાછળ પાછળ ભમ્યા કરો છો !
શા માટે ભમ્યા કરો છો ? પ્રેમની પ્રાપ્તિની આશાથી ? હું પ્રેમ કરવાનું
સમજી નહોતી-હરિશ્ચંદ્ર પાસેથી સમજી છું-શીખી છું, પરંતુ તે
મહેને શિખવીને તેના મૂળનો નાશ પણ કરીને ચાલ્યો ગયો છે મહે
વજ્રા દિવસથી તેના પ્રત્યેના પ્રેમને મહારા હૃદયમાં છૂંતવી રાખ્યો
હતો, પરંતુ તમે અગ્નિ હતા, અથવા હતા તેથી જોઈ શક્યા નહોતા.
હરિશ્ચંદ્ર મક્કત હતો, પવિત્ર હતો-ને મહારા અપવિત્ર હૃદયને ફરી
રીતે સ્વીકારી શકે ? તમારા જેવા પુરુષોજ ભૂલે છે ! એના જેવા
દેવતુલ્ય પુરુષ કેમ ભૂલ કરે ? એના પવિત્ર લોહીથી મહે મહારા
હૃદયના પાપને ધોઈ નાખ્યું છે-હવે હું તમને અડકીશ નહિ. તમે
પિશાચ છો-તેથીજ પિશાચિનીના પ્રેમના બોલથી મહારી પાછળ પાછળ
ભમ્યા કરો છો ! શું તમે નથી સાંભળ્યું કે -

“ ફાળી છે આ જગત સધળું અન્ત આ જીવવાને,
જે છે તે ના ટકી કદિ રહે, સર્વદા મળ ક્યાએ,
ચોખી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેયે,
આશા વૃત્તિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છેકી દેને ! ”

કલાપી

આટલું બોલતા બોલતામા તો પુષ્પાવતીના નેત્રો લાક્ષ્યોળ
થઈ ગયા તે દાત સાથે દાત પીસીને ફરીથી મહેત્રેથી હસી પડી !

આટલા દિવસ પછી રજનીચદ્રના હૃદયમાં પંચાતાપનો અમિ
સળગી ઉઠ્યો ! તેણે વિચાર્યું - “ ખરેખર ! હું પિશાચ છું ! ખરેખર,
હું જ પવિત્ર છે, જે સાત છે, જે સુશીતળ છે તેના ત્યાગ કરીને

નરકની પાઠ્ય કથા કરૂ છું. આમો કરીનેજ ભગવાને મહારા પાપની શિક્ષા મળે કરી હોય એમ લાગે છે ! તેથીજ મહારી સ્નેહલતા મહારા હૃદયમા અસાતિનો દુ ખામિ સળગાવવાને માટે કુળત્યાગ કરીને ચાલી ગઇ છે ! શુ તે ખરેખર કલ્પિની છે ? ના ના તેણે જીવનના ઝેરથી અસ્થિર બની જઇને ગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે. ચંદ્ર-સ કરે કહ્યું છે કે —“ પાપી મનુષ્ય મરવાનું સાહસ કરી શકતું નથી ! એ વાક્ય ખરૂ છે ! અત્યંત અવસ્થામા પશુ સ્નેહલતાએ મળે બોધા-વ્યો છે ચંદ્રસૂર શિક્ષિત, ધાર્મિક, વિચારવાન છે તેઓ અસત્ય વાત કહે નહિ-તેઓ ભ્રમથી બૂલે નહિ ! ત્યારે તો મહારી સ્નેહલતા મહારીજ છે ! ”

હવે પુષ્પાવતી ! પુષ્પાવતી મળે છેતરતી હતી હું ઇન્દ્રવનો ગુલ્મમ છું-હું તેનું લાલ્ય અત્યાર સુધી સમજી શક્યો નહોતો એ પાપિષ્ઠાએ મહારા કનિક લાઇને છેતરવાનો. ચલ કર્યો હતો-પરંતુ તે શુદ્ધિશાળી હતો એ સમજતો હતો કે એ પાપ છે ! અરેરે ! તેણે આ પાપી નારીની પાપપૂર્ણ પ્રાર્થના કબૂલ કરી નહિ તેથીજ તેના જીવનો નાશ થયો છે !

પુષ્પાવતીએ કહ્યું —“ શુ વિચારો છો ? મહારો વિચાર કરો છો ? તમે આજય એમ સમજાવે કે પુષ્પાવતી આ કુનીયાથી દૂર ચર્ધ છે-મૃત્યુ પામી છે હવે મહારી પાસે ફરીથી કદાપિ આવશે નહિ મ્હે સાબલ્યુ છે કે તમારે એક સદ્ગુણી પત્ની છે, તમે તેની પાસે જાઓ મહારે દવાખાનું નોંધતું નથી-તમે તે ચલાવ્યું છે તેથી હું તેને તમારે સ્વાધીન કરૂ છું મહારી પાસે જે દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્યની સહાયતાથી હું જીવનના બાકીના દિવસો સુખમા પસાર કરીશ, હું તમને સ્પષ્ટ કહું છું કે હવે કદાપિ મહારી પાસે આવશે નહિ. હું હવે નિશ્ચિત ચિત્તે એ પરમ પવિત્ર ગ્રેમીના પવિત્ર ચરિત્રનું ચિતન કર્યાં કરીશ હવે મહારી પાસે આવવાથી તમારી વિશેષ દુર્ગતિ થશે ”

આ સમયે રજનીચંદ્રના હૃદયમા ખંજરાપનો ભય કર અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો. આ સમય બહો દુ ખલમક હતો ! ” મનુષ્ય તેના

માયામય જીવનના અસખ્ય પાપોનું સ્મરણ કરીને ક્ષણ માત્રમા અવ-
મન બની જાય છે માયામય જીવનના ભવ કર અમિમા એક કલાક-
માજ બળી ભસ્મ થઇ જાય છે સમસ્ત પાપોનું તીવ્ર હળાહળ એક
ક્ષણ માત્રમા પી જઇને અસ્થિર બની જાય છે ! એ શુભ મુહૂર્ત
ક્યારે આવે છે, તે કોઈ જાણતું નથી. જ્યારે આવે છે ત્યારે મનુષ્ય
બળીને પવિત્ર થાય છે—એ અમિ—‘દિવ્ય અમિ’ કહેવાય છે !”

રજનીચંદ્રના જીવનનો એ શુભ સમય હમણા આવ્યો હતો તે
એ દિવ્ય અમિમા બળીને પવિત્ર થયો એ સમયે તેને પુષ્પાવતી
રાક્ષસી સમાન માતૃમ પડી તે ચિંતાતુર ચિત્તે દ્વાપાન્નમા ગયો
ત્યા જઈ કપડા પહેરી સ્ટેશને ગયો, અને ટીકીટ લઈ, ટ્રેન આણતાજ
નેમા એસી દમ્બણુ તરફ રવાના થયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

રેનાલી તરફ પ્રયાણ.

દમ્બણુ જઈ પહોંચતા સાજ પડી ગઈ ત્યા જતાજ તેણે
માલજી ક્રે સ્નેહનતાની તમિયત વણી સારી છે તાવ પણ બીજા
દિવસોની માફક વિશેષ પ્રમાણમા આવ્યો નહોતો. સ્નેહલતા રોગ
ગયામા બેડી બેડી સૌની સાથે વાતચિત કરતી હતી

ચંદ્રશંકરને ત્યા આવે રજનીચંદ્રને એક જમાઈ જેટલું માન
મળતું હતું. તેના માસીસાસુ તેની સાથે આનંદજનક વાતચિત કરી
રહ્યા હતા તથા મનમાને મનમા કન્યા અને જમાઈને પુનઃ કદાપિ
વિયોગ ન થાય એવી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરતા હતા !

આમ છતા સ્નેહલતાના ચરિત્ર સબધી રજનીચંદ્રના અતઃક-
રણમા જે આશંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી તે સર્વાંશ દૂર થઈ નહોતી.
ચંદ્રશંકરે સંસારમાને સસારમા વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના અનુભવો મેળવ્યા
હતા તેથી તેઓ તરતજ રજનીચંદ્રના મનની આશંકા સમજી ગયા.

ભોજન વગેરે થઇ રહ્યા પછી તેમણે રજનીચદ્રને કહ્યું—“ રજની-ચદ્ર ! હવે એક કામ કરવાનું છે । ”

રજનીચદ્ર-શુ કામ ?

ચદ્રશકર-પતિ પત્નીનો સંબંધ ધણો પવિત્ર છે એ સમ-
ધમા ધણો દૃઢ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ-એ લેશ માત્ર પણ સંદેહ કે
અવિશ્વાસ રહે છે તો તે અપાર અસુખનું કારણ થાય છે આથી હું
એક વાત કહેવા માગુ છું

રજનીચદ્ર-કોઈ પણ પ્રકારનો સંકેત રાખ્યા મિવાય અ પતે
જે કાંઈ કહેવું હોય તે બેલાશક કહેા

ચદ્રશકર-સ્નેહલતાનું ચરિત્ર અતિ પવિત્ર છે-તે પોતાના
અમૂલ્ય નિધિ સતીત્વનું રક્ષણ કરવાને માટે જીવન સુદ્ધા વિસર્જન
કરવા તૈયાર થઇ હતી, પરંતુ હજી તમારા મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થઇ
શકે તેમ છે એ સંદેહને પારણામે તમારા આત્માને ધણું દુઃખ થાય
તેમ છે

રજનીચદ્ર-આપ જાની છો આપની ધારણા ખોટી હોયજ નહિ

ચદ્રશકર-અમે તમાગ હિતૈષી છીએ, તેથી તમારી આગળ
સ્નેહલતાના પવિત્ર ચરિત્રની ખાત્રી કરારી આપવી એ અમારું કર્તવ્ય
છે માટે આપણે બધા રનોલી ગામે જવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ

રજનીચદ્ર-ત્યા જવાથી શુ થશે ?

ચદ્રશકર-સ્નેહલતાએ તેના માસીને જે સંધળી હકીકત કહી
છે, તે ખરી છે કે કેમ, તેની આપણું તપાસ કરીશુ.

રજનીચદ્ર-આપ હિતૈષી છો આ સંબંધી આપને જેમ કરવું
ચોગ્ય લાગે તેમ બેલાશક કરો, કહેવાની જરૂર નથી કે, બાઇના વિયોગ
શોકથી મ્હારું હૃદય રાત્રિ દિવસ બળીતે ખાખ થઇ જાય છે, પરંતુ
આપ કહેા છો એ સંબંધીની તપાસ કરવાની પણ જરૂર છે

તરતજ સુસાદરીનો સરસામાન બાધીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો,
અને સૌ રાત્રે એક વાગે ઉપડતી પેસેન્જર ટ્રેનમાં રનોલી જવાને
માટે નીકળી પડ્યા

રજનીચદ્ર આ સમયે રનેહસતાને મળી શક્યો નહોતો. ચદ્ર-
શ કરે પણ એ સબધી રનેહસતાને કાંઈ સૂચના કરી નહોતી. તેમણે
એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે જ્યારે રનેહસતાના પવિત્ર ચરિત્રની રજ-
નીચદ્રને ખાતરી રશે ત્યારેજ તેમનું-પતિ પત્નીનું પ્રેમમિલન વિશેષ
આનંદપૂર્ણ થશે રજનીચદ્ર માત્ર દવાજ આપ્યા કરતો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

સતીના સતીત્વનો પરિચય

બીજે દિવસે બપોરે બાર વાગે સૌ રનોની રોશને ઉતવા
રોશનથી ગામ એક માઇલ દૂર થતું હોવાથી બે ગાડી બા લાડે કરી,
તેમા બેસી સૌ ગામમા જઈ પહોંચ્યા પુરૂષ વર્ગ ગોપાલદાસને ત્યા
ઉતર્યો અને સ્ત્રી વર્ગને ગામની ધર્મશાળામા ઉતાર્યો

થોડા સમય સુધી વિશ્રાંતિ લીધા પછી ચદ્રશ કરે ગોપાલદાસને
પૂછ્યું -“ તમારું નામ શું ? ”

ગોપાલદાસ-ગોપાલદાસ.

ચદ્રશ કર-થોડા દિવસ પહેલા તમારે ત્યા એક છોકરી આવી
હતી કે ?

ગોપાલદાસ-ના-ના-અમે ગરીબ

ચદ્રશ કર-જૂઠું બોલશો નહિ, તેમ કોઈ પણ પ્રકારનો લય
ગાખશો નહિ જૂઠું બોલશો તો દુખી થશો.

ગોપાલદાસ રડી પડ્યો તેણે કહ્યું -“ મહાશય ! એ છોકરીને
લીધે તો અમારું સત્યાનાથ નીકળી જવા બેઠું છે ? ”

ચદ્રશ કર-શાન્ત થાઓ, અને શું થયું છે તે કહો

ગોપાલદાસ-અરે ! શું કહું મ્હારું કપાળ ! આ ગામના પટેલ
શશુપ્રસાદે મ્હારું સત્યાનાથ વાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે

ચદ્રશ કર-શા માટે ?

ગોપાલદાસ-આપ જે છોકરીની વાત કરો છો તે છોકરી પ્રભા-
તકાળે સરિતાના કિનારા પર બેસીને રૂદન કર્યા કરતી હતી મ્હારી
સ્ત્રી પાડોશમાં રહેતી એક બીજી સ્ત્રી સાથે નદી કિનારે પાણી ભરવા
ગઇ હતી. ત્યાં એ છોકરીને નિરાધાર સ્થિતિમાં રડતી કકગતી જોઇને
મ્હારી સ્ત્રી તેને મ્હારે ઘેર લઈ લાવી રસને ગામના મુખી શબુપ્ર-
સાદે એ છોકરીને જોઇ શબુપ્રસાદનો સ્વભાવ સારો નથી-શ્રીમત
માણસોનો સ્વભાવ આવો ખરાબ કેમ હશે ? તેમણે એક કુલટા
વિધવાને અમારે ત્યાં મોકલી એ વિધવાએ મ્હારી સ્ત્રીને જે હકીકત
કહી તેથી મ્હારી સ્ત્રીના કોઈનો પાર રહ્યો નહિ એ છોકરો ઘણી
પવિત્ર હતી. તે પશુ પેલી વિધવાએ મ્હારી સ્ત્રી સાથે જે વાતચિત
કરી તે ગુપ્ત રીતે સાબળી રડી પડી, તથા પરમાત્માનું સ્મરણ કરી
શબુપ્રસાદનો મનમાને મનમાં તિરસ્કાર કરવા લાગી

રજનીચંદ્ર એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકી સહજ આંધો ખસીને બેઠો

ગોપાલદાસ આજળ કહેવા લાગ્યે -“ એ વિધવાએ શબુપ્રસાદ
પાસે જઈને મ્હારી સ્ત્રીના ગુસ્સાનું મીઠું મરચુ ભેગવીને વિવેચન
કર્યું અતે શબુપ્રસાદે મ્હને તેમની પાસે બોલાવ્યો. હું તેમની પાસે
ગયો એટલે તેમણે મ્હને પૈસાનો લોભ દર્શાવીને એ છોકરી પોતાને
સ્વાધીન કરવાનું જણાવ્યું, તથા હું તેમનું કહેવું અમાન્ય કરે તો
તેમણે જળરદસ્તીથી એ છોકરીને પોતાને સ્વાધીન લેવાનો ભય
દર્શાવ્યો. મ્હે ઘેર આવીને સવળી હકીકત મ્હારી સ્ત્રીને કહી સભ
ળાવી. એ પવિત્ર બાળાને પાપિષ્ઠ શબુપ્રમાદને સ્વાધીન કરવાની
મ્હારી પત્નીએ સાફ ના પાડી તેજ દિવસે રાત્રે એ છોકરી ગુમ
થઇ જણાઇ ”

ચંદ્રશંકર-તમે કહ્યું હતું કે એ છોકરીને લીધે તમારા મર્વ-
સ્વનો નાશ થવા બેઠો છે, તે કેવી રીતે ?

ગોપાલદાસ-છોકરી ગુમ તેને થઇ બીજે દિવસે શબુપ્રસાદે
મ્હારા પર એવો આરોપ મૂક્યો કે મ્હેજ એ છોકરી નસાઈ મૂકી
છે એથી તેમણે મારા પર ભુલમ ગુનારવા માડ્યો છે તેમણે મ્હારા

નામ પણ ખોટી વસ્તુ ઉધારી કચેરીમાં ફરિયાદ નોંધાવી છે.

અદ્રશ્ય કર-તમે બિલકુલ કરો છો નહિ. તમારો ધર્મજ તમને અવાવશે. 'જે ધર્મનું રક્ષણ કરે છે, તેનું રક્ષણ ધર્મ પોતે કરે છે.' એ પાપિષ્ઠ શત્રુપ્રસાદને તેનો પાપકાર્યની યોગ્ય શિક્ષા મળશે અને અતે સત્યનો વિજય થશે.

પદ્મીથી ચંદ્રશંકરે રજનીચંદ્રને મળીને છાણી જવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેઓ ધર્મસાગ્રામમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાં રસોઇ તૈયાર થયેલી હોવાથી સૌ જમી પરવારી સાજના સાત વાગ્યાની પેસેન્ગર ટ્રેનમાં બેઠા, અને સ્લાડાચાર વાગે બાજવા સ્ટેશને ઉતર્યા.

પ્રકરણ ૫ મું.

માતા પુત્રનો મેળાપ

રાત્રિના લગભગ દશ વાગ્યા હતા. સમસ્ત છાણી ગામ શાન્ત હતું ચંદ્ર વાયુથી વૃક્ષના પાદડાઓ હાલી રહ્યા હતા ચંદ્રમાં પૃથ્વી પર અમૃત વરસારી રહ્યો હતો. પપૈયા કવચિત 'પિયુ પિયુ' ના પોકારો કરતા હતા ત્રિરહિણી લલનાઓ પતિ સબધીના વિચારો કરતી કરતી શય્યામાં આળાટતી હતી.

ધીમે ધીમે ચંદ્રશંકર, તેમના પત્ની, રજનીચંદ્ર, સ્નેહક્ષતા અને બીજા નોકર ચાકરો રજનીચંદ્રના ઘર પાસે પહોંચ્યા ઘરનું મુખ્ય-દ્વાર બંધ હતું બહારથી સાફળ ખખડાવી રજનીચંદ્રે માતાને જૂમ મારી

હજી પથ્થુ ધરમાં દીપક સળગતો હતો રજનીચંદ્રની માતા, જ્યતી, ચચળ મદાકિની તથા રૂક્મિણી વગેરે હજી સુધી જગતી હતી તેઓ બેઠા બેઠા વાતચિત કરી રહ્યા હતા રમેશચંદ્ર પથ્થુ નોકરી પરથી રજા મેળવીને ઘેર આવ્યો હતો.

એકાએક પરિચિત મધુર શબ્દ "મા" સાંભળીને સરસ્વતી આશ્ચર્યમાં પડી ગઈ વાછરડાથી વિશેષી થયેલી ગાય વાછરડાનો અવાજ સાંભળતાજ એકાએક અધીરી બની જાય છે તે જ પ્રમાણે રજનીચંદ્રની

ખૂમ સાબળી સરસ્વતી અધીરી થઈ મઠ તેણે અધીરાઇથી રૂક્મિણી તરફ દૃષ્ટિ કરી કહ્યું — “ જો જોઇએ રૂક્મિણી ! મારો રજની આબે હોય એમ કાગે છે, તેના જેવાજ અવાજે ‘ મા ’ કહીને મ્હને કાઇએ ખૂમ મારી ! ”

આ સમયેજ રજનીયદ્રે ફરીથી ખૂમ મારી — “ મા ! ”

જયતી બોલી ઉઠી — “ રજનીયદ્રલાઇજ આવેલા જણાય છે ! ”

રૂક્મિણીએ જઈદીથી જઈને દ્વાર ઉઘાડ્યા રજનીયદ્રે સૌની સાથે ધરમા નવેશ કર્યો રૂક્મિણીએ સૌને ખેસવાને માટે એક શેન-રજ તથા તે પર રજજ પાથરી રજનીયદ્રે માતાના ચરણોમાં નમી પડી પ્રણામ કર્યા માતા મ્હોટેથી ગડી પડી. રજનીયદ્ર પછી ગડી પડ્યો માતા રડી—સુકુમાર તથા સ્નેહ્યતાને માટે ત્યારે રજનીયદ્ર રડ્યો હરિશ્ચંદ્રને માટે. પરંતુ રજનીયદ્રે માતાને એ દુઃખાર્થુ વાન જણાવી નહિ માતાએ વિચાર્યું, સુકુમાર તથા સ્નેહ્યતા છે માટેજ રજની રડે છે અતે તેણે રજનીયદ્રને હરિશ્ચંદ્રના સમાચાર પૂછ્યા રજનીયદ્રે ધ્રુજતા સ્વરે ઉત્તર આપ્યો કે — “ સારો છે ! ”

કાનાહય થવાથી રમેશચંદ્ર પછી જાગી ઉઠ્યો ચંદ્રશંકરની સાથે સખધ તરીકેની ઝોળખાણ જણવામાં આવતાજ તેણે તેમને યોગ્ય આદર સત્કાર આપ્યો. તેણે પોતાની સસાર-સ્થિતિની સધળી હકીકત વિસ્તારથી ચંદ્રશંકરને કહી સંજાગારી. સધળી હકીકત સાબળી લીધા પછી ચંદ્રશંકરે કહ્યું — “ આ દુઃસ્થિતિનું, આવી અશાન્તિ ઉત્પન્ન થવાનું, તથા તમારા સસાર સુખનો વિનાશ થવાનું કારણ તમેજ છો સમારમા ધૈર્ય, વિચાર તેમજ દૃઢતાથી જો કામ કરવામાં આવતું નથી તો તેનું આવુજ પરિણામ આવે છે ગમે તેમ હોય પરંતુ હવેથી સાવચેત રહેજો. ”

રમેશચંદ્રે એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું — “ હોશવાઇ ગયેલા દીવામાં તેલ પૂરવાથી શું ફળ મળે છે ? ”

આ સમયેજ વિષ્ણુપ્રસાદ ત્યાં આવી ચઢ્યા. રમેશચંદ્રે ચંદ્રશંકરની વિષ્ણુપ્રસાદ સાથે ઝોળખાણ કરાવી. ઝોળખાણ થતાજ

વિષ્ણુપ્રસાદે રમેશચંદ્ર તરફ દષ્ટિ કરીને કહ્યું —“ આજે તેઓ આપણે ત્યાં પધાર્યા છે તેથી આપણું ઘર પાવન થયું છે, તોપણ મહેલો દુઝની વાત એ છે કે—”

વિષ્ણુપ્રસાદને ખોતતા અટકાવીને ચંદ્રશંકરે કહ્યું —“ મહારી જન્મા સ્નેહલતા મ્હારે ત્યાં આનંદમાં છે એને માટે ચિંતા કરશો નહિ. હું એટલા માટેજ અહિં આગ્યો છું ”

આ વચન સાંભળી સૌ આનંદ પામ્યા ચંદ્રશંકરે સધળી હાકત વિસ્તારવી કહી સભાગાની એ હકીકત સાંભળી વિષ્ણુપ્રસાદે મલકાતે મુખે કહ્યું —“ જે મનુષ્ય ધર્મનું રક્ષણ કરે છે તે મનુષ્યનું ધર્મ જાને રક્ષણ કરે છે. દુનિયાના લોકો! તમે જાણો કે, ધર્મ કદાપિ ધાર્મિક મનુષ્યનો ત્યાગ કરતો નથી ”

આમ કહીને તેમણે રામપ્રસાદના સવળા કુકર્મોની હકીકતનું અથેતિ વર્ણન કરું પછીની ચંદ્રશંકરે રજનીચંદ્રને પૂછ્યું —“ કમ, સાંભળ્યું કે ? ”

સવળા હકીકત સાંભળીને રજનીચંદ્ર મસ્તક નમાવ્યું તે કાષ્ઠ પથ્થુ બોલ્યો નહિ રજનીચંદ્રની માતા, જામતી, રૂક્મણી વગેરેને અપૂર્વ આનંદ થયો રૂક્મણી મેં આ દુર્વંટાના મૂળ રામપ્રસાદનો મનમાને મનમાં ધણો તરસ્કાર કર્યો

વિષ્ણુપ્રસાદે રમેશચંદ્રને કહ્યું —“ ત્યારે ચાલો, હવે આપણે તથા એક વખત ચંદ્રશંકરના મહેમાન થઈ આવીએ. સગા બહાના-એને ત્યાં જવા આવવાથીજ અરસપરસના સ્નેહમાં વૃદ્ધિ થાય છે ”

ચંદ્રશંકરે પણ વણી ખુશીથી સૌને પોતાને ત્યાં આવવાનું કહ્યું. મોં તેમના કહેવાને સમત થયા ચંદ્રશંકરે કહ્યું —“ હજી સ્નેહનતાને મ પૂર્ણ આરામ થયો નથી તેથી આપણે દમ્ભજી તરફ જતીથી જઈએ તો જ સાફ ત્યાં જઈને આપણે ધણો આનંદ ભોગવીશું ”

આથી કરીને બીજે દિવસેજ સૌ છાણીથી ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલા વડોદરા સ્ટેશનથી જપોરની બાર વાગ્યાની ફાસ્ટમાં બેસીને દમ્ભજી તરફ જવા નીકળી પડ્યા

પ્રકરણ ૬ કું.

બાંકુ-મિલ્લન અને ઇંગ્લેન્ડની ઉદારતા.

એ દિવસનો આનંદ અપૂર્વ હતો સખ્યા સંમતે સૌ દમ્ભણ રોશને ઉતરી ગાડીઓમા બેસી ગામમા ગયા

ધેર જતાજ માનૂમ પડ્યું કે, સ્નેહસતાનો તાર ઉતરી ગયો હતો, તેણે થોડો ધણો આહાર કર્યો હતો સૌને આવેલા જાણી આનંદભેલી બની જઈને તેણે પ્રથમ વડિય મડળને પ્રણામ કર્યા, અને ત્યાર પછી તેણે જયતીના કંઈ લપટાઈ જઈને રડવા માડ્યું જયતી પછુ અબ્રુજાના આવેમને અટકાવી શકી નહિ ત્યાર પછી સાસુ, ચચાગવડુ, મદાકિનીવડુ, તથા વિશ્વપ્રસાદના પત્નીએ પછુ સૌનો ચોખ્ખો આદર સત્કાર કર્યો

રજનીચંદ્રનો જીવ હજી આનંદમા નહોતો હરિશ્ચંદ્રના વિયોગ શોકને તે દૂર કરી શકતો નહોતો વિશેષમા જ્યારે આ સમાચાર માતાના જાણુવામા આવશે ત્યારે કેાણુ જાણુ શુ થશે ? એ પ્રશ્નથી તે ચિંતાતુર બની ગયો હતો

રજનીચંદ્ર ધરમાથી બહાર ઝોટલા તરફ જતો હતો એવામા સરસ્વતીએ પૂછ્યું — “ ભાઈ ! અહિંથી મુબઈ દેઈલુ દૂર છે ? ”

રજનીચંદ્ર-બહુ દૂર નથી

સરસ્વતી-ત્યારે તો આપણા અહિં આગાના સમાચાર તુ હરિયાને પહોંચાડ, મહે તેને ધણુ દિવમથી જોયો નથી

રજનીચંદ્ર-પહોંચાડીશ "

સરસ્વતી-વાર, તહારા કુંબુચંદ્ર ભાઈનો કાઈ પત્તો લાગ્યો છે કે ?

રજનીચંદ્ર-ના, મુબઈમા મહે ધણુબરે ઠેકાણુ તપાસ કરી હતી, પરંતુ સધળેથી કુ નિરાશ થયો છું ભાઈનો પત્તોજ નથી ! મહેને લાગે છે કે તેમણે મુબઈમા પગજ મૂક્યો નથી

આ વાક્યો માલગનાજ મરસ્વીના નેત્રોમાંથી આસુઓ ઉભરાઈ જવા લાગ્યા મુજતા સ્વરે તેણે કહ્યું —“ અરે રામ ! કહે તેની શોધ ક્યા કરવી ? ”

થોડે દૂર મદદકિની બેઠી હતી તેણે આ વાક્ય સાંભળ્યું તેની આખોમાં પણ આસુઓ ભરાઈ આગા રજનીયદ્ર જહાર જવાને બદલે દિવાનખાના તરફ જ ચાલ્યો ગયો ત્યાં પણ તેનું ચિત્ત શાન્ત થયું નહિ તેના મનમાં કૃષ્ણચંદ્ર સંપ્રીના વિચારો આવવા લાગ્યા તેણે વિચાર્યું —“ અરેરે ! લાગતો પત્તો નહિજ તો કંઈ ? શું તે જીવતો નહિ હોય ? પગતુ હરિશ્ચંદ્રના ખૂન થયાના સમાચાર પણ જ્યારે માતાના જાણવામાં આવશે ત્યારે શું થશે ? માતાને કેટલું બધું દુઃખ થશે ? ”

ચંદ્રશંકરને ઇંગ્રેજ માહિતીનો ધણો શોખ હતો કેટલાક ઇંગ્રેજ વર્તમાનપત્રો તથા માસિકપત્રોના તેઓ ગ્રાહક હતા રજનીયદ્રે વાચન કાંઈ માં મન રોડી જીવે શાંત કરવાના હેતુથી એક નોકર માર્કેટ કેટલાક નવીન આવજા વર્તમાનપત્રો મંગાવ્યા, તથા તેમાંથી એક ઇંગ્રેજ દૈનિક પત્ર લઈને તેણે વાંચવા માંડ્યું

રાત્રિના લગભગ બાર વાગ્યા હતા દિવાનખાનાની દિવાલ પર ટાંગવામાં આવેલું ઘડીઆળ ‘૮૦૮૬’ અવાજ કરી રહ્યું હતું હજી સુધી શયનાનયમાં ચંદ્રશંકર, વિષ્ણુપ્રસાદ, રમેશચંદ્ર વગેરે બેઠા બેઠા વાતચિત કરતા હતા

રજનીયદ્રે સંપાદકની નોંધ વાંચવા લાગ્યો એવામાં એજ દૈનિક પત્રમાં એક ફેક્ટો દર્શિ પડનાજ તે ચંદ્રકો. તે જે ભાગ વાંચીને ચંદ્રકો. તે ભાગ તેણે બે ત્રણ વખત વાંચ્યો. પછીથી એ પત્રને હાથમાં લઈને તે શયનાલયમાં ગયો

રજનીયદ્રે વર્તમાનપત્રને ચંદ્રશંકરના હાથમાં મૂકી એક ફેક્ટો આગળી મૂકીને કહ્યું —“ આ જુઓ ! એક મહા બ્યાનદના સમાચાર છે ! ”

ચંદ્રશંકરે ઉત્તેજિત બની જઈને એ લખાણ વાંચ્યું પછીથી આનંદપૂર્ણ મુખે તેમણે રજનીયદ્ર તરફ દર્શિ કરીને પૂછ્યું —“ કૃષ્ણ-

ચદ્ર તમારા શા સગા થાય છે ?”

રઘુનાથદ્ર-ભારા મ્હોટા ભાઈ થાય છે

રમેશચંદ્રે ઉત્સુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો - “કેમ, કૃષ્ણચંદ્રને શું થયું છે ?”

રઘુનાથદ્ર-ભુઓ, આ વર્તમાનપત્રમા આવી હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ છે

આમ કહીને ચદ્રશ કરના હાથમાથી વર્તમાનપત્ર પોતાના હાથમા લઇને રઘુનાથદ્રે એ હકીકત વાચવા માડી એનો ગુજરાતી ભાવાર્થ આ પ્રમાણે હતો -

“અમે મહા દુખની સાથે ગયા અકમા અમારા સહકારી સપાદક મિ જોનસ્ટન સાહેબનું આકસ્મિક મૃત્યુ થયાના સમાચાર જાહેર કર્યા છે તેમણે મૃત્યુપરિત વિવાહજ કર્યો નથી-તેઓ કર્મવીર હતા. દરિદ્રોની સેવા કરતા તેઓ તેમના મૃત્યુ પાછળ એસીકનર રૂપિયા મૂકી ગયા છે મૃત્યુ સમયે તેઓ એક વીલ કરી ગયા છે તેમની એસીકનર રૂપિયાની રકમ તથા વીલ વકીલ પાસે છે આ એસીકનર રૂપિયાનો રકમમાથી ચાળીસ હજાર રૂપિયા તેમણે પોતાની જન્મભૂમિ લડનના દરિદ્રવાસના અખ્યક્ષને દરિદ્રોનું પોષણ કરવાને માટે આપવાના જણાવ્યા છે તેઓ જ્યારે ગુજરાતમા મુસાફરીએ ગુજરાતી પ્રજાની વિશેષ માહિતી મેળવવા ગયા હતા ત્યારે તેઓ એક રખતે જગલમા સાયકલ પરથી પડી ગયા હતા, અને તેમને ઘાણુ વાગ્યું હતું એ સમયે એક ગુજરાતી યુવકે નિત્વાર્થ ભાવથી તેમની સેવા આકરી કરી હતી, અને એ યુવકની સેવા આકરીથીજ તેઓ એ ભયકર પ્રસંગમાથી બચી શક્યા હતા. એ ગુજરાતી યુવકને તેમણે વીસ હજાર રૂપિયા સ્વાધીન કરવાનું જણાવ્યું છે એ ગુજરાતી યુવકનું નામ કૃષ્ણચંદ્ર છે તે વડોદરા તાલુકામા આવેના જામનો રહેવાસી છે બાકીના વીસ હજાર રૂપિયામાથી દશહજાર રૂપિયા દુષ્કાળ કમીટીના હાથમા તથા દશહજાર રૂપિયા મિલનરી ફંડને દાન આપ્યા છે ”

આટલું વાંચી રહ્યા પછી રમેશચંદ્રે કહ્યું - “કૃષ્ણચંદ્ર કયા છે ?”

તેણે આ રૂપીયા લીધા છે ?”

રજનીચદ્ર-તો કાંઈ આ લખાણ પરથી સમજી શકાય તેમ નથી હું આવતી કાલે બપોરની ટ્રેનમાં મુબઇ જઇશ, ત્યાં ત્યાં આ વર્તમાનપત્રની ઑફિસમાં જઇશ એટલે ભાઈ મુબઇ ગયા હતા કે કેમ ? ત્યાં ગયા હોય તો ત્યાંથી પાછા ક્યા ગયા છે એ સંધળી હકીકત જાણી શકાશે.

રમેશચદ્ર-ત્યારે તો હવે વિચાર કરીશ નહિ. તું કહેતો હોય તો હું પણ તારી સાથે આવું

આ સમયેજ એક નોકરે ખંડારથી આવીને કહ્યું -“ એક ગૃહસ્થ ખંડાર આવીને ઉભા રહ્યા છે, તેઓ ઠાકતર સાહેબને મળવા માંગે છે ”

અંદર કરે કહ્યું-“ તેઓ વિદેશી છે કે ? ”

નોકર-હું કાંઈ જાણતો નથી

ચદ્રશંકર-તેમને માન સહિત અંદર તેડી જાવ

નોકર-ઝે તેમને અંદર આવવાનું કહ્યું હતું, પરંતુ તેઓ આવ્યા નહિ તેમણે કહ્યું કે -“ હું ખંડારથીજ ઠાકતર સાહેબને મળીને ચાલ્યો જઇશ ”

રજનીચદ્ર તરતજ નોકર સાથે ખંડાર ગયો ખંડાર ઓટલા પાસે એક ગૃહસ્થ રજનીચદ્રની રાહ જોઈને ઉભો રહ્યો હતો. રજનીચદ્ર અધકાર હોવાથી એ ગૃહસ્થને એકદમ ઓળખી શક્યો નહિ તેણે કહ્યું -“ કેમ મહાશય ! તમે કાણ છો ? ”

ગૃહસ્થ રજનીચદ્રની છેક પાસે આવ્યો રજનીચદ્ર ક્ષણભર તેના મુખ તરફ જોઈ રહી તેને બેઠી પડી બોલી ઉઠ્યો.-“ ભાઈ ! ઝોટા ભાઈ ! અમારો બધાનો ત્યાગ કરીને તમે ક્યા ચાલ્યા ગયા હતા ? ”

ગૃહસ્થદ્રના નેત્રોમાં પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યા. મદમદ કંઠે તેણે કહ્યું -“ ઝે ધણી મુસાફરી કરી છે દ્રવ્ય ક્યા છે તેની તપાસ કરવાનોજ ખંડારી મુસાફરીનો એક માત્ર ઉદ્દેશ હતો હમણા હું મુબઇ ગયો હતો. કાલબાદેવી રોડ પર તારા નામનું સાઈન બોર્ડ નજરે

પડતા હું આશ્ચર્યમાં પડી ગયો હતો. હું તપાસ કરવાને અદર ગયો તો ત્યાંજ ત્યાં રહેડાણ માલૂમ પડ્યું, પરંતુ ત્યાં જતાજ મહે ધણી ભય-ર સમાચાર સાંભળ્યા. કહે કહે ભાષા ! કે આપણા સૌના રત્ને-હોને આધાર હરિશ્ચંદ્ર હવે આ પૃથ્વી પર જીવતો નથી કે શું ? અરેરે ! આપણા સાના સર્વસ્વનો વિત્તસ થયો છે ! ”

રજનીચંદ્ર-ભાષા ! શાન્ત થાઓ ! માતાજી, મોટા બાબી તથા રમેશચંદ્ર ભાષા વગેરે સૌ અહિં આવેલા છે જો આ ભય કર સમાચાર હમણા તેઓના જણવામાં આવશે તો સાના શેક્વી સીમા રહેશે નહિ. વળી હરિશ્ચંદ્ર માતાજીને ધણો વ્હાલો હતો તેથી આ હકીકત જ્ઞાતાજી જણશે તો તેમનો જીવ બચાવવો પણ મુશ્કેલ થશે.
કૃષ્ણચંદ્ર-માતાજી વગેરે અહિં કેમ આવ્યા છે ?

રજનીચંદ્ર-આ મકાનના માનિક ચંદ્રશેકર મહારા માસાસસરા ધાય છે ધણી હકીકત બની ગઇ છે-કમે કમે તમે સંપૂર્ણ હકીકત જણી શકશો. હમણા ધરમા આવેો હું અહિં આવ્યો છું એની ખબર તમને મહારા નિવાસ-સ્થાનેથીજ મળી હશે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, હું પરમ દિવસે ત્યારા નિવાસ-સ્થાને ગયો હતો, તેમજ ફરીથી ગઇ કાંલે પણ ગયો હતો ત્યાં એક કપાઉ-ડરે મહેને કહ્યું કે -“ ડોક્ટર સાહેબ થોડા દિવસથી દરમજી ગામના પ્રખ્યાત જમીનદાર ચંદ્રશેકરને ત્યાં એક રોગીની તપાસ માટે ગયા છે, ત્યાંથી હજી પણ પાછા આવ્યા નથી ” આ મમાચાર સાંભળી હું અહિં આશ્ચર્ય આવ્યો છું.

રજનીચંદ્ર-ભાષા ! તમે ભરૂચ તરફ ગયા હતા ?

કૃષ્ણચંદ્ર-મને ભરૂચ તરફ નહિ, પરંતુ મુજગતતા ધણીખરા સ્થળોએ હું ફર્યો છું.

રજનીચંદ્ર-ભરૂચથી થોડે દૂર આવેલા એક જમલમાં એક સાહેબ સાયકલ પરથી પડી ગયા હતા, એ તમે જણો છો કે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હા, જાણું છું મહે તેમને મહારાથી બનતી મદદ કરી હતી પછીથી અમે બન્ને એ માથેજ એક ગામડે જઈને રાત્રિનો વખત

પસાર કર્યો હતો, અને સહવારે તેઓ આગળ મુસાફરી કરી શકે એવો બંદોબસ્ત મહે કરી આપ્યો હતો.

રજનીચદ્ર-એ સાહેબ એકએક મરી ગયા છે

કૃષ્ણચદ્ર-અરેરે ! તેઓ ધણી ભલા તેમજ પદોપકારી પુરુષ હતા. તેઓ મહારા ભાગ્યના દોષને ક્ષીણેજ મરી ગયા છે તેમજ મહારી હરિદ્ર સ્થિતિની હકીકત સાબળીન મુખમ તેમને મળવાનું મહેને જણાવ્યું હતું, તથા એક નોકરી મેળવી આપવાનું પણ કહ્યું હતું, પરંતુ મહે થોડા દિવસ તીર્થયાત્રા કરી ચિત્તને શાન્ત કરી મુખમ જઈ તેમની માર્ગત નોકરી મેળવવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. મુખમ ગયો ત્યારે મહેને ત્યાં નિવાસ-સ્થાન જડી આવ્યું હું સાહેબ પાસે જવાના વિચારમાં હતો, પરંતુ હરિશ્ચદ્રનું ખૂન થયાનો હકીકત જણવામાં આવ્યાથી મહે પ્રથમ તને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને અહિં ચાલ્યો આવ્યો. હવે એ સાહેબ માર્ગત નોકરી મેળવવાની મહારી આશા બર્થ થઈ છે, પરંતુ રજની ! તું કેવી રીતે આ બનાવ જાણી શક્યો ? એ સાહેબની સાથે ત્યારે ઓળખાણ હતી કે શું ?

રજનીચદ્ર-ના ના એવું કાંઈ નહોતું એ સાહેબ તેમના મૃત્યુ-કાળે તમારા નામ પર પીસ હળર રૂપિયા પોતાના વીસમાં લખી ગયા છે આ હકીકત હમણાજ મહેને વર્તમાનપત્ર વાંચી જોતા મારૂં પડી છે એ વર્તમાનપત્રમાં તમારું નામ તથા બીજી પણ કેટલીક હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ છે

કૃષ્ણચદ્ર-કેવી જિદારતા ! કેવું ધન્ય હૃદય ! એક નજીવા સામાન્ય ઉપકારની વાત પણ એ સાહેબ પોતાનું મૃત્યુ થતા સુધી જૂલી શક્યા નહિ. જો આમ ન હોત તો પછી તેમની જાતિ જગતમાં આદરથી બંધી જિત કેમ થાત ?

રજનીચદ્ર-ભાઈ ! તમે મહારી સાથે આવો. રમેશ્વરભાઈ, વિષ્ણુકાકા સા શયનાલયમાં છે તમે એક વખત માતાજીને મળો. તેઓ તમારા વિયોગથી વ્યાકુળ બની ગયા છે આપણે આવતી કાલે મુખમ જઈને તમારા વીસ હળર રૂપિયા લઈ આવવાની બવસ્થા કરીશું.

કૃષ્ણચંદ્ર રજનીચંદ્રની પાછળ પાછળ શયનશયમા થયો રજનીચંદ્રે દાર સમીપ જઈ પહોંચતાજ કહ્યું -“ રમેશભાઈ ! જુઓ તો ખરા, કૃષ્ણચંદ્રભાઈ આવ્યાં છે ”

“ કૃષ્ણચંદ્ર ! ” આમ કહીને રમેશચંદ્ર એકદમ ઉભો થવા જતો હતો એવામા તો કૃષ્ણચંદ્રે તેની પાસે જઈને પ્રણામ કર્યા બન્ને ભાઈઓ એકબીજાને અપૂર્વ સ્નેહથી આલિંગન કરી નેત્રાભાથી આસુઓ સારવા લાગ્યા. એ યથાને એ સમય આનંદના તરંગો હિચળી રહ્યા ચંદ્રશંકર તથા વિષ્ણુપ્રસાદના આનંદની સીમા પણ રહી નહિ.

ત્યાર પછી કૃષ્ણચંદ્રે ઘરમા જઈને માતાને પ્રણામ કર્યા માતાની આખોમા એટલા બધા આસુ ભરાઈ આવ્યા કે તેનાથી પુત્રનું બરાબર દર્શન કરી શકાયું નહીં. ધણી દિવસથી હૃદયમા અટકી રહેલો અશ્રુ-પ્રવાહ પૂરવેગથી નેત્રાભાથી વહેવા લાગ્યો. અતે તેણે પુત્રના મસ્તક પર પોતાનો હાથ મૂકીને આશીર્વાદ આપ્યો.

જેવા ચંદ્રશંકર ચતુર તેમજ સાગસારનો વિચાર કરનાર હતા તેવાજ તેમના પત્ની હતા તેમણે વિચાર્યું કે કૃષ્ણચંદ્ર અને મદાકિ નીનો ધણી દિવસથી વિયોગ થયો હતો તેથી તેમના હિલચાલ મનમા પ્રેમ-મિલનની આશા પ્રજળ થાય એ સાહજિક છે તેથી તેમણે પોતાના મકાનમાજ પતિ પત્નીનું પ્રેમ-મિલન થાય એમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો

કૃષ્ણચંદ્ર માતાને, રજનીચંદ્રની માસીસાસુને તથા પોતાની બન્ને વડીલ ભાણીઓને પ્રણામ કરીને જ્યારે સૂતા જતો હતો ત્યારે એક દાસીએ તેને કહ્યું -“ તમે મ્હારી સાથે આવો ”

કૃષ્ણચંદ્ર દાસીની પાછળ પાછળ ગયો. દાસીએ એક સુદર ઝોરડાના દાર પામે ઉભી રહીને કહ્યું -“ આ ઝોરડામાં તમારી પથારી કરેલી છે; માટે અહર જઈ નિરાતે વિરામ લ્યો ”

આમ કહીને દાસી ચાલી ગઈ ઝોરડાના દાર ઉપાડી જેવો કૃષ્ણચંદ્ર અહર પેઠો કે તરતજ ઉન્માદિનીના જેવી બની ગયેલી મદાકિની તેના પગોમા નમી પડી, રૂદન કરતા કરતા તેણે નમ્ર

પરતુ અરુપટ સ્વરે પૂછયુ --“ મ્હને ક્ષમા કરશો કે ? ”

કૃષ્ણચંદ્ર-કાણુ મંદા ! ? તું શા માટે મ્હારી પાસે ક્ષમા મ્હાય છે ? શુ તને પશ્ચાત્તાપ થાય છે ? મ્હારા કરતા ત્હારા ભાષની સ્થિતિ સારી છે હું દરિદ્ર છું મ્હારી પાસે આવતા તને ત્હારી જાત પર નિરસ્કાર ઉપજતો હોય એમ મ્હને લાગે છે ।

મદાકિની-પ્રભુ ! હું સ્ત્રી જાત છું, મૂર્ખ છું પૂર્વે મ્હારે કર્તાવ્ય સંમજતી નહોતી. મ્હારો ધર્મ જાણતી નહોતી । તે સમયે હું સંમજતી નહોતી કે ‘ પતિના સર્વ સુખમાજ પત્નીનું સમસ્ત સુખ તેમજ આલોક તેમજ પરલોકનું સર્વસ્વ સમાયેલું છે ’ પ્રભુ ! હું તો તમારી દાસી છું-સેવિકા છું હું અજ્ઞાની છું, મ્હને ક્ષમા કરો ફરીથી કહો કે --“ પ્રિયે ! હું તને ક્ષમા કરૂં છું ”

કૃષ્ણચંદ્ર-તને આવું અપૂર્વ જ્ઞાન ક્યાથી મળ્યું ?

મદાકિની-સઘળા મ્હારા અતરના વાક્યો છે હું તમારા અભાવથી ઉપજતા દુઃખનો અનુભવ કરી શકી છું મ્હસુગૃહનું માહાત્મ્ય સમજી શકી છું-તેથીજ હું પિયરનો ત્યાગ કરી સાસરે ગઈ હતી. હું ધારૂં છું કે એ પુણ્યફળથીજ હું આજે તમને ફરીથી મેળવી શકી છું

કૃષ્ણચંદ્ર-પણ હું ગરીબ છું

મદાકિની-નહિ નહિ, તમે મ્હારા રાજરાજેશ્વર છે. એક વસ્ત્રના એ ભાગ કરી નાખીને આપણે બન્ને આપણા શરીરોને ઢાકીશું. જે બાજરી બાવટાનો ખોરાક મળશે તેને પચામૃત સમાન માની આરોગીશુ જીવો સાબળો -

“ હું તો ઇચ્છું છું, પતિ તમ્હારી સેવા,
મને અન્ય વિષયથી નહિ કંઈ લેવા દેવા,
મને જરા બાકસ ખાઈને પેટ ભરીશું,
મળશે તે જ સંતોષે મુજબ ફરીશું.
પતિના એકા દુકલા તે મીઠા મેવા ... ”

કચન નહિ પણ સેલગ્ય કાઠની ચુકી,
મંજળદોરે એ સતી નારની ચુકી;
ક્યા સુલકને તારે જંધાયા એવા ..
જડે કપડે પણ અંમ સહુ ઢકારે,
પતિ સગે મર્ચકુટી મહાલય સમ થાયે,
અતિ સ્નેહદ્રષ્ટિએ અમે વેચાયા નેવા-” દિવાનો.

મંદિરકીનીની અપૂર્વ લક્ષિત જોઇ કૃષ્ણચંદ્ર વિશેષ વખત સુધી
સ્થિર રહી શક્યો નહિ તેણે પત્નીને ગાઠ પ્રેમાશ્રિત કરી, તેના
ગુલાબી અધરોઝ પર મિલનના પ્રેમ-ચિહ્ન તગીકે સુખન કર્યું.

પ્રકરણ ૭ મું.

ભાગ્યોદય

બીજે દિવસે બપોરના બે વાગ્યાના મુમારે કૃષ્ણચંદ્ર અને
રજનીચંદ્ર મુખબ જઈ પહોંચ્યા તથા ઊપર દર્શાવેલા વર્તમાનપત્રની
ઓફિસમાં જઈ યોગ્ય તપાસ કરી વકીલ પાસે ગયા રૂપિયા સાહેમના
વકીલ પાસે ડિપોઝિટ હતા.

વકીલને ત્યાં ઓળખાણ આપી, એક બે માણસોની સાક્ષી આપી
રજનીચંદ્રે કૃષ્ણચંદ્રના નામને ૨૦ હજાર રૂપિયાનો એક મુઅર્ધ બેક
પગ લખાવી લીધો.

રજનીચંદ્રની એક વખત હવાખાનામાં જઈ આવવાની ઇચ્છા
હતી પરંતુ કદાચ ત્યાં જતાજ પુષ્પાવતી પોતેજ ફાવે તેવાં વચનો
સંભળાને, અને વડિક બધુની હાજરીમાં પોતાને શરમાવું પડે એવી
આશંકા થઈ આવવાથી તેણે બીજે દિવસે એકલા આવવાનો વિચાર
કર્યો, અને તે દિવસે દમ્મજી જવાનું નક્કી કર્યું.

સંધ્યા સમયે બન્ને બાઇઓ ટ્રેનમાં બેઠાં ટ્રેન બરાબર સમરે
દમ્મજી જઈ પહોંચી રેલ્વેને છિત્તરૂઝાજ તેમણે બેયુ કે આકાશમાં.

ધનધાર વાદળાઓ એકત્ર થઈ ગયા હતા. ચારે દિશાઓમાં અધકાર ફેલાઈ ગયો હતો.

ચંદ્રશંકરે હેરથી બે ઘોડા મોકલ્યા હતા. બન્ને ભાઈઓ ઘોડા પર સ્વાર થઈને ગામ તરફ જવા લાગ્યા બળવાન ઘોડાઓ વાલુની માફક પૂરવેગથી આગળ વધવા લાગ્યા, છતાં રજનીચંદ્ર અને કૃષ્ણચંદ્ર વરસાદ પડતા પહેલાં મુકામ પર પહોંચી શક્યા નહિ.

ગામ લમલગ અડધો માઈલ દૂર રહ્યું હશે એવામાં જોસથી પ્રચંડ વૃષ્ટિ થવા લાગી. ગમનમાં ભય કર ગર્જનાઓ થવા લાગી. વિદ્યુત ચમકવા લાગી. આથી કરીને બન્ને ભાઈઓ ઘોડા પરથી ઉતરી રસ્તા પર આવેલા એક મંદિરમાં પેઠા, અને પાણીની ઝાપટથી બચવાને તેમણે મંદિરના બારણા બંધ કરી દીધા.

કમે કમે વૃષ્ટિનું જોસ વધવા લાગ્યું ગર્જનાઓ વિશેષ થવા લાગી વિદ્યુત ક્ષણે ક્ષણે ચમકવા લાગી.

ધણા સમય સુધી આવી રીતે મુશળધાર વરસાદ પડ્યો, છતાં અધકાર તો દૂર થયોજ નહિ. વરસાદ પછીથી ટપક ટપક વરસવા લાગ્યો વચ્ચે વચ્ચે વિજળી પ્રકાશવા લાગી.

રજનીચંદ્ર અને કૃષ્ણચંદ્ર મંદિરની અદર ખેસી રહીને હરિશ્ચંદ્રના ખૂન સંબંધીની વાતચિત કરતા હતા, એવામાં બહારથી કાંઈએ ખૂન મારીને કહ્યું કે—“ મંદિરમાં કોણુ છે ? કૃપા કરીને દાર ઉઘાડો. હું મહોટા સંકટમાં પડ્યો છું ” આ કંઠસ્વર સાંભળીને કૃષ્ણચંદ્રે ધણીજ આશ્ચર્યથી રજનીચંદ્ર તરફ જોયું, તથા તે બોલી ઉઠ્યો—
“ રજની ! રજની ! આ તો હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર સંભળાયો ને ? ”

રજનીચંદ્રે કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતા તરતજ દાર ઉઘાડ્યા. મંદિરમાં સળગતા દીપકનો પ્રકાશ બહાર સુધી જઈ પહોંચ્યો. દાર આગળ જે દેખાવ નજરે પડ્યો એ દેખાવ નજરે પડી એવી પૂર્વે બિલકુલ કલ્પના સુદા નહોતી આવી કૃષ્ણચંદ્ર આ આશ્ચર્યપૂર્ણ દેખાવ જોઈને ભયથી કંપી ઉઠ્યો. કૃષ્ણચંદ્ર અને રજનીચંદ્ર બરાબર સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શક્યા કે, દાર આગળ હરિશ્ચંદ્ર ઉભે છે, અને તેના

ખબા પર સુકુમાર છે । બન્ને જણા જળથી ભીંજાઈ ગયા છે

રજનીચદ્રે ધ્રુજતા સ્વરે કહ્યું —“ હરિશ્ચંદ્ર ! અમે શું ત્હારી આ પ્રેતમૂર્તિને જોઈએ છીએ ? તું શું પરલોકના રાજ્યમાંથી અમને દર્શન દેવાને આવ્યો છે ? ”

હરિશ્ચંદ્ર મ્હોટથી હસી પડ્યો તેણે કહ્યું —“ ના ભાઈ ! આપ દમ્ભણુ ગામમાં છો એવા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યાથી હું મુળ-ધંધી આ તરફ આવ્યો છું મ્હારી પાસે મ્હારો ગુમ થઈ ગયેલો કંઠહાર સુકુમાર છે હું થોડા સમય પછી તમને સનળી હકીકત કહું છું વરસાદ પડવો શરૂ થયો ત્યારથી હું ભીંજતો આવું છું તમે સુકુમારનું શરીર સાફ કરી નાખો ”

આમ કહીને હરિશ્ચંદ્રે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો રજનીચદ્રે ધ્રુજતા હાથે સુકુમારના ગાત્રને સ્પર્શ કર્યો સુકુમાર કૃષ્ણચંદ્રની પાસે ગયો, ઝારણુ કે રજનીચદ્રને તે વિશેષ જાણખતો નહોતો.

આ સમયેજ કૃષ્ણચંદ્ર અને રજનીચદ્ર સમજી શક્યા કે, આ બન્ને પાર્થિવ દેહ છે તેઓ શરીરની છાયારૂપી પ્રેતમૂર્તિઓ નથી

રજનીચદ્રે કહ્યું —“ હરિશ્ચંદ્ર ! પ્રાણાધિક ! શું હું સ્વપ્ન જોઉં છું ? ”

હરિશ્ચંદ્રના ભાઈ ! સ્વપ્ન નથી. હું મરી ગયો નહોતો. જીવ્યો, સંધળી હકીકત સામળો. પુષ્પાવતીએ મ્હાફે ખૂન કરાવવાના હેતુથીજ તે કારસ્થાન રમ્યું હતું રાજમાહેમે પોતાના રસોઇયાને બે હજાર રૂપિયા આપવાના ઠરાવી મ્હાફે ખૂન કરવાનું જીવન બરેલું કાર્ય તેને સોંપ્યું એ આઠણે રૂપિયા લઈને પાપી થવા ઉપરાંત ખૂન કરીને મહાપાપી થવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. તેણે બચકર રાત્રે દવાખાનાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો અને મ્હને જગાડીને થોડા દિવસ સુધી દ્રુપાઈ રહેવાનું જણાવ્યું બે હું તે પ્રમાણે નહિ કરે તો પુષ્પાવતી મ્હને જીવતો રહેવા દેશે નહિ એમ પણ તેણે જણાવ્યું હું થોડા સમય સુધી વિચાર કરીને તેના કહેવા પ્રમાણે કરવાને કબૂલ થયો. શા માટે કબૂલ થયો ? આપ જણો છો ? મ્હારી માર્ફત કદાચ આપનું કાંઈ અનિષ્ટ થાય. રસોઇઓ મ્હને ધરમાંથી બહાર કાઢી, એક બકરો કાપી

નાખીને તેનું લોહી મ્હારી શય્યામાં તથા શય્યાની પાસે રેડી બકરાનો મૃતદેહ બંધને ચાલ્યો ગયો.

રજનીચદ્ર-કેવું લય કર કારસ્થાન ! એ રસોઇઓ હમણા ક્યાં છે ? હરિશ્ચદ્ર-તે હિરોકત પ્રગર બન્યો તેને બીજે દિવસે પ્રભાત-કાળેજ રાત્રસાહેબ પાસેથી બે હજાર રૂપિયા લઈ સ્વદેશમાં ચાલ્યો ગયો છે.

રજનીચદ્ર-જવા દે, એ બધી હકીકત પછી સાબળીશુ સુકુમાર તને કયાથી મળી આવ્યો ? મહે સાબળ્યુ હતું કે સુકુમારના મૃત-દેહને તો સ્મશાનમૃમિમાં દેવામાં દાટી આવવામાં આવ્યો હતો તે પછી તે તને કેવી રીતે મળી આવ્યો ?

હરિશ્ચદ્ર-હા, જુઓ સાબળો, એજ હકીકત હું તમને કહું છું રસોઇઆએ મ્હને જીવન અર્પણ કરીને બપોરે ચાલ્યા જવાનું જણાવ્યું ત્યારે પ્રથમ તો મહે ઘેર જવાનો નિશ્ચય કર્યો પરંતુ ઘેર જવાથી ચિત્ત અનેક પ્રકારે અસ્વસ્થ રહે તેમ હોવાથી હું દેશાટન ડરવાનો વિચાર કરીને બીનીમોરા તરફ ચાલ્યો ગયો બીલીમોરા અને પાગડી વચ્ચે એક નદી આવેલી છે, તથા એ નદીની આસપાસના પ્રદેશમાં મ્હોટું જંગલ આવેલું છે, હું બીલીમોરા રોડને ઉતરી કોને ત્યાં જવું તે સમયે કાંઈ નિર્ણય કરી શક્યો નહિ, તેથી રેલ્વેની મડક પરજ આવવા લાગ્યો. બપોરના બે વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો ટ્રેનનો મુસાફરીને કારણે મ્હારાથી સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરી શકાયું નહોતું નદી અવતાજ હું તેને કિનારે ગયો અને કપડા ઉતરી સ્નાન કરી લીધું પછીથી પ્રાણાયામ પણ કરી લીધો એટલામાં એક હોડી કિનારે આવી પહોંચી. બાલ્યાવસ્થાથીજ મ્હને પ્રકૃતિ ધણી મોહક લાગતી હોવાથી મ્હને હેડીમાં બેસી ગાઉ બે ગાઉ સુધી ફરી આવવાની ઇચ્છા થઇ હોડીવાળાને પણ કંઈ કારણને લીધે મહ બે ગાઉ સુધી જવાનું હોવાથી નેણે મ્હને નૌકામાં બેસાડવાની હા પાડી હું તરતજ નાકમાં મેડો અને હોડી ચાલવા લાગી.

માત્ર પા કલાકમાંજ તે દિવસે પણ આજની માફક આકાશ

વાદળાથી ઘેરાઈ બધું જનનમા મેલની જગના થવા લાગી. વિજળી મમકવા લાગી અને વિના વિલંબે મુશળધાર જલિ થવા લાગી. સરિ-તાના જળાભાગ અચૂં તરંગે ઉછળવા લાગ્યા નૌકા ડોલવા લાગી એવાના વચું સખ્ત લોકાન લવાથી અમારો નૌકા ડૂબી ગઈ દિવ-સનો વખત હોવા છતાં ચારે દિશાએ એટલે બધો અધકાર ફેલાઈ ગયો હતો કે એ અધકાર આમળ મખરાતિનો અધકાર બધે કાઈ જ નહોતો. એક બીજાનું મુખ પશુ જોઈ શકાય તેમ નહોતું. તેથી હું તરીને કિનારે જઈ પહોંચ્યો હું જ્યાં આમળ જઈ પહોંચ્યો એ સ્થાને બીજા જગલ આવેલું હતું ચારે દિશાએ બચકર વનપશુઓની ભયજનક ચીસો સભળાતી હતી. એ ચીસો સાંભળીને મ્હે જીવનની આશાનો ત્યાગ કર્યો એવામા થોડે દૂર એક દીપક સળગતો મ્હારી દૃષ્ટિએ પડ્યો અતરમા આશાનો સચાર થયો વળી થોડા સમય-માજ જે સ્થાન આમળ એ દીપક સળગતો હતો એ સ્થાન તરફથી ઘટ વામતો હોય એવો સ્વર મ્હારા સાંભવામા આવ્યો હું સમજ્યો કે એ સ્થાને અવસ્ય કોઈ માણસ હશે

હું એ દીપક જે તરફ સળગતો હતો તે તરફ ચાલી નીકળ્યો ત્યાં જઈ પહોંચતાજ એ સ્થળે મ્હે એક દેવમંદિર જોયું મંદિરના દ્વાર ખુલા હતા તેથી મંદિરમાની રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ મ્હારી નજરે પડી મૂર્તિની સામે એક સન્યાસી મહાત્મા બેઠો હતો એક પાત્રમા લોચાન સળગી રહ્યો હતો મ્હે ભક્તિપૂર્વક મૂર્તિને પ્રણામ કર્યા

રજનીશ્વર-શુક્રમાર કયાથી અને કેવી રીતે મળી આવ્યો તે તો તું કહેતોજ નથી.

હરિશ્વર-હું એજ કહું છું ધણી સમય પછી સન્યાસી મહા-ત્માની સમાધિનો ભગ થયો હું બીજાએલા રહ્યો પહેરીનેજ બારણા આમળ બેઠો હતો. સન્યાસીએ પૂજા સમાપ્ત કરીને મ્હારી તરફ દૃષ્ટિ કરી, તથા મ્હારી ઝોળખાણુ પૂઝી. મ્હે એ મહાત્માને સધળી હકીકત વિસ્તારથી નિવેદન કરી. મંદિરની પાસેજ બીજે એક આશ્રમ હતો સન્યાસીએ એ આશ્રમ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી એક નોકરને જૂઠ

મારી. તરતજ નોકર આવી પહોંચ્યો. મહાત્માશ્રીએ એ નોકર પાસે એ ત્રણ વસ્ત્રો મંગાવ્યા. નોકર વસ્ત્રો લઈ આવ્યો એટલે મહે બીજા ત્રણ વસ્ત્રો બદલી નાખ્યા. પછી સન્યાસી મહાત્માએ મહેને પ્રસાદ આપ્યો. હું એ પ્રસાદ ખાઈ ગયો. પ્રછીંચી એ રાત્રે એ સ્થાનેજ સૂઈ રહ્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતકાળે ઉઠીને હું જ્યારે સન્યાસી મહાત્મા પાસે વિનય લેવા ગયો ત્યારે મહે તેમની પાસે સુકુમારને બોલ્યો. મહાર હૃદય કંપી ઉઠ્યું એ જોણું. સુકુમાર છે કે કેમ ? હું એ સંજોગે પ્રશ્ન કરવા જતો હતો, પરંતુ કરી શક્યો નહિ. “આ મહારા ન્હાના કાકા આવ્યા.” એમ કહીને સુકુમાર મહારી પાસે આવી દબતાઈ મહારા ગળાને વળગી પડ્યો, તથા ‘કાકા ઘેર ચાલો’ કહેતો કહેતો રડવા લાગ્યો.

આ પ્રકાર કેવો આશ્ચર્યપૂર્ણ હશે તેની કલ્પના તમે સહેલાઈથી કરી શકો તેમ છે. જે પ્રાણુધિક સુકુમારના મૃત દેહને સ્મશાન-ભૂમિમા મૂકી આવવામા આવ્યો હતો તે જ ફરીથી ‘ન્હાના કાકા’ કહીને મહારા કંઈને વળગી પડીને ઘેર આવવા માટે રૂદ્ધ કરવા લાગ્યો. આટલે બધે દૂર-આશાપૂર્ણના મંદિરમા સન્યાસી મહાત્મા પાસે એ કયાથી અને કેવી રીતે આવ્યો ?

હું આશ્ચર્યથી સન્યાસી મહાત્માના ચરણોમા ઢળી પડ્યો અને મહે તેમને સંવળી હકીકત પૂછી. મન્યાસીએ હસીને કહ્યું—‘ ઇચ્છા-મય પરમાત્મા કયી ઇચ્છાથી કયું કાર્ય કરે છે તે સમજી શકાતું નથી. તમે તમારા આ ભગિનને જે દિવસે સ્મશાનભૂમિમા મૂકી આવ્યા હતા તે જ દિવસે દૈવબોલે હું સ્મશાનમા હાજર હતો. તે દિવસે અમાવાસ્યાની રાત્રિ હતી. હું મુસાફરી કરતો કરતો ત્યાં સુધી આવી મઢ્યો હતો. અમાવાસ્યાની સાંધાને માટે તે દિવસે મહે સ્મશાનમાજ આસન માડ્યું હતું.

મહારે એક શખની જરૂર હતી તમે ચાલ્યા ગયા એટલે હું તમારા આ ભગિનનો શખદેહ લઈ આવવાને ગયો. શખદેહ તપાસી જોતા મહેને માલુમ પડ્યું કે, તે દેહમા અપાનવાયુ અવિકૃત ભાવે

કાયમ રહેલો છે સર્પદંશનુ ઝેર રોગીના અગ પ્રત્યગમા દેહાષ્ટ ગયું હતું—તેનો અપાનવાયુ કાયમ રહ્યો હતો ‘દોરીથી બાંધેલું પક્ષી ઉડી જતા તેને દોરી ખેંચી પાછું પોતાની પાસે લાવવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે અપાનવાયુ કાયમ હોય છે તો તેની સહાયતાથી પ્રાણુ-વાયુને ખેંચી શકાય છે, અર્થાત્ અપાન આવતા પ્રાણુ આવી શકે છે’ હું સર્પનું વિષ ઉતારી નાખવાનું ઔષધ જાણતો હતો મ્હે તરતજ એ ઔષધ બાળકના દેહમાં ઉતાર્યું અતે તેનામાં પ્રાણુ આવ્યો—તે જીવતો થયો એક વખત મ્હેને એવો વિચાર થઇ આવ્યો કે, તપાસ કરીને આ જેનો બાળક હોય તેને હું પાછો સોપી આવું વળી ફરીથી એવો વિચાર થઇ આવ્યો કે તેના મામાપોએ તેમજ મગા સબધીઓએ તો તેની માયાનું બધન કાપી નાખ્યું છે વળી મ્હારે એક બાળકની જરૂર હતી. હું પરમાત્માનો ભક્ત છું મ્હારા દેહનો ત્યાગ થતા મ્હારે એક બાળકની સેવક તરીકે જરૂર હતી આ બાળકનું પ્રતિપાલન કરીને તેને યોગ્ય ઉમ્મરે મત્ર દીક્ષા દઇને મંદિરનો સેવક બનાવવાના વિચારથી હું તેને અહિં લાવ્યો હતો ”

‘મ્હે વારવાર સન્યાસી મહાત્માને પ્રશ્ન કરીને કહ્યું—“પ્રભો ! ત્યારે અમારા સુકુમારને જીવન આપ્યું જે ત્યારે પછી અમને પણ જીવન આપે. એને ઘેર લઇ જવાના રજા આપે. સુકુમાર અમારૂં સૌનું જીવન—સર્વસ્વ છે ”

મહાત્માએ પ્રશ્ન દર્શિથી મ્હારા મુખ તરફ જોઇ મ્હોટેથી હસી પડીને કહ્યું—“ માયામાં મુગ્ધ બનેલા મનુષ્ય ! હજી પણ ભ્રમમાં ભૂલે છે કે ? આ સસારમાં કોણ કોનું છે ? સુકુમાર ગયો હતો તેને તમારામાંથી કોઇ પણ રાખી શક્યું નહોતું ! ફરીથી તે આવ્યો છે, પરંતુ તમારી અસખ્ય ખૂબો સાબળીને પણ તે આવ્યો નથી ! તો પછી આટલું બધું અહમ્મન રાખવાની કાંઈ જરૂર ? ”

હું શાંત રહ્યો સન્યાસી મહાત્માએ કહ્યું—“ સુકુમારને લઇ જા, મ્હેને કોઇ પણ પ્રકારની હરકત નથી હું પણ ચાલ્યો જઇશ ”

મ્હે પૂછ્યું—“ પ્રભો ! આપ ક્યા જશો ? ”

સંન્યાસીએ કહ્યું -“ પરલોકમા-આજે રાત્રેજ હું મહારા દેહનો ત્યાગ કરીશ. મહાર આયુષ્ય પૂરૂ થયું છે. મહે સુકુમારનું પ્રતિપાલન કર્યું છે તેથી તેને થોડું ધણુ દ્રવ્ય આપવાની મહારી ઇચ્છા છે ”

મહે કહ્યું -“ મહાત્મન ! સુકુમાર આપનો દાસાનુદાસ છે આપ આપની ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કરે. આપના દેહત્યાગની વાત સાંભળી મહારે જીવ વ્યાકુળ બની ગયો છે આપના ચરણો પાસે બેસીને ક્રિયાયોગનો ઉપદેશ લેવાની મહને ઉત્કટ ઇચ્છા થઇ આવી છે ”

સંન્યાસી-હું તને હમણાજ દીક્ષિત કરીશ-તથા આ પરમ-કૃપાળુ પરમાત્મા વળવાસિ અને માતા રાધાજીની સેવાનો ભાર તનેજ સોંપીશ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પશુ એવીજ ઇચ્છા છે, અને તેથીજ તું આજે એકાએક અહિં આવી ચઢ્યો છે

મહે કહ્યું -“ પ્રભુ ! આપના વચનોથી હું ધણો સતુષ્ટ થયો છું, પરંતુ મહારે માત્ર એક વાત આપને કહેવાની છે. ”

સંન્યાસી-શી વાત ?

મહે કહ્યું -પહેલી વાત તો એજ કે મૃત્યુ આપની ઇચ્છાને આધીન છે-નેથી જો થોડા દિવસ સુધી આપ દેહત્યાગ ન કરો તો ન ચાલે કે ?

“ મૃત્યુ મહારી ઇચ્છાને આધીન નથી-અરિષ્ટના * દર્શનથી આજે રાત્રેજ મહારે મૃત્યુ થશે એમ મહને લાગે છે તેથી મૃત્યુ સમયે જીવાત્મા પિતૃમાર્ગે નહિ જતા દેવમાર્ગે જાય એ હેતુથી હું ચોમનુ અવલબન કરીશ-સંખ્યા પછીથી હું સમાધિ ચઢાવીશ. હવે બીજી કાંઈ તહારે કહેતું છે ? ”

* મૃત્યુ થવાનું કોય છે ત્યારે થોડા સમય પૂર્વે સ્વભાવ બદલાતો જણાય છે વિવિધ સારીરિક અને માનસિક વિમરો પશુ બદલાતા જાય છે, એ સમજા વિમરો તથા મૃત્યુના ચિહ્નો-લેણ કાંઈ સમજી શકતા નથી; પરંતુ જેઓ સાધક કોય છે, થોડા-કોય છે તેઓ એ વિમરોને સમજી શકે છે. એ સમયે મરણપૂર્વે થતા વિમરો અગર તો મરણના પૂર્વ ચિહ્નો સાચીજ લાક્ષણ્ય ‘ અરિષ્ટ ’ નામથી ઓળખાય છે.

મહે કહ્યું—“આપની પાસેથી દિક્ષિત થઈને પરમાત્માની સેવા કરી હું મહારા આ માનવ-જન્મનું સાર્થક કરીશ, પરંતુ પ્રભુ ! આપની માફક મહારી પાસે બિશ્વકુલ અર્થ નથી—આવા જનશ્રેય લેવકર જગલ્લમા હું કેવી રીતે રહી શકીશ ?”

સન્યાસી—પરમાત્માની ઇચ્છા પોતાનું મંદિર વસ્તીમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય એવી હોય એમ જાણાય છે તું આ યુગલભૂતિને તારા ગામમાં લઈ જઈને પ્રતિષ્ઠિત કરજે તું મહારી સાથે આવ એટલે જે દ્રવ્ય દેવતાનું છે તથા જે દ્રવ્ય સુકુમારને આપવાનું છે તે હું તને ભતાવું

આમ કહીને સન્યાસી મહાત્મા મહેને સાથે લઈને જગલ્લમા ગયા. જગલ્લમા જઈને એક જુના વૃક્ષનું મૂળ ખોદીને તેમણે સાત પીતળના ધડા દેખાડીને કહ્યું—“આમાના પાંચ ધડા દેવતાના છે, અને બે મહારા પોતાના છે મહારા પોતાના બે ધડા હું સુકુમારને અર્પણ કરું છું, તથા દેવતાના પાંચ ધડાને ઉપયોગ તું દેવકાર્યમાં કરજે”

ત્યાર પછી ધડાઓને પાંચ પૂર્વ પ્રમાણે દયાવી રાખવાની તેમણે આજ્ઞા કરી, અને મહે મહાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કર્યું.

મંદિર પાસે આવી પહોંચ્યા પછી મહાત્માએ મહેને સ્નાન કરવાની આજ્ઞા કરી. હું સ્નાન કરી આવ્યો પછીથી પરમાત્માની પ્રતિમા પાસે બેસાડીને મહાત્માએ મહેને દીક્ષા દીધી મહે નવજીવન મેળવ્યું

ત્યાર પછી દેવતાની પૂજા સમાપ્ત કરી મહાદેવ નામ હાથ તથા પિતાના નામ વગેરેની માહિતી મેળવીને સન્યાસી મહાત્મા કોઈ સ્થળે આસ્થા ગયા, તથા સંખ્યા થવાને થોડા સમયનો વિશ્વજ્ઞ હતો એવામાં તેમણે પાંચ આવી પહોંચીને મહેને એક રજીષ્ટર કરાવેલું દાનપત્ર આપ્યું. મહાત્માએ દાનપત્રમાં દેવતા તથા દેવધન મહેને સોંપ્યું એ સંબંધીનો ફિલ્લોખ કર્યો હતો.

સંખ્યા પછી દેવની આરતિ સમાપ્ત કરી સંખ્યાનો ભોમ પોતાને હાથે ધરાવીને મહારા ગુરુદેવ—પરમાત્માના પરમભક્ત સન્યાસી મહાત્મા પદ્માસન વાળીને બેઠા મધ્યરાત્રિને સમયે તેમનો આત્મા દેહ ત્યાગ

કરી મેણમાં જઈ પહોંચેલો મહેતે માણસ પડ્યો !

ખીજે દિવસે પ્રભાતકાળે મહે સન્યાસી મહાત્માના પવિત્ર દેહનો સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી શ્વ કરવું, ઠેવી ફીંચે સુકુમાર, દેવમૂર્તિ તથા પુષ્કળ ધન રત્નાદિ લઈને ઘેર જવું એ વિચારમાં હું ઢૂંધી ગયો. અતે મહે પોલિસની સહાયતા લીધી મહારી પાસેનું દાનપત્ર દેખાડીને એ સમસ્ત દ્રવ્યની તપાસ રાખવાનું કામ પોલિસને સોંપીને હું સુકુમારને સાથે લઈ મુબઇ આવ્યો મુબઇ આવવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે આપને સાથે લઈ જઈને સત્વળી વ્યવસ્થા કરવી.

મુબઇ આવતાજ મહે સાબળ્યું કે તમે દમ્મણ ગયેલા છો. પુણ્ણવતી મુબાઇના પોતાના નિવાસ-સ્થાનનો ત્યાગ કરી તેની માતા પાસે આવી ગઈ છે રાજસાહેબની પાછળ પોલિસ ધણી લાગી રહી હતી તેથી તેમજે વિના કારણ જો દુખ ભોગવવું પડતું હતું તે દુખ-માથી તેમની મુક્તિ કરવાના હેતુથી હું પોલિસને જઈને મળી આવ્યો. હું મરી ગયો નહોતો તેથી રાજસાહેબ નિર્દોષ થયાં.

મહે સઘળી હકીકત તમને કહી સંભળાવી છે હવે તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો કૃષ્ણચંદ્રભાઈ અહિં કપારના આવ્યા છે ?

કૃષ્ણચંદ્ર-હું ગઈ કાલે રાતનો આવ્યો છું-સન્યાસી મહાત્માનું ગુપ્તધન તું પોલિસને બતાવી આવ્યો છે કે શું ?

હરિશ્ચંદ્ર-ના.

કૃષ્ણચંદ્ર-ભાઈ ! હું એકલોજ કાંઈ અહિં આવ્યો નથી. માતાજી, મહેલા ભાઈ, જય તીલાલી, ચમળલાલી, તારા ભાભી તથા રજનીચંદ્રના પત્ની સૌ અહિં આવેલા છે.

હરિશ્ચંદ્ર-શા માટે ?

કૃષ્ણચંદ્રે ટુંકમાંજ કુટુંબની સઘળી હકીકત હરિશ્ચંદ્રને કહી સંભળાવી. પોતાને વીસહજાર રૂપિયા મળ્યા સઘળીની હકીકત પણ જણાવી. આ સઘળી હકીકત સાંભળી રહ્યા પછી હરિશ્ચંદ્રે મહેરેથી હસી પડીને કહ્યું -“ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા જગતના જીવોને કેવા પ્રકારે ન્યાયે છે ને સમજી શકાતું નથી ! ખહાર હવે ચાંદની પ્રકાશી

રહી છે વૃષ્ટિ પણ બધ થઇ ગઇ છે ચાલો આપણે સુકુમારને સાથે લઇ જઇને આનંદની રેલઁલ કરી મૂકીએ ”

હરિશ્ચંદ્રે સુકુમારને ઉચકી લીધો. પછીથી ત્રણે માઈએ ચંદ્ર કરને ત્યાં જઇ પહોંચ્યા.

સુકુમાર મળી આવવાથી, તથા સધળી હકીકત સામળવામા આભાથી એ દિવસે જે આનંદના તરંગો ઉછળી રહ્યા હતા તેનું વર્ણન નિર્જીવ લેખિની વાક્યોદ્વારા કરી શકે તેમ નથી. એની તો માન મનમા કદપનાજ કરી શકાય તેમ છે

ચંદ્રસકર એ રાત્રેજ રમેશચંદ્ર, કૃષ્ણચંદ્ર તથા હરિશ્ચંદ્રને સાથે લઈને દેવમૂર્તિ તથા ધનરત્નાદિ લઇ આવવાને માટે ખીલીભોરા તરફ ચાલ્યા ગયા, અને ખીલીભોરા ઉતરી નદી પાસે જઇ નાકા બાંડે કરી દેવમંદિર પાસે જઇ પહોંચ્યા.

સુકુમારે હરિશ્ચંદ્રની સાથે જવાની હક લીધી હતી એ સમયે ચંચળે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું હતું કે —“ હરિશ્ચંદ્રભાઈ ! સુકુમારને તમે તમારી સાથે લઇ જાઓ. સુકુમાર મ્હારો નથી—તમારો છે એક વખત મ્હે તેને મ્હારો એકલીનો ગણીને ગુમાવ્યો હતો તમે મરી ગયેલા સુકુમારને જીવંતો કરી લાવ્યા છે. માટે હવે હું તેને મ્હારો એકલીનો ગણીશ નહિ. એ આપણું સૌનું ધન છે ” ચંચળે તો આ પ્રમાણે કહ્યું હતું, પરંતુ સુકુમારને સાથે લઇ જવાથી તેને રસ્તે દુઃખ પડશે એમ વિચારીને હરિશ્ચંદ્ર તેને સાથે લઇ ગયો નહિ. આ સધળા પ્રકારથી ચંદ્રસકરને અપૂર્વ આનંદ થયો. બે દિવસ સુધી તેમને ત્યાં મિલન મહોત્સવ ચાલ્યો વિષ્ણુપ્રસાદના આનંદની પણ સીમા નહોતી.

ચાર પાંચ દિવસ પછી વિષ્ણુપ્રસાદે કહ્યું —“ ત્યારે હવે આપણે ધેર જઈએ સૌના રનેહ—સંમિલનથી પ્રત્યેકના હર્ષની સીમા રહી નથી. ”

ચંદ્રસકરે હર્ષાશ્રુવાળા નેત્રાંએ પ્રસન્ન મુખે કહ્યું.—“ જગદીશ્વરની કૃપાથી આવી રીતે સૌનું સંમિલન થશે એવો વિચાર સ્વપ્ને પણ મને આભ્યો નહોતો. આવી અસંભવ કદપના મનુષ્યના મનમા આવી શકે પણ નહિ. આ સધળી દયાળુ દેવની લીલા છે, વળી સૌને સસાર

લાગેલો છે તેથી હું તમને જવાની ના પાડતો નથી, પરંતુ આપણે આનંદ સમસ્ત જીવનમાં કદાપિ મચે નથી. ”

બીજો દિવસે વિદાય થવાનું હોવાથી સૌએ વેળાસર બોજન કરી લીધું વિદાય થતી વખતે ચંદ્રશંકર તથા તેમના પત્નીએ સૌને પુનઃ કોઈ પ્રસંગે આવવાનું જણાવ્યું. અતે રમેશચંદ્રની માતા સરસ્વતીએ ચંદ્રશંકર તથા તેમના પત્નીને કહ્યું — “ મહે સાલવ્યું છે કે હરિશ્ચંદ્ર છાણી ગયા પછી ત્યાં દેવમૂર્તિની સ્થાપના કરવાનો છે મહારી એવી આજ્ઞાલાપા છે કે, જેમના પવિત્ર અને પુણ્યમય પ્રભાવથી અમારૂં મૌનું સ્નેહ-સમિલન થયું છે, તે પતિ પત્ની દેવમૂર્તિની સ્થાપના સમયે અમારે ત્યાં પધારે ”

ચંદ્રશંકરે આ ઇચ્છાને માન્ય કરી સ્નેહલતા તેના માસીના ચરણોમાં પ્રણામ કરી રૂઢન કરવા લાગી માસીએ તેના માથા પર ચુબન કરીને તેને આશીર્વાદ આપ્યો. ચંદ્રશંકરે એક રજીષ્ટર કરેલો પત્ર રજનીચંદ્રના હાથમાં આપ્યો, રજનીચંદ્રે પ્રશ્ન કર્યો — “ આ શું છે ? ”

ચંદ્રશંકરે કહ્યું — “ તમારા દેશ તરફ લગભગ પંદર ગામની અમારી જમીનદારી છે—જેની વાર્ષિક આવક સરકારનો ટેંક્સ ભરતા ચાર પાંચ હજાર રૂપિયાની છે એ સઘળી સપત્તિ હું તમને અર્પણ કરું છું—તેનું આ દાનપત્ર છે ”

રજનીચંદ્ર આશ્ચર્યચકિત તથા કૃતજ્ઞતા ભરેલી દૃષ્ટિથી ચંદ્રશંકરના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો વિષયપ્રસાદ પાસેજ ઉભા રહ્યા હતા તેમણે કહ્યું — “ આપના જેવા ઉદાર આત્માની ઉદારતા પણ અનુપમ જ છે ! ”

ચંદ્રશંકરે હસીને કહ્યું — “ હું ઉદાર કેવી રીતે ? પુત્રીને બની શકે તેટલી મદદ કરવી એ મહારૂં કર્તવ્ય છે મહારી સપત્તિની વાર્ષિક આવક ત્રીસ ચાળીસ હજારની છે, તેમાંથી પચીસ હજાર પુત્ર માટે રાખ્યા, એ પુત્રીઓને માટે પાંચ પાંચ હજાર મળીને દસ હજાર, તથા સ્નેહલતાને પાંચ હજાર મળીને મહારી સઘળી આવકની મહેં સુચોએ

વ્યવસ્થા કરી છે.”

વખત થતાજ સૌ સ્ટેશને ગયા અને બપોરની ટ્રેનમાં તેમને રવાના કરી ચઢાડ કર પોતાના કુટુંબસહ સ્ટેશનેથી ઘેર આવ્યા

પ્રકરણ ૮ મું.

મિલન-મંદિર.

હાણી ગામમાં આવેલા રમેશચંદ્રના મકાનમાં આજે આનંદ કાલાહલ થઈ રહ્યો છે સમસ્ત મકાનને સુધારવામાં આવ્યું છે, સમસ્ત મકાન સુદર જણાય છે ચારે બાજુઓ એકત્ર થઈને સલાહ સપથી સસારની વ્યવસ્થા કરે છે પાત્ર વહુઓ સલાહ સપથી સસારકાર્ય કરે છે, ધરમાનુ પ્રત્યેક માણસ આનંદમય રહે છે અને કર્તવ્ય કરવામાં સદૈવ તત્પર રહે છે

આ સમયે હરિશ્ચંદ્રનો વિવાહ કરવા માટે ધણાખરા માણસોએ આમંત્ર કર્યો હતો, પરંતુ હરિશ્ચંદ્ર કોઈ પણ પ્રકારે સસારના બંધનમાં બંધાવા કબૂલ થયો નહિ તેણે કહ્યું—મહેને માત્ર હરિગ્રસ પીવા દો. હું સસારની પ્રપચ જાળમાં પડીને મ્હારું જીવન દુખી કરવા નથી ઇચ્છતો પરમકૃપાળુ પરમાત્માની સેવામાં મ્હારું સુખ તેમજ આનંદ સમાયલા છે, સુકુમાર આપણો વશધર છે ”

સન્યાસીના સોના મહોરોના પેતા સાત ધડામાંથી બે ધડા સુકુમારને મળ્યા હતા એ દ્રવ્યની સહાયતાથી રમેશચંદ્રે જમીનદારી ખરીદવાની શરૂઆત કરી

પાત્ર ધડા સોના મહોરો દેવતાની હતી. હરિશ્ચંદ્રે એ દ્રવ્યમાંથી થોડા ધણા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરીને એક ભગ્ન તેમજ સુદર મંદિર બંધાવ્યું મંદિરની સાથેજ અતિથિશાળા, દરિદ્રાવાસ, મદત ઔષધાલય, તથા એક સસ્કૃત પાઠશાળા કાઢીને થોડા માણસોને તેની વ્યવસ્થા કરવાને નીમ્યા. હરિશ્ચંદ્રે ભગવા વસ્ત્ર, ગંગામાં રૂદ્રાક્ષની માળા

પહેરી, શરીરે વિભુતિ ચોળી, મસ્તક પર જટા રાખી, અને દેવતાની સ્થાપ્તી સેવા ચલાવવાને માટે એ દ્રવ્યમાથી કેટલીક જમીનદારી ખરીદી તેને દેવોત્તર સપત્તિ કરી, તથા તેણે જનને હરિદ્રોની સેવા કરવા માંડી.

તેમના છિન્ન વિચ્છિન્ન થઇ ગયેલા પરિવારની-સુખ્યત્વે કરીને સુકુમારની-મિલન સ્મૃતિ કાયમ રાખવાને માટે એ મંદિરના આગલા ભાગ પર “ મિલન-મંદિર ” એવા મોતેરી અક્ષરો કાતરાવ્યા.

એક વર્ષ પછી ‘ મિલન-મંદિર ’ નો મહોત્સવ ચાલુ થયો છે આ મહોત્સવ પર ચદ્રશ કર તથા તેમના પત્ની આવ્યા છે સધળા સગા બહાણને આમત્રણ કરવામા આવ્યું છે હરિચરણ, તેની પત્ની તથા તેની માતા પણ આ પ્રસંગે છાણી આવ્યા છે

ચદ્રશંકર પણ ધર્મનિષ્ઠ હતા તેઓ આ મહોત્સવના દર્શનથી બહોળો આનંદ પામ્યા મિલન-મંદિરમા રાધાકૃષ્ણની સુંદર મૂર્તિની સ્થાપના થઇ છે પ્રતિમાની ખાસે પદ્માસનવાળીને નવીન સાધક હરિ-શ્વર બેઠો છે તેણે ભગવા વસ્ત્રો પહેર્યા છે કંઠમા રૂદ્રાક્ષની માળા ઝૂલી રહી છે અગ પર વિભુતી ચોળેલી છે જમણા હાથ તરફ પડેલા એક પુષ્પપાત્રમા વિવિધ પ્રકારના પુષ્પો છે ડામા હાથ તરફ પૂજ કરવાની સામગ્રી છે ચારે દિશાએ લીના દિવાઓ સગળી રહ્યા છે યજ્ઞપૂર્ણી સમસ્ત મંદિર સુગંધિત થઇ રહેલું છે ખંદાર પડિતોએ મહાવચનો આરભ કર્યો છે-કાઇ હોમ કરે છે, કાઇ પૂજ કરે છે, કાઇ જપ કરે છે, કાઇ પ્રાણાયામ કરે છે, કાઇ ગીતા પાઠ કરે છે મંદિરના ઓટલા પર રમણી મહા ભક્તિરસપૂર્ણ ગીનો ગાઇને ગગનને ગજવી દે છે સિંહદાર આગળ વાજવાળાઓ વાજ વગાડે છે. ચદ્ર-શંકર આ અપૂર્વ દેખાવ જોઇને આમ તેમ ક્યાં કરે છે ફરતા ફરતા એક બ્રાહ્મણ ભક્તને એક ગાયન ગાતો તેમણે સાંભળ્યો. ચદ્રશંકરે સ્થિરતાથી ઉભા રહીને એ ગાયન સાંભળ્યું. બ્રાહ્મણ ગાતો હતો કે-

“ રે મનમા આવે તો મનો, પ્રભુ નામ ખરો પરવાનો-રે મન૦ ટેક

શ્રી હરિવરની જપ પડે તે, અંતે ઉદય થવાનો-રે મન૦

ભવસાગર પારે ઉતરતા, ન નડે નર તોફાનો-રે મન૦

હરિવરનું પદ્યું છે તેને, મમ નથી નહિને;

કેશવ હરિ કલ્પદ્રુમ સાચુ, સરખ રેછે જાને રે-રે મનનું "

કેશવકૃતિ.

ગાયન સાંભળી નેત્રોમા ભરાઇ આવેલું અશ્રુજળ સાફ કરી નાખી ચંદ્રકંઠે ભોજનશાળા તરફ ગયા તો ગરીબ તેમજ દરિદ્ર માણસોથી તેમને ભોજનશાળા ભરાઇ ગયેલી માલુમ પડી જયતી, ચમળ, ચંદાકિની, તમા રનેહલતાએ મળીને વિવિધ પ્રકારની રસોઇ બનાવી છે

આવી રીતે દેવમંદિરની સ્થાપનાના મહોત્સવમા કેટલાક દિવસો પમાર થઇ ગયા કમે કમે સધળા સગા બહાણ પોત પોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા જાને ચંદ્રકંઠે પણ જવાના છે તેમણે વિદાય થતી વખતે રમેશચંદ્રના કુટુંબના સધળા માણસોને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું —“ હું હવે વિદાય થાઉં છું, જે કે અહિં રહેવાથી મહને ધણે આનંદ થાય છે, પરંતુ ત્યાં ગયા વિના પણ કાંઈ ચાલી શકે તેમ નથી હું જતી વખતે તમને બે ચાપ્પો કહેવાની ઈચ્છા રાખું છું, તો મહારાજશ્રીને ખ્યાનથી સાવળો. “ બુઝો, તમે પોત પોતાના સ્વાર્થ સાધવા જતા તમારા સસારને કેવો દુઃખચૂર્ણ કરી નાખ્યો હતો ? ‘ ઝાઝા હાથ રખિયામણુ ’ વળી એ કહેવત પ્રમાણે તમે ચારે ભાઈઓ એક બીજાની સાથે સલાહ સપ રાખી તમારો સસાર ચલાવશો તો તમારા સુખની સીમા રહેશે નહિ તમે એમ ન સમજતા કે, તમારી સૌની સ્વાર્થવૃત્તિથીજ તમારી આટલી ઉન્નતિ થઇ છે તમે એવા બ્રમમાં પડી ગયો તેમ હોવાથીજ મહારે તમને પ્રથમથીજ સંવધાન કરવા પડે છે તમે કદાચ એમ જારો કે, તમે બંધ પોત પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને અગ્રિસર ન થયા હોત તો તમને આટલા વધા જીવની પ્રાપ્તિ થત નહિ. જે આવી ધારણા રાખશો તો ફરીથી તમારી અસંગતિ થયા સિવાય રહેશે નહિ. તમે જે પાપ કર્યા-હતા તેનું પ્રત્યક્ષ લભારે કર્યું મહત્ત્વ છે-પ્રત્યક્ષતાપથી તેનું પ્રત્યક્ષ થયું છે. પાપથી-જીના લાભમાં જે નિર્માણ થયું હતું

તેને તે મળ્યું છે

સુકુમારે મરી જઈને એમ દર્શાવ્યું છે કે, કુટુંબને દુષ્ટ કરી કેને માટે દ્રવ્ય એકદુ કવતુ ? જે કેાછને માટે સમય કરવાના હેતુથી પીળાએને દુષ્ટ દેવામા આવે છે તો જેને માટે સમય થાય છે, તે જ વ્યક્તિ આ સસારમાથી અદ્રશ્ય થાય છે અનેક પ્રકારના ચત્નોથી અદ્રશ્ય થયેલી વ્યક્તિ પાછી લાગી શકાતી નથી. સુકુમારે આવો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે વિશેષમા 'ભાગ્યજ સૌનુ મૂળ છે' જેના ભાગ્યમા જે મળવાનું નિર્માણ થયું હતું તેને તે મળ્યું છે, નહિ તો સુકુમારને જે લગા સોના મહોરો ક્યાથી મળે ? તમે સૌ મળીને પણ તેને માટે આટલું બધું દ્રવ્ય એકદુ કરી શકત કે ?

હરિશ્ચંદ્ર તમારા વશનું તિલક છે તેનાજ સયમ-બળથી આજે વનવાસી દેવતા તમારે ત્યા પધાર્યા છે હરિશ્ચંદ્રની સાધનાના બળથીજ દેવતા તમારા સૌના પર પ્રસન્ન થયા છે ।”

ત્યાર પછી સૌએ તેજના ચરણોમા પ્રણામ કર્યા અદ્રશ્યકર કુટુંબસહ દમ્ભશુ જવાને વિદાય થયા

પ્રકરણ ૯ મું.

કર્મફળ.

જયતીએ દેવમંદિરનું કામકાજ કરવાનો ભાર પોતાના શિર પર લીધો જે કે દેવમંદિરમા અનેક દાસ દાસીઓ હતા તોપણ જયતીને કામકાજ તેમજ સેવા કર્યા સિવાય એન પડતું નહોતું દીન દરિદ્રોને માટે ભોજન બનાવવાનું, રોગીઓની સેવા કરવાનું, મદીરમા સાફસુક કરવાનું વગેરે કાર્યો જયતી પોતાની જાતેજ કરતી હતી.

હરિશ્ચંદ્ર હમ્મેશા દેવતાની પૂજા કરતો હતો.

હરિશ્ચંદ્રે રજનીચંદ્રને કહ્યું -- “ ભાઈ ! પરમાત્માની ઇચ્છાથી વાર્ષિક પાંચ હજાર રૂપિયાની આવકની સપ્તિ વળતે મળી છે, વળી

વાસના ધણી ખરામ વસ્તુ છે તેને જોટલી વધારશો તેટલી વધશે હવે નોકરી ચાકરી કરવાની શી જરૂર છે ? દેવતાની સપત્તિમાંથી થોડું દ્રવ્ય લાઇ મુખમ જાઓ. તથા ત્યાથી ઔષધ તથા રોગીઓ તપાસવાનાં યત્રાદિ લઇ આવી પરમાત્માના મરીમ દુખી બાળકોની સેવા કરે. ”

રજનીચદ્ર કબૂલ થયો, તથા તેણે મુખમ જવાની વ્યવસ્થા કરી સંધ્યા સમયે એકાંત મળતા સ્નેહલતાએ રજનીચદ્રને પૂછ્યું —“રાત્રિની દ્રેનમાં તમે મુખમ જવાના છો કે શું ? ”

રજનીચદ્રે સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું —“હા, કેમ કાંઈ અડચણ છે ? ” સ્નેહલતા—અડચણ નથી, ભય છે !

રજનીચદ્ર—શાનો ભય છે ?

સ્નેહલતા—તમે ક્યા નથી જાણતા ?

રજનીચદ્ર—હવે ત્હારો ભય અસ્થાને છે મ્હે જે ભય કર પાપ કર્યું હતું તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત મ્હને મળી ગયું છે, અને શ્રી પરમાત્માની અપાર કૃપાથીજ આજે હું મહા સુખીઓ થયો છું, તેથી હવે ભવિષ્યમાં કદાપિ પાપમાર્ગ જમ્મશ નહિ,

આમ કહીને રજનીચદ્રે સ્નેહલતાના અધરોડ પર ચુબન કર્યું સ્નેહલતાએ નમ્રતાથી પૂછ્યું —“ પ્રભુ ! પાછા ક્યારે પધારશો ? ”

રજનીચદ્ર—એક બે દીવસમાંજ.

સ્નેહલતા—તમારા દવાખાનામાં જવાના છો કે ?

રજનીચદ્ર—એક વખત દવાખાનાની પરિસ્થિતિ તો જોઇ આવતીજ પડશે દવાખાનાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી નાખવાનો મ્હારો વિચાર છે.

સ્નેહલતા—ત્યા જે રોગિણી છે, એ રોગિણીને ઔષધ આપવું પડશે કેમ ?

રજનીચદ્ર—તેને હવે દવાખાનાના ઔષધની જરૂર નથી તેને ભય કર પશ્ચાત્તાપના ઔષધની જરૂર છે

સ્નેહલતા—તમારૂં કહેવું સત્ય છે

રજનીચદ્ર-લે ત્યારે હવે હું જાઉં છું ગાડીનો વખત થયો છે.

આમ કહીને રજનીચદ્ર સ્નેહલતા પાસેથી વિદાય લઈ ચાલી નીકળ્યો. સ્નેહલતાના નેત્રોમાં આસુ ભરાઈ આવ્યા.

રહવારે આઠ વાગે રજનીચદ્ર મુબઈ જઈ પહોંચ્યો, તથા સ્ટે-શનથી બારોબાર કાલ્યાણેવી ગયો. દવાખાનાના દ્વાર આગળ એક નોકર બેસી રહ્યો હતો તેણે રજનીચદ્રને સલામ કરી એક કમ્પા-ઉન્ડ પથ્રુ તેની પાસે આપી સલામ કરીને ઉભો રહ્યો.

રજનીચદ્રે પોતાની ગેરહાજરીમાં બનેલી સવળી હકીકત કપા-ઉન્ડરને પૂછી તો તેણે કહ્યું - ‘આપ આવ્યા નહિ, આપને બે ત્રણ પત્રો લખ્યા છતાં એક પથ્રુ પત્રનો ઉત્તર મળ્યો નહિ તેથી બીજા બધા નોકરોને વિદાય કરી માત્ર એક નોકરનેજ રાખી હું દવાખાનું ચલાવું છું અમારું અર્થ તથા પગાર બાદ કરતાં આડસો રૂપિયા સિલ્લકે રહ્યા છે વળી પુષ્પાવતી પોતાનો સરમામાન તથા દ્રવ્યાદિ લઈને તમે ગયા તે જ દિવસે અહિંથી ચાલ્યા ગયા છે.”

રજનીચદ્રે દવાખાનાની તપાસ કરી જોઈ તો દવાખાનામાં જે ઔષધો તથા યત્રો હતા તેથી મિલન-મંદિરના ઔષધાલયનું કામ સારી રીતે ચાલી શકશે એમ તેને જણાયું તેણે એ કપાઉન્ડર તથા નોકરને પથ્રુ પોતાની સાથે લઈ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી તેઓ બન્ને તેની ઇચ્છાને તાબે થયા અતઃ તેઓ ઔષધ યત્રાદિ પેક કરી સ્ટેશન પહોંચાડવાની ખટપટ કરવા લાગ્યા.

એ દિવસે સપ્તા સમયે રજનીચદ્ર વાલકેશ્વર તરફ ફરવા ગયો તો સમુદ્ર કિનારા પર એક દીવાની સ્ત્રી બેસી રહેલી તેની નજરે પડી. અનેક બાળકો તેની ચારે બાજુએ ઘેરો ઘાલીને તેને અસ્થિર બનાવી દેતા હતા. રજનીચદ્ર એ દીવાનીને જોતાની સાથેજ આજીબી ગયો કે તે પુષ્પાવતી છે.

પુષ્પાવતી દીવાની બની ગઈ છે તેના નેત્રો લાલચોળ બની ગયા છે તેની ચપકના જેવી ગૌરકાંતિ નિસ્તેજ બની ગઈ છે તેના કામળ દેહ સુકાઈ જઈ હાર્ષિજર જેવો બન્યા ગયો છે. તેનું સાહિત્યમાન,

સંગીતજ્ઞાન, રૂપ-રસ-શબ્દ-રૂપણી વગેરે સમસ્ત જ્ઞાન વિલુપ્ત થઇ ગયું છે. રજનીચંદ્ર તેની છેક પાસે ગયો તો પશ્યુ તે તેને પિછાની શકી નહિ. જો પિછાની શકી હોત તો તેના ભાવમાં અવશ્ય કંઇ ફેરફાર થયો હોત-પરંતુ તેણે રજનીચંદ્ર સાથે ગિલકુલ વાતચિત કરી નહિ-તેના તેજો તરફ નજર મુલકા કરી નહિ.

દીવાની પુષ્પાવતીની આવી દુર્દશા જોવામાં આવતા રજની-ચંદ્રના મનમાં એક પ્રકારનું તત્વજ્ઞાન ઉદય થયું. તે વિચારવા લાગ્યો - “ક્યા ગયો પેલો અપૂર્વ પ્રેમ ? જો રૂપ જોઇને, જ્ઞાન સાબળીને ખંડારના ગુણોથી મુગ્ધ થઇ પુષ્પાવતી પ્રત્યે મ્હારો જો સ્નેહ જનમ્યો હતો તેનું સ્થાયિત્વ ક્યા ગયું ? પુષ્પાવતીમાં રૂપ હતું, ગુણુ હતો યાવન હતું, તેના સખ્દોમાં માધુર્ય હતું તેથીજ હું તેને મ્હારા જીવ કરતાં પણ વધારે મ્હાતો હતો-હમણાં એ સમજી ક્યા ચાલ્યું ગયું છે ? રૂપ ગયું છે, ગુણુ ગયા છે અને તે સાથે મ્હારા પ્રત્યેનો સ્નેહ પણ ગયો છે. ત્યારે શું સ્નેહ સ્થાયી નથી હોતો ?”

સંખ્યા સમયના શીતળ વાયુએ જાણે કે આ વાક્યોનો ઉત્તર આપ્યો કે - “રૂપ જડ છે, ગુણુ પણ જડ છે ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માને જડથી કેવી રીતે આકર્ષી શકાય ? તું જો સુંદર મુખ જોઇ દીવાનો બન્યો હતો, જો ગુણુને માટે ઉન્મત્ત બન્યો હતો એ બધું જડ હતું એ જડના આતર સ્વરૂપમાં ઇશ્વરી શક્તિ સમાયલી છે-ઇશ્વરી પ્રેમની લહરિયો વહે જાય છે માનવ ! તપસ્યા કર એટલે તું સમજી શકીશ કે, તે જાણે કે એક મ્હોટો ચુંબક પથ્થર અને તું જાણે કે લોહચૂર્ણ છે ! સદા સર્વદા તેનાથી આકૃષ્ટ થાય છે ! સૌ તેને મેળવવાનો યત્ન કરે છે, પરંતુ તેનું દ્વાર આ રૂપ-રસ-મધ-રૂપણી-શબ્દમયી પ્રકૃતિ છે જ્યાં સુધી પ્રકૃતિને કામિની તરીકે સમજીશ-તેને મેળવવાની ઇચ્છા કરીશ-ત્યાં સુધી ત્હારે હું જ મેળવવું પડશે. ત્યાર પછી જો દિવસે જવાને જાગી તરીકે સમજીશ તે દિવસેજ તેનું કાર્ય પૂર્ણ થશે. ત્યારેજ તું સ્વરૂપ પ્રેમનો સ્વરૂપાનંદ મેળવી શકીશ.”

પથન વહેતો ચાલ્યો ગયો. રજનીચંદ્ર પુષ્પાવતી તરફ જોઇ

રહ્યો પુષ્પાવતીમા બાલ્યવાન બિચકુલ નહોતુ તે પોતાના મન સાથે જેમ ફાવે તેમ બધા કરતી હતી. રજનીચદ્ર થોડા સમય સુધી ઉભો રહ્યો. પુષ્પાવતી બેઠી હતી તેને બદલે ઉઠી ઉભી થઈ તેના ઉન્માદ નેત્રોમાંથી આસુઓ સરી પડવા લાગ્યા તે ઉદાસ સ્વરે બોલી ઉઠી - “હરિશ્ચંદ્ર ! પ્રાણુધિક હરિશ્ચંદ્ર ! મહેજ ત્હારી હત્યા કરી છે મહેજ તારું ખૂન કર્યું છે હું પિશાચ છું આવ આવ પ્રાણુધિક ! મ્હારી પાસે આવ ! હું તને મ્હાઉં છું - ત્હાના બાળકની માફક મ્હાઉં છું - પક્ષીની માફક મ્હાઉં છું - ત્હારા જેટલું હું કોઈને મ્હાતી નથી છતાં તુ મ્હારો એક પણ શબ્દ કેમ નથી સાંભળતો ? નહિ નહિ, હવે હું તને નહિ છોડું - તુ કયા નાસી જાય છે ? !

પુષ્પાવતી સમુદ્ર કિનારા પર નાસવા લાગી. બાળકા “ઓ ગાડી નાડી” એવો પોકાર કરતા કરતાં તેની પાછળ નાસવા લાગ્યાં કાંઈ દીવાની પુષ્પાવતીની તરફ કાઢેલા ફેંકવા લાગ્યાં

રજનીચદ્રને પુષ્પાવતીની અવદશા નિહાળી હૃદયમાં ધણીજ કયા ઉત્પન્ન થઈ દયા અને સ્નેહને વશ થઈ તે તેની પાછળ ગયો અને તેને ધણીજ મૃદુ અને સ્નેહમય શબ્દોથી સંબોધવા લાગ્યો !

પુષ્પા ! પુષ્પા ! જરા મ્હારા મ્હાસુ જો ! ગભરાઈશ નહિ. હું રજનીચદ્ર ડૉક્ટર છું ! મ્હારી કાંઈ ઓળખાણ ત્હને પડે છે ? ત્હારી આવી સ્થિતિ સાચી થઈ ? તુ જેનામાં અને જેના સાથે ઘેલી થઈને ફરે છે - જેનું નામ જીમે રડી રડી દીવાની બની ફરે છે, તે હરિશ્ચંદ્ર પરમાત્માની કૃપાથી જીવતો - હયાત છે ત્હેનું ખૂન થયું નથી ! પરમાત્માની પરમકૃપાથી તે બચી ગયો છે ! હવે સતિ રાખ ! ત્હારી મનોવૃત્તિઓ સ્થિર કર ! ત્હારા મગજનો વૃથા ખર્ચ દૂર કર !”

“હે ! હે ! શુ હરિશ્ચંદ્ર હયાત છે ! જીવતા છે ! વાહ વિશ્વાધારી તારી લીલા ! !”

‘હરિશ્ચંદ્ર જીવતો છે’ એ વાક્ય અવલોકે પડતા પુષ્પાવતીનું મિત એકદમ ઠેકાણે આવ્યું ધણીખરો મિત્રશ્રમ જોત જોતાં જાતે મન-તકારકિ રીતે દૂર થઈ ગયો અને તે એકદમ દાઢતર તરફ ફરી, ખો

પડી અને બોલી -

“ ડૉક્ટર સાહેબ ! મહેને બતાવો ! મારો વ્હાલો, મારો પ્રાણુ-ધાર હરિશ્ચંદ્ર ક્યા છે ! ” મહેને જલ્દી બતાવો, હું તેમના દર્શન મારૂં ધણીજ તલપાપડ થઇ રહી છું

“ માનવ લીક્ષા નેહકી જોલી પલક નીસાર
તેરી જોગન થે ખસી કર ધનકો સત્કાર ! ”

“ પુષ્પા ! ચાલ તું તૈયાર થા, મ્હારી સાથે મ્હારા વતનમા ચાલ ! હું ત્હને તેના સાક્ષાત દર્શન કરાવું ! તે કેવો પગ્માત્માનો પરમ ભક્ત બની ગયો છે, તે નજરે નિહાળી ખાતરી કરજે ! ”

આ પ્રમાણે પુષ્પાને કહી-સમજાવી રજનીચંદ્ર ત્હને પોતાની માથે લઇ દવાખાને આવ્યો દવાખાનામાથી સવજો સરસામાન તેમજ ઔષધચત્રાદી લઇને તે પુષ્પાવતી સાથે છાણી આવવાને ગાડીમા બેઠો પોતાના મુકામ પર આવીને રજનીચંદ્ર પુષ્પાવતીને દેવમંદિરમા લઇ ગયો મંદિરમા હરિશ્ચંદ્રને દેવસેવામા નિમગ્ન થયેલો જોઇ પુષ્પાવતી પ્રેમથી તેની તરફ દોડી જવા લાગી, ત્યાં ડૉક્ટરે તેને દેવસેવા પૂરી થાય ત્યાં સુધી અટકાવી રાખી. જ્યારે દેવસેવા પૂરી થઇ ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે રજનીચંદ્ર તથા પુષ્પાવતી સામે નજર કરી, થોડીવાર આશ્ચર્ય પામી તે બોલ્યો -

“ મ્હોટાભાઇ ! આ માતાજી પુષ્પાવતીને આપ સાથે ક્યાથી લાવ્યા ? (પુષ્પાવતી તરફ જોડને) કેમ માતાજી ! સુખરૂપ તો છેને ! ”

“ હરિશ્ચંદ્ર ! તેને તારા પ્રેમમા દીવાની થઇ સમુદ્ધિનારે તને નાથવા સારૂં આમ તેમ અથડાતી હતી ! ત્હારા નામને પોકાર કરી ડરી-તને યાદ કરી વેલી બની હતી, તે હરધડી બકતી હતી કે “ હરિશ્ચંદ્ર ! ઓ વ્હાલા હરિશ્ચંદ્ર ! મ્હેજ તારૂં ખૂન કર્યું છે ! હું પિશાચણી છું, પાપિણી છું ! આવ આવ, પ્રાણુધાર મારી પાસે આવ ! ” મને ત્હેની બહુજ દયા આવી, તેથીજ તેને ત્હારી પાસે લાવ્યો છું તું તેને જ્ઞાનચતુર્તનું પાન કરાવી તેનો બ્રમ ફર કર, શાંતિ આપ અને તેની જી દગી સુધાર ! ”

“ભલે ભાષા ન્યારે તમારી મરજી છે તો હું તે પ્રમાણે તેને ઉપદેશ કરી ભક્તિના રસ્તે ચલાવીશ. તેનું મન પરમાત્મા પ્રત્યે દોરીશ, પછી કાર્ત્ત ?”

“પુણ્યા ! આ હરિશ્ચંદ્ર પાસે રહી તે જેમ કહે તેમ કર ! તે તારા ઉપર ઘણીજ મમતા અને દયા રાખે છે !”

“બહુ સારૂ જેવી તમારી આજ્ઞા ! !”

આ પ્રમાણે કહી રજનીચંદ્ર ડૉક્ટર પોતાના રહેવાના મકાનમાં ચાલ્યો ગયો.

“હરિશ્ચંદ્ર ! બહાવા હરિશ્ચંદ્ર ! ! શું તમે મ્હારા પ્રેમનો સ્વિકાર નહીજ કરો ?”

“પુણ્યા ! આવ, હું ત્હારો અને ત્હારા પ્રેમનો સ્વિકાર કરૂ છું ! ! હું જેના પર પ્રેમ રાખી અને જેનો સ્વિકાર કરી સુખી થયો છું તેના પર તું પણ પ્રેમ રાખ અને મારા સમાન સુખી થા ! !”

“હે ! ત્હમે સાથી સુખી થયા ? ત્હમે કોના પર પ્રેમ કર્યો ?”

“પુણ્યા ! મેં પ્રભુ પર પ્રેમ કર્યો ! ! દેવમેવા કરી હું સુખી થયો, આ જગતમાં પ્રભુની ભક્તિ, દેવસેવા અને પરાંપકાર એ ત્રણ વસ્તુ-ઓજ મનુષ્ય માત્રને સુખી કરી શકે છે, બાકી બધી માયા છે-તુલ છે, સંસારમાં માયાને બંધન કરી દુઃખી કરવાની બાજ છે, ઈર્ષ્યાજ છે ! ! જગતમાં ફક્ત પ્રભુનું નામજ સાચું છે ! ! પ્રેમમાં ફક્ત પ્રભુ પ્રેમજ સાચો છે, બાકી બધું ફના છે ! ! સાબળ, પુરૂષ ભક્ત નરસિંહ મહેતા ફક્ત પ્રભુ પર પ્રેમ રાખીનેજ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે મીરાબાઈ સમાન સ્ત્રી ભક્ત ફક્ત ગીરધરલાલજીનીજ સેવા કરીને શ્રી કૃષ્ણમાં મમાયા છે, માટે સંસારમાં પ્રભુનું ભજન ભક્તિ અને પર-માર્થ એજ મુક્તિના સાચા સાધન છે, માટે પુણ્યા ! બધી બ્રમણ્યા જવા દઇ આ દેવસેવામાં નિમગ્ન થા અને રાત દિવસ પ્રભુનું ભજન કરી સુખી થા ! ! પ્રહરસાદ, દ્રુવ, મીરા અને નરસિંહ મહેતા જેવા ભક્તોએ જે પથ પકડ્યો છે તે પથે તું ચઢી તું તારી જાતને સુખી કર ! ! તને જન્મ આપ્યો છે તેને તું ઓળખ, તેની ભક્તિમાં, પ્રેમમાં અને

સેવામા નિમગ્ન થઈ પ્રભુમય બન, અને બીજાને પ્રભુમય પિછાની પ્રભુની પ્રભુતાના જાન કર અને સુખી થા ।”

“જ્ય જ્ય પ્રભુ ! તમે મને આજે ધણો સારો ઉપદેશ કર્યો છે મહારી માયા મમતા દૂર કરી મને સાચો રસ્તો બતાવ્યો છે, પ્રભુ તમારું કટ્યાણુ કરો હવે હું પ્રભુને લજ્જા અને તેમાજ નિમગ્ન થઈ શાંતિ પામીશ, કેમકે હવે તો -

લજ્જા હું ભુલેને ભાવે, એથી જનમ મરણ નાવે
અધ બની અવનિ પર ભટકી, પાપની પોઠ વધારી;
જુઠી મયા, જુઠી માયા, ઉધડી જ્ઞાનની બારી—લજ્જા
શ્રી હરી ચરણે ચિત્ત મમ ચોટયુ, અવરની ઓળખ યાણી,
ભાવટ ભાગી લગની લાગી, તે લીધી મુને ઉગારી—લજ્જા

“વાહ વાહ પુષ્પાવતી એજ સાચુ છે ! આ બધો સસાર અસાર છે ”

આ પ્રમાણે કહી હરિશ્વર અને પુષ્પાવતી પ્રભુ ભજન અને દેવસેવામા નિમગ્ન રહી પોતાની જીદગી સુધારવા લાગ્યા ।।

આમ રમનીયદ્ર ડૉક્ટર મિલન-મંદિરમા પરમાર્થ કાર્યમા અને ગરીબ જનોને સુખી કરવાના સન્માર્ગમા નિમગ્ન બનવા લાગ્યો ।।

સાતમે ખંડ સમાપ્ત.

પ્રજામાં એકી અવાજે લોકપ્રિય થઈ પડેલી

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૧ થી ૮.

જૂની આખે નવા તમાશા, કસાઈનું કામ કરનાર પિતાઓ, સુધારાથી થયેલા સ્મશાન સ્વરૂપ સસારો, વીસમી સદીની અગ્નયજ્ઞ લીલા અને કળિકાળના કૌતક, પારકાની રીતભાતોનું અથ અત્યુકરણ કરતા થતી ખાનાખરાબી ને પાયમાલી, સાધ્વી સજારીનો દૈની પ્રતિગ્રેમ વગેરે અસખ્ય ચિત્તાકર્ષક બનાવોથી ભરપૂર ભાગ ૧ થી ૮ દરેક ભાગની કીંમત રૂ ૧-૪-૦ પાસ્ટેજ જુદું

વસંત-વિહાર.

વસંતની કેટલીક ગઝલો તેમજ આકર્ષક કાવ્યો, સુપ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્ર 'ગુજરાતી' 'વડોદરા વર્તમાન' વગેરે જોમણે વાંચ્યા છે તેમને તેની ઉત્તમતાની સંપૂર્ણ ખાત્રી છે ગ્રેમ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, શૃંગાર, સાહિત્ય, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો ઉપરની ગઝલો તેમજ કાવ્યો આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ રવામા આવ્યા છે સુંદર સંકેત ચીકણા કાગળ પર મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પુઠું હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ ૧-૮-૦ પાસ્ટેજ જુદું

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૬૫, પાનકીર નાકા-અમદાવાદ.

સરસ્વતી.

આ નવલકથામાં હિંદુ સસારમાં એક મરણને કાઠે પહોંચેલો મુબ્બની શુદ્ધો શેડીયો પોતાનો એક પગ ચેહમાં પડ્યા છતાં એ બાળકુમારીકા સાથે લગ્ન કરી પોતાની જાવિબની જીતી (બાકી શેની હોય તે!!) સુખી કરવા ધારે છે તેમ કરતા તે શુદ્ધો કાઠિયાવાડી કન્યાદવાલોના પંજમાં ફસાઈ પૈસાનું પાણી કરે છે અને કન્યાને બદલે એક છોકરા સાથે તેના લગ્ન થાય છે. વધારામાં મુબ્બની હિંદુ ભોળી શેકાણીઓ છોકરાઓ લેવાના આશાએ ધુતારા સાધુ સન્યાસીઓના પંજમાં કેવી રીતે ફસાય છે તેનું આબેહુબ ચિત્ર જોવું હોય તેમજ મુબ્બના ભોળા અથવા તો મૂર્ખ શેડીયાઓની શ્રીમતાઈનો ખોટો ઉપયોગ થતો જોઈ જરૂર હસવું આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ તેમજ સાધુના વેષમાં ફરતા ગઈયાઓ પણ બાહોશ માણુસોથી કેવી રીતે છતરાય છે અને ફસાય છે તે ચિતાર જોવા હોય તો અવશ્ય આ ચોપડી વાંચો. પાકું સોનેરી બાઈન્ડીંગ હોવા છતાં કૃતિમત માત્ર રૂ ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ જુદું

સોલ્ડ એજન્ટ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

કર્મ-બંધન

થાને

વિધવાની કર્મકથા.

આ પુસ્તકમાં વિધવા ભગિનીઓ માટે વૈધવ્ય વ્રત-બ્રહ્મચર્ય સાધના અને ધાર્મિક વિષયો સાથે નારી જીવનનું અતુલનીય રહસ્ય દર્શાવવામાં આવેલું છે. ઉપરાંત, કર્મફળ, પુનર્જન્મ, આલોક તેમજ પરલોકના મનન કરવા યોગ તત્વોનો કૃષ્ણજનક ચિતાર આલેખી પુનર્જન્મના કર્મ-બંધનથી વિમુક્ત નહિ થતા મનુષ્યને પોતાના સારા નરસા કર્મોથી આ જન્મમાં શુ શુ સહન કરવું પડે છે સ્વામી સેવામાથી વચિત થનાર સ્ત્રીની કેવી અવોગતિ થાય છે આધુનિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી માત્ર આ લોકમાનવ મનુષ્ય જીવનની પૂર્ણાહુતિ થાય છે, એમ માનનાર કાન્તિલાલ જોવા નવ યુવકની કેવી શૈયનીય સ્થિતિ થાય છે હિન્દુ સંસારમાં એક અનાથ વિધવાને કેટલું કેટલું કષ્ટ પડે છે-સાત્ત્વિક ગ્રેમ મનુષ્યના હૃદયને એક બીજા પ્રત્યે કેવી રીતે આકર્ષે છે-ધત્યાદિ અનેક વિષયોનો કૃષ્ણજનક ચિતાર પથગ જોવા હૃદયને પણ પિગગાવી નાખ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વિધવા કિશોરીની હૃદય બેદક કર્મકથા અને સાત્ત્વિક વિષયોનું અવલોકન કરતા કરતા તમે એમજ બોલી ઉઠશો કે, અઘાપિ પર્યંત આવી નવલકથા અમે બિલકુલ વાચીજ નથી! કૃપિત માત્ર ૩ ૧-૮-૦

સોહા એજન્ડ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી

નવલકથાઓ.

જુર્નવી-મુંબાઈની શેઠાણી સચિત્ર	૨-૦-૦
મિલન-મ કિર (સચિત્ર)	૨-૮-૦
કુસુમકુમારી (સચિત્ર)	૩-૦-૦
રતિમુંદરી (સચિત્ર)	૨-૮-૦
રતનમંદની રથા (સચિત્ર)	૩-૦-૦
સરોજમુંદરી-સુધરેલા જમાનો	૨-૮-૦
ત્રીઓની રમણિ	૨-૮-૦
સ સાર શેત જ ભાગ ૧ થી ૩	
દરેક ભાગની	૨-૦-૦
વસ ત વિહાર (ગજલોનો સંગ્રહ) ૨-૮-૦	
કર્મ-અન્ધન થાને વિધવાની કર્મકથા ૧-૮-૦	
ભાસિની કે ભેરવી ?	૨-૮-૦
વિધિનું વિવાન (સચિત્ર)	૨-૮-૦
કે દન અને કુસુમ ભાગ ૧ થી ૮	
દરેક ભાગની	૧-૪-૦
સરસ્વતી (સામાજિક નવલ)	૧-૪-૦
વનવાસિની (ઐતિહાસિક)	૨-૦-૦
કુસુમલતા	૧-૮-૦
મડમ કે મધુરી	૨-૦-૦
કુસુમકુમારી	૧-૮-૦
માનવ રાજતાન	૨-૦-૦
શિમરિતર કે પુત્રી ખ જર	૨-૦-૦
અસ્થિત કે સચલાન	૧-૦-૦

